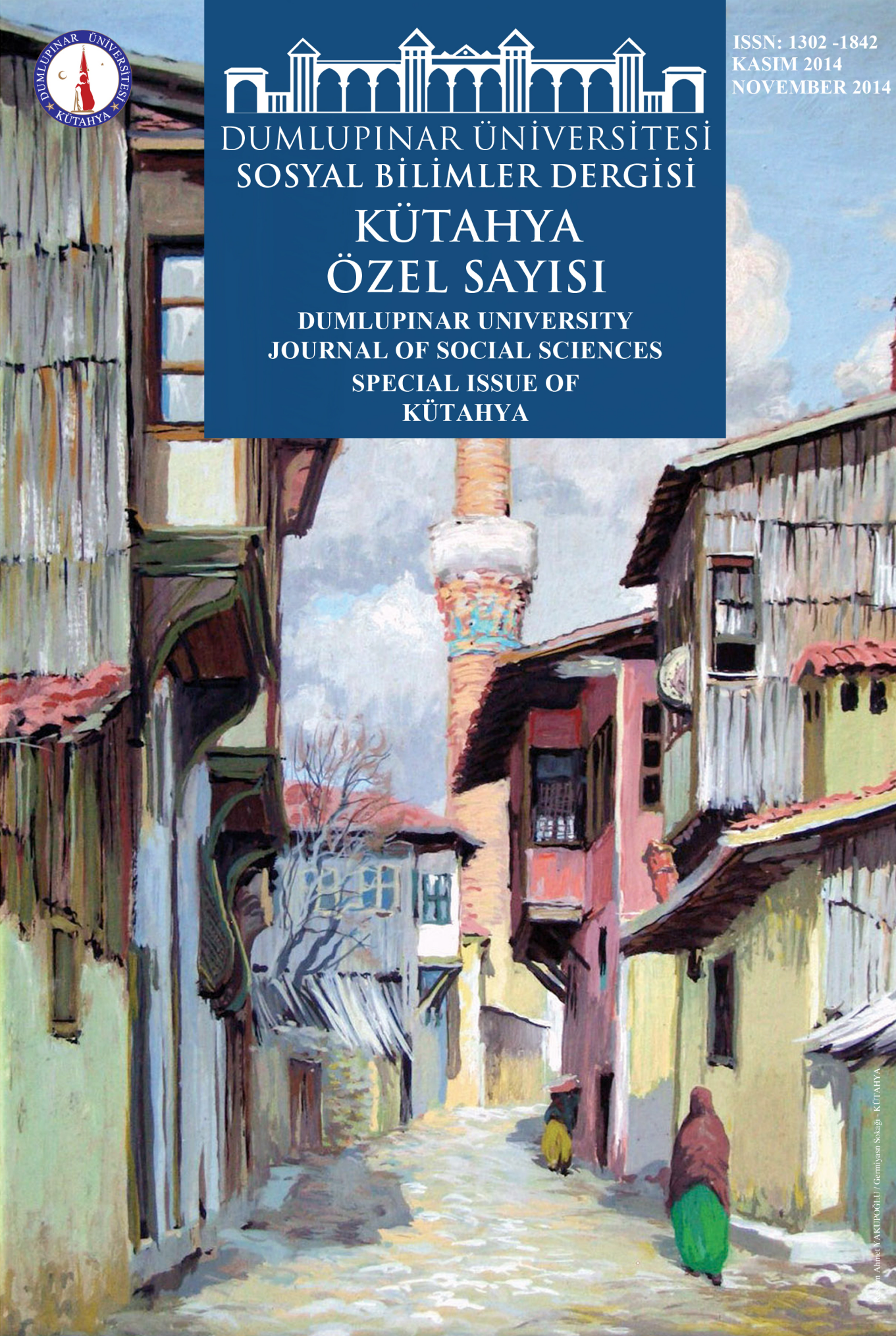
ISSN: 1302 -1842
KASIM 2014
NOVEMBER 2014

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

KÜTAHYA ÖZEL SAYISI

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES SPECIAL ISSUE OF KÜTAHYA

Ahmet AKÜPOĞLU / Germiyan Sokağı - KÜTAHYA

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

KÜTAHYA ÖZEL SAYISI
Kasım 2014

SPECIAL ISSUE OF KÜTAHYA
November 2014

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors
Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Güner TUNCER
Yrd. Doç.Dr. Yavuz ODABAŞI

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Hüseyin ERGİN
Doç. Dr. Fatih DEMİRCİ
Yrd. Doç. Dr. Hacı Murat ARABACI

Dergi Sekretaryası / Secretary of Journal
Arş. Grv. Zeynep SEVİNÇ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbe@dpu.edu.tr

ISSN
1302–1842

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
KÜTAHYA ÖZEL SAYISI, KASIM 2014 / SPECIAL ISSUE OF KÜTAHYA, NOVEMBER 2014

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi, EBSCOhost, ULAKBİM/Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.
Kapak Tasarımı: Adem DÖNMEZ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
KÜTAHYA ÖZEL SAYISI, KASIM 2014 / SPECIAL ISSUE OF KÜTAHYA, NOVEMBER 2014

KÜTAHYA ÖZEL SAYISI HAKEM LİSTESİ

PROF. DR. ALİ AKAR	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ALİ DUYMAZ	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ALİ TORUN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. BİLAL AKTAN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. DİLEK BATİSLAM	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. HASAN BASRİ KARADENİZ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. İBRAHİM ÇETİN DERDİYOK	ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. KEMAL DEMİRCİ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MEHET TAYFUN AMMAN	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUHSİN HALİS	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. NEDİM YÜZBAŞIOĞLU	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. RAMAZAN KILIÇ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ŞEREF BOYRAZ	CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ÜLKÜ ÇEVİK ŞAVK	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ALİ GÖÇER	ERCİYESİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. BÜLENT DURU	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. EBRU ÇUBUKÇU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. EJDER OKUMUŞ	OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. GÜRSOY ŞAHİN	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MERT ÇUBUKÇU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. PAŞA YAVUZARSLAN	ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. SAMİ BAYBAL	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. UFUK ÖZCAN	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ADEM ÖGER	NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ARİF KOLAY	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. AYŞENUR SIR	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. BURCU ÖZDEMİR SARI	ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. EMEK ÜŞENMEZ	AREL ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. GÖKHAN GÖKTÜRK	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HACI MURAT ARABACI	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HAKAN KİRACI	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. İÇLEM ER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. KADİR GÜLER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MESUT HAZIR	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA BIYIKLI	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. TÜLAY GENÇTÜRK	BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. YILMAZ DEMİRHAN	DİCLE ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ZABİT ACER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
KÜTAHYA ÖZEL SAYISI, KASIM 2014 / SPECIAL ISSUE OF KÜTAHYA, NOVEMBER 2014

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1)KÜTAHYALI ŞEYHÎ'NİN HÜSREV Ü ŞÎRÎN'İ

Mustafa GÜNEŞ 1-6

2)İLİŞKİSEL PAZARLAMADA İLETİŞİM, GÜVEN VE EMPATİ BOYUTLARI VE ÖZEL EĞİTİM KURUMLARINDA BİR UYGULAMA: KÜTAHYA İL MERKEZİ ÖRNEĞİ

Ercan TAŞKIN, Yavuz Selim DÜGER, Cevat SÖYLEMEZ, Dursun BOZ, Fırat POLAT 7-12

3)TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMALARI KAPSAMINDA KÜTAHYA KENTİ OSMANGAZİ KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMASINA BİR BAKIŞ

Murat YAMAN 13-20

4)ERGENLERİN BİLGİSAYAR OYUNU OYNAMA ALIŞKANLIKLARI VE SOSYALLEŞME SÜREÇLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (KÜTAHYA İLİ ÖRNEĞİ)

Hüseyin KOÇAK, Ziya KÖSE 21-32

5)MUSTAFA AHTERÎ EFENDİ VE AHTERÎ-İ KEBÎR ADLI SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE

Mustafa GÜNEŞ 33-38

6)ANADOLU VALİSİ SEYYİD ALİ PAŞA ASİ MİYDİ?

Mustafa İNGENÇ 39-48

7)KÜTAHYA BELEDİYESİ MUSTAFA HAKKI YEŞİL KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN YAZMA MESNEVÎLER

Ersen ERSOY, Kadir GÜLER 49-62

8)TARIMSAL DESTEK UYGULAMALARI: IPARD DESTEKLERİNİN KÜTAHYA TARIMINA ETKİSİ

Seyfettin ÜNAL, Adem FİDAN 63-76

9)KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDE SAĞALTMA OCAKLARI VE YAPILAN TEDAVİLER

Münire BAYSAN 77-84

10)HAMDULLAH HAMDÎ'NİN TUHFETÜ'L-UŞŞÂK'INDA ŞEYHÎ ETKİSİ

Mustafa GÜNEŞ 85-92

11)KÜTAHYA'NIN PINARLARI (VEHBİ) TÜRKÜSÜ VE YAŞANMIŞ ÖYKÜSÜ

Mehmet Nuri UYGUN 93-96

12)ŞEHİRLEŞME SÜREÇLERİNDE SOSYAL BİR İLİŞKİ AĞI OLARAK HEMŞEHRİ DERNEKLERİNİN İŞLEVLERİ: KÜTAHYA ÖRNEĞİ

Fatih ÖZBAY 97-110

13)TANZİMAT'TAN SONRA (1839) KÜTAHYA'DAKİ HIRİSTİYANLARIN DİNÎ-İDARİ DURUMLARI VE YAŞADIKLARI TARTIŞMALI MESELELER

Ahmet TÜRKAN 111-136

14)XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA KÜTAHYA'NIN GİREĞİ NAHİYESİNE BAĞLI BEZİRGÂN KÖYÜNÜN SOSYO-EKONOMİK YAPISI (TEMETTÜAT VE NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE)

Arif KOLAY 137-174

ISSN: 1302 -1842
KASIM 2014
NOVEMBER 2014

KÜTAHYALI ŞEYHÎ'NİN HÜSREV Ü ŞÎRÎN'İ [*]

Mustafa GÜNEŞ[*]

Özet: İlk olarak Nizâmî-i Gencevî tarafından yazılan Hüsrev ü Şîrin, Batı sahasında başta Kütahyalı Şeyhî olmak üzere pek çok şair tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Kütahyalı Şeyhî'nin yer yer kendi yorumunu katarak kaleme aldığı Hüsrev ü Şîrîn mesnevisini, aynı zamanda devrin bazı tarihî olayları çerçevesinde kaleme aldığı görülür. Kütahyalı Şeyhî'nin eserinin salt bir tercümeden çok tercüme-telif önemli bir edebî eser olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Nizâmî, Kütahyalı Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn, Fars edebiyatı*

ŞEYHÎ FROM KÜTAHYA'S HÜSREV Ü ŞÎRÎN

Abstract: Hüsrev ü Şîrîn, originally written by Nizâmî-i Gencevî, was translated into Turkish by many poets, notably by Kütahyalı Şeyhî, in the Western area. It is seen that the masnavi of Hüsrev ü Şîrîn, with Kütahyalı Şeyhi's own comments in patches, was written up within the framework of some historical events. This study but also indicates that Kütahyalı Şeyhi's work was much like a translation-writing than just a translation.

Key Words: *Nizâmî, Kütahyalı Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn, Persian Literature*

1.Giriş

Siyasi, sosyal ve ekonomik konularda görülen milletlerarası etkileşim, kültür, edebiyat ve tasavvufî değerler alanlarında da her zaman söz konusu olabilmektedir. Her kültür ve edebiyatın kendine has özellikleri olmakla birlikte genellikle birbirlerine yakın coğrafî bölgelerde yaşayan ve ortak kültür mirasına sahip olan milletlerin çeşitli bakımlardan olduğu gibi kültür ve edebiyat alanında da birbirlerini daha çok etkiledikleri görülür.

Çeşitli olaylar sebebiyle Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türk milleti ile İran'da yaşayan Fars toplumu arasında, çeşitli alanlarda olduğu gibi kültür ve edebiyat alanında da yüzyıllar boyunca etkili bir iletişimin varlığı gözlemlenir. Her iki toplumun, aynı dinin mensubu ve ortak bir coğrafyada yaşamış olmaları sebebiyle tarih boyunca çeşitli bakımlardan birbirlerini etkiledikleri bilinir.

Türk İran ilişkilerinin ilk defa ne zaman ve hangi sebeplerle başladığı tam ve kesin olarak tespit edilememektedir. Bazı kaynaklar, Türklerin İran topraklarındaki varlığını, çok eski zamanlara bağlarlar. Ancak Türk ve İran milletlerinin tarih boyunca bazen komşu olarak bazen de aynı topraklar üzerinde zaman zaman üzücü olaylarla karşı karşıya gelseler de çeşitli şekil ve durumda birlikte yaşadıkları kuşkusuz doğrudur (Kartal, 2011: 31).

Komşuluk, ticaret ve dinde müştereklik gibi unsurların etkileri de göz önünde bulundurulursa iki dil ve kültür arasında geçmişten günümüze kadar yoğun bir etkileşimin varlığı açık bir şekilde müşahede edilir (Kartal, 2011: 31-32).

Türk ve İran toplumları arasındaki yakınlaşmanın Türk dili ve edebiyatı üzerindeki yansımaları açık bir şekilde görülür. Bu yansımaların zamana, mekâna ve içinde bulunulan şartlara bağlı olarak değişik boyutlarda gerçekleştiği bilinir. Fars dili ve edebiyatının, Türk dili ve edebiyatı üzerindeki yoğun etkilerinin XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği söylenebilir (Çelik, 2012: 1).

Klasik Osmanlı edebiyatının son temsilcilerinden birisi olarak kabul edilen Yenişehirli Avnî Bey (1826-1883)'in de Farsça bir divan kaleme aldığını dikkate aldığımızda, yukarıda bahsi geçen etkinin, daha yakın zamanlara kadar güçlü bir şekilde devam ettiği görülür (Atalay, 2005: 1).

Birbirleriyle uzun asırlardan beri dostça ve kardeşçe yaşamış ve yaşamaya devam eden ve bundan sonra da aynı etkileşimin devam edeceği anlaşılan Türk ve İran milletlerinin kültür ve edebiyatları yanında çok yönlü müşterek değerlerinin, iki köklü halk ve devlet geleneğini birbirine yakınlaştırdığı görülür (Doğan, 2011: 76).

Türk milletinin, hiçbir karışık duyguya kapılmadan Fars dili ve edebiyatı için sergilemiş olduğu hamiyetperverliği aynı şekilde Arap dili ve edebiyatı için de gösterdiği görülür (Kartal, 2011: 55).

Türk asıllı şairler, sadece Farsça şiir yazmakla kalmamışlar, daima sanat yapmanın yanında, muhatap kitleye yararlı olmayı göz önünde bulundurarak Türk insanının istifade edebileceği Farsça manzum-mensur eserleri Türkçeye tercüme etmişlerdir.

İran edebiyatının Türk edebiyatını etkilemesine vesile olan inanç ortaklığı ve coğrafî yakınlıkla birlikte dildeki benzerlik de dikkat çekicidir. Zira Farsça da Türkçe gibi sondan eklemeli bir dildir. Her iki dilde ekler, daima kelimenin sonunda yer alır.

Türkler, İslamiyet'in kabulünden sonra aruzu da Araplardan değil, Farslardan öğrenmişlerdir. Türklerin, büyük ölçüde tasavvufu da Farslardan öğrendikleri söylenebilir (Yıldız, 2004: 159-201).

Yukarıda ifade edilen bu genel sebepler çerçevesinde, birçok eser Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir. Bunların en önemlileri, Sâdî-i Şirâzî'nin Bostan ve Gülistanı, Hâfız'ın Divanı, Feridüddîn-i Attâr'ın Mantıku't-Tayrı, Pend-nâme ve Tezkiretü'l-Evliyâsı, Firdevsî-i Tûsî'nin Şeh-nâmesi, Nizâmî-i Gencevî'nin Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, İskendernâme, Mahzenü'l-Esrâr ve

Heftpeyker'i ile Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî-i manevîsi'dir. Bunlar arasında, Nizâmî-i Gencevî'nin[1] Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevisinin ayrı ve özel bir yere sahip olduğu söylenebilir.
Ferhad ü Şîrîn, Şîrîn ü Hüsrev, Şîrîn ve Pervîz ve Ferhâd-nâme adlarıyla da anılan Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi İran ve Türk edebiyatının en tanınmış ve sevilmiş hikâyelerinden biridir. Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi, Nizâmî-i Gencevî'den önce ilk olarak Firdevsî'nin Şehnâmesinde anlatılmış, daha sonra da XII. yüzyılın ünlü şairlerinden Senâî tarafından kaleme alınmıştır (Nas, 2012: 11).

Türkçe konuşan halkın dikkate alınarak bazı eserlerin Türkçe telif veya tercüme edilmesi, müellif veya mütercimin sahip olduğu ana dil bilincine ve aynı zamanda Türkçe konuşan halka sevgi ve yakınlığına da işaret eder.

Bilindiği gibi Türkçe eser telif veya tercüme etmek Anadolu Beylikleri döneminin en önemli faaliyet ve özelliğidir. Bu dönemde özellikle dinî, tarihî ve edebî bazı eserler, çeşitli halk kitleleri göz önünde bulundurularak telif veya tercüme edilmeye başlanmıştır (Nas, 2012: 70-71).

Fars ve Türk edebiyatlarında defalarca kaleme alınan Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinde, Sasanî hükümdarı Nûşirevan'ın torunu, Hürmüz'ün de oğlu olan ve Hüsrev Perviz ile Ermen Melîkesi Mehin (Mihin) Banu'nun yeğeni Şîrîn arasında geçen aşk macerası anlatılır.

Bahsi geçen bu hazin aşk hikâyesi, Ferhat ile Şîrîn adıyla halk hikâyelerinde de yer alan vakalar, klasik bir aşk üçgeni çerçevesinde şekillenir. Hikâyede, yer yer devrin siyasi olaylarına da yer verildiği görülür.

Tarihî kaynakların belirttikleri ve kendi aralarındaki tutarlılıkları sonucunda Hüsrev Perviz adlı kahramanın, m. 596-628 tarihleri arasında yaşamış bir Fars hükümdarı olduğunu bilinir. Ancak söz konusu kaynaklarda tabii olarak Hüsrev'in siyasi hayatı ele alınmakta ve Şîrîn'le olan münasebetinden çok az bahsedilmektedir. Eserde, Ermen Melikesi Mehin Banu'nun yeğeni olarak tanıtılan Şîrîn'in, tarihî kişiliği hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Timurtaş,1980: 17).

Hikâyenin ana çizgileri sabit kalmakla birlikte az da olsa bazı farklılıklar çerçevesinde onlarca şair tarafından kaleme alınan ve Doğu edebiyatlarının en önemli mesnevileri arasında yer alan Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinin başlıca yazarları şunlardır:

Fars Edebiyatında, ilk olarak Senâî'nin kaleme aldığı Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi daha sonra Nizâmî-i Gencevî tarafından yazılmış ve Türk edebiyatındaki Hüsrev ü Şîrîn mesnevilerine kaynak teşkil etmiştir.

Bu hikaye, Emir Hüsrev-i Dehlevî, Âsâfî, Hâtifî, Âhî, Kâsımî, Vahşî, Urfî, Şeref-i Isfahânî, Kevserî, Şâpur[2], Mir Muhsin, Âsaf Han, Şerif Kâşi, Vaslî, Bezmî, Rûhü'l- Emîn, Maşrıkî, Hindû, İbrahim Edhem, Hızrî, Fevkî, Nâmî, Şihâb-ı Türşizî, Ayânî, Şu'le (Muhammed Ca'fer-i Neyrizî), İmadüddin Fakih, Hüseyin Baykara ve Hilâlî gibi şairler tarafından işlenmiştir (Timurtaş, 1980: 22-34).

Türk edebiyatında ilk defa Kutb tarafından yazılan Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi daha sonra Fahrî, Kütahyalı Şeyhî, Ali Şîr Nevâî, Ahmed Rıdvan, Muîdî, Sadrî, Hayâtî, Harîmî, Âhî, Celîlî, Lâmiî, Ârif Çelebi, Şânî, İmamzâde Ahmed, Halîfe, Mahvî, Fasîh Ahmed Dede, Sâlim, Nakâm ve Ömer Bâkî gibi şairler tarafından kaleme alınmıştır (Timurtaş, 1980: 35-46).

Nizâmî-i Gencevî'nin 6512 beyitten müteşekkil hicrî 576 yılında tamamladığı Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin, daha sonra aynı konuda yazan diğer şairler ve eserleri üzerinde oldukça etkili olduğu söylenebilir.

İlk eğitim ve öğrenimine, dönemin önemli kültür merkezlerinden biri olan Kütahya'da başlayan Şeyhî[3], tezkirelerin de belirttiği gibi genç yaşlarda eğitim almak için İran'a gitmiştir. Tıp tahsili için devrin ileri gelen önemli bilim sanat ülkelerinden birisi olan İran'a giden Kütahyalı Şeyhî, böylesine önemli bir muhitin kuvvetli çemberi içine girmiştir (Tarlan, 2004:25).

Anadolu sahasında yaşayan Mevlânâ, Yunus Emre, Ahmet Fakih, Sultan Veled, Aşık Paşa ve Gülşehrî gibi Türk şair ve yazarlarının, Kütahyalı Şeyhî'nin yaşadığı dönemden çok daha önceki zamanlarda İran kültür edebiyat ve tasavvufu ile yakın bir temas hâlinde oldukları bilinir (Tarlan, 2004: 25).

Böylesine olgun bir muhit içinden bu cereyanın kaynağına giden Kütahyalı Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn adlı eseriyle İran'daki tasavvuf kültürüyle de yakından temas ettiğini de bize gösterir. Şair Kütahyalı Şeyhî, Ankaralı Hacı Bayram-ı Velî'ye de intisap ederek yalnız sözde değil uygulamada da önemli bir sofi olduğunu göstermiştir. Asılında Anadolu coğrafyası, Kütahyalı Şeyhî'den çok önceleri İran mutasavvıflarını çok yakından tanımıştır. Attar'ın Mantıku't-Tayr'ının rahat bir şekilde Türkçeye çevrildiği; Nizâmî, Attar, ve Sâdî gibi büyük İran şairlerinin diyar-ı Rum adı verilen Anadolu'da çok iyi tanındıkları ve örnek alındıkları söylenebilir (Tarlan, 2004:25).

İran dönüşünde, Ankara'da Hacı Bayram-ı Velî'ye intisap ederek Kütahyalı Şeyhî mahlâsını alan şair, Germiyan Beyi II. Yakup, Süleyman Şah ve Çelebi Mehmet ve II. Murad'a intisap ederek ilk Osmanlı reisü'l-etibbası (hekimbaşı) ve klasik Türk edebiyatını ana hatlarıyla ortaya koyan ilk Türk şairi olarak bilinir. Kütahyalı Şeyhî, pişterîn-i şuarâ-yı rûm ve şeyhü'ş-şuarâ gibi unvanlarla da anılır. Hâfız-ı Şirâzî gibi büyük şairlerin elinde ince ve akıcı bir üslup kazanan tasavvufun, klasik Türk edebiyatına Kütahyalı Şeyhî vasıtasıyla girdiği bilinir. Kütahyalı Şeyhî, folklorik üsluptan bedii üsluba geçişin ilk temsilcisi olup Klasik Türk edebiyatını bütün çizgileriyle gösteren ilk büyük şairdir (Kartal, 2011: 372-375).

6944 beyitten (26 gazel, 5 kaside ve 1 tercî-i bend) oluşan Hüsrev ü Şîrîn, Kütahyalı Şeyhî tarafından 1421-1430 yılları arasında yazılarak Sultan II. Murad'a sunulan bir eserdir.[4]

Kütahyalı Şeyhî, eserini tamamlayamadan vefat ettiği için yeğeni Cemâlî'nin Hüsrev ü Şîrîn'e 109 beyitlik bir zeyl yazdığı bilinir. Daha sonra Rûmî mahlaslı bir şairin de eserin devamına Şîrûye vakasını ekleyerek *Şîrîn ü Pervîz*[5] başlığı altında başka bir zeyl yazdığı kaynaklarda belirtilir (Kartal, 2011: 373-374).
Yukarıda da belirtildiği gibi Sultan II. Murad'ın isteği üzerine Kütahyalı Şeyhî tarafından kaleme alınan Hüsrev ü Şîrîn, Nizâmî'nin aynı adlı mesnevisinden tercüme edilmiştir. İki eser arasında konu bakımından önemli bir fark olmasa da yazıldıkları dil, üslup ve yer yer karşılaşılan bazı ayrılıklar sebebiyle söz konusu iki eserin birbirinden ayrı bağımsız eserler oldukları söylenebilir. Her iki eser arasındaki bazı farklı taraflar şöylece sıralanabilir:

Kütahyalı Şeyhî'nin mesnevisi Nizâmî'ye göre eksiktir. Mesela Şîrûye vakası olarak bilinen kısım, yazılmamış olması sebebiyle Kütahyalı Şeyhî'nin eserinde eksik kalmıştır. Ayrıca eserin son taraflarında yer alan Hüsrev'in Hz. Peygamber'i rüyada görmesi ve ondan gelen mektubu yırtması ve miraç gibi konular, Kütahyalı Şeyhî'nin eserinde yer almamaktadır.

Nizâmî'nin mesnevisi de devrin siyasi olaylarının anlatılması bakımından eksiktir. Behrâm-ı Çûbin meselesi Nizâmî'de etraflıca işlenmemiştir. Her ne kadar siyasi bir mesele de olsa Hüsrev ile Şîrîn arasındaki aşk macerasına tesir ettiği için hikâyenin daha iyi anlaşılması ve olay örgüsünün sağlam temeller üzerine oturması bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu mesele, Kütahyalı Şeyhî'nin mesnevisinde etraflı bir şekilde ele alınmış ve Nizâmî'de eksik kalan bu kısma, Şeyhî'de daha fazla yer verilmiştir.

İki eser arasındaki belirgin farklardan birisi de yukarıda belirtilen hususlara ilave olarak Hüsrev ve Şeker münasebetidir. Hüsrev ve Şeker bağlantısı, her iki şairde farklı bir şekilde ele alınmıştır.

İki mesnevi arasında, teferruat bakımından önemli görülen diğer bazı farklılıklar şöyle özetlenebilir:

Şehyî'nin mesnevisinde yer alan, *Şîrîn'in, Medayin'e giderken, yedi gün yedi gece yol aldıktan sonra istirahat etmesi, Allah'a yalvarması ve kendisine saldıracak olan bir aslanı öldürmesi* konusu, Nizâmî'nin mesnevisinde geçmemektedir.
Hüsrev Pervîz'in Rum'dan döndükten sonra Behram-ı Çûbin'le yaptığı muharebede İran beylerinin müracaatçı göndermeleri meselesi, Nizâmî'de işlenmemiştir.
Mehin Bânû'nun ölümünden sonra tahta geçen Şîrîn'in, Hüsrev'e hediye göndermesi olayı Kütahyalı Şeyhî'de görülmemektedir.
Şîrîn'in kasra gelmesi üzerine, Hüsrev'in Meryem'den korkması sebebiyle hiçbir şey yapmayıp bu haberle yetinmesi hususu Şeyhî'de yoktur.
Şavur'un, Şîrîn kasra geldikten sonra, Hüsrev'in yanına gitmek istemesi ve Behram'ın ölümü münasebetiyle tutulan matemin dördüncü günü ona yetişmesi konuları, Nizâmî'de bulunmamaktadır.
Ferhad'ın, Şîrîn'e âşık olup sahralarda dolaşırken tek gıda olarak süt içmesi, Şeyhî'nin eserinde yer almaz.
Şîrîn'in, Meryem'i zehirleyerek öldürttüğü rivayeti Şeyhî'nin eserinde yer almaz.[6]
Kütahyalı Şeyhî ile Nizâmî arasındaki farklılıklar, şüphesiz yukarıda bahsedilen özelliklerle sınırlı değildir. Biz, örnek olması bakımından bir kaç özelliğe işaret etmekle yetindik.
Kütahyalı Şeyhî'de birçok konu, Nizâmî'ye göre daha uzun ve geniş bir şekilde ele alınmıştır. Şeyhî'nin eserini bölümlere ayırması ve her bölüm başında konuya giriş yapması da Nizâmî'de bulunmayan bir özelliktir.
Kütahyalı Şeyhî'nin, Nizâmî'ye göre şekil bakımından yaptığı en büyük yenilik, mesnevi metni arasına gazeller yerleştirmiş olmasıdır. Nizâmî'de, Kütahyalı Şeyhî'de olduğu gibi, Hüsrev ve Şîrîn dilinden söylenen bu çeşit hissi ve âşıkane sözler, gazel adını taşıyor olsa da bu şiirler, gazel nazım şekliyle yazılmamıştır (Aktan, 2007: 134-138).

2.Sonuç

İlk defa Nizâmî-i Gencevî tarafından tarafından kaleme alınan Hüsrev ü Şîrîn, Anadolu sahası Türk edebiyatında bazı şairler tarafından Türkçeye tercüme edilerek yeniden kaleme alınmıştır. Kütahyalı Şeyhî'nin, yer yer kendi yorumlarını katarak yaşanan tarihî olaylar ışığında eserini kaleme alması, bu mesnevinin daha çok bir tercüme- telif eser olduğunu göstermektedir.

Kütahyalı Şeyhî'nin gazellerle süslediği Hüsrev ü Şîrîn'inin gerek yazıldığı devirde gerekse günümüzde telif mi yoksa basit bir tercüme mi olduğu konusunda bazı tartışmalar olmuştur (Tansel, 1950: 264).

Kütahyalı Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn hikâyesini mesnevi nazım şekliyle yazarken gerek muhteva gerekse şekil açısından esere kattığı yenilikler ve en nihayetinde onun gayreti ve muvaffakiyeti göz önünde bulundurulursa Kütahyalı Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevisinin salt bir tercümeden çok telif-tercüme bir eser olduğu anlaşılır. Bu konuda bilim insanları arasında bazı ihtilaflar olsa da eser hakkındaki genel kanaat, eserin sıradan bir tercümeden çok telif bir eser olduğu yönündedir (Tansel, 1950: 264).

Hüsrev ü Şîrîn Mesnevîsinin, *Ferhat ile Şîrîn* adı altında halk edebiyatı varyantları da kaleme alınmıştır. Kütahyalı Şeyhî'nin eseri, halk edebiyatı alanında kaleme alınanlar da dâhil olmak üzere ana teması aşk olarak belirlenen mesnevîler arasında olan *Hüsrev ü Şîrîn*'in Anadolu sahasındaki en başarılı örneği kabul edilir. Mesnevi, tarihî gerçeklere dayanan bir zemin üzerinde, Hüsrev, Şîrîn ve Ferhat arasındaki aşk ilişkilerini konu edinir. Kütahyalı Şeyhî'nin, Nizamî'ye oranla, tarihî gerçekleri daha çok önemsemesi ve Hüsrev'in iktidarı ele geçirme mücadelesine daha çok yer vermesi, onun eserini tamamen bir çeviri olmaktan kurtarmaktadır (Çulhaoğlu, 2002: 5).

Farklı coğrafya ve edebiyatlarda farklı şairler tarafından kaleme alınması, konunun aynı veya benzer olması, ilgili şairlerin birbirlerini taklit ettikleri anlamına gelmez. Bu tür eserlerde, benzer ya da aynı konular anlatılsa da iki müellifin eseri birbirinin aynı olmayabilir.

Kütahyalı Şeyhî, Nîzâmî'nin eserindeki bazı beyitleri aynen tercüme etmiş olmakla birlikte bu tercümeler, birbirinin aynı değildir. Tercüme kısımların, eserin ancak üçte birini kapsadığı ve diğer kısımların daha çok telif özelliği taşıdığı söylenebilir. Kütahyalı Şeyhi'nin eserinin telif özelliği taşıması, daha çok tasvirlerle kendini göstermektedir (Timurtaş, 1980: 139).

Bazı kaynaklarda belirtildiği gibi Kütahyalı Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin salt bir tercüme olmadığı; daha çok bir telif-tercüme bir eser olduğu ve Kütahyalı Şeyhî'nin bu mesnevisiyle önemli bir başarı elde ederek Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

AKTAN, Bilâl, Rûmî Şîrin ü Perviz (İnceleme-Metin-Sözlük), Öncü Kitap, Ankara 2007.
ATALAY, Mehmet, Yenişehirli Avnî Bey-Farsça Divan, Aktif Yayınevi, Erzurum 2005.
ÇELİK, Ahmet, *Osmanlılar Döneminde Fars Edebiyatının Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi*, I. Uluslararası Türk İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu Bildirisi, 15-17 Mayıs İstanbul 2012.
ÇULHAOĞLU, Gülşen, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisindeki Aşk İlişkileri*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Disiplini, Yüksek lisans tezi, Türk Edebiyatı Bölümü Bilkent, Ankara 2002.
DOĞAN, Muhammet Nur, Eski Şiirin Bahçesinde, *Türk Edebiyatında İran Tesiri ve Divan Edebiyatının* Milli Karakteri, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2011.
---------, Şeyh Galib Hüsn ü Aşk Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2011.
KARTAL, Ahmet, Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar, *Diller ve Edebiyat Arasındaki Etkileşme*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011.
KAZAN NAS, Şevkiye, Celîlî'nin Husrev ü Şîrîn Mesnevisi (İnceleme-Metin), Fakülte Kitabevi, Isparta 2012.
SEHÎ BEY, Heşt Behişt, İstanbul 1314
TANSEL, Fevziye Abdullah, *Nizâmî-Şeyhî Hüsrev ü Şîrîn Mukayesesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 1949-1950, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1950.
TARLAN, Ali Nihat Şeyhî Dîvânı'nı Tedkik, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
TİMURTAŞ, Faruk K., Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'i, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1980.
ULUDAĞ, Süleyman Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınevi, Ankara 2005.
YILDIZ, Âlim, *Süleyman Nazif'e Göre İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. VIII/1, Sivas 2004.

---

[*] Bu makale, İstanbul Üniversitesi ve Allame Taba Tabai Üniversitesinin ortaklaşa düzenledikleri bir bilimsel toplantıda (I. Uluslararası Türk-İran Dil ve Edebiyat Sempozyumu,15-17 Mayıs 2012, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2012) tarafımızdan sunularak yayımlanan (sempozyum kitabında) *Nizâmî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisinin Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i Üzerindeki Etkileri* başlıklı çalışmamızdan yola çıkılarak (bazı ekleme ve çıkarmalarla) yeniden yayıma hazırlanmıştır.

[**] Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KÜTAHYA. mgunes74@gmail.com

[1] Nizâmî-i Gencevî (1150?-1214) İran'ın en büyük şairlerinden biridir. Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğan Nizâmî Gencevî'nin, Divanı ve Mahzenü'l-Esrar adlı hamsesi meşhurdur. Nizâmî'nin eserleri, Şeyhî örneğinde de görüldüğü gibi kendisinden sonra gelen Türk ve İran şairlerine ilham kaynağı olmuştur. Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin erkek kahramanı Hüsrev ile adaş olan Hüsrev-i Dihlevî (1253-1325)'nin de dört divan ve çok sayıda mesnevisi vardır. Eserlerini Farsça yazan bir Türk şairi ve edebiyatçısı olan Hüsrev-i Dihlevî, mesnevilerinin önemli bir kısmını Nizâmî-i Gencevî'nin mesnevilerine nazire olarak kaleme almıştır (Muhammet Nur Doğan, Şeyh Galib Hüsn ü Aşk Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar, Yelkenli Yayınevi, İstanbul 2011, s. 427, 455. Dipnot). XVIII. yüzyıl divan şiirinin ulu çınarı Şeyh Galib, Nizâmî-i Gencevî'nin güzel söz söyleme konusundaki mertebesine şöyle işaret eder: *Bulmuş sühan-ı bülen-nâmı/ Firdevsî-yi Hüsrev ü Nizâmî.../ İstanbulumuzda Nev'î-zâde / Etmiş tek ü pû velî piyâle/ Olsun mı Nizâmî'ye hem-âheng/ Kurân'a uyar mı nağme-i çeng- Firdevsî, Hüsrev ve Nizâmî güzel söz söylemede yüksek mertebelere yükselmişlerdir. İstanbulumuzda da Nev'î-zâde Atâyî, (o yolda) koşturup durmuş, ama, yaya kalmış. (Nev'î-zâde)ahenkte Nizâmî'ye denk olabilir mi? Çengin sesi Kur'an'a uyar mı? (Doğan,* age, *s. 186-188)* Ayrıca Şeyh Galib, Hüsrev-i Dihlevî (1253-1325) gibi önemli şiir ustalarının bile Nizâmî-i Gencevî'nin etkisi altında şiir yazdığı hâlde, kendisinin böyle bir yola girmeden hiç kimseyi taklit etmediğini belirtir. Şair bu düşüncelerini şu şekilde dile getir: *Ben olmadım ol gürûha pey-rev/ Uymuş belî Gencevî'ye Hüsrev-Her ne kadar Hüsrev-i Dihlevî bile Nizâmî-i Gencevî'ye uymuşsa da ben o kafileye hiç katılmadım* (Doğan, age, s. 426-427, 455. dipnot).

[2] Şâpur (Şâhpur, Şâvur), Türk ve İran edebiyatlarında Sasanî hükümdarı Hüsrev Perviz ile Ermen melikesi Şîrîn'in mitolojik aşklarını konu alan Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin kahramanlarındandır. Hüsrev ü Şîrîn'de Hüsrev'in nedimi ve arkadaşı olan Şâpur (Şâhpur, Şâvur), Şeyh Galib, ünlü mesnevisi Hüsn ü Aşk'ta şöyle yer alır: *Tevfîka refîki eyle pey-rev/Şâpûr'ı bul ol cihâna Hüsrev: Başarıya ulaşmak için dostunu yoldaş et; Şapur'unu bul da cihanın Hüsrev'i ol* (Doğan, Şeyh Galib Hüsn ü Aşk-Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar, s. 190-191).

[3] Sözlüklerde, *yaşlı, ihtiyar, pir, bey, önder, kabile başkanı* gibi anlamlar verilen şeyh kelimesinin ism-i mensubu olan Şeyhî kelimesi, nefsinin kötü isteklerine set çeken, Hakk'ın sonsuz varlığında kendi geçici varlığını feda eden veli, Hak dostu, müritlerine rehberlik ederek onları irşat eden insan-ı kâmil ve mürşit gibi tasavvufî anlamlar taşır (Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınevi, Ankara 2005, s. 334); İran'daki eğitim ve öğrenimi sırasında pek çok tasavvuf büyüğü ile görüşen Hekim Sinan'ın Şeyhî mahlasını alması, kendisinin şeyh olmasından ziyade, Anadolu'nun kandili mutasavvıf Hacı Bayram-ı Veli'ye intisap etmesi ile izah edilir (Faruk K. Timurtaş, Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'i, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1980, s. 65).

[4] Şeyhî'yi takdir eden Sultan II. Murad, onu kendisine vezir yapmak ister. Şairi çekemeyen rakipleri, Hamse-i Nizâmî gibi bir kitap yazdıktan sonra Şeyhî'nin vezir yapılması konusunu sultana arz ederek kararın değişmesi konusunda sultan üzerinde etkili olurlar. Bunun üzerine Sultan II. Murad, Nizâmî'nin eserlerini Şeyhî'ye verir. Şeyhî, bu eserlerin içinden Hüsrev ü Şîrîn hikâyesini seçerek tercüme etmeye başlar. Yaklaşık bin beytin manzum çevirisini yaptıktan sonra sultana arz eder. Sultan, bu çalışma karşısında fazlasıyla memnun olur ve çeşitli hediyeler vererek şairi ödüllendirir. Şair, memleketi Kütahya'ya dönerken yolda saldırıya uğrar. Nesi varsa her şeyi hırsızlar tarafından alınır. Bunun üzerine Şeyhî, kendi hâlini dile getiren Harnâme adlı meşhur mesnevisini kaleme alır (Faruk K. Timurtaş, Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'i, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1980, s. 93). Bu konudaki başka bir görüş de şöyledir: Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn mesnevisini yazdıktan sonra Sultan II. Murad'a arzeder. Sultan, Şeyhî'nin kitabını çok beğenir. Yine şairi çekemeyen rakipleri tarafından, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin Nizâmî'nin aynı adlı eserinden intihal olduğu Sultan II. Murad'a söylenir. Bu olay üzerine Şeyhî'nin, ünlü Harnâme adlı mesnevisini kaleme aldığı rivayet edilir (Sehî Bey, Heşt Behişt, İstanbul 1314, s.52-53).

[5] Esere, Rûmî tarafından yapılan ek, *Rûmî Şîrin ü Perviz (İnceleme- Metin- Sözlük)* adı altında Dr. Bilâl Aktan tarafından yayımlanmıştır (Öncü Kitap, Ankara 2007). Rûmî'nin çevirisi, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i kadar lirik bir özellik taşımasa da bağımsız bir mesnevi olarak yazılmış olması ve büyük ölçüde Eski Türkiye Türkçesi özellikleri taşıması bakımlarından önemli bir eser kabul edilir (Aktan, age, s. VII).

[6] İki eser arasındaki benzer ve farklı tarafları ifade ederken, kendi yorumlarımız dışında şu eserdeki ifadeleri de göz önünde bulundurduk: Timurtaş, age, s. 132-139.

Bu sayfa bilerek boş bırakılmıştır
This page [is] intentionally left blank

İLİŞKİSEL PAZARLAMADA İLETİŞİM, GÜVEN VE EMPATİ BOYUTLARI VE ÖZEL EĞİTİM KURUMLARINDA BİR UYGULAMA: KÜTAHYA İL MERKEZİ ÖRNEĞİ

Ercan TAŞKIN[1] Yavuz Selim DÜGER[2] Cevat SÖYLEMEZ[3] Dursun BOZ[4] Fırat POLAT[5]

Özet: Bu çalışmanın amacı, Kütahya ilinde bulunan özel eğitim kurumları ilkokul kısımlarının eğitim hizmetinin güven, empati ve iletişim boyutunun ölçülmesinde ilişkisel pazarlamaya yönelik etkilerini incelemektir. Bunun için ilgili literatür incelenerek oluşturulan anket formu, bu okullarda eğitim gören 332 öğrenci velisi üzerinde uygulanmıştır. İlişkisel pazarlamanın boyutlarına (iletişim, güven, empati ve taahhüt) faktör analizi uygulanmış ve analiz sonucunda özel eğitim kurumlarının ilişkisel pazarlama boyutlarının 3 ana faktör (iletişim, güven ve empati) üzerinde toplandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlişkisel Pazarlama, Özel Eğitim Kurumları, İletişim, Güven, Empati

DIMENSIONS OF COMMUNICATION, TRUST, EMPATHY IN RELATIONAL MARKETING AND AN APPLICATION OF PRİVATE EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract: The aim of this work is to investigate the impact of measuring trust, empathy, the extend of communication in private primary school in Kütahya on relationship marketing. Therefore, the survey questionnaire preppared based on literature review is conducted by 332 parents of these students at these schools. The dimensions of the relationship marketing (communication, trust, empathy and commitment) are analysed by factor analysis and the findings suggests that the elements of relational marketing can be summarised under three factors which are (communication, trust and empathy).

Keywords: Relationship Marketing, Private Education Institutions, Communication, Trust, Empathy

1. Giriş

Özellikle 1990'lardan itibaren sınırların ortadan kalkmasıyla küreselleşmenin etkileri işletmeler için daha belirgin hale gelmiştir. Küreselleşme akabinde acımasız bir rekabet ortamını da beraberinde getirmiş ve bu rekabet ortamında işletmelerin ayakta kalabilmek ve varlığını sürdürebilmek için yeni pazarlama stratejileri geliştirmek yoluna gittiği görülmektedir (Hougaard ve Bjerre, 2002: 40; Gülmez ve Kitapçı, 2003: 81). Geliştirilen yeni pazarlama stratejileri kısa vade de yeni müşteriler kazanma çabaları yerine, uzun vade de müşteriyi yitirmemek ve müşteri sadakatini sağlamak üzerine odaklanmıştır (Ceylan, 2013: 220). Bu da uzun vade de müşterilerle olumlu ve sürdürülebilir ilişkiler kurulması anlamına gelen ilişkisel pazarlama anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Sheth, 2002: 590; Yurdakul ve Dalkılıç, 2006: 256).

İlişkisel pazarlama, uzun vadede müşteri sadakati sağladığı gibi, maliyetlerde azalma, kar oranlarında artış, fiyata karşı az duyarlılık ve müşterilerin işletme adına olumlu referans olmaları gibi diğer avantajları da beraberinde getirmiştir (Ceylan, 2013: 220). İlişkisel pazarlama anlayışının özellikle hizmet sektöründe daha fazla geliştiği görülmektedir (Tek, 1999: 51). İlişkisel pazarlama kavramının hizmet kalitesi ve müşteri tatmini ile yakından ilişkili olması, hizmet sektörüne dönük pazarlamada "hizmet kalitesi" kavramının önem kazanmasına sebep olmuştur (Öztürk, 2003: 179; Yurdakul ve Dalkılıç, 2006: 256).

Bu çalışmanın amacı, özel eğitim hizmetleri veren kurumların müşterileriyle olan karşılıklı iletişim, güven, empati ve bağlılık kavramlarını ilişkisel pazarlama boyutunda incelemektir.

2. İlişkisel Pazarlama Kavramı ve Boyutları

İlişkisel pazarlama kavramı, 1983 yılında Leonard Berry tarafından ilk defa ortaya atılmış ve "ilişkisel pazarlama, müşteri ilişkilerini cazibeli hale getirmek, sürdürmek ve geliştirmektir" olarak tanımlamıştır (Zineldin, 2000: 10). Ömer Baybars Tek (1999) ilişkisel pazarlamayı, hizmet sektöründe müşteri beğeni ve sadakatini arttırmak ve mevcut müşterilerle uzun dönemde daha yakın ve duygusal ilişkiler kurarak müşterilerin sürekliliğini ve dolayısıyla iş hacmini arttırmaya dönük pazarlama stratejisi olarak tanımlamıştır. İlişkisel pazarlama konusunda birçok tanım olmasına karşın en kabul görmüş ifade; tüketicilerle karşılıklı etkin bir ilişki kurmak, geliştirmek ve sürdürmek için tüm pazarlama faaliyetlerinin eşgüdümlenmesi olarak tanımlanmıştır (Morgan ve Hunt, 1994: 20).

Günümüzde rekabet ve hızla gelişen teknoloji müşterilerin ürünlere olan talep ve beklentilerinde değişmeler meydana getirmiş, ürünlerin farklılaşmasına ve ürün yaşam döngüsünün kısalmasına sebep olmuştur. İşletmeler bu piyasa şartlarında çare olarak ilişkisel pazarlama anlayışını benimseyerek müşterilerinin istek ve arzularına hızla cevap verebilme kabiliyeti kazanmış, sonuç olarak da müşterilerinin tatmin ve sadakatini arttırmışlardır (Jütter ve Wehrli, 1994: 54; Yurdakul ve Dalkılıç, 2006: 258). Buradan da anlaşılabileceği gibi, ilişkisel pazarlama uygulamaları işletmelere rekabetçi avantajlar sağlamıştır (Malley, 2004: 1289 Yurdakul ve Dalkılıç, 2006: 258).

Pazarlama literatürüne derinlemesine bakıldığında ilişkisel pazarlamanın çok sayıda boyutu olduğu görülmektedir. Abdullah ve Kanyan (2012) yaptıkları çalışmada ilişkisel pazarlamanın boyutlarını incelemişler ve 12 boyutu olduğunu ortaya koymuşlardır. İlişkisel pazarlama kavramını anlamanın yolu boyutlarını belirlemekten geçmektedir. Bu boyutlar; güven, bağlılık, işbirliği, iletişim, ortak değerler, çatışma yönetimi, güç, fırsatçı olmayan davranışlar, sorumluluk, memnuniyet, empati ve dayanışma gibi kavramlardır (Abdullah ve Kanyan, 2012: 1254). Bu çalışmada ilişkisel pazarlamanın güven, bağlılık, iletişim ve empati olmak üzere dört boyutu ele alınacaktır. Bu güven, bağlılık, iletişim ve empati olmak üzere 4 boyutuna değinilecektir.

[1] Doç. Dr. Dumlupınar Üni. İ.İ.B.F. Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ercan.taskin@dpu.edu.tr
[2] Öğr. Gör. Dumlupınar Üni. Tavşanlı M.Y.O. Lojistik Bölümü, yselim.duger@dpu.edu.tr
[3] Araş. Gör. Dumlupınar Üni. İ.İ.B.F. Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, cevat.soylemez@dpu.edu.tr
[4] Dumlupınar Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, dursunboz@hotmail.com
[5] Dumlupınar Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, polatfirat@hotmail.com

2.1. İlişkisel Pazarlamada Güven Unsuru

İlişkisel pazarlama yöntemi temelde güvenin sağlanması üzerine kurulmaktadır (Hacıefendioğlu ve Çolular, 2008: 109). Morgan ve Hunt, (1994: 23) güven boyutunun ilişkisel pazarlama içerisindeki tanımını ***"****Bir tarafın ihtiyaçlarının gelecekte diğer tarafın sergilediği hareketler vasıtasıyla tam olarak karşılanacağına olan inanç"* seklinde açıklamıştır. Abdullah ve Kanyan, (2012: 1259) ise güven kavramını, hizmet verenlerin müşteri ilişkilerinde, görevlerini yerine getirmesi ve müşterilere olan saygının gösterilmesi olarak tanımlar.

2.2. İlişkisel Pazarlamada Bağlılık Unsuru

Bu boyut, çalışanların müşteriler ile aralarında kalıcı ilişkiler kurmaları, devam ettirmeleri ve kendilerini buna adamaları olarak tanımlanmaktadır (Abdullah ve Kanyan, 2012: 1259). Moorman, Zaltman ve Deshpande (1992: 316) bağlılık kavramını "*Müşterilerle kalıcı ve değerli bir ilişki sürdürebilme arzusu"* olarak tanımlamıştır. Morgan ve Hunt (1994) bağlılık, bir ürünün pazarlama esnasında satıcı ile alıcı arasındaki ilişkide ortaya çıkabilecek sorunların üstesinden gelebilmek ve ilişkiyi sürdürebilmek için gerekli olduğunu vurgularken ayrıca bir ilişkiyi başarısız olandan ayıran önemli bir faktör olduğunu ileri sürmüştür.

2.3. İlişkisel Pazarlamada İletişim Unsuru

İletişim, ilişkisel pazarlamanın kurulmasında önemli bir birleşen olmasına karşın hafife alınan ve dolayısıyla gözden kaçan bir kavramdır (Rashid ve Raj, 2006: 29). Selnes (1998) iletişim kavramını, alıcı ile satıcı arasında güven düzeyini etkileyen bir unsur olarak tanımlamıştır. Abdullah ve Kanyan (2012), iletişimde anlaşılabilir olmanın, net açıklamalar yapmanın, müşterilere faydalı tavsiyeler vermenin ve onlara doğru bir şekilde yaklaşmanın gerekliliğini vurgular. Ayrıca, müşterilerin sık sık fikirlerinin sorulması ve geribildirimlerine değer verilmesi müşteri memnuniyetinin artmasına ve karşılıklı ilişkinin daha kaliteli bir seviyeye gelmesine sebep olduğunu öne sürmektedir.

2.4. İlişkisel Pazarlamada Empati Unsuru

Odabaşı (2009) empati kavramını, *"kendini müşterinin yerine koyarak, bireyselleştirilmiş ilgiyi müşteriye yöneltebilmek"* olarak tanımlamıştır. Kendini müşterinin yerine koyan satıcı empatinin artmasına, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine ve dolayısıyla engellerin azalmasına sebep olur. Bu durumun, ticari bağın yanı sıra çalışanlarla müşteriler arasında kişisel bağların oluşmasına, müşterilerin işletmeye ve çalışanlara yönelik yakınlığının artmasına yönelik önemli bir etkisi vardır (Hacıefendioğlu, 2005: 79).

3. Eğitim İşletmelerinde İlişkisel Pazarlamanın Önemi

Eğitim, bireye yaşamı boyunca gerekli olacak bilgi ve kabiliyetlerin yanı sıra çevresinde olan değişmelere adapte olabilmesi için gerekli olan davranışları da kazandırma sürecidir. Eğitim hizmetlerinin uzun yıllar devletin tekelinde olmasına rağmen, özellikle batılı ülkelerin önderliğinde 1980'li yıllar itibariyle eğitim sektöründe özelleştirme kavramı ortaya çıkmış ve günümüzde ise özel sektörde eğitim hizmeti veren firmalar yaygınlaşmıştır. Özel eğitim sektöründe büyüme ile rekabetin artması eğitim hizmetlerinde pazarlama anlayışının önem kazanmasına sebep olmuştur (Taşkın ve Büyük, 2002: 7).

İlişkisel pazarlama, özel eğitim kurumlarında müşterilerle uzun dönemli iyi ilişkiler kurarak müşteri güveni sağlamaya ve müşteri bağlılığının oluşmasına katkı sunmaya odaklanmıştır (Hacıefendioğlu ve Çolular, 2008: 110). İşletmeler müşterileri ile karşılıklı ilişkiyi arttırmak ve müşteri bağlılığını sağlamak istiyorsa müşterilerinin gereksinimlerini anlamalı, bu isteklere anında karşılık vermeli, ayrıca müşterilerinin gelecekte karşılaşabileceği muhtemel sorunları öngörmeli ve bunlara çözüm yolları aramalıdır (Bakırtaş, 2008: 6). Morgan ve Hunt (1994), müşterinin işletmeye yönelik artan güven ve bağlılık değerleri, müşteri ile işletmeler arasında daha güçlü bir ilişkinin oluşmasını sağlamış ayrıca, güven, bağlılık ve iletişim kavramlarının da, ilişkisel pazarlamanın başarısına yardımcı olduğunu ileri sürmüştür.

Öte yandan özel eğitim kurumları tarafından verilen hizmetin daha çok soyut bir boyutta olması, tüketim ile üretimin genellikle aynı yerde ve zamanda gerçekleşmesi sebebiyle pazarlama faaliyetlerinin etkinliğinin tam anlamıyla ölçülmesi pek mümkün olmamıştır. Ama başarının en iyi göstergesi, işletmenin müşteriler tarafından her defasında tekrar tekrar talep edilmesi ve işletmeye yeni müşterilerin çekilmesidir (Taşkın ve Büyük, 2002: 7).

4. İlişkisel Pazarlama Boyutlarının Özel Eğitim Kurumları Uygulaması

4.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın amacı, Kütahya ilinde bulunan özel eğitim kurumları ilkokul kısımlarının eğitim hizmetinin güven, empati ve iletişim boyutunun ölçülmesinde ilişkisel pazarlamaya yönelik etkilerini incelemektir. Bu alanda faaliyet gösteren özel eğitim kurumları üzerinde uygulama gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın kapsamında Kütahya ilinde bulunan ve ilkokul düzeyinde eğitim veren dört özel eğitim kurumu yer almaktadır ve çalışma bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin velileri ile sınırlandırılmıştır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacına uygun olarak Kütahya'da bulunan dört özel eğitim kurumu ilkokul kısmında öğrenim gören öğrencilerin velilerine; öğrencilerinin almış oldukları eğitim hizmetinin değerlendirilmesine yönelik hazırlanan anket uygulanmıştır. Veri ve bilgilere ulaşmada kullanılan araştırma anketi 30.09.2013 ile 10.10.2013 tarihleri arasında uygulanmıştır.

Anket soru formu oluşturulurken öncelikle literatür incelenmiş, Abdullah ve Kanyan'ın (2012) çalışmalarından uyarlanmış ve elde edilen dört boyuta yönelik sorular hazırlanmıştır. Anket formu 5 demografik ve 31 adet ilişkiyi ölçmeye yönelik değişkenlerden oluşmaktadır. Çalışmada 5'li likert ölçeği kullanılmış ve 1-Kesinlikle Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılmıyorum şeklinde tasarlanmıştır. Anket 4 farklı okulda toplam 612 öğrenci velisine uygulanmış ve geçerli olarak 332 anket formu değerlendirilmeye alınmıştır. Anket soruları SPSS 18.0 programında analiz edilmiştir. Soruların yapılan güvenirlik testi sonucu

0,97 olarak bulunmuştur. Bu değer, Nunnaly (1978) tarafından belirtilen eşik değerinden (0,70) yüksek olduğu için son derece güvenilirdir.

4.3. Araştırma Verilerinin Analizi

Bu çalışmada, keşfedici faktör analizi, özel eğitim kurumlarının ilkokul seviyesi eğitim hizmetinde ilişkisel pazarlamanın boyutlarını değerlendirmek için kullanılmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu (%66,9) 35-44 yaş aralığında yer almaktadır. Çalışmada yer alanların çoğunluğu (%40,1) aylık 1500-2999 TL gelire sahip ve yine % 56,3'ü iki çocuk sahibidir. Araştırmaya katılanların %4,5'i ilkokul, %2.1'i ortaokul, %16,9'u lise, %57,8'i üniversite ve %18,7'si lisansüstü eğitim almış kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca özel eğitim kurumlarını tercih eden velilerin çoğunluğunun (%44) memur olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1: Araştırmanın Demografik Bulguları

		Dağılım	**%**			**Dağılım**	**%**
Yaş	25-34	85	25,6	Meslek	serbest meslek	69	20,8
	35-44	222	66,9		işçi	15	4,5
	45-54	24	7,2		yönetici	43	13,0
	55 ve üstü	1	0,3		memur	146	44,0
Aylık Gelir	0-1499	22	6,6		emekli	6	1,8
	1500-2999	133	40,1		diğer	53	16,0
	3000-4499	95	28,6	Eğitim	ilkokul	15	4,5
	4500-üstü	82	24,7		ortaokul	7	2,1
Çocuk Sayısı	1	95	28,6		lise	56	16,9
	2	187	56,3		üniversite	192	57,8
	3	44	13,3		lisansüstü	62	18,7
	4-üstü	6	1,8	**Toplam**		**332**	**100**
Toplam		**332**	**100**				

4.4. Faktör Analizi

Bu ampirik çalışmanın bulguları, daha önce yapılan araştırmalar ile birlikte, ilişkisel pazarlamanın iletişim, güven ve empati gibi boyutlardan oluşan bir yapısının olduğunu ortaya koymuştur (Sin vd., 2002; Sin vd., 2005; Yau vd., 2007; Alrubaiee ve Al-Nazar, 2010; Olotu, Maclayton ve Opara, 2010). Araştırmada yer alan bütün sorular aynı anda faktör analizine tabi tutulmuştur. Tablo 2'de de görüldüğü üzere faktör analizine tabi tutulan değişkenler 3 faktöre yüklenmiştir. Bu durum özel eğitim kurumlarındaki veli-okul idaresi arasındaki ilişkide; iletişim, güven ve empati içeriklerinin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'deki sonuçlar, ilişkisel pazarlamanın bu boyutlar ile ilgili olduğunu ve var olan literatür ile desteklendiğini göstermektedir. İletişim, birçok araştırmacı tarafından ilişkisel pazarlamada önemli bir boyut olarak ele alınmıştır. Bunun sonucunda, güven boyutu ilişkisel pazarlamada ana boyut olarak geniş bir çevrede kabul görmüştür. Empati ise bir grup araştırmacı tarafından kapsamlı bir şekilde kuramsallaştırılmıştır (Morgan ve Hunt, 1994; Sin vd., 2002; Ndubisi, 2004; Sin vd., 2005; Ndubisi, 2007; Chattananonr ve Trimetsoontorn, 2009).

Tablo 2: Faktör Analizi Sonuçları

	İletişim	Empati	Güven
Okul idaresinin veli talebine yanıt verme ve yardım etme istekliliğindedir.		**,609**	
Okul idaresi velinin özel isteklerini anlamaktadır.		**,679**	
Okul idaresi sempatik ve güven vericidir		**,736**	
Okul idaresi devamlı olarak nazik, hoş ve samimidir.		**,771**	
Okul idaresi veliyi özel hissettirmektedir.		**,714**	
Okul idaresi veliye karşı yardımsever ve bireysel olarak ilgi göstermektedir.		**,700**	
Okul idaresi velilere karşı saygı göstermektedir.		**,704**	
Okul idaresi eğitim hizmetinde velilere karşı dürüst ve samimidir.		**,565**	
Okul idaresi veliler ile rahat ilişki kurmaktadır.			**,604**
Okul idaresinin sözlerine güvenilmektedir.			**,572**
Veli olarak verilen hizmetlere güven duymaktadır.			**,609**
Okul idaresi velilere her zaman doğru bilgi vermektedir.			**,712**
Öğrenci velisi olarak iyi izlenimler edinmekteyim.			**,536**
Verilen hizmetlerde yenilik ve değişiklik durumlarında detaylı bilgi verilmektedir.			**,647**
Okul idaresi önemli şeylerde güvenilirdir.			**,713**
Okul idaresi açıklamalarında net faydalı bilgiler vermektedir.			**,563**
Okul idaresi soruları cevaplayacak bilgi ve yetkinliğe sahiptir.			**,606**
Okul idaresi velilerle iletişimi kolaylaştırmak için anlaşılır bir biçimde konuşmaktadır.			**,557**
Okul idaresi görevlerini sorumluluk içerisinde gerçekleştirmektedir.			**,558**
Okul idaresi ilk seferde doğru hizmeti vermektedir.			**,593**
Okul idaresi hızlı hizmet vermektedir.	**,590**		
Hizmetler velinin ihtiyaçları doğrultusunda olup isteklerini okul idaresi karşılamaktadır.	**,523**		
Okul idaresi veli ile uzun süreli ilişkiler kurup devam ettirmektedir.	**,576**		
Okul idaresi iyi hizmeti vermeye kendini adamaktadır.	**,555**		
Okul idaresi makul fiyata mükemmel ve kaliteli hizmet sağlamaktadır.	**,696**		
Okul idaresi veli geri bildirimlerine değer verip hizmet kalitesini artırmak için geribildirimleri kullanmaktadır.	**,731**		
Okul idaresi velilere nasıl bir yaklaşımda bulunacağını bilmektedir.	**,587**		
Okul idaresi anlaşmazlıkları etkin bir şekilde çözmektedir.	**,629**		
Okul idaresi sık sık velilerin fikirlerini ve önerilerini sormaktadır.	**,748**		
Okul idaresi eleştirileri ve şikayetleri kabul etmektedir.	**,684**		
Okul idaresi kaliteli hizmet vermede devamlılık sağlamaktadır.	**,712**		
Özdeğer	18,118	1,535	1,017
Değişkenlerin Yüzdesi	58,445	4,952	3,280
Toplam Değişkenlerin Yüzdesi	58,445	63,398	66,678

4.5. Güvenirlilik Analizi

Bu çalışmada, Spearman-Brown korelasyonu üç ilişkisel pazarlama boyutu için hesaplanmış olarak alfa katsayısı olarak isimlendirilen güvenilirliğin iç tutarlılığı varsayılmaktadır. Alfa katsayısı için tüm ilişkisel pazarlama boyutları Tablo 3'te gösterilmektedir. Tüm değerler (0,70) gereken ön şartı yerine getirmektedir böylece üç boyutu geliştirerek içsel olarak istikrarlıdır ve orijinal şekillerinde tatmin edici güvenilirlik değerlerine sahiptir.

Tablo 3: Güvenirlik Analizi Sonuçları

	İletişim	Güven	Empati	**İletişim, Güven, Empati**
Alfa Katsayısı	,921	,951	,945	**,976**

5. Sonuç ve Değerlendirme

Hizmet sektörünün giderek önem kazandığı günümüzde müşterilerle iyi ilişkiler kurmak son derece önemli hale gelmiştir. Bu durumun temel tetikleyici noktası ise hiç şüphesiz küreselleşmenin ortaya çıkarmış olduğu rekabet ortamıdır. İşletmeler bu durumda rekabet edebilirliklerini artırmak ve varlıklarını sürdürebilmek için yeni pazarlama stratejileri uygulamak zorunda kalmaktadırlar. Hizmet sektöründe ön plana çıkan pazarlama stratejisi ise ilişkiye dayalı strateji yani ilişkisel pazarlamadır. İlişkisel pazarlama hizmet işletmeleri için müşteri sadakati oluşturmada, maliyetleri düşürmede ve müşterilerin işletme için referans olmaları noktasında önemlidir. İşletmeler ilişkisel pazarlama stratejilerini uygulayabildikleri oranda rakipleriyle rekabet edebilmektedirler.

Çalışmamızda ele alınan Kütahya'daki özel eğitim kurumları da hizmet sektöründe faaliyette bulundukları için ilişkisel pazarlama stratejilerini yakından uygulamakta ve takip etmektedirler. Çünkü öğrenci velileri ile okul idaresi arasındaki ilişki bu kurumların faaliyetlerine doğrudan yansımaktadır. Çalışmada ele alınan ilişkisel pazarlama boyutları (güven, bağlılık, empati ve iletişim) bu kurumlar için son derece önemlidir. Araştırmada ele alınan bu dört unsurun değişkenlerinin özel eğitim kurumları için güven, iletişim ve empati olmak üzere üç faktör altında toplandığı sonucuna ulaşılmıştır. Özel eğitim kurumları için öne çıkan bu unsurlar, okul idaresi ile veliler arasında müşteri güveninin sağlandığı, müşteri istek ve beklentilerinin empati yoluyla karşılandığı, müşteriler ile sürekli iletişim halinde olunduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Abdullah, F. ve Kanyan, A., (2012), "Identifying and Managing The Dimensions of Relationship Marketing for The Foodservice Industry" 3rd International Conference On Business and Economic,1254-1270, 12-13 March, Indonesia.

Alrubaiee, L. & Al-Nazer, N. (2010). Investigate The Impact of Relationship Marketing Orientation on Customer Loyalty: The Customer's Perspective. International Journal of Marketing Studies, 2(1), 155-174.

Bakırtaş, H., (2008), "İlişkisel Pazarlama Ve Müşteri Bağlılığı: Bankacılık Sektöründe Bir İnceleme", Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 22.

Ceylan, H.H., (2013), "İlişkisel Pazarlama Bağlamında Müşteri Samimiyetinin Referans Davranış Eğilimi Üzerine Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama" Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, C.XV, S I.

Chattananon, A., & Trimetsoontorn, J. (2009). Relationship Marketing: A Thai Case. International Journal of Emerging Markets, 4(3), 252-274.

Gülmez, M. ve Kitapçı, O., (2003), "İlişki Pazarlamasının Gelişimi ve Yakın Geleceği", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(2), 81-89.

Hacıefendioğlu, Ş. ve Çolular, N., (2008), "İlişkisel Pazarlamada Güven Unsuru ve Otel İşletmelerinde Uygulama" Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (16) 2008 / 2: 107-126.

Hacıefendioğlu, Ş., (2005), "İlişki Pazarlaması ve Turizm Sektöründe Bir Saha Araştırması", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol: 9, 2005: 69-93.

Hougaard, S. ve Bjerre, M., (2002), "Strategic Relationship Marketing", Springer.

Jütter, U., ve Wehrld, H. P., (1994). "Relationship Marketing from a Value System Perspective", International Jaurnal of Service Industry Management, 5: 54-73

Malley, L., ve Prothero, A., (2004). "Beyond the Frills of Relationship Marketing", Journal of Business Research, 57: 1286-1294.

Moorman,C.R., G.Zaltman ve R. Deshpande (1992). "Relationships Between Providers and Users of Market Research: The Dynamics of Trust Within and Between Organizations", Journal of Marketing Research, 26: 314-29.

Morgan, R. M. ve Hunt, S. D., (1994). "The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing", Journal of Marketing, 58(3):20-38.

Ndubisi, N.O., (2004). Understanding The Salience of Cultural Dimensions on Relationship Marketing, its Underpinnings and Aftermaths. Cross Cultural Management, 11 (3), 70-89.

Ndubisi, N.O., (2007). Relationship Marketing and Customer Loyalty. Marketing Intelligence & Planning, 25(1), 98-106.

Odabaşı, Y., (2009), Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi: CRM. (7. Basım, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Olotu, A.O., Maclayton D.W., & Opara B.C., (2010), An Empirical Study of Relationship Marketing Orientation and Business Performance. Research Journal of International studies, 16 (September), 47-57.

Öztürk, A. S., (2003), Hizmet Pazarlaması, İstanbul: Ekin Kitabevi.

RASHİD, T. ve RAJ, R., (2006), Customer Satisfaction: Relatıonshıp Marketing In Hıgher Educatıon E-Learnıng, Innovative Marketing, Volume 2, Issue 3, 2006.

Selnes, F., (1998), "Antecedents and Consequences of Trust and Satisfaction in Buyer-Seller Relationships", European Journal of Marketing, Vol. 32, No. 3/4, pp. 305-322.

Sheth, J. N., (2002), " The Future of Relationsip Marketing", Journal of Service Marketing, 16: 590-592.

Sin, Y.M.L., Tse, C.B.A, Yau, H.M.O., Lee, S.Y.J., & Chow, R., (2002), The effect of Relationship Marketing Orientation on Business Performance in a Service Oriented Economy. Journal of Services Marketing, 16(7), 656-676.

Sin, Y.M.L., Tse, A.C.B., Yau, O.H.M., Chow, R.P.M., Lee, J.S.Y., & Lau, L.B.Y., (2005), Relationship Marketing Orientation: Scale Development and Cross Cultural Validation. Journal of Business Research, 58, 185-194.

Taşkın, E. ve Büyük, K., (2002), Hizmet Pazarlaması Açısından Eğitim Hizmetlerinde Kalite (Kütahya'daki Özel Dershane Öğrencileri ile İlgili Bir Saha Araştırması), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TEK, Ö. B., (1999), Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları, İzmir: Cem Ofset.

Yau, O. H. M., Chow, R. P. M., Sin, L. Y. M., Tse, A. C. B., Luk, C. L., & Lee, J. S. Y., (2007), Developing A Scale For Stakeholder Orientation. European Journal of Marketing, 41(11/12), 1306-1327.

Yurdakul, M. ve Dalkılıç, N., (2006), "İlişkisel Pazarlama Anlayışının Sigorta Müşterilerinin Bağlılığı Üzerindeki Etkisi", DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 16. Sayı.

Zineldin, M., (2000), "Beyond Relationship Marketing: Technolojicalship Marketing", Marketing Intelligence and Planning, 18/1, ss.9-23.

TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMALARI KAPSAMINDA KÜTAHYA KENTİ OSMANGAZİ KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMASINA BİR BAKIŞ

Murat YAMAN*

Özet: Ülkemizde yaşanan plansız sanayileşme sonucunda, kentsel sorunlar her geçen gün artmış kentler kontrolsüz ve dengesiz bir biçimde büyümüştür. Bu olumsuz gelişmeler sonucu kentlerin eskimiş, işlevini yitirmiş, çöküntü alanları olarak görülen gecekondu alanları ve kentsel tarihi yapıların bulunduğu bölgeler, kentsel yaşam için sorunlu alanlar olarak nitelendirilmiştir. Belediyeler 5393 sayılı Belediye Yasasının "Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı Başlıklı" 73. maddesi ile kentin gelişimine uygun olarak işlevini yitirmiş kentsel alanları yeniden inşa ve restore etme, konut, sanayi ve ticaret alanları, teknoloji parkları ve sosyal donatılar oluşturma, deprem riskine karşı tedbirler alma ve kentin tarihî ve kültürel dokusunun korunması gibi önemli yetkilere kavuşmuştur. Bunun yanı sıra "6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Yasa" ile kentsel alanlara müdahalelerde "belediyeler" kentsel değişim ve dönüşümün etkili gücü haline getirilmiştir. Bu çalışma da, öncelikle kentsel dönüşüm kavramının tanımı, amaçları ve uygulanma biçimleri ile ilgili genel çerçeve sunulacaktır. Ayrıca kentsel dönüşüm uygulamalarının hukuki durumu incelenecektir. Bu bilgiler ışığında çalışmada bir alan araştırmasından hareketle, Türkiye'de Kütahya özelinde Kütahya Belediyesi tarafından uygulamaya konulan Osmangazi kentsel dönüşüm projesinin olumlu olumsuz yönleri ayrıntılı bir biçimde değerlendirilerek, konuya ilişkin öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dönüşüm, Kentsel Dönüşüm Uygulamaları, Kütahya Belediyesi, Osmangazi Kentsel Dönüşüm Uygulaması.

A LOOK AT OSMANGAZI URBAN TRANSFORMATION IN THE CITY OF KUTAHYA WITHIN THE SCOPE OF URBAN TRANSFORMATION APPLICATIONS IN TURKEY

Abstract: As a result of unplanned industrialization in our country, urban problems increased with each passing day, cities has grown unchecked and unbalanced manner. As a result of tehese negative developments, slum areas that as seen is cities obsolote,lots its function,the depression areas and historical buildings of the region has been decribed as problematic areas for urban life. With the number of 5393law 'urban renewal and development area titled' article 73, municipalities rebuild and to restore, lost function urban areas in accordance with city's development, create of residental,industrial and commercial areas ,technology parks and social facilities,to take measure against the risk of earthquakes and as the preservation of the city's historical and cultural fabric has gained significant powers. in addition to this, with number of 6306 'law on transformation of disaster risk areas' in response to urban areas 'municipalities', has been turned into an effective force in urban change and transformation. In this study, priorities, will be submitted general framework regarding of the definition urban transformation, objectives and the mode of application .ın addition the legal status of urban renewal application will be examined. In light of this intormation, this study, which has started off from a field research, will evaluate a detail manner the project of Osmangazi urban transformation and will conclude with suggestions that was caaried out by Municipality of Kütahya in Turkey .

Keyword: Urban Transformation, Urban Transformation Applications, Municipality of Kütahya, Osmangazi Urban Transformation Application.

1.Giriş

İnsan ihtiyaçlarının çeşitlenmesine paralel olarak kentler sürekli değişim ve dönüşümün merkezinde olmuştur. Kentlerin her geçen gün fiziksel açıdan gelişigüzel büyümesi, sermaye birikim süreçlerinin mekana yönelik baskısı gibi temel etkenler değişen dönüştürülen dünya sistemi içerisinde kentsel dönüşüm kavramını öne çıkarmıştır (Yaman, 2011: 21). Kentsel dönüşüm uygulamaları ile ekonomik, kültürel, sosyal ve fiziksel yönden sorunlu bölgeler ve bu bölgelerde yaşayan insanların sosyal refahı ile kaliteli ve yaşanabilir alanların ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Yasal düzenlemelerden de kaynağını alan kentsel dönüşüm ülkemizin birçok bölgesinde uygulanmaya konulmuştur. Böylece kentsel dönüşüm kent planlamasının en önemli aracı haline dönüştürülmüştür.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, kentsel dönüşüm kavramının anlamı, amaçları ve kentsel dönüşüm uygulanma biçimlerine açıklık getirilmeye çalışılmış olup, ikinci bölümde, Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamalarının yasal dayanakları ele alınmıştır. Son bölümde ise, Kütahya Belediyesi özelinde uygulamaya konulan Osmangazi Kentsel Dönüşüm Uygulamasının olumlu olumsuz yönleri ayrıntılı bir biçimde değerlendirilerek, çalışmanın sonunda kentsel dönüşümün daha iyi yapılabilmesine ilişkin önerilerde öneriler de bulunulacaktır.

2.Kentsel Dönüşümün Genel Çerçevesi

Kentsel dönüşüm ekonomik, sosyal ve fiziksel boyutları olan akademik çevrelerce de sık sık tartışılan önemli bir konu olarak gündemi meşgul etmektedir. Bu durum, kentsel dönüşümün kavramsal içeriğinin derinlemesine incelenmesini, dönüşümle kastedilenin ne olduğunun yani genel çerçevesinin açıklanmasını gerekmektedir.

* Yrd.Doç.Dr.,Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F Kamu Yönetimi Bölümü

2.1.Kentsel Dönüşüm Kavramı

Kentler, sürekli değişim halinde olan dinamik yapılardır. Kentler; sosyal, ekonomik, kültürel, çevresel ve politik faktörlere bağlı etkilenmekte ve yeniden dönüştürülmektedir. Kentsel alanlara yapılan bu yeni müdahale biçiminin adı da literatürde kentsel dönüşüm olarak adlandırılmıştır. Bu müdahalelerin yönü, biçimi, niteliği değişkenlik göstermektedir. Bu durum savaşlar, yangınlar, depremler gibi doğal afetler sonucunda olabileceği gibi, politik anlayışların, ya da ideolojik yapıların kent mekanına müdahaleleri sonucunda da gerçekleştiği görülmektedir (Zeybekoğlu, 2008: 13).

Kent yazınında, kentsel dönüşüm kavramıyla ilgili birçok tanım yapılmıştır. Dilimizde "Kentsel Dönüşüm" olarak kullanılan kavramla ilgili bir kaç kısa tanım yapılırsa; kentsel dönüşüm basit ifadesiyle, kentin imar planına uymayan, ruhsatsız binalarının yıkılıp bunların yerine kent planlarına uygun olarak yeni toplu yerleşim alanlarının oluşturulmasıdır (Kaypak, 2010: 89). Bir başka tanımda, "kentsel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı bir çözüm sağlamayı amaçlayan kapsamlı bir vizyon ve eylem" şeklinde tanımlanmıştır (Thomas, 2003: 43).

Günümüzde kentsel dönüşüm kavramının özü ve kapsamı, değiştirme dönüştürme, canlandırma, yaşanabilir alanların ve insanların refahının sağlanması gibi anlamlarla bütünleşmektedir. Ancak kentsel dönüşüm olarak yer edinmiş olan söylem aslında kentsel alanlara zorunlu bir müdahale ile farklı biçime dönüştürme faaliyeti içerisinde kimlik bulmuştur. Bu açıdan bakıldığında, kentsel dönüşüm kavramını kentsel dönüştürme olarak algılamak daha gerçekçi ifade olmuştur. Kentsel dönüştürmeyi tanım olarak, "kent bütünlüğünden geri kalmış, bozulmuş, köhneleşmiş, sosyal ve ekonomik olarak da dışlanmış kentin çöküntü alanlarının, ekonomik, sosyal, fiziksel ve çevresel sorunlarına çözüm bulunması amacıyla, kamu müdahalesi ya da desteği biçiminde, halk katılımı olmadan, bölge insanlarını mağdur ederek ve özellikle gecekondu alanlarının dönüştürüldüğü rant projeleri" olarak tanımlanması daha uygundur (Yaman, 2010: 35). Hatta son yasal değişiklik olan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında ki Yasa ile artık kentsel dönüşümle yapılan müdahalelerin boyutu tamamen değişmiş, artık gecekondu bölgelerini de aşan kentlerin bütününü ilgilendiren bir hale gelmiştir.

2.2.Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Amaçları

Kentsel dönüşümün esas amaçları; fiziksel ve çevresel amaçlar, ekonomik amaçlar, sosyal amaçlar ve kültürel amaçlar olmak üzere dört başlık altında ele alınmaktadır (Güldüler, 2010: 10-11). Bunlar sırasıyla;

Fiziksel ve Çevresel Amaçlar;

- Kentlerde önemli sorunlardan biri olan gecekondu yapımının önlenmesi ve mevcut gecekonduların ortadan kaldırılarak yerine çağdaş bir kent görünümünün oluşturulması, gecekondu sahiplerinin de desteğini alacak şekilde yeni alternatifler sunan kentsel dönüşüm uygulamalarının planlanması (Görün ve Kara, 2009: 153),
- İşlevini yitirmiş çöküntü alanlarındaki konutların yerine daha kaliteli ve yaşanabilir konutlar yapılması, altyapı sorunlarının tamamen giderilmesi, toplumsal bütünleşmenin sağlanması; çevresel kalitenin veya çevre dengesinin yitirildiği alanlarda bu dengenin yeniden sağlanması"
- Çevresel koşulların iyileştirilerek, insanların daha huzurlu ortamlarda yaşamalarının sağlanması, kentsel yaşam kalitesi artırılarak, insanların yaşam alanlarıyla bütünleştirilmesidir.

Ekonomik Amaçlar;

- Ekonomik yaşamın tam anlamıyla yeniden canlandırılması, kentsel huzur ve yaşam kalitesini artıran bir ekonomik kalkınma yaklaşımının ortaya konulması,
- Kentsel müdahale edilen alanlarda, iş imkânları, istihdam ve ticari cazibe alanları yaratılması ve yatırımcıların bu bölgelere çekilmesi (Güldüler, 2010: 10-11),
- Kentsel refah ve yaşam kalitesini artırıcı bir anlayışla ekonomik dinamiklerin harekete geçirilmesi (Kibaroğlu ve Şişman, 2009: 2).

Sosyal Amaçlar;

- Kentsel dönüşüm alanlarında toplumsal bir sorun haline gelen çöküntü alanları tespit edilerek, toplumsal sorunların bir an önce çözülmesi,
- Kentsel dönüşüm uygulamalarında özellikle sosyal boyutlar gözetilerek, bölge insanlarının mağdur edilmemesi,
- Kentsel alanların etkin biçimde kullanımına ve gelişigüzel kentsel büyüme anlayışına son verecek yeni stratejilerin planlı bir biçimde ortaya konulması (Gümüşboğa, 2009: 3).

Kültürel Amaçlar;

- Kentlerin kültürel mirasının gelecek nesillere aktarılması, doğal, tarihi ve kültürel dokunun korunması,
- Kentlerin özgünlüklerini kaybetmeden kimliklerini koruyan kentsel dönüşüm uygulamalarının tercih edilmesi,
- Doğal, kültürel ve tarihi zenginlikleri yaşatan kentsel dönüşüm uygulamalarında kentsel yapılarda sürdürülebilirliğin gözetilmesi şeklindedir.

2.3. Kentsel Dönüşüm Uygulanma Biçimleri

Dünya'da kentsel dönüşüm uygulanma biçimleri sekiz temel başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar başlıklar halinde aşağıda kısaca sıralanmıştır:

2.3.1. Alansal temizleme (Urban Clearence)

Alansal temizleme; kentlerin çöküntüye uğrayan kentsel alanlarında fiziksel dokunun tümüyle yıkılıp yerine yenisi yapılarak, bu alanların yeni bir dokuya kavuşturulması şeklinde gerçekleşmektedir (Başarır, 2010: 13).

2.3.2.Kentsel Yeniden Canlandırma(Urban Revitalisation)

Kentsel yeniden canlandırma; ele alınan alanları " yıkıp yeniden yapmak yerine mevcut yapıları koruyarak yapılan kentsel müdahale" biçimidir (Oruç ve Giritlioğlu, 2005: 386). Kentsel yeniden canlandırma çabası daha çok nüfus kaybının yaşandığı, yüksek oranlarda işsizliğin olduğu, fiziksel gerilemenin meydana geldiği kentlerde uygulanmaktadır (Akkoyun, 2007: 21-22).

2.3.3.Soylulaştırma(Gentrification)

Soylulaştırma**;** sosyo-kültürel ve estetik açıdan önemini yitirmiş, çöküntüye uğramış, fiziksel çevresi de bozulmuş alanlarda, sosyal yapının yeniden ıslah edilmesidir (Kaypak, 2010: 88). Soylulaştırmanın diğer yöntemlerden farkı kentsel dönüşüm uygulamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmasıdır. Yani çöküntü bölgelerinin sınıfsal ve mekansal ayrışması bir bakıma tabakalar arası yer değiştirme hareketi olarak da tanımlanabilir (Yaman,2012: 28)

2.3.4.Kentsel Kalitenin Yükseltilmesi (Urban Quality Improvement)

Kentsel kalitenin yükseltilmesi; kentsel dönüşüm uygulama bölgelerinde yaşayanların sosyo-ekonomik açıdan statü ve yaşam kalitelerinde önemli ölçüde değişikliğe gidilmeden fiziksel çevrenin iyileştirilmesidir (Başarır, 2010: 14). Bu uygulama ile yaşam kalitesi yükseltilerek kentsel sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

2.3.5.Kentsel Yenileme(Urban Renewal)

Kentsel yenileme; gerek yerleşme düzeni, gerekse mevcut yapıların durumu bakımından yaşam ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi olanağı bulunmayan alanlarda yapıların tümünün veya bir bölümünün ortadan kaldırılarak yeniden imar edilmesidir (Dostoğlu ve Polat, 2007: 63). Bu tür kentsel dönüşüm uygulama biçimi ile yoksulluk ve sefalet yuvaları olarak görülen alanların ortadan kaldırılması, kentsel mekanın yeniden yapılandırılması, canlandırılması ve bu alanlarda yaşama standartlarının yükseltilmesi hedeflenmiştir.

2.3.6.Kentsel Yeniden Yapılandırma/Geliştirme (Urban Restructuring/ Development)

Keleş'e göre bu uygulama biçimi, "mevcut yapıların yıkılması kazanılan toprağın yeni kullanışlara ayrılması" dır (Keleş, 2010: 273). Özden ise kentsel yeniden yapılandırma veya geliştirmeyi, " uzun dönemde arazi kullanışı ve nüfus politikalarını yansıtan, kent ölçeğinde bir nazım plana uygun olarak önceden inşa edilmiş bir alanı istimlak etme, bu alanı temizleme ve yeniden yapma, mevcut arazi kullanışını ve nüfus dağılım şeklini değiştirme ve elden geçirme olayı" şeklinde açıklamıştır (Özden, 2008: 177).

2.3.7.Kentsel Yeniden Üretim (Urban Regeneration)

Kentsel yeniden üretim; İngilizce "Urban Regeneration" kavramına karşılık olarak dilimize girmiştir. Yeniden canlandırma, yeniden üretim, yeniden oluşum gibi anlamları içermektedir. Buna göre kentsel yeniden üretim, kentlerin işlevini yitirmiş çöküntü alanlarında yeni bir yapılaşma hareketi içerisine girilmesi anlamına gelmektedir (Kayacan, 2010: 21-22).

2.3.8.Kentsel Rehabilitasyon(Urban Rehabilitation)

Planlı olarak gelişmiş ancak zamanla değerini yitirmiş yıpranmış, yoğunluğu artmış ve işlevlerini yerine getiremeyen kentsel alanların yeniden değerli hale getirilmesi biçimidir ve genellikle gecekondu mahallelerine altyapı hizmetleri götürülmüş ve yeni kurulacak gecekondu yerleşimleri için düzgün ve düşük yoğunluklu alanlar için bu yöntem uygulanmıştır (Ataöv ve Osman, 2007: 64). Burada temel amaç kentin sorunlu alanlarının çağdaş donatılarla uygun standartlarla kente uyumlu hale getirilmesi ve insanlar için iyi yaşam koşulları yaratılmasıdır.

Görüldüğü üzere bütün kavramların özünde, kentlerin işlevini yitirmiş bölgelerine yönelik yapılan kentsel müdahaleler yatmaktadır. Bütün bu uygulamaların birbirlerinden ayrılan yönlerinin başında belli amaçlara göre değişik adlar altında kavramsallaştırmaları gelmektedir. Ayrıca yöntem açısından bu kavramlar arasında büyük farklılıklar söz konusudur. Her kavram arasında, uygulamaların niteliği, kapsamı ve doğurduğu sonuçlar bakımından da ayrışma gözlenmektedir.

3. Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Yasal Durumu

Türkiye'de uzun süredir kentlerde meydana gelen fiziksel, ekonomik, sosyal, kültürel yozlaşma, çevresel bozulma gibi birçok problemin çözümü amacıyla kentsel dönüşüm uygulamaları yapılmaktadır. Bu çerçevede konuyla ilgili farklı yasal düzenlemeler ile uygulamalar hayata geçirilmektedir. Özellikle Avrupa Birliği uyum sürecinde, kentsel dönüşüm uygulamalarında eylem planlaması dönemine girilmesi de yasal düzenlemelerin ve mevzuatın önemini artırmıştır. Kentsel dönüşüm uygulamalarının

yasal dayanakları ve belli yasalarla ilişkileri açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'de bu yasaların yürürlüğe giriş tarihi aşağıdaki gibidir:

- 774 sayılı sayılı Gecekondu Yasası (20.07.1976),
- Toplu Konut Yasaları - 2487 sayılı Toplu Konut Yasası (17.03.1984) ve 2985 sayılı Toplu Konut Yasası (02.03.1984),
- 3194 sayılı İmar Yasası (03.05.1985),
- 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Yasası (04.03.2004),
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Yasası (10.07.2004),
- 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Yasası (14.12.2005),
- 5393 sayılı Belediye Yasası (03.07.2005),
- Dönüşüm Alanları Hakkındaki Yasa Tasarısı,
- 5998 sayılı Belediye Yasası'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yasa (03.07.2005),
- 6292 sayılı Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazine'ye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkındaki Yasa (19.04.2012),
- 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Yasa (31.05.2012) şeklinde sıralanmaktadır.

Kentsel dönüşüm uygulamalarının yasal süreci kapsamında önemli yasalardan 5393 sayılı Belediye Yasası, 5998 sayılı Belediye Yasası'ndaki Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yasa ve 6306 sayılı Afet Riski altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Yasaların içeriğine bakılırsa;

Kentsel dönüşüm uygulamalarının temel dayanağı da olan belediyelerle ilgili ilk düzenleme 5393 sayılı Belediye Yasası olmuştur. Bu yasa, " Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Alanı" başlıklı 73. maddesine göre kentsel dönüşüm ve gelişim alanları için;

"Belediye, belediye meclisi kararıyla; konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir. Bir alanın kentsel dönüşüm ve gelişim alanı olarak ilan edilebilmesi için yukarıda sayılan hususlardan birinin veya bir kaçının gerçekleşmesi ve bu alanın belediye veya mücavir alan sınırları içerisinde bulunması şarttır. Ancak, kamunun mülkiyetinde veya kullanımında olan yerlerde kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı ilan edilebilmesi ve uygulama yapılabilmesi Bakanlar Kurulu kararına bağlıdır. Bir yerin kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilebilmesi için; o yerin belediye veya mücavir alan sınırları içerisinde bulunması ve en az elli bin metrekare olması şarttır. Kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanlarında bulunan yapıların boşaltılması, yıkımı ve kamulaştırılmasında anlaşma yolu esastır. Kentsel dönüşüm ve gelişim projesi kapsamında bulunan mülk sahipleri tarafından açılacak davalar, mahkemelerde öncelikle görüşülür ve karar bağlanır" şeklinde önemli hükümleri kapsamaktadır (madde 73).

Belediyelerle ilgili önemli bir diğer yasal düzenleme; 5998 sayılı Belediye Yasası'nda Değişiklik Yapılmasına İlişkin düzenleme ile 5393 sayılı Belediye Yasasının 73'üncü maddesi değiştirilmiştir. Yasa'ya göre*:*

"Belediye, belediye meclisi kararıyla; konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir. Bir alanın kentsel dönüşüm ve gelişim alanı olarak ilan edilebilmesi için yukarıda sayılan hususlardan birinin veya bir kaçının gerçekleşmesi ve bu alanın belediye veya mücavir alan sınırları içerisinde bulunması şarttır. Ancak, kamunun mülkiyetinde veya kullanımında olan yerlerde kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı ilan edilebilmesi ve uygulama yapılabilmesi Bakanlar Kurulu kararına bağlıdır. Kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilecek alanın; üzerinde yapı olan veya olmayan imarlı veya imarsız alanlar olması, yapı yükseklik ve yoğunluğunun belirlenmesi, alanın büyüklüğünün en az 5 en çok 500 hektar arasında olması, etaplar halinde yapılabilmesi hususlarının takdiri münhasıran belediye meclisinin yetkisindedir. Toplamı 5 hektardan az olmamak kaydı ile proje alanı ile ilişkili birden fazla yer tek bir dönüşüm alanı olarak belirlenebilir. Büyükşehir belediye ve mücavir alan sınırları içinde kentsel dönüşüm ve gelişim projesi alanı ilan etmeye büyükşehir belediyeleri yetkilidir. Büyükşehir belediye meclisince uygun görülmesi halinde ilçe belediyeleri kendi sınırları içinde kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir. Büyükşehir belediyeleri tarafından yapılacak kentsel dönüşüm ve gelişim projelerine ilişkin her ölçekteki imar planı, parselasyon planı, bina inşaat ruhsatı, yapı kullanma izni ve benzeri tüm imar işlemleri ve 3/5/1985 tarihli ve 3194 sayılı İmar Kanununda belediyelere verilen yetkileri kullanmaya büyükşehir belediyeleri yetkilidir" (madde 1).

Bu yasal düzenleme ile ilgili olarak, her türlü planlama yetkisi büyükşehir belediyesi bünyesinde toplanmıştır. İlçe belediyeleri bunun dışında tutulmuştur. Üzerinde yapı olsun olmasın imarlı veya imarsız bütün alanların kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilebileceği hükmü ile belediye sınırları içerisindeki tüm alanlar kastedilmektedir. Bu yasal düzenleme birçok bölgeyi kentsel dönüşüm alanı haline getirebilme potansiyeli veya isteğine yol açacağı şeklinde pek çok eleştiriye konu olmuştur (Yaman, 2012: 124).

Bu konuda her iki yasanın kapsamını genişleten son gelişme ise, 2012 yılında çıkartılan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki yasal düzenlemedir. Yasa ile *"Afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, sağlıklı ve güvenli yaşam alanları oluşturulması iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair esaslar"* (madde 1) ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

Ülkemizde afetlere hazırlanılması konusunda öncelikle böyle bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. Ancak konuya rant açısından bakılması, hayati risk açısından bakılmaması en önemli eleştiri başlığıdır. Bununla birlikte kentsel dönüşüm uygulamalarında ki hak kayıpları ve yeni mağduriyetlerin ortaya çıkacağı düşüncesi akademik çalışmalarda bir başka önemli eleştiri noktası olmuştur. Çünkü kentsel dönüşüm konusunda ki olumsuz örnekler, bu konuda öne sürülen kaygıların temelini oluşturmaktadır.

Kütahya ili Kütahya Belediyesi Örneği bağlamında uygulamaların hukuki boyutu incelendiğinde, 775 sayılı Gecekondu Yasası, 2981 sayılı İmar Affı Kanunu ve özellikle 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında yapılan kentsel dönüşüm uygulamalarını ele almak gerekir.
Kentsel dönüşümle ilgili yürürlüğe giren ilk yasa 775 sayılı Gecekondu Yasasıdır. Gecekonduları yasallaştıran ve ticarileştiren 1966 tarihli 775 sayılı Gecekondu Yasası ile mevcut gecekondu alanlarının ıslahı, tasfiyesi ve yeniden gecekondu yapımının önlenmesi gibi hususlar öne çıkmıştır (Ataöv ve Osman, 2007: 63). Bu yasa kapsamında Kütahya'da Atakent Mahallesi oluşturulmuştur.

Ülkemizde 1980 sonrasında, kent merkezleri ve gecekondu alanlarında kentsel dönüşüm kavramı gündeme gelmiştir. 1984 yılında, 2981 sayılı "İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 sayılı İmar Yasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkındaki Yasa" çıkartılmış ve bu yasa ile gecekondu alanları için imar ıslah planı yapılması imkanı doğmuştur. Bu düzenleme kentsel dönüşüm sürecinde önemli bir rol oynamıştır (Kibaroğlu ve Şişman, 2009: 3). Kütahya ilinde de bu yasa kapsamında gecekondu alanları için belli çalışmalar yapılmıştır.

Kütahya'da 5393 sayılı yasanın 73. maddesine göre, 2010 yılında ilk kez kentsel dönüşüm uygulaması başlatılmıştır. Kentsel dönüşüm çalışmasının ilk adımı, çoğunluğu Roman halkının yaşadığı Osmangazi (Lala Hüseyin Paşa) mahallesinde atılmıştır.

Kütahya'da, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Yasa kapsamında ise doğal afetlere maruz kalmaya neden olan faktörlerin önlemini almak, yeni oluşturulacak alanların planlı bir şekilde zemin etütleri yaptırılarak bu alanların yapılaşmaya açılması, çarpık gelişigüzel yapılaşmanın kentleşme adına planlı ve projeli şekilde yeniden düzenlenmesi, deprem, heyelan, taşkın, sel, erozyon gibi risklerin en aza indirilmesi hedeflenmiştir. Kütahya Belediyesi tarafından, temel jeolojik ve jeo-teknik raporları içeren çalışma uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmalar bağlamında öncelikle harita çalışmaları yapılmış ve Kütahya'nın yapılaşma alanları, önlem şartlı alanları, ayrıntılı jeo-teknik etüt gerektiren alanları, uygun olmayan alanları ve fay hatları belirlenmiştir. (Kütahya Belediyesi Emlak ve İstimlâk Müdürlüğü Çalışanları ile Kişisel Görüşme, Mayıs 2014).

4.Kütahya İli ve Kütahya Belediyesi Osmangazi Kentsel Dönüşüm Uygulaması

4.1.Kütahya İlinin Genel Tanıtımı

Ege bölgesinin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer alan Kütahya, bilinen tarihi içerisinde Hitit, Frig, Roma, Bizans, Selçuklu, Germiyanoğulları ve Osmanlı Dönemi uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Kütahya il sınırları içinde kalan topraklara yerleşen en eski medeniyet Hititlerdir. Ancak arkeolojik çalışmalar, ilin yerleşim tarihini çok daha eskilere, ilkçağlara kadar götürmektedir. Malazgirt Zaferi'nin sonra Türk uygarlıkları ile tanışan Kütahya, 1277'de Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasıyla birlikte Germiyanoğulları Beyliğinin egemenliği altına girmiştir. 1429 yılından sonra da bu topraklar Osmanlı devletinin önemli bir sancağı haline gelmiştir (Kütahya Belediyesi, 2013: 16). Tarih boyunca önemli medeniyetlere beşiklik eden Kütahya, Kurtuluş Savaşı'nın büyük zaferlerinden birinin kazanıldığı, Cumhuriyetin temellerinin atıldığı bir önemli bir kent olmuştur.

Kütahya kenti; Ege bölgesinin İç Batı Anadolu Bölümü'nde, İç Anadolu Bölgesi ile Ege Bölgesi arasında bir eşik konumundadır. Kütahya ili 38 derece 70 dakika ve 39 derece 80 dakika kuzey enlemleri ile 29 derece 00 dakika ve 30 derece 30 dakika doğu boylamları arasındadır. Kütahya 11875 kilometre karelik yüzölçümü ile Türkiye topraklarının %1,5'nu kaplamaktadır. Kütahya ili, kuzeyden ve kuzeybatıdan Bursa'nın İnegöl, Keles ve Orhaneli; kuzeydoğudan Bilecik'in Bozüyük; doğudan Eskişehir ve Seyitgazi; güneydoğudan Afyon'un İhsaniye, Afyon merkez; güneyden Uşak'ın Banaz ve Uşak merkez; güneybatıdan Manisa'nın Demirci ve Selendi, batıdan ise Balıkesir'in Dursunbey ve Sındırgı ilçeleri ile çevrelenmiştir (Kütahya Valiliği, 2002: 19).

4.2.Kütahya Belediyesi Osmangazi Kentsel Dönüşüm Uygulaması

Kütahya'da 5393 sayılı yasanın 73. Maddesine göre 2010 yılında ilk kentsel dönüşüm uygulaması olan Osmangazi Kentsel Dönüşüm uygulaması Kütahya Belediyesi tarafından başlatılmıştır. Çoğunluğunun Roman halkının oturduğu bir bölge olan Osmangazi (Lala Hüseyin Paşa) mahallesi kentsel müdahale alanı olarak belirlenmiştir. Burada kentsel dönüşüm çalışmasının başlatılmasının temel nedenleri aşağıda sıralanmıştır; (Kütahya Belediyesi Emlak ve İstimlâk Müdürlüğü Çalışanları ile Kişisel Görüşme, Mayıs 2014).

- Kütahya'nın büyüyeceği alanlar üzerinde engel teşkil etmesi,
- Fuhuş, uyuşturucu ve hırsızlık gibi suç oranlarının çok yüksek olduğu bir bölge olması,
- Gürültü kirliliğine neden olması,
- Roman vatandaşların Kütahya halkını rahatsız etmesidir.

Osmangazi Mahallesinde yapılacak olan kentsel dönüşüm uygulaması öncelikle haritalar üzerinden alan olarak belirlenmiştir. Belirlenen alan İmar Komisyonunda görüşüldükten sonra Belediye Meclisine gönderilmiştir. Belediye Meclisinin

gündemine geldikten sonra Belediye Meclisi oybirliğiyle kentsel dönüşüm uygulaması için karar vermiştir. Karar alınmasından sonra çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar:

- Tapu kayıtlarının belirlenmesi,
- Haritalar üzerinden tespit çalışmaları,
- Ada parsel tespitleri,
- Ölçü krokileri,
- Yerinde tespit çalışmaları olarak sıralanmıştır.

Yerinde tespit çalışmaları yapılırken, değer tespiti, ekonomik ve sosyal tespitlerde yapılmıştır. Bina tespiti yapılırken TEDAŞ ve Belediyeden yetkili kişilerce elektrik aboneliği, emlak beyanları belirlenmiştir. Ekonomik ve sosyal tespitler için sosyolog tarafında anketler yapılmıştır. Yine belediyede çalışan kişilerce Kıymet Takdir Raporları hazırlanmıştır. Osmangazi Mahallesi Kentsel Dönüşüm Alanı için belirlenen bölge 14 hektarlık bir alan olarak saptanmıştır. Projede, 1. ve 2. bölge olmak üzere toplam 407 adet parsel bulunmaktadır (Kütahya Belediyesi Emlak ve İstimlâk Müdürlüğü Çalışanları ile Kişisel Görüşme, Mayıs 2014). Kentsel dönüşüm ile ilgili uygulamaya bakıldığında;

Kentsel dönüşüm alanı: 80,184 m^2
Parsellerin toplam alanı: 53,714 m^2
Sosyal ve teknik alt yapı alanı: 26,470 m^2
Bina adeti: 110 adet
1 katlı bina 63 adet
2 katlı bina 38 adet
3 katlı bina 9 adet
Bağımsız bölüm sayısı: 159 adet
Depo, garaj, kömürlük: 82 adet alan mevcuttur (www.kutahya.bel.tr, 2013).

Yerinde tespit çalışmalarından sonra vatandaşlar görüşmeye davet edilmiştir. Vatandaşların bir kısmıyla uzlaşılmış ve uzlaşılmayan yerler için kamulaştırmaya gidilmiştir. Kamulaştırma işlemi yapılırken yeni projeler hazırlanmıştır. Bu kapsamda 35.400 m^2 yeşil alan, 4.800 m^2 ticaret merkezi, 8.600 m^2 sosyal tesisler, 40.000 m^2 yollar ve 1009 araçlık da otoparkı olan bir proje hazırlanmıştır. Bu projede toplam 800 daire yapılması düşünülürken, bunun 15 tanesi 4+1, 17 tanesi 3+1, 8 tanesi ise 2+1 tip blok olarak tasarlanmıştır. Belediye projeyi tamamladıktan sonra ihaleye gitmiştir (Kütahya Belediyesi Emlak ve İstimlâk Müdürlüğü Çalışanları ile Kişisel Görüşme, Mayıs 2014).

Osmangazi Kentsel Dönüşüm uygulamasında Kütahya Belediyesi İzka İnşaat ile işbirliğine gitmiş ve Kentsel Dönüşümün ilk etabı olan "Kütahya Modern" Projesi için hazırlıklar tamamlanmış. Kütahya Modern Kentsel Dönüşüm tanımlaması adı altında farklı bir projeye dönüştürülmüştür. Projenin ilk etabının iki yıl içinde tamamlanacağı tasarlanmıştır. Konut alanları haricinde yaklaşık 15.000 m^2 büyüklüğünde ticaret merkezini bünyesinde barındıran proje iki etap şeklinde planlanmış ve 5393 sayılı Belediye Yasasına göre, Osmangazi Mahallesinde kentsel dönüşüm uygulaması adı altında faaliyete geçmiştir. Osmangazi Kentsel Dönüşüm uygulamasının gerekçesi; bu mahallenin kentsel gelişim alanı olarak kent planında yer alması, bu bölgede fuhuş, uyuşturucu, hırsızlık gibi suç oranlarının fazla olması, burada yaşayan Roman vatandaşların Kütahya halkını rahatsız etmesi gibi sebepler belediyenin ilgili birimleri tarafından iddia edilmiştir. Bu projede Roman vatandaşları için Kütahya'nın çevre yoluna yakın TOKİ konutlarının üst tarafında kalan kısmına belediye tarafından vatandaşlar için konut inşa edilmek istenmiştir. Fakat vatandaşlar birbiriyle iyi anlaşamadıklarını ve yerleşim alanının uzak olduğunu beyan ederek bu durumu kabul etmemişlerdir. Belediye ve Roman vatandaşları arasında ortak yol bulunarak sonuçta çoğunluğu ile anlaşılarak ya da kamulaştırma yoluyla vatandaşlara arsa bedelleri ödenmiştir. Ancak burada yapılan dönüşüm uygulamasında bir fiziksel yenilemenin yanı sıra kentsel dönüşümün amaçları içerisinde yer alan ekonomik ve sosyal dönüşümün yapılmadığı görülmüştür. Ayrıca burada Roman vatandaşlarının yerlerinden edilmiş olması ve üst-orta gelir grubuna yönelik konutlar inşa edilmek istenmesi belediyenin bu uygulamadan rant sağlamayı düşündüğünü açıkça göstermiştir. Yine Kütahya Belediyesi'nin bu kararı alırken tek taraflı hareket ettiği ve katılımcı bir yöntemi benimsemediği anlaşılmıştır. Bununla birlikte dönüşümün Roman vatandaşlarının yaşadıkları alanla sınırlı kaldığı, bitişikte yer alan büyük problemlerin yaşandığı küçük sanayi sitesinde neden herhangi bir adımın atılmadığı sorusunu akla getirmektedir. Osmangazi Mahallesinde kentsel dönüşüm yapılan bölgede yaşayan vatandaşların kamulaştırma sonrasında mağdur olmamaları için Kütahya Belediyesi TOKİ'den daireler satın almıştır ve bu dairelerden isteyen vatandaşlara talepleri doğrultusunda kredilendirme biçiminde anlaşmalar yaparak konut sağlamıştır. Bu konuda belirlenen 64 daireden 23'ü takas imkanı ile teslim edilmiştir. Ancak yapılan gözlemler sonucunda, Roman vatandaşları bu konutlara uyum sağlayamamış konutlarını satarak kentin başka yerlerine göç etmişlerdir (Kütahya Belediyesi Emlak ve İstimlâk Müdürlüğü Çalışanları ile Kişisel Görüşme, Mayıs 2014).

Genel olarak, Osmangazi Kentsel Dönüşüm uygulamasında yüksek olan suç oranının azalması, eğitimsizlik, çocukların çalışmak zorunda kalması ve sağlık problemleri gibi temel problemlere yönelik çözümler üretilmemiş, proje fiziksel dönüşüm amaçlı bir uygulamaya dönüşmüştür. Osmangazi Kentsel Dönüşüm projesinde yaşanabilir ve sürdürülebilir kentsel alanlar yaratılmak istenmiş, Roman halkı ve kültürüne yönelik ayrıntılı bir planlama yapılmadan uygulamaya geçilmiştir. Sonuçta insanlar bölgelerinden başka yerlere gitmek zorunda bırakılmış ve mağdur olmuşlardır. Modern kapalı güvenlikli site projesi ile de bölgenin yeni bir kimliğe dönüştürülmek istendiği açıkça görülmüştür. Bir diğer önemli nokta ise Kütahya deprem bölgesindedir. Kent merkezinde hafif bir depremde yıkılabilecek birçok bina mevcuttur. Bu sorun öncelikle çözülmesi gerekirken Roman vatandaşlarının yaşadıkları bölgeye müdahale edilmesi de düşündürücüdür. Kütahya'da çözülmesi gereken temel sorunlardan biride, konut piyasasının vazgeçilmezi gelişigüzel yapılan "apart konut" sektörüdür. Kütahya Belediyesinin kentin geleceği açısından bu konuda hassas olması gerektiği görülmektedir.

5.Sonuç

Tarih boyunca kentler medeniyetlerin merkezi olmuşlardır. Küreselleşen bir dünyada değişim dönüşüm özellikle de dönüştürme müdahaleleri kentleri etkileyen önemli bir olgu haline gelmiştir. Plansız kentleşmenin bir sonucu olan fiziksel, ekonomik ve sosyal sorunlar her geçen gün giderek artmış, dünyada ve Türkiye'deki benzer sorunlara yönelik farklı çözüm yolları aranmıştır. Bu sorunların çözümü için kent planlamasının bir aracı olan kentsel dönüşüm uygulamaları popüler hale gelmiştir. Bu nedenle literatür çalışmalarında kentsel dönüşüm kavramı ve uygulamaları tartışılmaya başlanmıştır. Kentsel dönüşüm ile kentlerin işlevini yitirdiği çöküntü alanlarında planlı, sistemli bir biçimde günün koşullarına uygun müdahaleler edilerek, kentlerin sorunlu alanlarının iyileştirilmesi yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır.

Bu amaçla ortaya konulan çalışmalardan biri olan Kütahya Osmangazi Kentsel Dönüşüm Projesi 5393 sayılı Belediye Yasasının 73. Maddesi uyarınca gerçekleştirilmiştir. Uygulamada en temel eksiklik bölgede yaşayan Roman halkı ve kültürüne yönelik ayrıntılı bir çalışma yapılmadan uygulamaya geçilmesi olmuştur Bunun sonucunda mağduriyetlerin ortaya çıktığı bölgenin rant adı altında yeni bir kimliğe dönüştürülmek istendiği açıkça görülmüştür. Bu çalışmadan yola çıkılarak kentsel dönüşüm uygulamalarında özellikle dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır;

1.Kentsel dönüşüm uygulamalarında yapılması gereken kentleri sadece fiziksel ve ekonomik birer olgu olarak gören bir bakış açısı yerine kentlerin toplumsal ve kültürel yapılarını ele alan ve halk katılımını öne çıkaran uygulamalar tercih edilmelidir.

2.Her şeyden önce kentlilerin yaşam alanlarından koparılmadığı, toplumsal ve mekânsal ayrışmayı körüklemeyen, yoksul kesimleri dışlamayan bir planlama anlayışı benimsenmelidir.

3.Osmangazi Kentsel Dönüşüm uygulamasında Roman halkının marjinal yaşam biçimi Sulukule Kentsel Dönüşüm Uygulaması Örneğinde olduğu gibi önemsenmemiştir. Benzer uygulamaların tamamen ortadan kaldırılması gerekmektedir.

4.Kentsel dönüşüm uygulamalarında ile düşük gelirli gruplara konut alanı sağlanması bir yana, mevcut koşullar ve sosyal yapılarda dikkate alınmamaktadır. TOKİ, Büyükşehir Belediyeleri ve Özel Sektör birlikteliğinde yaşam alanları kentsel dönüşüm kapsamına dahil edilmekte ve insanlar yerlerinden edilmektedirler. Temel tartışma konusu olan bu durum çözülmedikçe her yeni uygulama yeni sorunlarla karşı karşıya kalınacağını da göstermektedir.

5.Kentsel dönüşüm uygulamaları vatandaşlara zorla kabul ettirilen, merkezi ve yerel yönetimlerin inisiyatifinde hazırlanan kentsel uygulamalardan çok; bilgilendirme, katılımcı ve yerel toplulukların çıkarlarını önemseyen bir biçimde planlanmalıdır.

6.Sanayileşme ve kentleşme bir arada ele alınarak, konut ve kırsal kalkınma politikası bu bağlamda belirlenmelidir. Kentsel dönüşüm uygulamalarında biçimden çok içerik öncelikli olmalıdır.

7.Rant yaratan adaletsizlikler ortadan kaldırılmalıdır. Konut politikalarında kentsel toprak rantları toplumsal bir değer olarak algılanmalıdır. Kentsel dönüşüm uygulamaları ile yaratılan rantın topluma geri kazandırılması sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, Kütahya Osmangazi Kentsel Dönüşüm projesinin gerek uygulanma süreci, gerekse son hali açısından beklentileri karşılayamadığı görülmüştür. Kentsel dönüşümle kastedilenin sadece bina yıkıp yerine yenisini yapmaktan vazgeçmeyi, kentsel mekanlara müdahale aktörlerinin artık öğrenmesi gerekmektedir. Kentsel dönüşüm uygulamalarında "Mekanları Yaşanabilir Kılan İnsandır" söylemi de asla göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Akkoyun Nazım. (2007), "Kentsel Dönüşüm ve Sarıgöl Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ataöv, Anlı ve Osman, Sevin. (2007), "Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım", Middle East Tecnical University Journal Of The Faculty Of The Architecture, Vol.2, pp. 57-82.

Başarır, Aslı. (2010)," Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Çok Amaçlı Bir Yaklaşım, İnegöl Kenti Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Dostoğlu, Neslihan ve Polat, Sibel. (2007), "Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da
Kükürtlü ve Mudanya Örnekleri", Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, Bursa.

Görün, Mustafa ve Kara, Mustafa. (2009), "Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Girişimcilik Bağlamında Türkiye'de Kentsel Yaşam Kalitesinin Artırılması", Yönetim Bilimleri Dergisi, 8: 2, Çanakkale.

Güldüler, Ertuğrul Selçuk. (2010), "Gaziosmanpaşa Belediyesi Ölçeğinde Kentsel Dönüşüm Politikaları ve Uygulamaları", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü**,** İstanbul.

Gümüşboğa, Beste. (2009), "Katılım Ekseninde Kentsel Dönüşüm: Altındağ Aktaş Mahallesi Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kayacan, Tolga. (2010), "Kentsel Dönüşüm Katılımın Rolü ve Önemi Zeytinburnu ve Karanfilköy Örnekleri", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kaypak, Şahin. (2010), "Kentsel Dönüşüm Faaliyetlerine Etik ve Sosyal Sorumluluk Temelli Bir Yaklaşım", Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, s.84-105.

Keleş, Ruşen. (2011), Kentleşme Politikası, İmge Yayınevi, Ankara.

Kibaroğlu, Didem ve Şişman, A. (2009)," Dünya'da ve Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları", TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı 11- 15, Ankara.

Kütahya Belediyesi. (2012), İmar ve Bayındırlık Komisyonu Raporu, Kütahya.

Kütahya Belediyesi. (2013), Kütahya Belediyesi Faaliyet Raporu, Kütahya

Kütahya Belediyesi. (2014), Emlak ve İstimlak Müdürlüğü, Kişisel Görüşme.

Kütahya Valiliği. (2002), Kütahya 2002, İl Özel İdaresi Yayınları-1, Ankara.

Oruç, Gülden Demet ve Giritlioğlu, Cengiz. " Planlamada Yeni Politika ve Stratejik Riskler ve Fırsatlar", 8 kasım Dünya Şehircilik Günü 29. Kolokyumu, 7-9 Kasım, 2005, İstanbul.

Özden Pelin Pınar. (2008), Kentsel Yenileme: Yasal Yönetsel Boyut, Planlama, Uygulama, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Zeybekoğlu, Senem Sadri. (2008), "Kentsel Dönüşüm ve Kent Hakkı: Fener- Balat Rehabilitasyon Programı ve Santral İstanbul Projesi Örneği", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Thomas, S. (2003), "A Glossary of Regeneration and Local Economic Development", Local Economic strategy Center, Manchester.

Yaman, Murat. (2012), Türkiye'de Kentsel Dönüş(tür)me Uygulamaları, MKM Yayınları, Bursa.

5393 sayılı Belediye Yasası (2005).

6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun(2012).

http://kutahya.yerelnet.org.tr(15.05.2013).

http://www.kutahya.bel.tr/birimler/kurumsal/yeni_projeler.pdf(18.05.2013)

ERGENLERİN BİLGİSAYAR OYUNU OYNAMA ALIŞKANLIKLARI VE SOSYALLEŞME SÜREÇLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (KÜTAHYA İLİ ÖRNEĞİ)

Hüseyin KOÇAK* **Ziya KÖSE****

Özet: Bireyin, çocukluktan yetişkinliğe geçiş döneminde tüm gelişimsel özelliklerini içeren 12-25 yaş arası sürece ergenlik denilmektedir. Bireylerin kişilik kazanarak belli bir sosyal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşme sürecine de sosyalleşme denir. Bireyin sosyalleşmesinde, ailesi, komşuları, arkadaşları, öğretmenleri ve kitle iletişim araçları etkilidir. Bilgisayar oyunları, ergenlerin hayatlarını, arkadaşlık ve aile ilişkilerini, iletişimlerini sürekli değiştirmektedir. Bu çalışmada, 13-14 yaş grubu ergenlerin bilgisayar oyunlarını oynama alışkanlıkları ve sosyalleşme süreçleri irdelenmiştir. Araştırmada veri toplamak amacıyla, Kütahya ilinde örneklem olarak seçilen 365 yedinci ve sekizinci sınıf ortaokul öğrencisine anket uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynayan ergenlerin aile, okul ve arkadaşlık ilişkilerinde sosyalleşme sorunları yaşadıkları görülmüştür. Uzmanlara göre günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynayanlara bağımlı denilmektedir. Bu araştırmada da bilgisayar oyunlarına bağımlı ergenlerin yaşam kalitelerinde düşme, aile ve arkadaş iletişiminde çatışmalar ve ders başarısızlıkları görülmüştür. Ancak, günde 2 saatten az ve yaşına uygun bilgisayar oyunu oynayan ergenlerin eğlenceli vakit geçirdiği ve gelişimlerine olumlu katkı sağladığı saptanmıştır. Ergenlerin bilgisayar oyunlarına bağımlılığını önlemek, anne-babalar, eğitimciler ve yetkililerin ortak çabası ile mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar Oyunları, Ergenlik, Bağımlılık, Sosyalleşme.

THE SURVEY ON THE HABITS OF ADOLOSCENTS' PLAYING COMPUTER GAME AND THE PROCESS OF SOCIALIZATION (THE CASE OF KÜTAHYA)

Abstract: The transition of individual from childhood to adulthood as long as containing all the developmental characteristics of period between the ages of 12-25 is called as adolescence. Gaining the individual's personality, winning the preparation of a particular social environment, in the process of integration into society is called socialization. In the socialization of the individual, family, neighbors, friends, teachers and mass media are effective. Nowadays, computer games have crucial roles in the lives of adolescents. The main purpose of this study is to investigate 13-14 age group adolescent's habits of playing computer games and their socialization process. To collect data, a questionnaire has been applied to the 365 seventh and eighth grade secondary school students which are selected from Kütahya province. According to the findings, playing computer games more than 2 hours a day has been caused the socialization problems. According to experts, more than 2 hours a day playing computer games to those who are called as an addict. In this study, the decrease in the quality of life of adolescents' addiction to computer games, family and friends have lead to failures in communication conflicts and lessons. However, less than 2 hours a day playing computer games according to age and adolescents have fun and make a positive contribution to development was observed. It is possible to prevent adolescents' addiction to computer games with the joint efforts of parents, educators and officials.

Key Words: Computer Games, Adolescence, Addiction, Socialization.

Giriş

Teknolojik gelişmeler bireylerin ve toplumların yaşam şekillerini, biçimlerini, kültürlerini, ekonomilerini, algılarını değiştirmekte ve onlara yeni tarzlar, algılar sunmaktadır. Teknolojik gelişmeler birey ve toplum yaşamında hem olumlu hem de olumsuz etkiler yapmaktadır. Kuşkusuz teknolojik değişimlerden en çok etkilenen bireyler, zaten duygusal olarak çalkantılı dönemdeki ergenlerdir. Kimliğini henüz oluşturamamış ergenler, bunalımlı ve duygusal kararlar alabilmektedirler. Ergenler çevresel etmenlerden hem olumlu hem de olumsuz etkilenmektedirler. Günümüzde ergenlerin gelişim sürecinde kitle iletişim araçlarının yeri ve önemi yadsınamaz.

Kitle iletişim araçlarından olan bilgisayarın ergenler üzerinde etkisi çoktur. Bilgisayar ve internet, çoğu eve girmiş ve vazgeçilmez hale gelmiştir. Anne-babalar, bilgisayar ve interneti çocuklarının ders başarılarını artırıcı bir yardımcı kaynak olarak görmektedirler. Oysa, yeterince denetim sağlanamadığında bilgisayar pahalı bir oyun aracı haline gelebilmektedir. Bilgisayar oyunları günümüzde ergenler için boş zaman geçirme ve eğlence aracıdır. Ergenlerin bilgisayar oyunlarına bağımlılığı karşısında anne babalar ve öğretmenler çaresiz kalabilmektedir. Bu çalışmada ergenlerin bilgisayar oyunu oynama alışkanlıkları ve sosyalleşme süreçleri analiz edilmektedir. Öncelikle çalışmaya konu olan kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra araştırma yöntemi, bulgular ve yorumlara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde de araştırma sonuçlarına ve önerilere yer verilmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde ergenlik dönemi, sosyalleşme ve bilgisayar oyunu kavramları hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir.

* Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, kocak@aku.edu.tr
** Uzm. Dumlupınar Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği Doktora Öğrencisi, rehberziya@gmail.com

1.1. Ergenlik Dönemi

Ergen sözcüğü, "adolescent" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Latincede büyümek, olgunlaşmak anlamında kullanılan "adolescere" fiilinin kökünden gelmekte olan sözcük, yapısı gereği bir durumu değil, bir süreci belirtmektedir. Ayrıca bireyde gözlenebilen hızlı ve sürekli bir gelişme evresi olarak da tanımlanabilmektedir (Yavuzer, 2007, s. 262).

Literatürde ergenlikle ilgili farklı ölçütleri göz önüne alarak yapılan tanımlara rastlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Örgütü, ergenlerin 12–25 yaş dilimleri arasında yer aldığını kabul etmektedir. Sonuç olarak, insan doğası açısından biyo-psişik ve toplumsal bir süreci ya da gelişimi ifade eden "ergenlik", farklı coğrafya ve sosyo-ekonomik yapılarda, farklı yaş dönemlerinde başlayıp biten ve neredeyse bireyin tüm gelişimsel özelliklerini içeren bir süreç olarak belirtilebilir(Avcı, 2006, s. 40).

Ergenlik dönemi, çocukluk dönemlerinde özdeşleşilen tasarımların, rollerin ve değerlerin birleşimiyle yeni ve daha geniş kapsamlı bir kimlik yapılanmasıyla sona erer (Erikson, 1965).

Freud'a göre, yeni doğan bir bireyin kişiliği, değişik aşamalardan geçerek gelişmektedir. Bu aşamalara psikoseksüel aşamalar denir. Freud kişiliğin beş dönemden geçerek geliştiğini öne sürmüştür. Bunlar; 1. 0-1 Yaş Oral Dönem, 2. 1-3 Yaş Anal Dönem, 3. 3-6 Yaş Fallik Dönem, 4. 6-11 Yaş Latens Dönemi ve 5. 11 Yaştan Sonra Genital Dönemdir. İlk üç döneme pregenital dönemler denmektedir. Freud'a göre kişilik gelişmesinde pregenital dönemler büyük önem taşımaktadır. Çocuk bu dönemlerde bütün önemli kişilik özelliklerinin temellerini geliştirmiştir. Freud'a göre dönemlerin herhangi birinde saplantı olması mümkündür. Saplantı ya o dönemde fazla doyum sağlama ya da aşırı engelleme sonucunda olabilir. Belirli bir dönemde saplantı yaşayanlar o döneme ait özeliklere sahip olacaklardır (Özdemir vd. 2012, s. 571). Ericson'a göre ergenlik dönemi, ergenin kendini ve toplumdaki rollerini tanıdığı bir dönemdir (Yazıcı ve Ertem, 2006, s. 7). . Ergenlik döneminde kimlik gelişimi önem kazanır ve bu dönemin gelişimsel ödevidir (Erikson, 1968).

Gençlik, içindeki ergenlik dönemiyle birlikte bir toplumun en dinamik unsurudur. Toplumsal olarak algılanması en zor olan kesim de yine bu kesimdir. Bu grup aynı zamanda toplumun geleceğini ve enerjisini temsil etmektedir. Devletlerin kısa, orta ve uzun vadede sağlıklı bir gelecek inşası için toplumsal sorunların ele alınmasında ergen nüfus ve aile yapısı önemli bir unsur olarak değerlendirilmekte, aile ve toplum üzerine yapılacak çalışmalarda ergenler ihmal edemeyecek bir kesimi oluşturmaktadır (Şen, 2011, s. 90).

1.2. Sosyalleşme

Sosyalleşme, çoğu yaklaşıma göre, yardıma ihtiyaç duyan bireyin, yavaş yavaş içerisinde doğduğu kültür için geçerli olan becerileri edinerek kendi bilincinde olan, bilgili ve bilinçli bir birey haline gelmesi sürecini ifade eder (Giddens, 2000, s. 122). Sosyalleşme kavramının sözlük anlamı; bireyin kişilik kazanarak belli bir sosyal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşme sürecidir. Sosyalleşme, bir ferdin doğuştan itibaren belli aşamalardan geçerek kendisinden beklenen uygun rol ve normlardan haberdar olma, toplumun üyeliğini kazanma sürecidir. Bu süreçte insan başta aile olmak üzere okul, akran grubu, iş hayatı ve kitle iletişim araçları önemli bir yer tutar (Erkal, 2006, s. 102). Sosyalleşme süreci, aile içinde, arkadaş grubu içinde, kısacası toplum içinde nasıl yaşanılacağına ve davranacağına dair sayısız kuralları içerir (Coşgun, 2012, s. 3). Sosyalleşme kişinin toplumsal kültürle bütünleşmesi ve içinde yaşadığı topluma uyum sağlamasıdır (Dönmezer, 1984, s. 141). Sosyalizasyon, toplum açısından bir kontrol süreci ve grup yaşamında düzenlilik sağlama yoludur (Fichter, 1994:23). Bir çocuğun sosyalleşmesini sağlayan araçlar, ailesi, komşuları, oyun arkadaşları, okul arkadaşları, öğretmenleri ve kitle iletişim araçlarıdır (Özgüven, 1996, s. 43).

Sosyalleşme toplumsal düzenin devamlılığını sağlamak için gerekli olan bilgi ve teknikleri toplum üyelerine planlı ve amaçlı olarak vermektir. Sosyalleşme, toplumsal amaçların gerçekleşmesinde insanları motive etmekte, insanlara belli umutlar aşılamakta ve onların toplumda beklentiler içine girmelerini sağlamaktadır. Örneğin bir meslek sahibi olmak zordur ancak meslek sahibi olduktan sonra bunun sağlayacağı yararlar, insanların bir takım zorluklara katlanmasına yardımcı olmaktadır (Afacan, 2001, s. 69).

1.3. Bilgisayar Oyunu

Oyun, insanlık tarihi kadar eski ve süregelen eylemdir. Oyunun bu denli eski ve köklü bir geçmişi olmasına rağmen, insanın gelişimine olan etkileri henüz kapsamlı bir şekilde açıklanmış değildir (Kök vd. 2007, s. 325). Oyun ve onun aracı oyuncak, çocuğun hayatının önemli bir kısmını oluşturur; kişilik ve yeteneklerini geliştirmesine fırsat vererek onu erişkin dünyasına hazırlar. Montaigne'e göre oyun, çocukların en gerçek uğraşıdır ve bizim işe gitmemiz gibi onlar oyuna gider (Egemen vd. 2004, s. 39).

Bilgisayar oyununu "sanal ortamda eğlence amaçlı oynanan oyun" olarak tanımlanmaktadır. Bilgisayar oyunları; kurallar, amaçlar, sonuçlar, çatışma, etkileşim ve betimleme şeklinde 6 yapısal ögeye sahiptir. Oyunlar, eğlence sektörünün dışında iş dünyasında, simulasyon tabanlı oyunlar ise sağlık ve askeri alanda kullanılmaktadır (Erekmekçi ve Fidan, 2012, s. 855). Yaşadığımız dönemde bilgisayar oyunları çocuklar için adeta vazgeçilmez bir eğlencedir (Tarhan, 2007, s. 101).

Bilgisayar ve video oyunları ergenlerde bağımlılık yapabilmektedir. Ergen bir kez oynamaya başladığında artık sürekli oyun oynamak istemekte, kendisini uzak tutmak istese de bunu başaramamaktadır. Bu oyunlarla kişi, gerçek yaşamında yapamayacağı şeyleri yapabilmekte, başarı duygusunu yaşadıkça daha çok zevk almaktadır. Ancak bu zevk ve başarılı olma hazzı çoğu zaman gerçek hayattaki olaylarda yaşanamamaktadır. Oyunlarda gösterilen hırs gerçek hayatta olmamaktadır. Bu durum zaman zaman

hayalperestliğe bile neden olabilmektedir. Bazı oyunlar zihinsel gelişim üzerinde olumlu etki yaparken, bilgisayar oyunlarına bağımlılık çocukları ve ergenleri gerçeklikten ve gerçek yaşamdan uzaklaştırmaktadır (Pepe, 2011, s. 658).

Bilişim teknolojilerinin sinerjik yapısı, insanoğlunun davranış kalıplarını da etkilemektedir. İmkanlar, hayal gücünün ötesine giderken insanın da düşünce şekli, davranış norm ve gelenekleri de değişime uğramaktadır. Sosyal hareketlerin, bu gelişmeler altında ortak paylaşım, kitlesel ve özel iletişim imkanları yeni rahatsızlık konularıyla, eylem repertuarları gelişmektedir (Bingöl ve Tanrıver, 2011, s. 133).

Bilgisayar ile internetin aşırı kullanımı ve oyun bağımlılığı her geçen gün artmakta, bu artış küçükten büyüğe bütün yaş gruplarında görülmektedir. Aşırı bilgisayar kullanımı özellikle doksanlı yılların sonlarında yaygınlaşmaya başlamış, günümüzde yüksek derecede artış göstermiştir. Sorun bilgisayar kullanımının artması değil, bilgisayarın yanlış kullanımının ve aşırı kullanımıdır. Gelişim çağı özellikleri açısından çocuk ve ergenlerde oyun önemlidir. Ancak geleneksel oyun yerine "sanal oyunlara" odaklanılması önemli bir sorundur (Akınoğlu, 2002, s. 247).

Turkle'ye göre, günümüz ergenleri yeteneklerini tam anlamıyla kullanamamakta, internetin ve bilgisayarın yanlış kullanımı, özellikle ergenleri toplumsal yaşamdan uzaklaştırıp izole etmekte ve yüz yüze ilişkileri azaltmaktadır (Turkle, 2011, s. 129).

Öte yandan, ailelerin çocuklarının internet bağımlılığının azaltılmasında önemli bir paya sahip olduğu gerçektir. Özellikle, çocuklarının interneti daha akılcı kullanmaları ve kontrol süreçleri konusunda aileler önemli rol oynamaktadır. Aileler çocuklarıyla daha yakından ilgilenerek ve yüz yüze ilişkileri arttırarak gelecek kuşaklar için sağlıklı ve rasyonel internet kullanımına ilişkin katkıda bulunabilirler (Günüç ve Doğan, 2013, s. 2204).

2. Alan Araştırması

Bu bölümde araştırmanın problem durumuna, amacına, önemine, sınırlılıklarına, hipotezlerine, modeline, evren ve örneklemine, verilerin toplanmasına ve analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Problem Durumu

Günümüzde artık insanların kalabalıklar içinde yalnızlaştığı görülmektedir. Bireylerin çevresindeki insanlarla sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri, yani sosyal bir varlık olabilmeleri öncelikle kendileriyle barışık bir duygu ve düşünce içinde olmalarına bağlıdır. Gelişim dönemleri ele alındığında, ergenlik döneminin sosyalleşme açısından çok önemli bir dönem olduğu açıktır. İçe kapanan ergenler, korku, endişe, ümit, hayal gibi karmaşık duygu ve düşünceleri aynı anda ve sık sık yaşayabilirler. Günümüzde yalnızlaşan ergenlerin en yakın arkadaşları bilgisayarlardır.

Aileleri tarafından ders başarısına katkı sağlaması amacıyla alınan bilgisayarlar, ergenlerin zamanlarının çoğunu alan oyun makineleri haline gelmiştir. Odasına kapanan ergen, ailesiyle, arkadaşlarıyla, akrabalarıyla zaman geçirmek yerine bilgisayar oyunları oynamaktadır. Hatta bazı ergenler, bilgisayar oyunlarına bağımlı hale gelebilmektedir. Bu nedenle çalışmada; ergenlerin bilgisayar oyunları oynama alışkanlıkları ve sosyalleşme süreçlerinin analizi yapılmaktadır.

2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, ergenlerin bilgisayar oyunlarına ne kadar zaman ayırdıklarını tespit ederek, bilgisayar oyunlarının ergenlerin sosyalleşmesine etkisinin ne düzeyde ve nasıl olduğunun belirlenmesidir. Araştırma kapsamında bilgisayar oyunlarının ergenlerin, ailesi ve arkadaşları ile vakit geçirmesine ve ders çalışmasına engel olup olmadığı da incelenmektedir. Ayrıca bilgisayar oyunlarının, ergenleri bireyselleştirip bireyselleştirmediği araştırılmaktadır.

Bilgisayar oyunlarının etkilerinin hemen ortaya çıkmaması ebeveynlerin önlem almalarını engellemektedir. Bu araştırma sonuçları ile ebeveynlerde bilgisayar oyunlarının etkileri ile ilgili bir farkındalık oluşturulacağı, bilgisayar oyunlarının ergenlere etkileri konusunda ebeveynlere ve eğitimcilere yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Hipotezleri

Araştırma, Kütahya il merkezinde örneklem olarak seçilen 80. Yıl Özel İdare Ortaokulu, Ümran Aygen Ortaokulu ve Özel Konuralp Ortaokulu'nda öğrenim gören 365 yedinci ve sekizinci sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, toplanan veriler örnekleme katılım gösteren çocukların cevaplarıyla sınırlıdır.

Araştırmanın Hipotezleri:

1. Bilgisayar oyunlarına çok zaman ayıran ergenler, bireyselleştikçe, toplumdan uzaklaşmakta ve bunun sonucu olarak da sosyalleşememektedirler.
2. Bilgisayar oyunları aile içindeki kardeşlik ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir.
3. Bilgisayar oyunları, ergenlerin, aile ve arkadaşları ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.
4. Bazı ergenler, bilgisayar oyunlarına bağımlı hale gelmiştir.
5. Ergenlerin çoğu, bilgisayar oyunlarının kendilerini ders çalışmaktan alıkoyduğunu düşünmektedirler.
6. Erkek öğrenciler, bilgisayar oyunlarını kız öğrencilerden daha fazla oynamaktadır.
7. Bilgisayar oyunlarında en çok tercih edilen türler aksiyon-macera ve savaş oyunlarıdır.
8. Ergenlerin çoğu, bilgisayar oyunlarının kendi tutum ve davranışlarını etkilediğini düşünmektedirler.

9. Ergenlerin çoğu, bilgisayar oyunlarının ergenleri bireyselleştirdiğini düşünmektedir.

2.4. Araştırmanın Modeli, Evren ve Örneklem

Bu araştırma, amacı bakımından değerlendirildiğinde betimsel bir araştırma niteliğindedir. Araştırmada, bilgisayar oyunları ile sosyalleşme arasındaki ilişkiler üzerine kurulan hipotezler test edilerek, aralarındaki sebep-sonuç ilişkisi ortaya konulmaktadır. Bilgisayar oyunlarına çok zaman ayıran ergenlerin, bireyselleştikleri ve bunun sonucu olarak da sosyalleşemedikleri, bu araştırmanın temel hipotezidir. Bu araştırma, evreni temsil eden bir grup örneklem üzerinde yapılan survey (tarama) çalışmasıdır.

Araştırmanın evreni, Kütahya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 2012-2013 yılı istatistikleri esas alınarak belirlenmiştir. Evren, Kütahya il merkezinde bulunan 61 ortaokulda 7. sınıfta 3.464 ve 8. sınıfta 3.606 olmak üzere toplamda 7.070 öğrenciden oluşmaktadır.

Kütahya il Merkezi'nde örneklem olarak seçilen 80. Yıl Özel İdare Ortaokulu, Ümran Aygen Ortaokulu ve Özel Konuralp Ortaokulu'nda öğrenim gören 365 yedinci ve sekizinci sınıf öğrencisi araştırmanın katılımcılarını oluşturmaktadır. 80. Yıl Özel İdare Ortaokulu, orta sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin öğrenim gördüğü bir okuldur. Ümran Aygen Ortaokulu ise, taşımalı eğitimin yapıldığı alt sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin öğrenim gördüğü bir okuldur. Üst sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilere ulaşmak için ise Özel Konuralp Ortaokulu seçilmiştir.

Evreni temsil edecek örneklem, basit tesadüfi örnekleme tekniğiyle hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğü, %95 güven düzeyi ve ±%5 yanılgı payı esas alınarak 365 olarak belirlenmiştir. Bu sayı, evrenin %5,1'ine karşılık gelmektedir.

2.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Anketler, okul rehber öğretmenleri yardımıyla uygulandığı için öğrencilere açıklayıcı bilgiler verilmesi uzmanlar tarafından yapılmıştır.

Anket sonucunda elde edilen veriler, bilgisayar ortamında sosyal bilim araştırmalarına uygun olarak hazırlanan bir istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Paket program yardımıyla verilerin frekans dağılımı ve yüzdeleri hesaplanmıştır. Ayrıca, anket soruları birbirleriyle çapraz karşılaştırılarak çeşitli analizler elde edilmiştir.

3. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmada uygulanan anket sonucunda elde edilen bulgular, dört başlık altında incelenmiş ve yorumlanmıştır.

3.1. Demografik Özellikler

Bu bölümde ergenlerin demografik özelliklerine ilişkin anket sorularına verdikleri cevaplardan oluşan tablolara yer verilmiştir.

Tablo 1. Ergenlerin devam ettikleri sınıf ve cinsiyetlerine göre dağılımı

	Devam edilen sınıf				**Toplam**	
	7.sınıf		**8.sınıf**			
Cinsiyet	**Sayı**	**Oran (%)**	**Sayı**	**Oran(%)**	**Sayı**	**Oran(%)**
Kız	88	51,76	104	53,3	192	52,6
Erkek	82	48,24	91	46,7	173	47,4
Toplam	**170**	**100**	**195**	**100**	**365**	**100**

Tablo 1'e bakıldığında genel olarak araştırmaya katılan ergenlerin cinsiyet oranlarında belli bir denge olduğu görülmektedir.

3.2.Ergenlerin Bilgisayar Oyunu Oynama Alışkanlıkları

Bu bölümde ergenlerin bilgisayar oyunu oynama alışkanlıklarına ilişkin anket sorularına verdikleri cevaplardan oluşan tablolara yer verilmiştir.

Tablo 2. Evde internet olma durumu

İnternet durumu	**Sayı**	**Oran (%)**
Var	254	69,6
Yok	111	30,4
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 2'de de görüldüğü gibi katılımcıların %69,6'unun evinde internet bulunmakta, %30,4'ünde de bulunmamaktadır. Katılımcıların yaklaşık 3/5'inin evinde internet olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Cep telefonlarından oyun oynama durumu

Cep telefonundan oyun oynama	Sayı	Oran (%)
Evet	198	54,2
Hayır	167	45,8
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 3'te katılımcıların %54,2'sinin cep telefonundan oyun oynadığı, %45,8'inin ise cep telefonundan oyun oynamadığı görülmektedir. Katılımcıların cep telefonlarından oyun oynama oranları birbirine yakındır. Cep telefonlarından oyun oynama oranının da yüksek oluşu dikkat çekicidir. TÜİK verilerine göre internet ve bilgisayar kullanım oranlarının en yüksek olduğu yaş dilimi 16-24'tür. Bu yaş gurubu ergenlik dönemi diye nitelendirilen dönemi kapsamaktadır. Özellikle günümüzde akıllı telefonların ve çeşitli uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte cep telefonlarını oyun amaçlı kullanma oranları artmaktadır.

Tablo 4. Kaç yıldır bilgisayarda oyun oynadıkları

Yıl	Sayı	Oran (%)
0	46	12,6
1 yıl	34	9,3
2 yıl	20	5,5
3 yıl	42	11,5
4 yıl	43	11,8
5 yıl	67	18,4
5 yıldan fazla	113	31,0
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 4'te katılımcıların %72,7'inin üç yıldan bu yana bilgisayar oyunu oynadıkları görülmüştür. Alan araştırması yapıldığında ergenlerin kaç yıldır bilgisayar oynadığına ilişkin verilerin olduğu araştırmaya rastlanmamıştır. Genellikle haftada ve günde kaç saat bilgisayar oyunu oynadığına ilişkin veriler bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında ergenlerin bilgisayar ve internete bağımlılık düzeylerinin ne oranda olduğu önceki yıllarda oynama süresi ile de ilgili bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin dörtte üçünün 3 yıldan bu yana bilgisayar oyunu oynuyor olmaları dikkat çekici bir sonuçtur.

Tablo 5. Bilgisayarda oyun oynama sürelerini kimin belirlediği

Süreyi belirleyen	Sayı	Oran (%)
Kendim	171	46,8
Annem Babam	164	44,9
Öğretmenlerim	8	2,2
Ağabeyim/ablam	8	2,2
Diğer	14	3,8
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 5'te de görüldüğü gibi katılımcıların %46,8'inin bilgisayarda oyun oynama sürelerini kendileri belirlediğini, %44,9'nun bilgisayarda oyun oynama sürelerini anne babalarının belirlediği anlaşılmaktadır. Katılımcıların neredeyse yarısının (%46,8) bilgisayarda oyun oynama sürelerini kendilerinin belirledikleri görülmüştür. Diğer yarısının da (yaklaşık olarak) bilgisayarda oyun oynama sürelerini anne babalarının belirledikleri ifade etmişlerdir.

Özellikle ergenlik döneminde bulunan bireylerin görüşlerinin alınması, ortak kararların verilmesi ve anlayışlı olunması gerekmektedir. Aile ortamında çocuklarla kurulan sağlıklı iletişim, çocuğun sağlıklı kişilik geliştirmesini sağlar, başkaları ile olumlu ilişkiler kurmasına temel oluşturur (Özpolat, 2010, s. 19). Ancak rehberlik yaparken anne babaların çocuklarına karşı tutumlarının da otoriter, baskıcı vb. değil demokratik bir tutum olması gerekmektedir. Çocuğun yetişmesinde aile içi huzur, karşılıklı anlayış, sevgi ve saygı ortamı çok önemlidir. Aile yüz yüze samimi birincil ilişkilerle bireyler arasında sevgiyi artırır, nefreti azaltır gerilimi yumuşatır, dayanışma oluşturur. Aile üyelerinin birbirini kollamalarını, karşılıklı sevgi ortamı oluşturarak huzurlu ve güvenli yaşamalarını sağlar (Kır, 2011, s. 392).

Tablo 6. Bilgisayar oyunlarını oynama sıklığı

Bilgisayar oyunu oynama sıklığı	Sayı	Oran (%)
Hiçbir zaman oynamam	38	10,4
Her gün oynarım	69	18,9
Haftada 1 - 2 gün oynarım	75	20,5
Haftada 3 - 4 gün oynarım	50	13,7
Sadece hafta sonları oynarım	59	16,2
Ayda 1- 2 kez oynarım	74	20,3
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 6'da göre katılımcıların %10,4'ü hiçbir zaman bilgisayar oyunu oynamadığını, %18,9'u her gün bilgisayar oyunu oynadığını, %20,5'i haftada 1-2 gün bilgisayar oyunu oynadığını belirtmektedir. Araştırmanın hipotezlerinden olan "Bazı ergenler, bilgisayar oyunlarına bağımlı hale gelmiştir." olgusu açıkça ortaya çıkmıştır. Katılımcılardan her gün bilgisayar oyunu oynadığını (%18,9) ve haftada 3-4 kez oynadığını (%13,7) belirtenlerin bilgisayar oyunu bağımlısı ya da bağımlılık yolunda olduklarını söylemek mümkündür.

Tablo 7. Her gün bilgisayar oyunu oynayanların günde kaç saat oynadıkları

Günde kaç saat bilgisayar oyunu oynadığı	Sayı	Oran (%)
Her gün oynamıyorum	208	57,0
0-1 saat	43	11,8
1-2 saat	49	13,4
2-3 saat	33	9,0
3-4 saat	17	4,7
4-7 saat	8	2,2
7 saatten fazla	7	1,9
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 7'den anlaşıldığı üzere katılımcıların %57'i her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %11,8'i 0-1 saat arasında bilgisayar oyunu oynadığını, %13,4'ü 1-2 saat arasında bilgisayar oyunu oynadığını, %9'u 2-3 saat arasında bilgisayar oyunu oynadığını belirtmiştir. Araştırmanın hipotezlerinden olan "Bazı ergenler, bilgisayar oyunlarına bağımlı hale gelmiştir." olgusu Tablo-7'de de görüldüğü gibi açıkça ortaya çıkmıştır. Katılımcılardan her gün 2 saat ve üzeri bilgisayar oyunu oynadığını belirtenlerin (%17,8) bilgisayar oyunu bağımlısı ya da bağımlılık yolunda olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca, çocukların bilgisayarla meşgul olma süreleri, günde bir saati geçmemelidir (Yavuzer, 2007, s. 184).

Tablo 8. Hangi tür bilgisayar oyunu oynadıkları dağılımı

Oyun türü	Sayı	Oran (%)
Aksiyon-Macera	133	36,4
Savaş	73	20,0
Strateji	26	7,1
Futbol	28	7,7
Otomobil yarışı	16	4,4
Dövüş	7	1,9
Eğitici	20	5,5
Zeka	40	11,0
Diğer	22	6,0
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 8'de de görüldüğü gibi katılımcıların %36,4'ü aksiyon-macera, %20'si savaş, %7,1'i strateji, %7,7'si futbol oyunları oynadıklarını belirtmişlerdir. Böylece "bilgisayar oyunlarında en çok tercih edilen tür aksiyon-macera ve savaştır." olgusu tabloda görülmektedir. Katılımcıların çoğunun (%56,4) aksiyon-macera ve savaş türü bilgisayar oyunu oynadıkları görülmüştür. Ergenlik döneminde olan bireylerin aksiyon ve maceraya düşkün olmaları yaşlarının bir özelliği olarak algılanabilir. Bilgisayarda

savaş oyunu oynayan ergenlerin şiddete meyilli oldukları araştırmalarda görülmüştür. Ayrıca eğitim çağında olan ergenlerin eğitici ve zeka türü oyunlara olan ilgilerin az olması da (%16,6) düşündürücüdür.

3.3. 13-14 Yaş Grubu Ergenlerin Sosyalleşme Durumları

Bu bölümde ergenlerin sosyalleşme durumlarına ilişkin anket sorularına verdikleri cevaplardan oluşan tablolara yer verilmektedir.

Tablo 9. Ders dışında hoşa giden etkinlik durumları

Etkinlik türü	**Sayı**	**Oran (%)**
Kitap okumak	57	15,6
Sinemaya gitmek	91	24,9
Tiyatroya gitmek	6	1,6
Spor yapmak	45	12,3
Müzik dinlemek	66	18,1
TV seyretmek	33	9,0
İnternette gezinmek	37	10,1
Bilgisayar oyunu oynamak	30	8,2
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 9'dan anlaşıldığına göre katılımcıların %15,6'sı kitap okuduğunu, %24,9'unun sinemaya gittiğini, %12,3'ünün spor yaptığını, %18,1'inin müzik dinlediğini, %9'unun televizyon seyrettiklerini, %10,1'inin internette gezindiklerini, %8,2'sinin de bilgisayarda oyun oynadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan televizyon izleyen, müzik dinleyen, internette gezinen ve bilgisayarda oyun onayanlarının toplamı %45,4'tür. Bu sonuç da ergenlerin neredeyse yarısının ders dışı etkinlik olarak kitle iletişim araçları ile zaman geçirdiğini ortaya koymaktadır. Gelişim döneminde bulunan ergenlerin spora ilgilerinin az olması çarpıcı bir sonuçtur.

Tablo 10. Ders dışı etkinliklere zaman ayırma durumu

Ders dışı etkinlik	**Sayı**	**Oran (%)**
Ailem ile vakit geçirmek	182	49,9
Arkadaşlar ile birlikte olmak	64	17,5
TV izlemek	26	7,1
İnternette gezmek	16	4,4
Kitap okumak	23	6,3
Müzik dinlemek	25	6,8
Bilgisayar oyunu oynamak	29	7,9
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 10'a göre katılımcıların %49,9'u ailesi ile vakit geçirdiğini, %17,5'inin arkadaşları ile birlikte olduğunu, %7,1'inin televizyonun izlediğini, %7,9'unun bilgisayar oyunu oynadığı görülmektedir.

Tablo 11. Bilgisayar oyunlarının ergenlerin tutum ve davranışlarında etkili olduğu ile ilgili düşünceleri

Etkileme durumu	**Sayı**	**Oran (%)**
Evet	206	56,4
Hayır	91	24,9
Kararsızım	68	18,6
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 11'e göre, katılımcıların %56,4'ü bilgisayar oyunlarının ergenlerin tutum ve davranışlarında etkili olduğunu, %24,9'u bilgisayar oyunlarının ergenlerin tutum ve davranışlarında etkili olmadığını, %18,6'sı da bilgisayar oyunlarının ergenlerin tutum ve davranışlarında etkili olup olmadığı konusunda kararsız olduklarını belirtmiştir. Araştırmanın hipotezlerinden olan "Ergenlerin çoğu, bilgisayar oyunlarının ergenlerin tutum ve davranışlarını etkilediğini düşündürmektedir" hipotezi doğrulanmaktadır.

Tablo 12. Bilgisayar oyunlarının, kendilerini ders çalışmaktan alıkoyması ile ilgili düşünceleri

Alıkoyma durumu	**Sayı**	**Oran (%)**
Evet	195	53,4
Hayır	133	36,4
Kararsızım	37	10,1
Toplam	**365**	**100,0**

Tablo 12'de katılımcıların %53,4'ü bilgisayar oyunlarının kendilerini ders çalışmaktan alıkoyduğunu, %36,4'ü bilgisayar oyunlarının ders çalışmaktan alıkoymadığını, %10,2'si kendilerini ders çalışmaktan alıkoyup koymadığı konusunda kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Araştırmanın hipotezlerinden olan "Ergenlerin çoğu, bilgisayar oyunlarının kendilerini ders çalışmaktan alıkoyduğunu düşünmektedirler." olgusu açıkça görülmektedir.

Tablo 13. Cinsiyete göre bilgisayar oyunlarını oynama sıklığı

			Bilgisayar oyunlarını hangi sıklıkla oynarsınız?						Toplam
			Hiçbir zaman oynamam	Her gün oynarım	Haftada 1 - 2 gün oynarım	Haftada 3 - 4 gün oynarım	Sadece hafta sonları oynarım	Ayda 1- 2 kez oynarım	
Cinsiyet	Erkek	Sayı	16	43	24	34	34	22	173
		Oran (%)	9,2	24,9	13,9	19,7	19,7	12,7	100
	Kız	Sayı	22	26	51	16	25	52	192
		Oran (%)	11,5	13,5	26,6	8,3	13	27,1	100
Toplam		Sayı	38	69	75	50	59	74	365
		Oran (%)	**10,4**	**18,9**	**20,5**	**13,7**	**16,2**	**20,3**	**100**

Tablo 13'e göre araştırmanın hipotezi olan "Erkek öğrenciler, bilgisayar oyunlarını kız öğrencilerden daha fazla oynamaktadır." hipotezinin doğrulandığı görülmektedir.

Tablo 14. Babanın eğitim durumuna göre ergenlerin bilgisayar oyunlarını oynama süresi

		Her gün oynuyorsanız günde kaç saat bilgisayar oyunu oynarsınız?														Toplam	
		Her gün oynamıyorum		0-1 saat		1-2 saat		2-3 saat		3-4 saat		4-7 saat		7 saatten fazla			
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Babanızın eğitim durumu	Okuma yazma bilmiyor	0	0.0	0	0.0	0	0.0	1	50.0	1	50.0	0	0.0	0	0.0	2	100
	Okur yazar	6	66.7	1	11.1	1	11.1	0	0.0	0	0.0	1	11.1	0	0.0	9	100
	İlkokul	40	51.9	11	14.3	13	16.9	6	7.8	4	5.2	2	2.6	1	1.3	77	100
	Ortaokul	22	50.0	7	15.9	6	13.6	4	9.1	2	4.5	2	4.5	1	2.3	44	100
	Lise	69	63.3	9	8.3	11	10.1	10	9.2	8	7.3	2	1.8	0	0.0	109	100
	Üniversite	71	57.3	15	12.1	18	14.5	12	9.7	2	1.6	1	0.8	5	4.0	124	100
Toplam		208		43		49		33		17		8		7		365	

Tablo 14'e göre babası okuma-yazma bilmeyen 2 öğrenci vardır. Bu öğrencilerden birisi günde 2-3 saat arası, diğeri de 3-4 saat arasında bilgisayar oyunu oynadığını belirtmiştir. Babası okula gitmeyip ama okur yazar olan 9 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin de 6'sı her gün bilgisayar oyunu oynamaktadır. Diğer üç öğrencinin birisi günde 0-1 saat, birisi günde 1-2 saat, birisi de günde 4-7 saat arasında bilgisayar oyunu oynadığını belirtmiştir. Babası ilkokul mezunu olan 77 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin %51,9'u her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %31,2'si günde 2 saatten az, %16,9'u da günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadıklarını belirtmişlerdir. Babası ortaokul mezunu olan 44 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin %50'si her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %29,5'i günde 2 saatten az, %20,5'i de günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadıklarını belirtmişlerdir. Babası lise mezunu olan 109 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin %63,3'ü her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %18,3'ü günde 2 saatten az, %18,3'ü de günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadıklarını belirtmişlerdir. Babası üniversite mezunu olan 124 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin %57,3'ü her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %26,6'sı günde 2 saatten az, %16,1'i de günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 14 genel olarak (okuma-yazma bilmiyor ve okur-yazar seçeneklerinin işaretleme sayısı az olduğu için değerlendirmeye alınmadan) değerlendirildiğinde babası lise mezunu olan öğrencilerin diğerlerine göre "her gün bilgisayar oyunu oynamıyorum" şeklinde belirtenlerin oranının yüksek (%63,3) olduğu görülmektedir. Günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynayanlara bakıldığında en yüksek oranın (%20,5) ortaokul mezunu babaların çocukları olduğu görülmüştür. Ayrıca babası üniversite mezunu olan öğrencilerin %4'ü de günde 7 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadığını belirtmiştir, bu oranın diğer öğrenim seviyelerindeki oranlara göre yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 15. Annenin eğitim durumuna göre ergenlerin bilgisayar oyunlarını oynama süresi

		Her gün oynuyorsanız günde kaç saat bilgisayar oyunu oynarsınız?														Toplam	
		Her gün oynamıyorum		0-1 saat		1-2 saat		2-3 saat		3-4 saat		4-7 saat		7 saatten fazla			
		Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %
Annenin eğitim durumu	Okuma yazma bilmiyor	1	50.0	0	0.0	0	0.0	1	50.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	2	100.0
	Okur yazar	9	64.3	2	14.3	2	14.3	0	0.0	0	0.0	1	7.1	0	0.0	14	100.0
	İlkokul	87	54.7	24	15.1	20	12.6	10	6.3	12	7.5	3	1.9	3	1.9	159	100.0
	Ortaokul	30	56.6	5	9.4	7	13.2	7	13.2	2	3.8	0	0.0	2	3.8	53	100.0
	Lise	56	65.9	7	8.2	11	12.9	6	7.1	2	2.4	3	3.5	0	0.0	85	100.0
	Üniversite	25	48.1	5	9.6	9	17.3	9	17.3	1	1.9	1	1.9	2	3.8	52	100.0
Toplam		208		43		49		33		17		8		7		365	100

Tablo 15'e göre annesi okuma yazma bilmeyen 2 öğrenci vardır. Bu öğrencilerden birisi her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, diğeri de 2-3 saat arasında bilgisayar oyunu oynadığını belirtmiştir. Annesi okula gitmeyip ama okur yazar olan 14 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin de 9'u her gün bilgisayar oyunu oynamaktadır. Diğer 5 öğrencinin ikisi günde 0-1 saat, ikisi günde 1-2 saat, birisi de günde 4-7 saat arasında bilgisayar oyunu oynadığını belirtmiştir. Annesi ilkokul mezunu olan 159 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin %54,7'si her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %27,7'si günde 2 saatten az, %17,6'sı da günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadıklarını belirtmişlerdir. Annesi ortaokul mezunu olan 53 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin %56,6'si her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %22,6'sı günde 2 saatten az, %20,8'si de günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadıklarını belirtmişlerdir. Annesi lise mezunu olan 85 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin %65,9'u her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %21,2'si günde 2 saatten az, %12,9'u da günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadıklarını belirtmişlerdir. Annesi lise mezunu olan 52 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin %48,1'i her gün bilgisayar oyunu oynamadığını, %26,9'u günde 2 saatten az, %25'i de günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 15 genel olarak (okuma-yazma bilmiyor seçeneğini işaretleme sayısı az olduğu için değerlendirmeye alınmadan) değerlendirildiğinde her gün bilgisayar oyunu oynama oranının en yüksek üniversite mezunu annelerin çocukları olduğu (%51,9), en düşük oranın da lise mezunu annelerin çocukları olduğu (%30,1) görülmüştür. Ayrıca günde 2 saatten fazla bilgisayar oyunu oynayan öğrencilerinin oranının en yüksek olduğu oran, yine annesi üniversite mezunu olanların oluşturduğu orandır (%25). Bu oranlara bakıldığında annesi üniversite mezunu olanların bilgisayar oyunlarını oynama süreleri fazladır. Bu durum annenin çalışıyor olmasından dolayı, çocuğun evde tek zaman geçiriyor olmasından, annenin az ilgilenmesinden kaynaklanabilir.

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Genç insanlar arasında internet ve oyun bağımlılığının en yaygın biçimi online oyun bağımlılığıdır. Bu oyunlar, gençlere ve ergenlere normal şartlarda günlük gerçek yaşamlarında elde edemeyecekleri hazları ve kendilerini ifade edebilme olanağı sağlamaktadır. Bununla birlikte oyunlarda kazanılan başarı ve aşamalar kişilere bir statü ve güçlülük duygusu yaşatmaktadır (Aydın ve Sarı, 2011, s. 3503).

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre; bilgisayar oyunlarının, ergenlerin aile, okul ve arkadaşlık ilişkilerini, dolayısıyla da ergenin sosyalleşme sürecini olumsuz etkilediği değerlendirilmektedir. Ayrıca 7. ve 8. sınıfa giden öğrencilerden alınan veriler ışığında bazı ergenlerin, daha çok yüz yüze iletişimden uzaklaştıkları ve bireysel bir yaşamı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Ergenlerin neredeyse yarısının bilgisayarda oyun oynama sürelerini kendilerinin belirledikleri görülmüştür. Bu durum iki açıdan değerlendirilmelidir. Ergenin oyun süresini kendisinin belirlemesi bir yönüyle görev ve sorumluluk gelişimi açısından olumlu bir kazanım gibi görülebileceği gibi, ergenin bilgisayarda oyun oynama süresine kimsenin karışmaması açısından değerlendirildiğinde ise ailede önemli bir sorun olarak görülebilir. Katılımcılardan her gün bilgisayar oyunu oynayanların ve haftada 3-4 gün oynadığını belirtenlerin, bilgisayar oyunu bağımlısı ya da bağımlılık yolunda olduklarını söylemek mümkündür. Katılımcıların çoğunun aksiyon-macera ve savaş türü bilgisayar oyunu oynadıkları görülmektedir. Ergenlik döneminde olan bireylerin aksiyon ve maceraya düşkün olmaları yaşlarının bir özelliği olarak algılanabilir. Bilgisayarda savaş oyunu oynayan ergenlerin şiddete meyilli oldukları araştırmalarda görülmüştür. Bununla birlikte bilgisayar oyunlarının ergenleri bireyselleştirdiği gerçeğinin yanında, ergenlerin çoğunun bilgisayarda oyunu da tek başına oynamaları sanal ortamda da bireysel olduklarını göstermektedir.

Ergenlerin yaklaşık yarısı, bilgisayar oyunlarını, aileleri ile aralarına giren olumsuz bir eylem olduğunu vurgulamaktadır. Sosyalleşme sürecinde en önemli faktör olan aile, bilgisayar oyunları ile devre dışı kalabilmekte ya da etkinliği iyice azalmaktadır. Ayrıca annesi üniversite mezunu olan öğrencilerin bilgisayar oyunu oynama sürelerinin diğer öğrencilere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum annenin çalışıyor olmasından dolayı çocuğuyla ilgilenememesinden ve çocuğun evde tek başına zaman geçirmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışan annelerin çocuklarının bilgisayara bağımlı olmaması için daha dikkatli ve ilgili olmaları gerekmektedir.

Ergenlerin %40,5'inin bilgisayar oyunlarının kendilerini arkadaşlarıyla vakit geçirmelerinden alıkoyduğunu belirtmeleri sosyalleşme açısından önemli bir veridir. Çünkü ergenlik döneminde çok önemli olan akran ilişkileri bilgisayar oyunları ile olumsuz etkilenmektedir.

Ergenlerin çoğunun evinde bilgisayar olması, çoğunun bilgisayar oyunlarından hoşlanmaları, çoğunun günün ya da haftanın belli bir zaman dilimini bilgisayarda oyun oynamaya ayırması, en çok macera-aksiyon ve savaş türü bilgisayar oyunlarının oynanması, kardeşler ile anlaşmazlık yaşanması hatta kardeşlerin istenmemesi, çoğunun bilgisayar oyunlarının aile ve arkadaşları ile vakit geçirmelerine engel olduğunu düşünmesi ve yarısının bilgisayar oyunlarının ergenleri bireyselleştirdiğini düşünmesi bilgisayar oyunlarının ergenlerin sosyalleşmesine olumsuz etkisinin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ergenlerin bilgisayar oyunlarına bağımlı hale gelmemeleri için çeşitli önlemler alınmalıdır. Bu konuda ergenlere, anne babalara, öğretmenlere ve yetkililere önemli görevler düşmektedir. Ergenlerin bilgisayar ve interneti etkin ve verimli kullanmaları konusunda bilinç düzeyleri arttırılabilir. Okullarda medya okuryazarlığı dersi daha etkin olarak işlenebilir.

Öğretmenler ders içinde veya dışında ergenlerin bilgisayarda oyun oynama davranışlarına yönelik bilgilendirmelerde bulunup ve velileri de bilgilendirilebilir. Ders içi ve dışı etkinliklerde ergenlerin sosyalleşmesini hedefleyen görevler verilebilir. Bu açıdan bakıldığında öğretmenlerin vermiş olduğu performans ödevleri öğrencileri internet kafelere gitmeye zorunlu kılmakta ya da internet kafeye gitmesini istemeyen velilere bilgisayar almayı zorunlu kılmaktadır. Eve bilgisayar ve internet alınca anne babalık görevi bittiği düşünülmemelidir. Anne babalar, çocuklarının bilgisayarda ne yaptıklarını anlayacak ve denetleyecek kadar bilgisayar bilgisine sahip olmalıdır. Bilgisayarda oyun oynama süreleri kesin ve net olmalı, çocuklar "bilgisayar oyun çizelgesi"

ile takip edilebilir. Çocuklar ya da ergenler, bilgisayar ile odalarına hapsolmaktan kurtarılabilir. Çocuklara denetimsiz bir bilgisayar özgürlüğü sunmamalıyız. Ergenler yaşlarına ve yeteneklerine uygun sportif ve kültürel etkinliklere yönlendirilebilir.

Çocuğun sosyalleşmesinden birinci derecede sorumlu olan ailelerin, çocukların arkadaş ilişkilerinde ve dışarıda aradığı içtenliği onlara göstermesi, çocukların gelişim özelliklerini tanıyarak onlara yaklaşması, anlamaya çalışması etkili iletişim yollarını kullanması önem taşır. Ailelerin çocukları ile birlikte nitelikli birlikteliklerini artırmaları, kültür ve eğlence amaçlı gezilere çıkmaları, tiyatro izlemeleri, televizyon seyretmeleri, bu doğrultuda başta aileler ve ergenler olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin bilinçlendirilip, bilgilendirilmeleri gerekmektedir (Can, 2008, s. 74).

Ergenlerin sosyalleşmesinde önemli bir yere sahip olan başta televizyon olarak tüm medya organlarının da çocukların gelişim dönemi özelliklerine uygun bilgilendirici yayınlar yapması sağlanabilir. Ergenlerin bireyselleşmesini değil, sosyalleşmesini özendirici yayınlar yapılabilir. Bilgisayar oyunlarının, ergenler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bilgisayar oyunlarının ergenlerde olumlu etki bırakması yeterli süre oynanmasına ve yaşa uygun oyun oynanmasına bağlıdır.

Unutulmamalıdır ki, internet ve bilgisayar kullanımı bireysel ve toplumsal yaşamı dolayısıyla da ergenin sosyalleşmesini etkilemektedir, bu etkilerin olumlu olması, internet ve bilgisayarı doğru kullanmaya bağlıdır. Yeterince bilgisayar oyunu ergenler için eğlenceli ve eğitici olabilir. Uzmanlara göre, ergenler günde en fazla 2 saat bilgisayar oyunları ile meşgul olmalıdır. Bilgisayar oyunlarında tavsiye edilenden fazla zaman geçirmek bağımlılığı beraberinde getirebilir. Bilgisayar oyunlarına bağımlı ergenlerin de yaşam kalitelerinde düşme, aile ve arkadaş iletişiminde çatışmalar, ders başarısızlıkları olmaktadır. Sonuç olarak bilgisayar oyunları, ergenlerin ailesi ile kaliteli zaman geçirmesini ve yaşıtları ile arkadaş olmalarını, sosyalleşmelerini engellememelidir. Ergenlerin yetişmesinde anne babalara ve toplumsal çevreye önemli görevler düşmektedir. Anne, babalar ve çevre, interneti ve bilgisayarı doğru kullanarak çocuklara ve ergenlere örnek olabilir.

KAYNAKÇA

Afacan, H. H. (2001). *Toplum Bilimi*. Konya: Turhan Kitabevi Yayınları.

Akınoğlu, O. (2002). *Eğitim ve Sosyalleşme Açısından İnternet Kullanımı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Avcı, M. (2006). *Ergenlikte Toplumsal Uyum Sorunları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı:1.

Aydın, B. ve Sarı, V.S. (2011), *İnternet Addiction Among Adolescents: The Role of Self-Esteem*, Procedia Social and Behavioral Sciences, 15, pp. 3500-3505.

Bingöl, Y. ve Tanrıver, N. (2011), *Bilgi Çağında Değişen Sosyal Hareketler: Sanal Eylemler*, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Yılı: 2011 Cilt:6 Sayı:1 s:131-141.

Can, N. (2008). *Gençlik Sorunlarında Medyanın Etkisi*, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 2, Yıl:2008, s:62-76.

Coşgun, M. (2012). *Gençlerin Kimlik Gelişimi ve Sosyalleşme Sürecine Televizyon Dizilerinin Etkisi*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:28.

Dönmezer, S. (1984). *Sosyoloji*, Ankara: 8. Baskı, Savaş Yayınları.

Egemen, A., Yılmaz, Ö. ve Akil, İ. (2004), *Oyun, Oyuncak ve Çocuk*, ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi, Yıl:2004, Sayı:5(2), s:39-42.

Erekmekçi, M. ve Fidan, Ş. (2012), *Oyun Tasarım Platformları: Oyunun Eğitim ve Kültüre Etkisi*, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, Yıl: 2012, Cilt:1, Sayı:1.

Erikson EH. (1968). *Identity: Youth and Crisis*, New York: Norton.

Erikson EH. (1965). *Childhood and Society*, New York: Norton.

Erkal, E. M. (2006). *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*, İstanbul: Der Yayınları.

Fichter, J. (1994). *Sosyoloji Nedir*, çev: Çelebi Nilgün, Ankara: Atilla Kitabevi.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınevi.

Günüç, S. ve Doğan, A. (2013). *The Relations Between Turkish Adolescents' İnternet Addiction, Their Perceived Social Support and Family Activities*, Computers in Human Behavior, 29 , pp. 2197-2207.

Kır, İ. (2011). *Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt:10 Sayı:36 (381-404), http://www.e-sosder.com/dergi/36381-404.pdf, (27 Şubat 2013).

Kök, M., Koçyiğit, S. ve Tuğluk, M., (2007). *Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:16, s: 324-342.

Özdemir, M. (2009). *İlköğretim Öğretmenlerinin Aile Değerleri ve Medyanın Aile Değerlerine Etkisi Hakkındaki Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özdemir, O., Özdemir, P. G., Kadak, M. T. ve Nasıroğlu, S. (2012). *Kişilik Gelişimi*, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry Yıl: 2012, Sayı: 4(4), s:566-589.

Özgüven, M. (1996). *Toplum Bilimlerine Giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi,

Özpolat, A. (2010). *Ailede Demokratik Sosyalleşme*, Aile ve Toplum Dergisi, sayı: Ocak, Şubat, Mart 2010, s. 9-24.

Pepe, K. (2011). *A Study on Playing of Computer Games, Class Success and Attitudes of Parents to Primary School Students*, Educational Research and Reviews, Vol 6 (9), pp. 657-663.

Şen, M. (2011). *Türkiye'de Ergen Profili*, Aile ve Toplum Dergisi, Ekim Kasım Aralık 2011, yıl:12, cilt:7 sayı:27 s.89-102.

Tarhan, N. (2007). *Makul Çözüm – Aile İçi İletişim Rehberi*, İstanbul: 8.Baskı, Timaş Yayınları.

Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, New York: Basic Books.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2013). Ocak Mart Bülteni, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10880, (01 Mart 2013).

Yavuzer, H. (2007). *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: 30. Baskı, Remzi Kitabevi.

Yazıcı, S.ve Ertem, Ü. (2006). *Ergenlik Döneminde Psiko-Sosyal Sorunlar ve Depresyon*, Aile ve Toplum Dergisi, Yıl: 8 Cilt:3 Sayı:9.

Bu sayfa bilerek boş bırakılmıştır
This page [is] intentionally left blank

MUSTAFA AHTERÎ EFENDİ VE AHTERÎ-İ KEBÎR ADLI SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE*

Mustafa GÜNEŞ**

Özet: Ahterî Lügati, Lügat-i Ahterî, Ahterî-i Kebîr gibi isimlerle anılan Arapça-Türkçe sözlüğün müellifi Ahterî mahlasını taşıyan ünlü lügat bilgini Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisarî'nin, m. 1496 yılında Afyonkarahisar'da doğduğu ve öğrenim ve çalışma hayatı boyunca Kütahya'da yaşdığı rivayet edilir. Ahterî'nin mezarı Kütahya Germiyan Sokak'ta bulunmaktadır. Yazarın, Kütahya ve Afyon yöresi ağız özelliklerini taşıyan Ahterî-i Kebîr adlı Arapça-Türkçe sözlüğü, Türkoloji çalışmalarında temel kaynaklar arasında yer alır.

Anahtar Kelimeler: *Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisarî, Ahterî, Ahterî-i Kebir.*

ABOUT MUSTAFA AHTERÎ EFENDI AND HIS DICTIONARY CALLED AHTERÎ-I KEBÎR

Abstract: Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisarî (Ahterî), lexicographer of the Arabic-Turkish dictionary, referred with the names like Ahterî Lügati, Lügat-i Ahterî and Ahterî-i Kebir, is known to be born in Afyonkarahisar in 1496. He took up his education and training in Kütahya and his tomb is in the same place (Germiyan Street). Having several other works other than his dictionary, his piece de resistance is called Ahterî-i Kebîr. Ahterî-i Kebîr reflects the characteristics of Kütahya and Afyon's local dialects and has an important place in Arabic-Turkish dictionary history.

Keywords: *Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisarî, Ahterî, Ahterî-i Kebir.*

1.Giriş:

Geçmişten günümüze şehir hayatının, eğitim, bilim, kültür, sanat ve medeniyet gibi insanî ve evrensel değerlerin gelişimine çok önemli katkılar sağladığı bilinir. Anadolu'nun en eski ve en köklü yerleşim merkezlerinden ve Türk-İslam coğrafyasının en önemli yerleşim alanlarından birisi olan Kütahya şehri, ünlü şair ve bilginlerle (Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî, Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisarî vb.), bahsi geçen değerler sisteminin gelişimi konusunda önemli kilometre taşlarından birisi olarak dikkati çeker.

Bütün Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi Kanunî Sultan Süleyman devrinin de en önemli yükseköğretim kurumu medresedir.[i] Bu devrin önemli medreselerinden biri olan Kütahya Haliliye Medresesi'nde yetişen bilim adamı, Ahterî-i Kebîr adlı Arapça-Türkçe sözlüğün yazarı Kütahyalı Muslihiddin Mustafa el-Karahisarî Efendi (Ahterî), ünlü hattatlardan Karahisarlı Şemseddin Ahmed Çelebi'nin oğlu olarak m. 1496 yılında Afyonkarahisar'da doğdu (Kılıç, 1989: 184).

Kaynaklarda, kısa boylu, uzun çehreli ve oldukça esmer bir şahsiyet olduğu belirtilen Ahterî Mustafa Efendi'nin hayat hikâyesinin ayrıntıları ve öğrenim durumu ile ilgili etraflı bir bilgi bulunmamakla birlikte, Kütahya'da müderrislik yaptığı ve burada m. 1561 yılında vefat ettiği bilinir (Kılıç, 1989: 184).

Ahterî-i Kebîr müellifi Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisarî'nin hayatı, eserleri ve bilimsel kişiliği hakkında, bazı kaynaklarda özetle şu bilgiler yer alır: Türk dil ve din bilgini Ahterî, ilk tahsiline doğduğu şehir olan Afyonkarahisar'da başladı. İlmini geliştirmek için Kütahya'ya gelerek devrinin en önemli eğitim ve öğretim kurumu olan medreseye kaydoldu. Kısa bir süre sonra tekmîl-i nüsah ederek medreseden icazetini aldı ve onbeş akçe maaş ile Kütahya Haliliye Medresesi'ne müderris tayin edildi. Hayatının sonuna kadar Kütahya'da müderrislik görevine devam etti. Kanunî devrinin büyük âlimleri arasında yer alan Ahterî, başta sözlük olmak üzere Arap dili ve edebiyatı, siyer, fıkıh ve lügat alanlarında da eserler verdi (Kılıç, 1989: 184).

Muslihiddin Mustafa Efendi'nin, Ahterî mahlasını alışı ile ilgili olarak *Hadâiku'l-Hakâık fî Tekmileti'ş-Şakâık* adlı kaynakta şu bilgiler verilir:

Belde-i Karahisar-ı sâhibden peydâ ve zâviye-i kal'a-i mezbûreden mânend-i nûr-ı süveydâ hüveydâ olup E'n-nûr fi's-sevâd mazmûnunu izhâr ve Ahterî mahlasını meş'ale-envâr-ı iştihâr eylemiş idi[ii] (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 15).

Bursalı Mehmed Tahir tarafından kaleme alınan Osmanlı Müellifleri adlı eserde Ahterî Mustafa Efendi ve eserleri hakkında şu bilgiler verilir:

Efâzıl-ı ulemâdan olup Afyonkarahisarlıdır. Ekser ulûmda 'ale'l-husûs edebiyât-ı Arabiyyede ve 'ilm-i lügatde yed-i tûlâ sâhibi idi. Nâmına muzâf olan matbû' ve meşhûr lügat kitâbından başka mesâ'il-i fıkhıyyeye müte'allık Câmi'ü'l-lisân ve fürû'a dâ'ir Câmi'ü'l-mesâ'il, ilm-i muhâzarâta 'â'id Hâmilü'l-muhâzarât, cümle'-i mü'ellefât-ı fâzılânelerinden olup bunlardan yalnız Lügat matbu'dur. Vefâtı 986 târihinde. Kabri Kütahya'dadır. Karahisar'da da nâmına masâff bir kabir vardır. Hilkat-i Âdemden Hâtemü'l-enbiyâ Efendimize kadar güzerân olan vekâyi' ile Çehâr-ı Yâr-ı Güzîn ve E'imme-i müctehidînin ahvâlinden bâhis Arabiyyü'l-'ibâre bir cild târihi vardır ki bir nüshası Fâtih Kütüphanesindedir... [iii] (Akyürek, 2009: 224-225)

Mustafa Ahterî Efendi, yaşadığı çevrenin hemen hemen bütün âlimlerinden devrin gözde olan ilimlerini öğrendi. Uzun yıllar Kütahya'da ikamet ederek bu şehirde üst seviyede eğitim ve öğretim hizmeti verdi. On beş akçe ile emekli olan Ahterî, bütün ömrünü ilim ve ibadetle geçirdi. Kütahya'da vefat etti. Kabri, Kütahya Germiyan Sokak'tadır.

** Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü., mgunes74@gmail.com

Firakî, bazı olumsuz durumlarla karşılaşmasına rağmen Ahterî'nin işlerinin yolunda gittiğini söyler:

Ahterî'nin beş iken medresesi on oldu
Tâlihi sa'd oluben Ahterî meymûn oldu (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 15).

Ahterî'nin vefat tarihi, Hadaiku'l-Hakaık fî Tekmileti'ş-Şakaik, Kamusü'l-A'lam, Osmanlı Müellifleri ve Türk Şairleri'nde 986 /1578 olarak geçmektedir. Burada 6 ve 8 rakamlarının yer değiştirdiği görülür. Sicill-i Osmânî'de ise yazarın vefat tarihi 961/ 1554 şeklinde geçer. Burada da Osmanlı Türkçesindeki 8 ve 1 rakamlarının kısmi benzeşmesi sebebiyle 968 (m. 1561) olan ölüm tarihi, muhtemelen 961 şeklinde yazılmıştır (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 15).

Kütahya halkı tarafından büyük bir zat olarak bilinen ve çok sevilen bir şahsiyet ve bilim adamı olan Ahterî'nin, ömrünün son günlerini ibadetle geçirdiği ve vefatından sonra Kütahya Germiyan Sokak'ta bulunan Karadonlu Mescidi[iv](Câmi'i)'nin karşısına defnedildiği bilinir.

Merhum Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Karahisârî (Ahterî)'nin, Karadonlu Mescidi (Camii)'nin karşısında bulunan mezarının taşında şu ifadeler yer alır:

Hüve'l-Bâkî
Mağfûr olsun ziyâret eden
Rûhu şâd olsun, duâ edin.
Merhûm ve mağfûr
El-Muhtâc ilâ rahmetüllâhil Gafûr
Mustafâ b. Şemseddin
Musannif-i lügat-i Ahterî
Mevlid: Karahisar-ı sâhib
Rûhu içün rızâen Lillâhil Fâtiha
Sene: 953[v]

2.Ahterî'nin Eserleri

Ahterî-i Kebîr:

Ahterî-i Kebîr, sözlüğü hakkında bilgi vermeden önce, lügat, sözlük bilimi, geçmişten günümüze genel olarak, kültürümüzde sözlük geleneğine ana hatlarlarıyla değinelim:

Genel olarak sözlük bilimi tarihine baktığımızda, çok eski dönemlerde bile insanoğlunun, anlamları bilinmeyen kelimelerin listesini yaparak, onlardan kelime dizinleri yaptığı görülür (Cumakunova, 2011: 15).

Arapça bir kelime olan lügat (sözlük bilimi/lexicologie/leksikografi) kelimesinin, lügat paralamak (günlük konuşma dilinde geçmeyen kelimeler kullanarak, ağdalı bir dille konuşmak), lügat-nüvis (lügat yazarı), lügat-pendiz (lügat paralayan), lügat-şinas (çok kelime bilen), lügatçe (küçük lügat) lügatçi, lügatçilik, lügavî, lügaviyât, lügaviyye ve lügaviyyun gibi türevlerine, sözlüklerde yer verilir. Lügat kelimesi ile eş anlamlı olarak, Arapça kâmûs kelimesinin de yaygın şekilde kullanıldığı görülür (Ayverdi, 2011: 1902-1903).

Herhangi bir dil hakkında bilgi sahibi olmak istenirse, önce o dilin iki temel kaynağına (sözlük ve gramer) başvurulur. Genellikle bir dilin söz varlığının ögelerini içeren sözlükler, aynı zamanda o dilde bulunan sözcüklerin anlam ve kullanım şekillerini de açıklayan temel kaynaklar arasında yer alır (Adalar, 2011 338-339).

Sözlüklerin ilim dünyasında büyük bir yere sahip olduğu ve sözlük bilimi olmadan medeni bir toplumdan bahsedilemeyeceği gayet açık bir gerçektir. Okuyup araştıran herkes, ister kendi ana dilinde, isterse başka bir dilde, anlayamadığı her kelimenin anlamını iyice öğrenmek için sözlüğe bakarak dil ve bilimsel konulardaki eksikliklerini gidermelidir. Çünkü iyi bir dil bilgisine sahip olmadan iyi bilim insanı olmak oldukça zordur (Muhtar, 1993: 7).

İslam tarihi, siyer ve fıkıh gibi eski Türk edebiyatının ana kaynağı kabul edilen İslam kültürünün çeşitli bilim dallarında eserler veren Ahterî Mustafa Efendi'ye, asıl şöhretini kazandıran eseri *Ahterî-i Kebir* adlı ünlü sözlüğüdür. Yazarının mahlasını taşıyan bu ilginç eser, Arapça kelimelere, Türkçe anlamlarının verildiği çok önemli ve orijinal bir sözlüktür (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 15).

Türkçe sözlük bilimi, aynı zamanda Arapça sözlük bilimi hakkında da bilgi sahibi olmayı gerektirir. Çünkü Türkoloji alanında verilen ilk eserlerin, büyük oranda Arap dil biliminin teorik ve metodolojik esasları çerçevesinde kaleme alındığı görülür (Cumakunova, 2011: 15).

Osmanlı döneminde, (Başlangıç döneminden XIX. yüzyıla gelinceye kadar) çok sayıda iki dilli sözlük kaleme alındığı görülür. Bu dönemede, Farsça-Türkçe/Türkçe-Farsça; Arapça-Türkçe/ Türkçe-Arapça olarak kaleme alınan veya bu üç dilin bir arada kullanıldığı sözlüklerin yanında, çok dilli sözlükler de telif edilir. Görüldüğü üzere büyük çoğunluğu, çeviri esasına dayanan Osmanlı dönemi sözlükleri, daha çok Farsça, Türkçe ve Arapça etrafında şekillenmiştir (Eminoğlu, 2011: 101), (Akçay, 2011: 295).

Türk eğitim-öğretim hayatında (Osmanlı dönemi), uzun yıllar uygulanan kelime öğrenim şeklinin, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulandığı dikkati çeker. [vi]

Arapça konuşan, Arapça yazan ve Arapça şiir söyleyen bir topluma, vahiy olarak inen kutsal kitap Kur'an'ın, indirildiği toplumun dilinin dışında başka bir dilde olması beklenmez ve düşünülemez. Vahyin, Hz. Peygamber'den daha önce gelen peygamberlere de kendi ana dillerinde geldiği bilinir. Okumak, anlaşılmak ve önemlisi de yaşanmak üzere gönderilen Kur'an'ı,

anlayabilmek için belli bir ölçüde temel Arapça dil ve kelime bilgisine ihtiyaç duyulmuştur. Belirtilen bu önemli ihtiyacı gidermek için -başta Türk-İslam dünyası olmak üzere- yeryüzü coğrafyasında pek çok eserin yazıldığı görülür (Döndüren, 2003: 1).

Bin dört yüz yıldan bu yana binlerce âlimin, Arapça gönderilen Kur'an (Biz, Kur'an'ı Arapça indirdik. 12/2)'ın lafız ve anlamının gönüllere yerleştirilmesi bağlamında, her türlü zorluğa göğüs gererek gayret sarf ettiğini biliyoruz. Ortak dilin Arapça (medeniyet dili) olması sebebiyle, Türk ve İslam dünyasında kaleme alınan daha pek çok eserin de Arapça yazıldığı görülür. Başta Kur'an olmak üzere, İslam âlimleri tarafından kaleme alınan bu eserlerin, okunup anlaşılabilmesi için Arap dilinin iyi öğrenilmesi hususu, her zaman zorunlu hâle gelmiştir (Yazır, 1992 1).

Kur'an'ı, daha iyi anlayabilmek amacıyla geçmişten günümüze kadar pek çok çalışmanın (tercüme, tefsir, meâl vb.) yapıldığı görülür. Bütün bu çalışmalara rağmen, tercüme (bir sözün anlamını yazıldığı dilin dışında başka bir dille ifade etmek) yoluyla Kur'an'ı gerçek anlamda anlamanın mümkün olmadığı da dile getirilir (Yazır, 1992: 3-6).

Yukarıda belirtilen ihtiyaç ve daha başka sebeplerden dolayı, Türk ve İslam dünyasında, başta Kur'an olmak üzere çeşitli bilim dallarında araştırma yapabilmek için, *Ahterî-i Kebîr* vb. sözlüklere daima ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla Mustafa Ahterî'nin, belirtilen ihtiyaçlar sebebiyle eserini kaleme aldığı söylenebilir.

Kültür değerlerinin en önde gelen unsurları arasında yer alan sözlükler, bir yönüyle de çok değerli dil hazinesi olma özelliği taşıyan eserlerdir. Sözlükler aynı zamanda, bir dilin söz varlığının özelliklerini bir araya getirerek, bunları geniş okuyucu kesimlerine sunan temel eserler arasında yer alır (Öztürk-Örs, 2000: 3).

Geçmişten günümüze Türk kültür hayatında önemli bir yere sahip olan ve Arapça sözlüklerden faydalanılarak hazırlanan Ahterî-i Kebîr adlı sözlüğün, günümüzde de Türk insanı üzerinde önemli etkilerinin olduğu bilinir. Edebiyat araştırmalarında da kaynak sözlükler arasında yer alan Ahterî-i Kebîr'in, Afyon ve Kütahya yöresi (İç Ege)nin ağız özelliklerini taşıması dolayısıyla da ayrı ve önemli bir değer taşıdığı söylenebilir. Ayrıca eserin, Cumhuriyet döneminde eski Türk edebiyatı alanında yapılan bazı önemli çalışmalara da kaynaklık yaptığı görülür (Horata, 2009: 38).

Ahmet Talat Onay'ın Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı adlı önemli eserinde, bazı kelimelerin izahı sırasında, toplam 24497 madde başlığının yer aldığı Ahterî-i Kebîr sözlüğünden (otuz yedi madde) yaralandığı görülür.[vii]

Verilen bilgilere ilave olarak Ahterî-i Kebîr hakkında diğer bazı kaynaklarda şu bilgiler de yer alır:

1496 yılında Afyon'da doğan Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin Ahterî tarafından 1545 yılında telif edilen Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Çok sayıda baskısı bulunan ve günümüze kadar toplam yirmi yedi baskısı yapılan bu eserin, 709 sayfadan oluşan ilk baskısı, 27 Nisan 1827 yılında Matbaa-i Âmire'de yapılmıştır. Eserin başında yer alan Allah'a hamd vb. ifadelerin ardından; kelimenin ilk ve ikinci harfinden sonra alfabe sırasına göre üçüncü harfinin esas alındığı sözlük bölümü gelir. Eserde, sözlük bölümünden önce müellif kendi adını da zikreder (Akçay, 2011: 298).

Yukarıda da belirtildiği gibi 24497 Arapça kelime (madde başı)den oluşan ve Arapçadan Türkçeye elif-be sırası ile madde başları satır başına getirilmeksizin kaleme alınan bu sözlük, ilk defa 1242/1826 yılında İstanbul'da basılmıştır. Eser, daha sonra Türkiye, Mısır, İran, Kırım ve Hindistan'da değişik boylarda, bir veya iki cilt olarak, aslında olduğu gibi maddeler satır içinde veya satır başlarına alınarak, sütunlar hâlinde birçok defa yayımlanmıştır. Eserin ilk baskıları (mesela 1311 tarihli baskı), yazma nüshalar ile muhteva ve dil bakımından birbirine benzerlik gösterse de, daha sonraki sütunlu yayımlarda, bazı ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yapılan baskılarda, eserin dilinin sadeleştirildiği anlaşılmaktatır. Eserin, kelimeler üzerinde yapılan filolojik açıklamaların atılarak yalnız sözlük karşılıklarının verildiği, *Lügat-i Ahterî-i Cedîd* (baskı yer ve yılı belirsiz) adlı muhtasar bir baskısı da vardır (Kılıç, 1989: 185).

Özellikle Arapça öğrenmeye yeni başlayanlar için önemli bir el kitabı olma özelliği taşıyan *Ahterî-i Kebîr*, dil araştırmaları açısından büyük bir önem taşıyan bir eserdir (Kırkkılıç-Sancak, 2009 18).

Muhtasar bir sözlük olarak tanımlanan *Ahterî-i Kebîr*, Arapça'daki kavram genişliğini gösterebilecek düzeyde bir eserdir. Örnek olarak aslanın 90, atın 174, devenin 680 yerde zikredilmesi oldukça dikkat çekicidir (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 19).

Ahterî-i Kebîr'in, *Lügat-ı Ahterî-i Cedîd*, *Asrî Kamus -İlaveli Ahterî-i Kebîr Arapça-Türkçe Büyük Lügat* (İbrahim İlhami Ulaş-Abdülkadir Dedeoğlu tarafından hazırlanan bu çalışmada eski harfli madde başları harekeli verilmiş; Arapça karşılıklar, Türkçeleştirilmiş ve örnek Arapça cümleler esere alınmamıştır. 1979 yılında İstanbul'da basılan bu eserde, önemli dil özelliğine sahip kelimeler, mümkün olabildiği ölçüde korunmaya çalışılmıştır) isimli neşirleri yapılmıştır. *Asrî Kamus*, Sadreddin Yüksel tarafından esere eklenmiş olup, ayrıca sözlüğe daha başka ilaveler de yapılmıştır (Kılıç, 1989: 185).

Ahterî-i Kebîr'de Eski Türkiye Türkçesi devresine (XIII-XV. yüzyıllar) ait (Osmanlı Türkçesi'nde ihmal edilen) bazı öz Türkçe kelimelerin kullanıldığı görülür. Eserin, bazı ağız özellikleri taşımış olması, ona çağdaş Türkoloji araştırmaları bakımından ayrı bir değer kazandırır (Kılıç, 1989: 184).

Ahterî-i Kebîr, diğer Arapça-Türkçe sözlüklerden daha fazla tutulduğu için, kebir (büyük) sıfatıyla anılır hâle gelmiştir. Bu durum, bazı yazarlarda, Ahterî sözlüğünün bir de sağîr (küçük) ve evset (orta) boylarının mevcut olduğu zannını uyandırmıştır. Eserin yazma nüshaları arasında hiçbir fark bulunmaması ve muhtelif baskılarının daima aynı hacimde yapılmış olması bu görüşü çürütmekte ve bunun kebîr sıfatından kaynaklanan bir yanlış çağrışım olduğunu ortaya koymaktadır (Kılıç, 1989: 185).

Eserde, Arapça kelimeler, sülasi ve rubai kökleri dikkate alınmaksızın yazılışlarına göre alfabetik sıralanarak, günümüz lügatçilik anlayışına benzer bir yeniliğin, yüzyıllar öncesinde Türk sözlükçülük geleneğinde Ahterî tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Yazar, çok kullanılan kelimeleri seçmek suretiyle kitabının hacmini küçültmüş ve bunun için eser, bir el lügati hâline gelmiştir.

Eserde, Arapça kelimelerin karşılıkları Türkçe verilmiş ve eş anlamlı bazı Arapça kelimelerle de anlam pekiştirilmiştir. Ahterî, kelimeleri Arapça örnek cümle içinde de kullanarak, kelimelerin anlamının akılda kalmasını sağlamıştır (Kılıç, 1989: 184).

Ahterî-i Kebîr'in, çeşitli kaynaklarda büyük, orta ve küçük ölçekteki şekillerinin bulunduğu belirtilir. Hulusi Kılıç, Türkiye Diyanet Vakfı yayını İslam Ansiklopedisi'nde yer alan Ahterî maddesinde, bu değerlendirmelere katılmaz. Kılıç, eldeki yazma nüshalar arasında herhangi bir fark bulunmaması, farklı baskılardaki kelime miktarının aynı olması gibi sebeplerle bazı kaynaklarda yer alan görüşlerin isabetli olmadığını ve bahsi geçen yanlışlığın eserin adındaki kebir (büyük) sıfatından kaynaklanmış olabileceğini belirtir (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 16), (Kılıç, 1989: 184).

Yazar, eserinin ön sözünde *Sıhâhu'l-Cevherî*, *Düstûrü'l-Lüga*, *Tekmile*, *Mücmelü'l-Lüga*, *Mugrebü'l-Lüga* ve *Mukaddimetü'l-Edeb* gibi tanınmış eserlerden hatta Sîbeveyh ve Esmaî'ye de müracaat ettiğini anlatmaktadır. Ahterî, eserini Kütahya'da 952/1545 Rebiyülevvel ayının ortalarında Perşembe gecesi bitirdiğini ifade eder. Eser, kelimelerin tanım ve tercümesi yönüyle, yazarın çağdaşı Abdullah Kestelli'nin sözlüğüne (yazılış tarihi: 1533-34) çok benzer.

Diğer Eserleri:

Câmi'ü'l-Mesâ'il (el-Mühimme): Yazarın, Hanefî mezhebi fıkhı ile ilgili çeşitli meseleleri ele alarak bazı izahlarda bulunduğu bu eser, *Ümmü'l-fetâvâ* adıyla da tanınır. Kaynaklarda Ahterî'ye nisbet edilen *Câmi'ü'l-Lisân*, *Câmi'ü'l-Mesâ'il*'in yanlış okunmuş şekli olabileceği belirtilir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde yazma nüshaları (Yazma Bağışlar nu. 993, 222 vr., Kılıç Ali Paşa nu. 339, 333 vr, Fatih nu. 2471, 348 vr.) vardır (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 16), (Kılıç, 1989: 185).

Târih-i Ahterî: Peygamberlerin (Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar) hayatları çerçevesinde yaşanan çeşitli olaylar, bazı din adamları ve İslâm büyüklerinin hayatları ile ilgili olarak Arapça kaleme alınan bu eserin, Süleymaniye Kütüphenesi'nde (Fatih, nu. 4211/1, 102 vr.) yazma bir nüshası bulunmaktadır (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 16), (Kılıç, 1989: 185).

Arapça kaleme alınan bu eserde, Hz. Âdem'den Hz. Peygambere kadar insanlık tarihi boyunca yaşanmış çeşitli ibretli olaylar, dört halife, mezhep imamları ve bazı İslam büyüklerinin hayatları hakkında çeşitli bilgiler verilir (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 16).

Şerh 'ale'r-Risâleti'l-Kefevî fi'l-edeb: Bu risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi (Serez, nu. 3851/14, 216-228)nde yazma bir nüshası vardır (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 16), (Kılıç, 1989: 185).

Câmi'ü'l-Lisân: Ahterî'ye ait olduğu bildirilmekte ise de *Cami'u'l-mesâ'il* ile aynı eser olması muhtemeldir. Eser *Sicill-i Osmânî*'de *Cevâmiu'l-lisân* olarak geçmektedir (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 16).

Hâmilü'l-Muhâderât: Sohbet tarzında kaleme alınan tarihî-edebî konulu bir eserdir. *Osmanlı Müellifleri ve Türk Şairleri*'nde *Câmi'ü'l-Muhadderât* adıyla geçen eser basılmamıştır (Kırkkılıç-Sancak, 2009: 16), (Kılıç, 1989: 185).

3. Sonuç:

Sözlükler, geçmişten günümüze dilin öğrenilip geliştirilmesi için, temel kaynaklar arasında yerini alır. Bunun için Son devir mütefekkirlerimizden Cemil Meriç, *Kâmus namustur; kâmusa uzanan el namusa uzanmış el anlamına gelir* der.

Geçmişten günümüze sözlük geleneğimiz ve büyük bir sözlük bilgini olan Ahterî'nin Ahterî-i Kebîr adlı ünlü sözlüğü ile ilgili olarak dikkat çekilmek istenen ve üzerinde durulmak istenen hususlar şu şekilde özetlenebilir:

Türklerin, İslamiyet'i kabulünden sonra Kur'an ve Hadis ve diğer İslami bilimleri iyice öğrenebilmek amacıyla, Arapça öğretmek ve öğrenmek konusuna ağırlık verdiği görülür. Türk milletinin, İslam etkisindeki ilk yazılı eseri olan ve yedi bin beş yüz civarındaki Türkçe kelimeye Arapça karşılık verilen *Dîvânü lügâti't-Türk*, Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınmış Türkçe-Arapça bir sözlüktür. Bu sözlük, Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin zenginliğini ortaya koymak amacıyla yazılan bu abidevi eserden sonra, bu alanda pek çok sözlük kaleme alınmıştır.

İslam'ın kabülünden sonra çeşitli dönemlerde telif edilen iki dilli veya açıklamalı sözlükler, daima Türk ve yabancı Türkologların ilgisini çekerek devamı surette güncelliklerini korumuştur. Genel olarak Türk sözlükçülük tarihine bakıldığında, sözlük yazarlarının yetiştikleri medreseler ve bağlı bulundukları ekoller de ayrı bir önem taşır. Kütahya şehrinde ve burada bulunan Haliliye Medresesi'nde, çok önemli bir sözlük âliminin yetişmiş olma sebepleri de ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

Türk sözlük bilimi (leksikografi) geleneğinde, özel bir yere sahip olan Ahterî-i Kebîr, Afyonkarahisar ve Kütahya (İç Ege) şehirlerinin ağız özelliklerini taşıdığı için, tarihî Türkiye şivelerinin araştırılması (diyalektoloji) bakımından önem taşımaktadır.

XVI. yüzyıl Osmanlı bilim hayatının en seçkin şahsiyetlerinden birisi olan Ahterî tarafından kaleme alınan Ahterî-i Kebîr ve diğer eserler, Kanunî Sultan Süleyman dönemi bilim dilinin en güzel örnekleri arasında yer alır. Yazarın Ahterî-i Kebîr dışındaki eserleri ile ilgili olarak herhangi bir bilimsel çalışmanın yapılmamış olması, önemli bir eksikliktir.

Dünyanın en zengin, köklü ve eski dillerinden biri olan ve içinde çok sayıda Arapça-Farsça kelime barındıran Türkçe, az sözle çok anlam ifade etmeye oldukça uygun bir dildir. Türk dili, Ahterî-i Kebîr gibi pek çok sözlüklere sahip olmasına rağmen, özellikle son zamanlarda çok ihmal edilmiş ve bu noktada kendisinden gereği kadar yararlanılamamıştır.

Kolay kullanım özelliğine sahip olduğu için özellikle Arapça'ya yeni başlayanlar tarafından çok tutula Ahterî-i Kebîr vb. sözlüklerden, günümüzde gereği kadar yararlanamadığımız için kelime dağarcığımız azalmış ve buna paralel olarak, hayal, duygu ve düşünce dünyamız da fakirleşmiştir. Ülkemizde, eğitim-öğretim sisteminde bu tür sözlük çalışmalarına çok az yer verildiği düşünüldüğünde, fikir adamlarının ve aydın kesimin, bu konudaki endişelerinin haklı sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

AHTERÎ Mustafa Efendi, Ahterî-i Kebir (Hazırlayanlar: Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak), TDK Yayınları, Ankara 2009.

AKÇAY, Yusuf, Doğuda ve *Batıda Sözlükçülüğün Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Sözlük Metinlerine Genel Bir Bakış*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi The Journal of Turkish Language and Literature Studies Ulusal Hakemli Dergi Sözlük Özel Sayısı DED, S. (Issue) 4 Yaz (Summer), İstanbul 2011.

AYVERDİ, İlhan, Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Büyük Misalli Büyük Sözlük, C. II, (Redaksiyon: Ahmet Topaloğlu), Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011.

BURSALI MEHMED TÂHİR, Osmanlı Müellifleri C. I-II-III-Ahmed Remzi Akyürek Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi, Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti. Yayınları, Ankara 2000.

CUMAKUNOVA, Gülzura, *Türk Sözlük Biliminin Etkileşim Alanları*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi The Journal of Turkish Language and Literature Studies Ulusal Hakemli Dergi Sözlük Özel Sayısı DED, S. (Issue) 4 Yaz (Summer), İstanbul 2011.

YILDIZ, Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi C. XIV, (İlmi müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, İstanbul 1993.

DÖNDÜREN, Hamdi, İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim- Meâl-Tefsir-Ansiklopedik İndeks (Yüce Meâli ve Açıklaması), C. I, Yeni Şafak, C. I, Yeni Şafak, İstanbul 2003.

EMİNOĞLU, Emin, *Sözlükçülük Geleneği İçinde Türkçe Sözlük Düzenleme Yöntemleri*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi The Journal of Turkish Language and Literature Studies Ulusal Hakemli Dergi Sözlük Özel Sayısı DED, S. (Issue) 4 Yaz (Summer), İstanbul 2011.

HORATA, Osman, *Kaynaklar*, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Editörler: Mustafa İsen, Mustafa İsen-Osman Horata*-Muhsin Macit-Filiz Kılıç-İ. Hakkı Aksoyak, Grafiker Yayınları, Ankara 2009.

KARTAL, Ahmet, Tuhfe-i Remzi Manzum Farsça-Türkçe Sözlük, Akçağ, Yayınları, Ankara 2003.

KESTELLİ, Raif Necdet, Resimli Türkçe Kamus, (Hazırlayanlar: Recep Toparlı-Belgin Tezcan Aksu- Canan Selvi Kanoğlu-Seyfullah Türkmen), TDK Yayınları, Ankara 2004.

KILIÇ, Atabey, *Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyyetü'l-İhvân*, Turkish Studies /Türkoloji Dergisi I, S. 1,*(2006).*

KILIÇ, Hulusi, *Ahterî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. I, İstanbul 1989.

MUHTAR, Cemal, İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993.

MÜTERCİM ÂSIM EFENDİ, Burhân-ı Katı (Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk-Deya Örs), TDK Yayınları, Ankara 2000.

Türk Ansiklopedisi C. I, "Ahterî Mustafa" MEB Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1946.

TÜRK DİL KURUMU, Türkçe Sözlük C. II, (Hazırlayanlar: Nevzat Gözaydın-İsmail Parlatır-Talât Tekin-Hamza Zülfikar), Ankara 1988.

ONAY, Ahmet Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), H Yayınları İstanbul 2009.

SUBAŞI, Derya, *Araplarda Sözlükçülük Çalışmaları ve El-mu'cemu'l-Arabiyyü'l-Esâsî Adlı Sözlüğün Eleştirisi*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi The Journal of Turkish Language and Literature Studies Ulusal Hakemli Dergi Sözlük Özel Sayısı DED, S. (Issue) 4 Yaz (Summer), İstanbul 2011.

YAVUZARSLAN, Paşa, *Türk Sözlük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmus-ı Türkî'si, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi 44, 2 (2004).*

YAZIR, M. Hamdi (Elmalılı), Hak Dini Kur'an Dili C. I, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel), Azim Dağıtım, İstanbul 1992.

---

[*] Bu makalenin konusu ile ilgili olarak *Ahterî Mustafa Efendi'nin Hayatı ve Eserleri* başlığı altında tarafımızdan bir sunum yapılmıştır (Türk Dil Kurumu ile Dumlupınar Üniversitesi'nin iş birliği ile düzenledikleri *Ahterî ve Dönemi Sempozyumu*: 7–9 Kasım 2013, Dumlupınar Üniversitesi Eviya Çelebi Yerleşkesi, KÜTAHYA).

[i] Mustafa Ahterî Efendi'nin yaşadığı dönemde, Kanunî Sultan Süleyman tarafından günün şartları göz önünde bulundurularak ihdas edilen (Süleymaniye) medreseler manzumesi, genellikle şu fakültelerden oluşmakta idi: Darülhadis, tıp, riyaziye, tabâiyye, din, hukuk, edebiyat vb. ihtiyaçları vakıflar tarafından karşılanan hastane, imâret, hamam ve tabhâne gibi müştemilat da medrese kurumuna hizmet vermekte idi. Süleymaniye medreselerinin, derecesi en yüksek kısmı dârülhadistir. O günün şartlarında diğer fakültelerin müderrisleri, günlük yirmi beş ila altmış akçe alırken; dârülhadis müderrislerine yüz akçe gibi yüksek bir ücret tahakkuk ettiriliyordu. Medreselerin, Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren, Kanunî Sultan Süleyman devrini de içine

alan uzun bir zaman diliminde altın devrini yaşadığı bilinir. Medreselerde, XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çeşitli sebeplerden dolayı bazı ıslah çalışmalarına rağmen, gerileme ve hatta çökme söz konusu olduğu söylenebilir (*Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi C. XIV***,** Çağ Yayınları, İstanbul 1993, 102-103).

[ii] Yukarıda kısmî trankripsiyonlu olarak verdiğimiz metin, günümüz Türkiye Türkçesine şu şekilde çevrilebilir: Karahisar-ı sahip beldesinde doğan ve adı geçen kalenin köşesinden kara bir nur gibi görünüp *siyahta nur vardır* nüktesini göstererek Ahterî mahlasını şöhret meş'alesinin nurları olarak ortaya koydu.

[iii] Yukarıda kısmî trankripsiyonunu verdiğimiz metin, günümüz Türkiye Türkçesine şu şekilde çevrilebilir: *Afyonkarahisarlı mümtaz bir bilgindir. Pek çok ilimde, özellikle Arap edebiyatında ve lügat ilminde çok geniş bilgiye sahip idi. Adına isnat edilen basılmış meşhur lügat kitabından başka fıkıh konularıyla ilgili Câmi'ü'l-lisân ve fürû ile ilgili Câmi'ü'l-mesâ'il, faydalı ilimlere ait Hâmilü'l-muhâzarât, onun çok değerli eserleridir. Bunlardan, yalnız lügati basılıdır. Vefatı 986 tarihinde olup Karahisar'da kendisine isnat edilen bir kabir vardır. Hz. Âdem'in yaratılışından, Hz. Peygamber'in zamanına kadar yaşanan olaylar, dört halife ve içtihat sahibi imamların hayat hikâyelerinden bahseden Arapça bir tarihi vardır ki bir nüshası Fatih Kütüphanesi'ndedir.*

[iv] Kütahya'da halk dilindeki meşhur bir menkıbeye göre, Karadonlu Sultan, zamanın velilerinden olup tekkesinin önünde otururken oradan geçen bir kimse kendisine: Burada niçin oturuyorsun? der. Karadonlu Sultan, bu soruya, *kalp kalaylıyorum* cevabını verir. Bu şahıs, Karadonlu Sultan'ın *kap (tabak) kalaylarım* dediğini zannederek, ertesi gün bir çuval dolusu bakır kabı ona getirir ve kalaylanması için önüne koyar. Karadonlu Sultan, kendisine kalaylanması için verilen bu kaplara hiç dokunmaz. Kısa bir süre sonra, kap kacak sahibi kaplarını, bıraktığı yerden kalaylanmış hâlde alıp evine götürür. Velilik sırrının herkes tarafından anlaşılmasına üzülen Karadonlu Sultan, yaşanan bu olaydan kısa bir süre sonra vefat eder.

[v] Bâkî olan (yalnız) Allah'tır. (Bu kabri) ziyaret edenlerin günahları (Allah tarafından) affedilsin. Ruhu şad olsun. Allah'ın rahmetine kavuşan (Ahterî'nin) günahlarının affedilmesi için dua edin. Allah'ın rahmet ve merhametine muhtaç olan Karahisar doğumlu Ahterî-i (Kebîr) sözlüğünün yazarı Mustafâ b. Şemseddin'in ruhuna Allah rızası için Fatiha (okuyun). Sene: 953

[vi] Osmanlı dönemi klasik dil öğretiminde ders kitabı olarak okutulan ve telifi çok önemli bir hüner şeklinde değerlendirilen ve Klasik Türk edebiyatının üzerinde yeteri kadar çalışma yapılmamış alanları arasında yer alan manzum sözlükler, *hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay eserler* olarak nitelendirilir. Özellikle sıbyan veya mübtedi adı verilen çocuklara, ezber yoluyla önemli sayıda kelime ve bazı gramer kurallarının öğretilmesini sağlayan ve bunun yanında kültür, edebiyat ve aruz bilgileri de veren manzum sözlüklerin büyük ilgi gördüğü bilinir. Osmanlı döneminde, otuz civarında manzum sözlüğün yazılmış olması hiç de azımsanabilecek bir durum değildir (Kılıç, 2006, s. 19; Kartal, 2003, arka kapak. Daha geniş bilgi için bakınız: Kartal, 2003: 157; Kılıç, 2006: 19-28).

[vii] Klasik Türk edebiyatı şerh çalışmalarında önemli bir yere sahip olan bu eserde (*Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı)*, *Ahterî-i Kebîr*'de geçen şu kelimelerden yararlanıldığı görülür**:** Akik, alem ber-câme, Ali, Arim, Bedûh, Behlûl-i Dânâ, Beng, bit-Gürcü, cer-cerrâr, cür'adân, çirâğ, çirâğân, döğme, esenlik, Esrâr, fâthe-serv, Hâmân, kabâ, kabaktan hedef, Ka'be halkası, kable'n-nazc buhranı, kand-i mükerrer, karakulak, kulkul-gulgul, küfr, muhâbere, rıtl, sabûhî, sadâ-savt, semender, Süheyl, tafra, Tarâmûn-ı Hatâ, tedavi, tura oyunu, vesme, yeşim, seng-i yede. Görüldüğü gibi Ahmet Talât Onay, *Ahterî-i Kebîr*'de yer alan *yirmi iki* maddeden, eserindeki ilgili mazmunun izahı sırasında; *on yedi* maddeden de kendi açıklamaları içinde yer alan ve anlamı herkes tarafından net olarak bilinemeyen bazı kelimeleri etraflıca açıklamak ve daha kalıcı bilgiler için verdiği dipnotların yazımı sırasında yararlanmıştır (Daha geniş bilgi için bakınız: Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı***,** Hazırlayan: Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 500).

ANADOLU VALİSİ SEYYİD ALİ PAŞA ASİ MİYDİ?

Mustafa İNGENÇ*

Özet: Kütahya'nın merkezinde bulunan ve her gün binlerce kişinin beş vakit namaz kıldığı Ali Paşa (Alo Paşa) Camii zamanın Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Gerek içinde namaz kılan ve gerekse önünden gelip geçenlerin sadece caminin isminin "Ali Paşa" olduğunu bilirler. Fakat bu kişiler Ali Paşa'nın kim olduğunu ve devletin hangi kademelerinde görev yaptığını bilmezler. Aslında vatandaşların kim olduğunu bilmediği devlet görevlilerinin Kütahya'da "Paşa" unvanıyla anılan pek çok tarihi eserleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Rüstem Paşa Medresesi, Karagöz Paşa Camii, Vahit Paşa Kütüphanesi, Lâla Hüseyin Paşa Camii ve Bekir Sıtkı Paşa Tekkesi gibi. Bu makale için yapılan araştırmada Kütahya'da Ali Paşa Camii, iki medrese, bir konak gibi kalıcı eser bırakmış olan ve iki defa Anadolu Beylerbeyliği makamında bulunan Seyyid Ali Paşa konu olarak ele alınmıştır. Ali Paşa ile ilgili kaynaklar ve arşiv belgelerinde yer alan bilgiler bir araya getirilerek çalışma tamamlanmıştır. Her Cuma günü hayırla anılıp kendisi için dua edilen, ruhuna Fatiha okunan Ali Paşa kendisine verilen görevlerde gerçekten hakkındaki dua ve hayırla anılmayı hak edecek faydalı hizmetlerde mi bulunmuştur? Yoksa isyanlar ve azillerle geçen bir yaşamın sonunda vatan haini mi olarak anımsanmayı hak etmiştir? Bu araştırmada iki sorunun yanıtını bulmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Beylerbeyi, Anadolu Eyaleti, Ali (Alo) Paşa.

Abstract: The Ali Pasha Mosque (Alo Paşa) is a historic mosque in Kütahya. It was built during the rule of Anatolian Beglerbegi Ali Pasha. The mosque, millions of people perform five time prayer each day, is at the core of city. A big part of this article's focus is on awareness. Both the congregants and the pass-byers know only the name of the mosque. Almost none of them know actually who Ali Paşa is. In fact, Kütahya has got many historical buildings called "Pasha". Unfortunately, citizens don't know the identities of the government officers who name afterthem. Some of those; Rüstem Pasha Madrasah, Karagöz Pasha Mosque, Vahit Pasha Library, Lâla Hüseyin Pasha Mosque, Bekir Sıtkı Pasha Khangah…After lots of research over, the topic that is presented include: Seyyid Ali Pasha passed Ali Pasha Mosque, two Madrasah, a mansion to humanity and was Anatolian Beglerbegi twice in his life. This article is completed by marshalling the resources in relevant literature and archives. The final point is a little more serious. Considering the benedictions, many people remember Ali Pasha with gratitude on Fridays; did Pasha deserve all of these prayers by doing his duty properly? Otherwise, did he deserve being memorialized as a traitor at the end of his life that was full of rebellion sand dismissals? The purpose of this article is to reach the answers of these questions.

Key Words: Beglerbegi, Anatolian Principality, Ali Pasha

1.Giriş

1.1.Osmanlı Taşra Yönetiminde Eyalet/Beylerbeyliği

Anadolu Beylerbeyi Seyyid Ali Paşa'nın yaşam öyküsüne geçmeden önce Osmanlı Devleti taşra teşkilatında en büyük birim olan "beylerbeylik" konusu üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Beylerbeyi Osmanlı taşra teşkilatı içinde görev bölgesi için kullanılan bir terimdir. Genel olarak idari bölge anlamında "vilayet" manasında kullanılmaktadır. Önceleri böyle olmakla beraber onaltıncı yüzyıl sonlarında "eyalet" terimi kullanılmaya başlanmıştır (Kunt,1978:28).Bu nedenle çalışmada hem "eyalet" hem de "beylerbeyliği" terimleri aynı anlamda kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda esas idari birim sancaktır. Sancakların bir araya gelmesiyle beylerbeyliği oluşurdu (Yücel,1963:665). Osmanlı'nın Rumeli'yi fethiyle yeni sancaklar kurulması zorunlu hale geldi. Bu bağlamda yeni ele geçirilen toprakların kontrolü amacıyla sancakbeylerinin üstünde, bunları zapt-ü rap altına almak için ilk defa idari taksimat açısından beylerbeyliği oluşturuldu (Başar,1997:6).

Osmanlı Devleti'nin 1354 yılında Gelibolu Yarımadası'na geçmesiyle birlikte başlayan fetihlerle iki kıtada topraklarını genişletince 1362 yılında, I. Murat zamanında da kurulan bu ilk beylerbeyliğinin adı Rumeli Beylerbeyliği idi. [1] Beylerbeylik merkezi ilk önce Edirne idi. Daha sonra ise Sofya'ya taşındı. En son olarak da Manastır merkez yapıldı (Göyünç, 1999,C.6,s.77). Rumeli'de kurulmuş bu beylerbeyliğine o bölgede bulunan yerleşim yerleri de sancak statüsü ile bağlanmıştı. Osmanlı'da ilk Beylerbeyi ise Lala Şahin Paşa olmuştu (Kılıç, 2002,C.6,s.887).

Rumeli'de uygulanan eyalet ve sancak sisteminin faydalarına inanıldığı ve yararı görüldüğü için Anadolu'da da bu sistemin tesisine karar verilmiştir. Devlet gücünün Osmanlı topraklarında ancak böyle bir idari yapılanma ile tesis edileceğine inanan yöneticiler merkezi Ankara olan Anadolu Beylerbeyliğini kurdular. I. Bayezid zamanında 1393 yılında kurulan Anadolu Beylerbeyliği'ne de beylerbeyi olarak Kara Timurtaş Paşa atandı (Kılıç,2002,C.6,s.887). Osmanlı Devleti'nde üçüncü bir beylerbeyliği kuruluncaya kadar gerek Rumeli'de ve gerekse Anadolu'daki tüm sancaklar bu iki beylerbeyliğine bağlı olarak yönetildi.

* Vali Yardımcısı, Kütahya Valiliği, mustafa.ingenc@hotmail.com

[1] Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ' ün Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı adlı eserinde Rumeli Beylerbeyliği kuruluşu 1361 olarak yer almaktadır.

1.1.1.Anadolu Eyalet/beylerbeyliği Merkezi Kütahya

1451 yılında Fatih Sultan Mehmet'in tahta çıktığı sene Anadolu Eyaleti merkezi Ankara'dan Kütahya'ya taşındı (Varlık,1991:143). Fatih tahta geçişinin ilk yılında o tarihlerde Anadolu Valisi bulunan Özgür oğlu İsa Bey'i azlederek yerine İshak Paşa'yı tayin etti (İnalcık,1954:112). İshak Paşa Anadolu Beylerbeyliği valisi iken II. Mehmet Karamanoğulları üzerine sefere çıkmıştı. Sefer bittikten sonra Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa'yı Menteşeoğulları Beyi İlyas Bey üzerine gönderdi. İshak Paşa İlyas Bey'i yenip Kütahya'ya geldi. Bilindiği gibi Kütahya Anadolu istikametine yapılacak seferlerde ve sefer dönüşlerinde toplanma yeri idi. 1451 baharında tahta yeni geçen Padişah II. Mehmet verdiği emirle İshak Paşa'nın Kütahya'da kalmasını istedi. Dolayısıyla bu tarihten sonra da Kütahya Anadolu Eyaleti merkezi oldu (Varlık,1987:203).

Kütahya'nın nasıl Anadolu Eyaleti merkezi olduğuyla ilgili bazı kaynaklarda yer alan bilgileri de buraya aktarmakta fayda görmekteyiz. Bunlardan birincisi İsmail Hami Danişmed'e aittir. Yazarın İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi adlı eserinde, İshak Paşa Anadolu valisi iken, Karaman seferinde Aydın ve Menteşe taraflarındaki karışıklıklar ortadan kaldırıldıktan sonra Kütahya'yı merkez yapması için Fatih'ten emir aldığı söylenir (Danişmend,1971:230). İkincisi ise İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kütahya Şehri adlı eseridir. Bu eserde*: "İshak Paşa Karaman ve Menteşe gailelerinin ortadan kaldırılmasından sonra devamlı olarak Kütahya'da oturmuştur*" denilmektedir (Uzunçarşıylı,1932,88). Üçüncü kaynak ise Hoca Sadettin Efendi'nin Tacüt Tevarih adlı eseridir. Tarihçimiz;" *İshak Paşa'nın, Sultan Mehmet Han fermanı gereğince 1451 tarihinden itibaren Ankara'da değil Kütahya'da ikamet ettiği bilinmektedir*" ifadesini kullanmıştır (Efendi,1974:270).

1.1.2.Anadolu Eyaletinin/Beylerbeyliğinin Genişlemesi ve Değişimi

Anadolu Eyaleti merkezi Kütahya'ya taşındıktan sonra sınırları da değişti. Bir yanda batıda Rodos, diğer yanda doğuda Trabzon ve güneyde de Aliye'ye kadar toprakları genişledi. Osmanlı hâkimiyeti altına alınan yerler de Anadolu beylerbeyliği sınırlarına dâhil edildi. Aşağıdaki tablolarda ve daha sonra verilecek haritada yaklaşık olarak beylerbeyliğini sınırları gösterilecektir.

1451 yılında Anadolu Beylerbeyliği merkezi olan Kütahya'nın bu tarihten sonra zaman zaman merkezlik statüsü kesintiye uğradı. Bunda bazı şehzadelerin merkezi Ankara'ya taşımaları etkili oldu. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğullarından Şehzade Beyazıt 1550-1558 tarihleri arası, Şehzade Selim 1562-1566 tarihleri arasında Kütahya'da sancak beyliği yaptılar. İki şehzadenin Kütahya'daki görev sürelerince Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi Ankara oldu. Şehzade Selim'in 1566 yılında tahta geçmesiyle Kütahya tekrar beylerbeyliği merkezine dönüştü (Gökbilgin,1997:1121).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu Beylerbeyliği'nin toprak genişliği bakımından en zirvede olduğu yıllardır. 1571 yılında Kıbrıs'ın fethiyle birlikte yeni eyalet oluşumlarının ortaya çıkmasıyla coğrafi bakımdan küçülmeye başladı (Varlık,1999:125).

Kütahya, 1566 tarihinden itibaren hiç kesintiye uğramandan aralıksız olarak 1833 yılına kadar Anadolu Eyaleti merkezi olarak kalmıştır.1826 yılında bazı sancakların ve kazalarının başka eyalet ve sancaklara bağlanmasıyla coğrafyası küçülmüş ise de 1833 yılına kadar eyalet merkezi olma statüsü hiç değişmedi. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sonrası oğlu İbrahim Paşa tarafından Ocak 1833 tarihinde Kütahya'nın işgali öncesinde Anadolu Eyaleti kaldırıldı. Mehmet Reşit Paşa'nın Aralık 1832 tarihinde Konya'da esir alınmasından sonra padişah II. Mahmut'un Anadolu Beylerbeyi Mehmet Emin Rauf Paşa'yı sadaret makamına getirmesinden sonra buraya bir daha vali atanmadı. 1833-1839 arasında Anadolu Eyâleti lağvedilerek Kütahya ve Karahisâr sancakları birleştirilip 3 valiye "muhassıl" unvanıyla verildi (Halîl Kâmilî Ağa, Ferîk Hafız Mehmet Paşa ve Dilâver Paşa). Başka bir ifade ile Anadolu beylerbeyliği muhassallıkla idare edilmeye başlandı. 1839'da Kütahya ve Karahisâr sancakları, yeni kurulan Hudâvendigâr (Bursa) Eyaletine bağlandı.

1.1.3.Anadolu Eyaleti/Beylerbeyliği Sancakları

Anadolu Eyaleti de Rumeli Eyaleti gibi ilk kurulduğunda doğal olarak önce teamül sonra da kanunnameler gereğince sancak/liva denilen idari bölgelere ayrılmıştı. Anadolu Eyaleti'nin sancak sayıları konusunda elimizde çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklar XV. yüzyıla kadar gitmektedir (Varlık,1999:123).

Bu kaynakların birincisi BOA' da bulunan II. Bayezid(1481-1512) dönemine ait olan Maliyeden Müdevver defterler tasnifinde yer alan iki ciltlik tahrir defteridir. Bu defterde Anadolu beylerbeyliğinin 17 sancağı olduğu yazılıdır. Tapu Tahrir defterleri içindeki bilgiler sadece sancakların sayısı değil, kazalar, nahiye ve köylerin sayıları ile bunların gelire esas nüfusu, gelir çeşitleri ne tür ürün ve hayvan yetiştikleri bilgilerini de içermektedir. Bu sancaklar şunlardır: 1-Liva-i Kütahya, 2-Liva-i Saruhan, 3-Liva-i Hüdavendigar, 4-Liva-i Aydın, 5-Liva-i Menteşe, 6-Liva-i Bolu, 7-Liva-i Hamid, 8-Liva-i Ankara, 9-Liva-i Kangırı, 10-Liva-i Kastamonu, 11-Liva-i 12-Karahisar, 13-Liva-i Teke, 14-Liva-i Kocaeli, 15-Liva-i Alaiye, 16-Liva-i Biga, 17- Liva-i Karesi, 18-Liva-i Sultanönü. Kütahya paşa sancağı olduğu kabul edilirse buraya bağlı sancak sayısı 17'dir(BOA, MAD,no:5246)

2.ANADOLU EYALET/BEYLERBEYİ VALİSİ SEYYİD KÜRT ALİ (ALO) PAŞA

2.1.Ali (Alo) Paşa'nın Biyografisi

Osmanlı devletinin üst mevkilerinde görev yapan veziriazam, şeyh-ül İslam, kaptan-ı derya, nişancı, defterdar, reis-ül-küttab, beylerbeyi gibi üst düzey görevlileri hakkında çeşitli biyografi koleksiyonları bulunmakla beraber bu koleksiyonlar ancak bu kişilerin içinde çok başarılı olanları kapsamaktadır (Kunt,1978:9). Başarılı ve önemli kişiler hakkında hazırlanmış olan biyoğrafilerde bu kişilerin sadece yaptıkları görevler değil, doğum yerleri, şecereleri, gençliği, yetiştirilmeleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Başarısız bürokratlar hakkında ayrıntılı bilgileri içeren koleksiyonlara rastlamak mümkün değildir. Kaldı

ki Osmanlı kültür yaşamında araştırma konusu yaptığımız tarihlerde hatıra veya otobiyoğrafi yazma geleneği de yoktu. Bu nedenle inceleme konumuz olan Ali Paşa ile ilgili biyografik bilgiler de sınırlı kalmaktadır.

Kaynaklarda Anadolu Eyalet Valisi Ali Paşa ile ilgili olarak asıl adından başka birden fazla ünvân kullanıldığını tespit ettik. Başta Alo Paşa (Uzunçarşılı,1932:126; Öztuna,2005:1123), olmak üzere Alev Paşa (BOA, HAT,111/5533;21/L/1213; Süreyya,1996:279) ve Seyyid Ali Paşa lâkapları kullanılmıştır (BOA, HAT,228/12701;29/Z/1210). Bunların içinde en fazla kullanılanı "Seyyid Ali Paşa" lakabıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ile hatt-ı hümâyûnlarda bu adlandırmaların hepsinin de kullanıldığına rastlanılmıştır.

Ali Paşa Kürt kökenlidir. Ali Paşa'nın vakfiye kayıtları incelendiğinde babasının Kürt Esseyid Süleyman Ağa bin Ali olduğu görülecektir(Uzunçarşılı,1932:127). Seyyid Ali Paşa'nın nereli olduğu ve doğum tarihi konusunda kaynaklarda net bir bilgiye rastlanılmamıştır. Gençliği hakkında da bilgi edinilememiştir. Bununla beraber beylerbeyliği rütbesine kadar yükseldiğine göre Enderun'da eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Ali Paşa, önceki sadrazamlardan İsmail bölgesi Seraskeri Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın maiyetinde yetişmiştir. Ali Paşa vali olmadan önce 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonucu Osmanlının kaybettiği toprakları tekrar ele geçirmek için başlattığı ve 1787-1792 yılları arasında devam eden Osmanlı-Rus harbinde görev aldı. İsmail[2] harbinde Serasker Gazi Hasan Paşa'nın yanında çarhacılık[3] yaptı (BOA,C.AS.,814/34591;20/Ra/1204). 1789 tarihinde Adakale'ye[4] yardım için görevlendiridi ve maiyetine Eflak Voyvoda'sından asker tertip edildi. Ali Paşa yukarıdaki görevinden sonra Vidin ordusu çarhacılığı görevini üstlendi (BOA, C.AS,444/18497;28/Z/1204). Bu görevlerdeki cesaret ve başarısından dolayı önce mirimiran sonra da vezirlik rütbesine yükseltilerek Vidin muhafızlığına getirildi. Vidin Kalesi muhafızı iken uhdesine Niğbolu mutasarrıflığı görevi de verildi (BOA,C.AS.,149/6577;29/L/1206).

Daha sonra Ali Paşa'nın Çirmen[5] mutasarrıflığına getirildiğini görmekteyiz (BOA,C.DH.,103/5124;05/Ca/1208). Başarılı çalışmalarından dolayı kendisine Niş muhafızlığı görevi de verildi. Ali Paşa bu sırada faaliyetlerini artıran dağlı eşkıyasını ivedi olarak ortadan kaldırmakla görevlendirildi (BOA,C.AS.,896/38565;29/Ş/1208). Ali Paşa'nın Çirmen Sancağı mutasarrıflığı ve Niş muhafızlığı görevleri üzerinde iken kendisine bu defa Karaman valiliği tevcih edildi. Karaman valisi olduğu dönemde de dağlı eşkıyası ile mücadelesini devam ettirmesi için kendisine hüküm çıkartıldı. Aynı zamanda Karaman valiliğine ibkaen yeniden tayin edildi (BOA,C.AS.,27/1216;10/L/1208). Ali Paşa bu görevler uhdesinde iken eşkıyalardan Arnavut Deli Hüseyin, Koca Ahmet ve Setab adındaki kişileri takip ederek ortadan kaldırdı (BOA, HAT,1403/56689;29/Z/1208).

2.2. Seyyid Ali Paşa'nın İlk Anadolu Valiliği

Çirmen Mutasarrıfı ve Karaman Valisi Kürt Ali Paşa'nın yukarıda sayılan görevlerden sonra 13 Aralık 1794 tarihinde de ilk defa Anadolu valiliğine tayin edildiğini görmekteyiz (BOA,C.DH.,6/297;20/Ca/1209; BOA,C.DH.,147/7313;29/Ca/1209). Anadolu valiliği yanında yeni bir görev daha verildi. Bu görev, Edirne ve Filibe civarında bulunan birkaç yıldır halkı canından bezdiren dağlı eşkıyasının ortadan kaldırılması göreviydi. Ali Paşa dağlı eşkıyası ile mücadeleye fazla yabancı değildi. Yukarıda da açıklandığı üzere uzun birsüredir Osmanlı'nın bu bölgedeki topraklarında devam eden Osmanlı-Rus Savaşı'nda görev almış, çarhacılık, muhafızlık yapmıştı. O nedenle de bölge coğrafyasını ve Dağlı Eşkıyası'nı çok iyi bilmekteydi.

Bilindiği gibi XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, 1792 yılında Osmanlı-Rus ve Osmanlı- Avusturya savaşlarının sona ermesiyle ayanların başıboş bıraktıkları emirlerindeki kuvvetler Rumeli'de dağlı eşkıyasını ortaya çıkarmıştı. Osmanlı devleti ortaya çıkan, dağlı eşkıyaları temizlemek için hem Rumeli'deki vali ve ayanlardan hem de Anadolu'daki vali ve ayanlardan yararlanma yoluna gitti (Özkaya, 1976: 149).

Bu bağlamda Anadolu Valisi Ali Paşa da yukarıda belirtildiği gibi Rumeli'de görevlendirildi. Ali Paşa bütün gücüyle eşkıyayı sıkıştırdı ise de tamamen ortadan kaldıramadı. Eşkıyalar görünürde pişman olmuş gibi davranıp Ali Paşa'dan af ve aman dilediler. Aracılar göndererek Ali Paşa'nın emrinde olduklarını, bir daha devlete karşı isyan etmeyeceklerini ifade ettiler. Onların sözlerine inanan Ali Paşa isyankârların eşkıyalıktan vazgeçtiklerine ikna oldu. İsyankârlar çok üst perdeden Ali Paşa'dan bir talepte de bulundular. Ali Paşa'nın huzurunda, kendisiyle birlikte hareket edeceklerine dair yemin ettiler. Ali Paşa eşkıyalar ile aralarında varılan mutabakat durumunu İstanbul'a bildirdi (Cevdet, 1966:C.6,s.205).

Ali Paşa eşkıyaların yaptıklarından pişmanlık duyduklarını, kendisi emrinde hareket edeceklerini bildirmekle de yetinmedi. Başta Kara Hasan olmak üzere İstanbul'dan eşkıyanın affını istedi. Bu durum merkezi otoritenin hoşuna gitmedi ve bu talep sonrası olaylar Ali Paşa aleyhine hızla gelişmeye başladı. Ali Paşa'nın bu talebi İstanbul tarafından kabul edilmediği gibi kendisinin Rumeli'nden hemen ayrılarak Anadolu Valiliğine gitmesi emredildi (BOA, HAT.229/12782(29/Z/1209).

---

[2]**İsmail Kalesi**: Boğdan da, Tuna nehrinin kuzeyinde, Karadeniz'e yakın bölümünde yer alan stratejik öneme sahip bir kaledir.

3**Çarhacılık**: Osmanlı ordusunun önünde giden seçkin süvari birliği komutanına verilen isim.

[4]**Adakale:** Tuna Nehri üzerinde bir adaydı. Fatih döneminde alındı. Macaristan'ın kilidi, Romanya ve Sırbistan'ın anahtarı deniliyordu. Tuna üzerinde suyolunu kontrol altında tutan çok stratejik bir öneme sahipti. Ahalisi Türk olan bu adanın1878 Berlin antlaşması ile statüsü unutuldu.1923 Lozan antlaşması ile Romanya'ya bırakıldı. 1,8 km uzunluğu 400 metre genişliği olan adada bir cami ve minaresi,750 nüfus 1972 yılına kadar Türk olarak yaşadılar.1972 yılında. Romanya ve Yugoslavya anlaşarak Tuna üzerine yapılan Demirkapı Barajı sonucu ada sular altında kaldı. Ahalisinin büyük çoğunluğu Türkiye'ye gelirken, bazı aileler Köstence, Temeşvar ve Bükreş'e göç ettiler.

[5] **Çirmen**: Edirne'nin kuzeybatısında bulunan bir şehirdir. İyi bir kalesi bulunmaktadır. Osmanlı döneminde dağlı Eşkıyası'nın ortadan kaldırılması için stratejik öneme sahip üs konumundaydı. Bugün Yunanistan'ın sınırları içindedir.

2.3. Ali Paşa'nın Valilikten Azli

Ali Paşa'nın emrine girmiş gibi görünen eşkıya yukarıda belirtilen haberi duyunca verdikleri sözden cayarak Ali Paşa'nın yanından dağıldılar. Bunun üzerine maiyetindeki eşkıyaya sahip olamayıp kaçmalarına neden olduğu için İstanbul, Ali Paşa'ya daha da kızmış olup Anadolu'ya geçmemesini Gelibolu'da kalması yönünde ikinci bir emir gönderdi. Ali Paşa İstanbul'dan gelen emri dinlemeyerek Gelibolu'dan Anadolu sahiline geçerek Kütahya'ya doğru hareket etti. Payitahtın emirlerine itaat etmeyen Ali Paşa'nın bu defa tuğlarının sökülerek vezirliği üzerinden alınıp maiyetindekiler dağıtıldı ve Ali Paşa'nın kendisinin Balıkesir'de zorunlu ikamete tabi tutulması yönünde bir başka emir gönderildi (BOA,C..DH..,54/2679,29/Ş/1209). Böylece Ali Paşa'nın ilk Anadolu valiliği 7 ay devam etmiş oldu.

Devlet, Ali Paşa'nın bu isyanı üzerinde önemle durmuştu. Zaman zaman uyguladığı bir yöntemi burada da uyguladı. Valisini ortadan kaldırmak için yerel güçleri devreye soktu. Bu nedenle emirleri dinlemeyen Ali Paşa'yı ortadan kaldırmak için Haymana âyanı Abdi-zade, Ankara civarından âyan Çapar-zade (Cabbarzade) Süleyman, Manisa civarındaki ayanlardan Karaosmanoğlu Hacı Ömer ve Hacı Mehmed, Kayseri Mütesellimi Sadık Ağa birlikte hareket ederek Ali Paşa'yı yakalamaları emredildi. Görevlendirilenlerin ihmali görülürse cezalandırılacağı verilen bu emirde açıkça duyuruldu (Özkaya,1976:150).

İstanbul, Anadolu Valisi Ali Paşa'nın tuğlarını söküp vezirliği ve valiliği üzerinden alıp Balıkesir'de zorunlu ikamete tabi tutunca yerine Anadolu valisi olarak sadaret kethüdalığından ayrılan Hacı Ebubekir Ağa'yı atadı (BOA, HAT,1414/5778:29/Z/1209).

Ali Paşa, Balıkesir bölgesinde etrafındaki adamları ile başıboş dolaşırken bölgenin namlı ailelerinden Karaosmanoğullarından Hacı Ömer ile çarpışınca iyice korkup can derdine düştü. Araya sadrazam, şeyhülislam ve bazı nüfuzlu kişileri devreye soktu. Hatta yerine gelen Anadolu Valisi Ebubekir Paşa dahi İstanbul'a şefaat mektubu yazdı. Neticede bu girişimleri sonunda Ali Paşa kendini affettirdi.

2.4. Ali Paşa'nın Affı ve İkinci Defa Anadolu Valiliğine Atanması

Seyyid Ali Paşa affedildikten sonra vezirliği tekrar iade edildi. Yeniden vezirlik rütbesine kavuşan Ali Paşa 21 Mart 1795 tarihinde Karaman Valiliği'ne tayin edildi (Cevdet, 1966:6/206; BOA,C.DH.,54/2679;29/Ş/1209).

Ali Paşa bir yıl kadar Karaman valiliği yaptıktan sonra 12 Mayıs 1796 yılında Rakka valiliğine atandı (BOA, HAT,1404/56799;05/Za/1210). Rakka valisi iken kendisine Anadolu valiliği de tevcih edildi. BOA'de bulunan belgelerde Seyyid Ali Paşa'nın bu tarihlerde Rakka ve Anadolu valiliği birlikte uhdesinde bulunmaktaydı(BOA, HAT,198/9990;29/Z/1210). Yapılan tayinle Ali Paşa 12 Mayıs 1796 yılında ikinci defa Anadolu valiliğine getirilmiş oldu. Kütahya'da bulunan "Ali (Alo) Paşa Camii" ni ikinci valiliği sırasında yaptırdı. Camiin kitabesinde Hicri 1212 senesinin başlarında bittiği belirtilmektedir (Uzunçarşılı,1932:127).

Anadolu valiliğine atandıktan kısa bir süre sonra gerekli hatt-ı hümâyûnlar da çıkartılarak 29 Nisan 1797 tarihinde Rumeli'de eşkıyayı dağıtmak üzere görevlendirildi. (BOA, HAT, 64/2812;02/Za/1211). 29 Mayıs 1797 tarihli emirle eşkıya üzerine giderken İstanbul'a uğraması, padişahın huzuruna çıkarılacağı kendisine bildirildi (BOA, HAT, 1412/57509;02/Z/1211). Ali Paşa bu emirler üzerine Askerleri ve maiyetiyle birlikte İstanbul'a hareket etti. 2 Temmuz 1797 tarihinde Kütahya'dan yola çıktı. Askerleri, maiyeti ve eşyalarının Üsküdar'dan karşıya geçmesi için Ayvansaray ve Balat limanı iskeleleri, yeteri kadar mavna ve kayıklar tahsis edildi (BOA,C.AS.,222/9428;08/M/1212). Bu belgelerden de anlaşılacağı üzere Ali Paşa Osmanlı-Rus savaşında görev yaptığı Balkanlarda üçüncü defa isyancılar üzerine görevlendirildi.

Temmuz ayının ilk günlerinde İstanbul'a gelerek önce Sadr-ı âzam, Şeyh-ül İslam ve Kaptan-ı Derya ile görüştü. Temmuz ayının ortalarına doğru Göksu Kasrı'nda III. Selim'in huzuruna çıktı. Padişah kendisine bazı önerilerde bulundu. Ali Paşa bu ziyaretlerden sonra biraz daha İstanbul'da kaldıktan sonra Davut Paşa kışlası üzerinden Edirne'ye doğru yola çıktı(Cevdet,1966:C.6,s.394).

Pasbanoğlu (Pazvantoğlu) Osman Paşa[6] üzerine harekete geçen Ali Paşa, Vidin ile Kalafat arasında Tuna Nehri üzerindeki Pazvandoğlu'na ait bir adayı ele geçirdi. Rumeli Valisi Mustafa Paşa ile işbirliği yaparak 24 Haziran 1797 tarihinde üç koldan isyancılar üzerine saldırıya başladı (BOA, HAT, 64/2789:08/Z/1211). Pazvandoğlu'nu işgal ettiği yerlerden sökerek geri püskürttü ve onu Vidin kalesine hapsetti. Ali Paşa, Pazvandoğlu'nun sıkıştırılması ve savaşa devam edilmesi için diğer vezirlerin de harekete geçerek savaşa katılmaları konusunda emir çıkartılması için Serasker Hüseyin Paşa'dan talepte bulundu. (BOA, HAT, 60/2667.12/Z/1211).

[6]**Pazvantoğlu Osman Paşa**: Dedesi Pazvant Ağa ve babası Ömer 1736-1739 Osmanlı Avusturya savaşlarında devlete yararlılık gösterdiklerinden kendilerine tımarlar verilerek ödüllendirilmişlerdir. Babası Ömer Ağa verilen bu tımarlar sayesinde Vidin âyanlığına kadar yükselmiştir. Kendi başına buyruk hareketleri sebebiyle asi ilan edilerek Rumeli Valisi Melek Mehmet Paşa tarafından yakalanıp idam edilmiştir. Ömer Ağa'nın oğlu ise Vidin'den Arnavutluk'a kaçmışsa da 1789 yılında geri dönüp Osmanlı-Avusturya savaşında büyük hizmette bulunmuştur. Baba toprağı kendisine verilerek Vidin âyanı oldu. 1794'e gelindiğinde devlete isyan etmiş olup Balkanlarda bulunan bütün asileri etrafına toplayıp Vidin kalesini tahkim ederek buraya yerleşmiştir. Ekim 1798 yılında kale kuşatılmış ise de kendisi teslim alınamamıştır. Mısır'a NapoleonBonaparte'nin asker çıkarması üzerine kuşatma kaldırılmıştır. Gücünü arttıran Pazvatoğlu devlet tarafından affedilerek kendisine vezirlik rütbesi verilmiş muhafızlık ve mütesellimlik görevleri verilmiştir. 1800 yılında bir kez daha isyan ettiğinden vezirliği geri alınmıştır. Bükreş'i kuşatınca Osmanlı kendisi ile anlaşma yoluna giderek vezirliği iade edilip, Vidin ve Niğbolu sancakları kendisine geri verilerek devlete bağlılığı sağlanmıştır. 1807'de vefat etmiştir(İ.A,C,34,s208-210).

Rumeli'de isyan eden Vidin âyanı Pazvantoğlu Osman Paşa'yı ortadan kaldırılmasına memur edilen Ali Paşa'ya bu sırada Trabzon eyaletinin de tevcih edildiğini Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bir belgeden öğrenmekteyiz (BOA, HAT,1410/57272:29/Z/1211). Asli görevi yanında bazı eyalet valilerine başka eyaletlerin tevcihinin uygulamasının yapılması Osmanlı taşra yönetiminde zaman zaman rastlanılmaktadır.

Ali Paşa, Rumeli'de eşkıyayı ortadan kaldırmada başarılı olamadı. Dağlı eşkıyasını ortadan kaldırması için bu defa Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa görevlendirildi. 3 ay gibi bir zaman Rumeli de kalan Seyyid Ali Paşa geri çağrıldı (Cevdet,1966:C.6,s.396).

2.5. Ali Paşa'nın Üçüncü Defa Balkanlarda Görevlendirilmesi

Devlet, isyan eden Paspanoğlu Osman Paşa'yı ortadan kaldırmak için bu defa daha ciddi ve kapsamlı önlemler almaya karar verdi. Operasyonu yönetmek için Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa görevlendirildi. Çok büyük hazırlıklar yapıldı. Bürokratik kadrolarda gerekli değişiklikler yapıldı. Bu bağlamda daha önce Rumeli'den geri çağrılan Ali Paşa eşkıya ile mücadelede Rumeli'de yeniden görevlendirildi. Yeni görev yerine hareket etmek için Kütahya'dan 15 Ocak 1798 tarihinde ayrıldı (BOA, HAT,222/12367;27/B/1212). Ali Paşa Gelibolu'ya geçerek Serasker Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ile buluştu. Hüseyin Paşa'dan gerekli talimatları aldıktan sonra görev yeri olan Vidin ve Kalafat'a gitmek için onun yanından ayrıldı (Cevdet,1966,C.6,s.405)

Ali Paşa 15 Şubat 1798 tarihinde Niğbolu civarında bulunan ve Paspanoğlu Osman Paşa hakimiyetinde olan Berkofça, Akhisar ve diğer yerleşim birimlerini kurtarmak için harekete geçti (BOA,C.AS.,67/3156;28/Ş1212). Osmanlı ordusu Sofya ve Lofça üzerinden Vidin'e doğru ilerleyişini sürdürdü. Niğbolu Kalesi, Çirmen Mutasarrıfı Hüseyin Paşa ve Adana Mutasarrıfı Yusuf Paşa ve Silistre valisi kuvvetleri tarafından kale nehirden ve karadan kuşatıldı. Terseneklioğlu İsmail Ağa ile beraber diğer bölge ayanları birlikte hareket ederek kaleyi sıkıştırmaya başladılar. Operasyonu bizzat Silistre valisi yönetti. Yoğun bir mücadeleden sonra Mart ayının ortalarında Niğbolu Kalesi isyancıların elinden alındı. Paspanoğlu adamlarından olan ve kaleyi savunan elebaşı Otuzbiroğlu Emin Ağa ve üst düzey askeri görevlilerden bazı binbaşılar olmak üzere Paspanoğlu Osman Paşa'nın ikiyüz militanı ele geçirilerek idam edildi (Cevdet,1966,C.6,s.410).

Niğbolu kalesi alınıp buralarda eşkıyanın beli kırıldıktan sonra Ali Paşa Eflak'ın muhafazası için kethüdası Mustafa Paşa'yı harekete geçirdi(BOA, HAT,62/2738;20/N/1212). Bu arada Anadolu Valisi Ali Paşa 21 Şubat 1798 tarihinde Eflak'ın muhafazasına görevlendirildi. Yapılan değerlendirmeler sonucu taktiksel açıdan yeni görevlendirmeler de yapıldı. Buna bağlı olarak Ali Paşa önceliği Paspanoğlu'nun baskısı altında olan Eflak bölgesine verdi. Kendisine çeşitli top ve cephane ve benzeri askeri malzeme desteği sağlandı. Harekata katılan diğer paşa ve mutasarrıflarla birlikte 17 Mart 1798 tarihinde Vidin kalesi sıkıştırılmaya başlandı(BOA,C.AS.,791/33509;29/N/1212).

Serasker Küçük Hüseyin Paşa, Ali Paşa ile Gelibolu'da görüşmesinden sonra payitahta geri dönmüştü. Balkanlardan gelen olumlu haberler payitahtta memnunluk yarattı. Bunun üzerine eşkıya ile mücadelede etkinliği görülen bazı mutasarrıflara vezirlik unvanları verilerek taltif edildi. Elde edilen başarılar payitahtta yeni değerlendirmelere neden oldu. İsyancılara karşı başlatılan mücadelede olumlu gelişmelerin başarıyla sonuçlandırılması gerekmekteydi. Devletin yeni bir başarısızlığa tahammülü yoktu. Bu nedenle de yeni kararlar alındı.

Alınan yeni kararlar neticesinde Kaptan-ı Derya Serasker Küçük Hüseyin Paşa İstanbul'da fazla kalmadı. Paspanoğlu isyanını tamamen ortadan kaldırmak için Rumeli'ye gitti. Durumdan haberdar olan Pasbanoğlu eşkıyası Vidin Kalesi'ne sığınmış gerekli hazırlıklarını yapmaya başlamıştı. Serasker Vidin Kalesi'ne yapılacak saldırıyı bizzat yönetecekti. Çoban Köprüsü denilen yerde kurulan çadırda Serasker, görevli vezirler ve mirimiranlardan oluşan meşveret meclisini topladı. Görev bölümü yapıldı. Karadan ve denizden Pasbanoğlu kuşatıldı. Ali Paşa da diğer paşalar gibi bu kuşatmada görevliydi. Seraskerin maiyetinde yeniçeri ortalarından kuvvetler verildi; atmıştan fazla Anadolu ve Rumeli ayanı ve valilerine emirler gönderilerek, bunların tedarik edecekleri kuvvetlerle orduya katılmaları istendi. Bir **öncü** filonun Tuna yoluyla Vidin'e gönderilmesi için hazırlıklar yapıldı. Böylece Hüseyin Paşa'nın ordusundaki asker sayısı 120.000 kişiye ulaştı (İ.A,1964:534).

Nitekim Paspanoğlu Osman Paşa'nın tahkimatını arttırarak içine sığındığı Vidin Kalesi'ne 30 Haziran 1798 tarihinde her taraftan saldırıya geçildi. Bu saldırıya karşılık Paspanoğlu Osman Paşa karşı taarruzda bulundu. Osmanlı bütün gücüyle Pasbanoğlu Osman Paşa üzerine saldırıya geçmişti ama yine de eksiği çok fazla idi. Çünkü tam bu tarihlerde Fransa'nın Mısır'a ve Adriyatik kıyısında bazı topraklara saldırısı belli olduğundan bazı paşalardan buraların muhafazası istenildiğinden Serasker Küçük Hüseyin Paşa maiyetinden ayrılmışlardı. Bu durum Paspanoğlu ile savaşan ordunun gücü epeyce azaltmıştı. Kuşatılan Vidin Kalesi'ni savunan Paspanoğlu tarafından yapılan karşı saldırı ve kale etrafındaki su dolu hendekler yüzünden Osmanlı ordusu kuşatması başarılıyla sonuçlanamadı. Ne yazık ki Osmanlı ordusundan ikiyüz seçkin asker bu kuşatmada şehit oldu (Cevdet,1966,C.6,s.415).

3.Ali Paşa'nın Rumeli Valiliği ve Vefatı

3.1. Ali Paşa'nın Rumeli Valiliği

Osmanlı ordusu kuşatması devam ederken eşkıya ile daha etkin uğraşı vermesi için Anadolu Valisi Ali Paşa Rumeli valiliğine getirilmişti (Karataş,2011:133). Fakat 4 Ağustos 1798 tarihli bu tayin emrinin Pazvantoğlu ile yapılan savaşı etkilememesi için mevcut Rumeli Valisi el-Hac Mustafa Paşa ile Rumeli'ye atanan Anadolu Valisi Ali Paşa'dan gizli tutulması istenilmişti (BOA, HAT,41/2110;21/S/1213).

Kuşatma devam ederken bir gün Seyyid Ali Paşa, Küçük Hüseyin Paşa'nın karargâhından çıkıp kendi ordugâhına giderken eşkıya başının adamları saldırıya geçtiler. Bir gurup eşkıya Tırhala Mutasarrıfı Osman Paşa'nın metrislerine saldırdı. Diğer bir gurubu ise Serasker Hüseyin Paşa karargâhına saldırdı. Mutasarrıf Osman Paşa şehit oldu. Ali Paşa Vidin'de Serasker Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna saldırması sırasında kılını bile kıpırdatmamıştı. İsyancıların karşı saldırılarına kayıtsız kalmıştı. İsyancıların saldırılarını görmezlikten gelen Ali Paşa ayrıca isyancılarla mücadele eden Osmanlı ordusuna yardım edenlere de engel olup onların yanında kalmalarını sağladı. Devletin güç koşullarda eşkıyayı kaldırması için hazırlanan ordusu yenilerek dağıldı ve devletin itibarı sarsıldı. Bunun yanında eşkıyaya karşı yürütülen harekâtın lojistik bakımdan harcamaları devlete çok büyük miktarda ekonomik yük getirdi (Cevdet,1966,C.6,s.418).

Burada yeri gelmişken bir saptamayı yapma gereğini duymaktayız. Ali Paşa neden isyancılarla mücadele eden Serasker Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ve Osmanlı ordusuna yardım etmemiştir? Bu soruya yanıtlarken bütün tarihçilerin hemfikir olduğu yaklaşımı paylaşmak gerekir. O'da şudur: Serasker Hüseyin Paşa sert mizaçlı bir komutandı. Otoriter tutumu beraber çalıştığı üst düzey görevliler arasında kırgınlıklar yaratmıştı. Bu nedenle de çevresindeki vali, mutasarrıf ve ayanlar onun Pasbanoğlu isyanından zaferle çıkmasını istemiyorlardı. Zira Pasbanoğlu ortadan kaldırıldıktan sonra zaman zaman devlete başkaldıran, Ali Paşa, Tepedelenli Ali Paşa ve diğer ayanlara sıranın kendilerine geleceğini düşünüyorlardı **(**Cevdet, 1966:C.6,s.418). Sadece Ali Paşa değil diğer görevlilerde aynı gevşekliği ve ihmali göstermişlerdi. Ali Paşa'nın bu davranışı Serasker Küçük Hüseyin Paşa'nın değerlendirmesiyle devlete ihanetin kelime anlamı ile taa kendisiydi.

3.2.Seyyid Ali Paşa'nın Tabancayla Vurulup Başının Kesilmesi

Anadolu Valisi Ali Paşa sadece Paspanoğlu olayına karşı tutumu ile değil, savaş sonrası davranışları ile de Osmanlı Devleti'ne karşı isyankâr tutumunu devam ettirdi. Serasker Küçük Hüseyin Paşa Vidin bozgunundan sonra kışın yaklaşması nedeniyle ordunun toplanarak kışı Vidin civarında geçirilmesini emretmişti. Ali Paşa ise bu emre uymadı. Yaklaşan kış koşulları nedeniyle askerleri toplayıp Vidin çevresinde kışı geçirmeleri gerekiyordu. Çünkü Eşkıya fazla cesaret edemeyip etrafa yayılmamalıydı. Ali Paşa verilen emirleri dinlemedi. 15.000 civarında piyade ve süvari askerlerini toplayıp Vidin çevresinden ayrılarak Lom denilen bölgeye çekildi. İsyancılara karşı uygulanacak mücadele yönteminin tespiti için yapılacak toplantı dolayısıyla on beş gün Berkofça'da beklemesi emredildiği halde oraya da gitmedi. Verilen emirlerin aksine Ivrace'ye gitti. Bununla da yetinmedi. Görevini tamamen bırakarak askerlerini Sofya'ya gönderdi. Kendisi de isyancı başı Pasbanoğlu Osman ile haberleşmeye başladı (Cevdet, 1966:C.6,s.418)

Ali Paşa bu davranışlarıyla açıkça devlete başkaldırmış, emirleri dinlemeyen bir asi olmuştu. Kaptan-ı Derya Serasker Hüseyin Paşa bu başkaldırı ve ihanetin cezasını kendi elleri ile verecekti. Öyle de yaptı. Hüseyin Paşa önce Ali Paşa'nın öldürüleceği izlenimini ortadan kaldırmak için bir plan yaptı. Hüseyin Paşa Rahova'da bulunduğu sırada hazırladığı senaryoyu uygulamaya koydu. Ali Paşa'ya haber saldı. Karargâhına gelmesini, birlikte çalışacaklarını, daha yapacak çok işleri olduğu haberlerini gönderdi. Ali Paşa kendisine yapılan bu iltifata inanarak seraskerin yanına gitti. Kendisi için hazırlanan konağa yerleşip bir kaç gün orada en iyi şekilde ağırlandı. Küçük Hüseyin Paşa, Ali Paşa'ya karşı çok iyi davranıyor gözüktü. Bu davranışlar sonucu Ali Paşa kendisi hakkında seraskerin olumlu düşündüğü algısına kapıldı.

Hüseyin Paşa, Ali Paşa'yı bazı sorunlar hakkında görüşmek üzere 12 Ekim 1798 günü kendi konağına davet etti. O günü birlikte geçirdikten sonra akşam namazını birlikte kıldılar. Yemek yenildiği sırada içerideki hizmet edenler dışarı çıktıkları anda Hüseyin Paşa'nın önceden hazırlanan silahlı adamlar içeri girdiler. Ali Paşa ayak seslerini duyup arkasına baktığında onları görüp çok şaşırmıştır. Bu şaşkınlıkla, ne oluyor diye Hüseyin Paşa'nın yüzüne baktığı sırada Hüseyin Paşa tabancasını Ali Paşa'nın üzerine doğru ateşledi. Tabancadan çıkan iki kurşundan biri Ali Paşa'nın yüzüne diğeri ise göğsüne isabet etti. Ali Paşa yaralı olarak karşı taarruza geçti. Ali Paşa kendini savunmak için tabancasını ateşleyip yanındaki pala ile Hüseyin Paşa'ya karşı hamle yapmaya çalışırken, önceden hazırlıklı olan ve odaya girmiş bulunan Hüseyin Paşa'nın silahlı adamları Ali Paşa'nın üzerine çullanarak orada kafasını kestiler (Cevdet,1966:C.6,s.419).

3.3. Seyyid Ali Paşa'nın Kesik Başının İstanbul'da Teşhiri ve Mezarı

13 Ekim 1798 tarihinde kurşun ve bıçak darbeleri ile öldürülen Ali Paşa'nın kesik başı 25 Kasım 1798 günü İstanbul'a getirildi. Seyyid Ali Paşa'nın Rahova'da kesilen başının İstanbul'a gönderildiğine dair belge 20 Kasım 1798 tarihlidir (BOA, HAT,105/4121;11/C/1213). Usul olduğu üzere Ali Paşa'nın kesik başı Topkapı Sarayı'nın Sultan Ahmet Camii tarafınabakan ilk kapısı üzerinde bulunan oyuklara konularak üç gün süre ile halka teşhir edildi. Osmanlı devlet yönetimine başkaldıran, asi ilan edilen her kim olursa olsun kesilen başı İstanbul'a getirilip Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümâyûn denilen dış kapısında halka teşhir edildikten sonra gömülürdü. Ali Paşa'nın başı teşhir edildikten sonra Karaca Ahmet Mezarlığı'na gömüldü. Makale yazarı bizzat merhum ve mağfur Seyyid Kürt Ali Paşa'nın mezarını Üsküdar Karaca Ahmet Mezarlığı'nda bularak fotoğraflamıştır.[7]

Mezar taşındaki on bir satırdan oluşan kitabesinde "merhum ve mağfur Esseyid Kürt Ali Paşa" yazılıdır. Mağfur yargılanmış veya affedilmiş, affa uğramış kimseler için kullanılan bir ifadedir. Ayrıca bir saptamayı burada yapmayı yararlı görmekteyiz. Mezar taşında 11 Cemaziye'l-Evvel 1213 (21 Ekim 1798) tarihi yer almaktadır. Kitabede yer alan satırlar şunlardır:

[7]**Ali Paşa Mezarı:** İsmail hakkı Uzunçarşılı "Kütahya Şehri" adlı eserinde, mezar taşının Karaca Ahmet Türbesi karşısındaki mescitten(Şimdi Cami olarak kullanılmaktadır) Selimiye semtine sapacak yolun sağ tarafındaki set üzerinde olduğundan söz etmektedir. Bu bilgi yanlıştır. Ali Paşa'ya ait 3844 nolu Mezar taşı sözü edilen camiden güneydoğu istikametinde çevre yoluna giden yolun sol tarafındaki adada kalmaktadır. Süleyman Hilmi Tunalı'nın mezarına yetmiş metre, Tenzile Erdoğan'ın mezarına ise seksen metre mesafededir.

Hûvel Bâki

1- Yâilâhi ol mübârekzâtıpâkin izzeti
2- Hem resulün fahri âlem şâhı kevneyn hürmeti
3-Eyle kabrim ravza-i cennet yâilâhe'l-âlemîn
4 -Gece gündüz eylesunler hürü gılman hizmeti
5-El çekupbi'l- cümleden ettim bekâya rıhlet
6-Terkedüp geriye malı mülkü devleti
7- Kim gelup kabrim ziyaret eyleyen ihvanımız
8 Okusunlar ruhum içun Kulhuvellâhu ayeti
9- Merhum ve **mağfur** es-Seyyid Kürd
10- Ali Paşa rûhiiçun Fatiha
11- fi 11 Cemazi'l Evvel Sene 1213

Yani ölüm tarihi 21 Ekim 1798 olarak belirtilmiştir. Maktul ve mağfur Seyyid Ali Paşa'ya ait Kütahya'da bulunan iki çiftliğinin satılması için emir verildiği belgelerde görülmektedir (BOA, C..ML..,341/14049;27/L1213). Yine arşivde bulunan bir başka belgeye göre Zağra köyündeki çiftliği hakkında ne gibi işlem yapılacağı belirtilmektedir (BOA, C..DH..,111/5533;21/L/1213). Anadolu esbak valisi maktul Ali Paşa'nın Kütahya'da bulunan bir başka çiftliği de yine hazinece zapt edilmiştir (BOA, C..DH..,335/13741;21/L/1213).

Vatan hainliği ile kellesi alınan Seyyid Ali Paşa'nın yerine Anadolu Eyalet Valisi olarak kimin atandığı konusunda belgelerde karışıklık vardır. Elimizdeki belgeye göre Gürcü Osman Paşa'nın atandığı biliniyorsa da atama tarihleri uyumlu görünmüyor (BOA, HAT, 210/1295;29/Z/1213)

4.Sonuç

Anadolu Valisi Seyyid Kürt Ali Paşa, Kütahya'da eser bırakan valilerdendir. Kendisi tarafından ikinci Anadolu valiliği sırasında yaptırdığı Ali Paşa Cami halen Kütahya'nın en işlek caddesinde ibadete açık olup hizmet vermeye devam etmektedir. Camii yanındaki medresesindenve yine Arasta çarşısında ikinci bir medresesinden hiçbir eser kalmamıştır. Ali(Alo) Paşa Camii'nin kapısının üstündeki çini üzerine inşaatının tamamlandığı tarih olan Hicri 1212, Miladi 1797 yazılıdır. Yine caminin medrese tarafındaki kapısının üzerinde ise tahta levha üzerine yazılmış iki kitabesi vardır(Uzunçarşılı1932:127-128).

Yaptığımız çalışma sonunda elde edilen bilgi ve belgelere göre Kürt kökenli Anadolu Beylerbeyi/Eyalet Valisi Seyyid Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin cesur ve yetenekli bir paşası olduğu görülmektedir. Osmanlı–Rus savaşında ve Balkanlarda ortaya çıkan isyanlarda sürekli olarak görevlendirilmiştir. Kendisine verilen valilik görevleri yanında askeri görevlerini de hakkıyla yerine getirdiği söylenebilir. Ne var ki Seyyid Ali Paşa bu cesareti yalnızca savaşta düşmanakarşı kullanmıştır. Devleti içten çökertmeye yönelik isyancılara karşı aynı hassasiyetle kullanmamıştır. Sahip olduğu cesaretzaman zaman aklının önüne geçmiş ve devletin verdiği emirlere itaatini engellemiştir. Emre itaatsizliği birinci defa affedilmiş ise de ikinci defa isyancılara karşı tutumu ve verilen emre uymaması onu asi durumuna düşürmüştür.

Anadolu Valisi Seyyid Ali Paşa'nın devlete yaptığı hizmetleri yanında, devlet tarafından verilen emirlere karşı birden fazla itaatsizliği yüzünden başının kesilerek Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümâyûn kapısındaki oyukta üç gün süreyle halka teşhir edilmesi onun bir asi olduğunu belgelemektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

MAD. d. (Maliyeden Müdevver Defterler)

HAT (Hatt-I Hümayun Tasnifi)

C. AS (Cevdet Askeri)

C. DH (Cevdet Dahiliye)

C. ML (Cevdet Maliye)

TETKİK ESERLER

BAŞAR, Fahameddin (1997), *Osmanlı Eyalet Tevcihatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara**.**

DANİŞMENT, İsmail Hami (1971*), İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Yeni Türkiye Yayınları**.**

GÖKBİLGİN, M.Tayyip (1997), "Kütahya", *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları C.6,s.1118-1126.

"*Pazvandoğlu Maddesi*", İslam Ansiklopedisi (1964), C.9, MEB Basımevi, Ankara.

GÖYÜNÇ, Nejat (1999),"Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)",*Osmanlı*, Editör Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C.6, s.77-89, Ankara.

Hoca Saadettin EFENDİ (1974), *Tâcü't-Tevarih*, İSTANBUL.

İNALCIK, Halil (1954), *Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KILIÇ, Orhan (2002), "Klasik Dönemde Osmanlı Taşra Teşkilatı, Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar,Voyvodalıklar, Meliklik**ler** (1362-1799)" *Türkler*,Yeni Türkiye Yayınları**,** Ankara, C.9,s.887-898.

KUNT, İ. Metin (1987), *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerâs ı ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, No.154, İstanbul.

ÖZKAYA,Yücel (1976), *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık***,** A.Ü. Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Doçentlik Tezi, Ankara.

ÖZTUNA, Yılmaz (2005), *Türkiye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

PAŞA, Ahmet Cevdet (1966),*Tarihi Cevdet* (Türk Tarihinde Osmanlı Asırları), Üçdal Neşriyat, İstanbul.

SÜREYYA, Mehmet (1996), *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı (1932), Kütahya Şehri, Devlet Matbaası, İstanbul.

VARLIK, Mustafa Çetin (1991), "Anadolu Eyaleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İslami Araştırmalar Merkezi, TDV. Yayınevi, İstanbul,C.3,s143-144.

VARLIK, Mustafa Çetin (1999), "Anadolu Eyaleti Kuruluşu ve Gelişmesi" *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C.6, s.123-128

YÜCEL, Yaşar(1974), "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, C.XX XVIII, Sayı:152,s.665.

Resim 1: Rumeli Valisi Seyyid Ali Paşa'nın Rahova'ya davetle sohbet, görüşme odasında kurşun ve bıçakla öldürülüp başının gönderildiğine dair belge

Resim 2: Seyyid Ali Paşa'nın Karaca Ahmet Mezarlığında bulunan 3844 nolu mezar taşı

Resim 3: Seyyid Ali Paşa'nın mezar taşının toprağa gömülü kısımdaki isim ve tarih

KÜTAHYA BELEDİYESİ MUSTAFA HAKKI YEŞİL KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN YAZMA MESNEVÎLER

Ersen ERSOY* **Kadir GÜLER****

Özet: Kütahya'da yazma eser ihtiva eden üç kütüphane vardır. Bunlar Vahid Paşa Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi ve Kütahya Belediyesi'nin tasarrufunda bulunan Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi'dir. Bunlardan ilk ikisi araştırmacılar tarafından iyi bilinmektedir. Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi ise diğerlerine göre çok fazla bilinmemektedir. Bu makale hem kütüphaneye araştırmacıların dikkatini çekmek hem de koleksiyondaki yazma mesnevileri tanıtmak amacıyla kaleme alınmıştır. Makalede kısa bir giriş yapıldıktan sonra Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi'nde bulunan şu yazmalar tavsif edilmiştir: *Şevk-Engîz, Menâkıb-ı Câvîdân, Hayriyye, Makâmât-ı İlâhî, Hüsn ü Aşk, Bostân, Terceme-i Esrârnâme-i Attâr, Fazîletnâme, Tuhfe-i Şâhidî, Câm-ı Cem, Gavriyye, Gülşen-i Râz, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Bedrü'l-Büdûr Keşfü's-Sudûr, Nuhbe-i Vehbî, Tuhfe-i Vehbî, Mevlid, Şâh u Gedâ, Nazmu'l-Ulûm, Menâfiu'n-Nâs, Manzum Tecvîd, Lugat-ı Ferişteoğlu, Pendnâme-i Attâr, Pendnâme-i Güvâhî, Kıyafetnâme-i İbrâhim Hakkı* ve *Târîh-i Mısır*. Bu mesnevilerin çoğunun nüshaları muhtelif kütüphanelerde vardır. Ancak *Makâmât-ı İlâhî* ve Şihâbî'nin *Manzum Mısır Tarihi*, nüshalarının az olması ya da yegâne olması gibi hususlar açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi, el yazması, mesnevî, tavsif, katalog.

MATHNAWIS MANUSCRIPTS IN KÜTAHYA MUSTAFA HAKKI YEŞİL MUNICIPAL LIBRARY

Abstract: There are three libraries that have manuscript collections in Kütahya. These libraries are Kütahya Vahîd Paşa Library, Tavşanlı Zeytinoğlu Library and Kütahya Mustafa Hakkı Yeşil Municipal Library. First two of the aforementioned libraries are well known by researchers, conversely, Mustafa Hakkı Yeşil Library is relatively unknown.This article aims to direct the attention of researchers to the library and to introduce manuscript mathnawis. In this article, after a short introducton, manuscripts of following mathnawis which can be found in Kütahya Mustafa Hakkı Yeşil Municipal Library catalogue were described: *Şevk-Engîz, Menâkıb-ı Câvîdân, Hayriyye, Makâmât-ı İlâhî, Hüsn ü Aşk, Bostân, Terceme-i Esrârnâme-i Attâr, Fazîletnâme, Tuhfe-i Şâhidî, Câm-ı Cem, Gavriyye, Gülşen-i Râz, Hüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Bedrü'l-Büdûr Keşfü's-Sudûr, Nuhbe-i Vehbî, Tuhfe-i Vehbî, Mevlid, Şâh u Gedâ, Nazmu'l-Ulûm, Menâfiu'n-Nâs, Manzum Tecvîd, Lugat-ı Ferişteoğlu, Pendnâme-i Attâr, Pendnâme-i Güvâhî, Kıyafetnâme-i İbrâhim Hakkı* ve *Târîh-i Mısır*. Copies of the introduced manuscripts can be found in libraries with manuscript collections. However The mathnawis *Makâmât-ı İlâhî* and Şihâbî's *Chronic of Old Egypt* in verse are specifically important in terms of rarity of copies.

Keywords: Kütahya Mustafa Hakkı Yeşil Municipal Library, manuscript, mathnawi, description, catalogue.

1.Giriş

Binlerce yıllık bir yerleşim alanı olan Kütahya Hitit, Frig, Lidya, Pers, Makedon, Roma ve Bizans yönetimlerinden sonra Selçukluların hâkimiyetine geçmiş, 1300'lü yıllarda bu coğrafyanın en önemli beyliğini oluşturan Germiyânoğullarının başkenti olmuştur.

Kütahya'nın eski kaynaklardaki adının **"Kutium"** olduğunu, -ium nispet eki atıldığında geriye kalan Kut kökünün eski Türk kavimlerinden Kutlar/Kotlar/Gutlar adından alındığını yazmakta ve Kütahya'nın "Kutlara ait, Kutların şehri" anlamı taşıdığını söylemektedir. Kutlar, MÖ. 2500 yılları civarında Hazar Denizi'nin kuzeyinde yaşayan ve Türkçe konuşan bir kavimdir. Bu tarihlerde Batıya göçen Kutlar, MÖ 2150 yılları civarında Akad imparatorluğunu yıkmış ve Anadolu hâkimiyetini ele geçirmiştir. Diyojen/Diojen'in Malazgirt'teki askerleri arasında Kut/Gutlar da yer almıştır. (Demir, 2008:17-27)

Bu kadim şehir, Germiyan Beyliği'nin 1430'lu yıllarda Osmanlıya katılması üzerine Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezine dönüşmüş ve onsekizinci asra kadar önemini korumuştur.

Yetiştirdiği yüzü aşkın şairle Osmanlı coğrafyasının altıncı sanat, şiir ve edebiyat şehri olan Kütahya, Germiyanoğulları döneminden bugüne klasik edebiyatın en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Kütahya'nın en önemli kültürel miraslarından biri de sayısı binlere ulaşan yazma eserlerdir. Bu eserlerden bir kısmı incelenmiştir (…). (Erdoğan-Batur, 1999: 207) Yazma eserler Kütahya kütüphanelerine yayılmış durumdadır. Batı ülkelerinde tasnifi ve kataloglanması çok uzun zaman önce tamamlanan yazma eserlerimizin birçoğu tasnif edilememiştir. (Bilgin: 2013: 369) Ülkemizde de daha geç dönemde olmakla birlikte bu hususta önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlara bir katkı olması maksadıyla kaleme alınan makalemizde adı çok fazla bilinmeyen Mustafa Yeşil Kütüphanesi'ndeki yazma eserlere dikkati çekmiş ve yazma eserlerden bazılarının da tavsifini yapmış olacağız.

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-mail: ersenersoy@hotmail.com
** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-mail: kadirguler23@gmail.com

2.Kütüphanenin Kurucusu Mustafa Hakkı Yeşil (1905-1986) ve Kütüphanesi[1]

Muallim Mustafa Hakkı Yeşil, Kütahya'nın son asırda yetiştirdiği en dikkat çeken kültür adamlarından biridir. Bir kitap kurdu olan araştırmacı, doğduğu şehre yirmi bin ciltten meydana gelen muhteşem koleksiyonunu bağışlayarak çok önemli bir kültür hizmetinde bulunmuştur.

Mustafa Hakkı Yeşil, 1905 yılında Kütahya'da doğdu. Babası hattatlığı ve hafızlığıyla tanınan Ahmet İzzet Yeşil Efendi'dir. Mustafa Yeşil, ilköğrenimini Kütahya'daki muhtelif okullarda tamamladıktan sonra 1919 yılında Kütahya Sultânîsi'ne kaydolur. Yedinci sınıfı okurken Kütahya, Yunan işgaline uğrar. Sultânî, öğretim faaliyetlerine on dört ay ara vermek zorunda kalır. (Günhan:2011)

1924 yılında Sultânî'den mezun olan Mustafa Hakkı Yeşil, bir yıl sonra İstanbul Büyükdere Orman Mektebi'ne kaydolur. 1926 tarihinde İstanbul Erkek Muallim Mektebi'ne kaydolmak için başvuru yaparsa da kontenjanın sınırlı olması sebebiyle müracaatına olumlu bir cevap alamaz. Daha sonra Konya'da açılan öğretmenlik kursuna katılır. Kursu başarıyla tamamladıktan sonra öğretmen olma hakkını kazanır.

Mustafa Hakkı Yeşil, öğretmenlik hayatına 1926-27 ders yılında Zonguldak'ın Çatalağzı köyünde başlar. Ertesi yıl Kütahya Çalköy İlkokulu öğretmenliğine naklolur. 1928'de askerlik görevine başlar. 1930 senesinde askerlik vazifesini tamamladıktan sonra Kütahya'ya döner. 1946 tarihine kadar Kütahya'nın çeşitli köylerinde ve merkezde öğretmenlik görevini sürdürür. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1941-43 tarihleri arasında yedek subay olarak askere alınır.

Samimi bir kitapsever olan ve çocukluk yıllarından itibaren kitap toplayan Mustafa Hakkı Yeşil, ilme meraklı ve çalışkan bir kişiliğe sahiptir. Bu vasıflarından dolayı 1946 senesinde Vahid Paşa Kütüphanesi müdürlüğüne tayin edilir. 25 Ekim 1952 tarihinde hem kütüphanenin tasnifi hem de daha iyi şartlarda hizmet verebilmesi için Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi'ne görevlendirilir. Bu arada Vahid Paşa Kütüphanesi'ndeki görevine de devam eder.

1957 yılında üç bini aşan elyazması eserin tasnif, tanzim ve tertibi için Burdur Umumî Kütüphanesi'nde görevlendirilir. Aynı yıl Eylül ayında Süleymaniye Kütüphanesi'ne naklolur. Nihal Atsız (ö. 1975), Şeyhü'l-kurrâ Hilmî Efendi, Demircili Şükrî Efendi, Tunuslu âlimlerden Safâî Efendi, Avukat Bekir Sadak (ö. 1993) gibi ilim ehliyle tasnif komisyonunda çalışır. Daha sonra Bayezit Umumî Kütüphanesi'nde görevlendirilir. On yıl kadar adı geçen kütüphanede hizmet ettikten sonra 30 Nisan 1969'da emekliye ayrılır.

1969-73 tarihleri arasında memleketi Kütahya ile ilgili belgeleri derlemek amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmacı olarak çalışmalarına devam eder. 1973'te sözleşmeli personel olarak Topkapı Sarayı Müzesi'nde çalışmaya başlar. Bu görevinde Kütahya Sultânîsi'nden hocası İsmail Hakkı Uzunçarşılı (ö. 1977) ve emekli Albay İbrahim Baybora ile beraber çalışır. 1976'da hastalanınca Topkapı Sarayı Müzesi'nde çalışmayı bırakır. Zamanını evinde istirahat ederek ve kitaplarıyla meşgul olarak geçirir. Altmış yılda bir araya getirdiği önemli koleksiyonunu satın almak için çeşitli kuruluşlar devreye girer. Bu kuruluşlardan biri olan Chicago Üniversitesi'nin açık çek teklif etmesi dikkat çekicidir ama bu açık çeki reddeder.

Hastalığının arttığı bir zamanda ziyaretine gelen Kütahya belediye Başkanı Erdoğan Yavuzlar ve Ressam Ahmet Yakupoğlu'nun teklifi üzerine kitaplarını Kütahya'ya nakletmeyi kabul eder. Gerekli anlaşmalar yapılıp protokoller imzalandıktan sonra 1979'da kitaplar Kütahya'ya getirilir. Kütüphanenin ilk binası evden dönüştürülen bir mekân olup Mustafa Hakkı Yeşil'in ikamet etmesi için bir mutfak, iki oda ve bir salon kendisine tahsis edilir. Kütüphane, 1980 yılında çeşitli siyasetçiler ve eşrafın da katılımıyla hizmete açılır. Vefat ettiği 29 Şubat 1986 tarihine kadar Mustafa Hakkı Yeşil vaktini kitaplarıyla geçirir. Kütüphane 1988'de Belediye Kültür Sarayı'na 2009'da da bugünkü hizmet verdiği binaya taşınmıştır.

Mustafa Hakkı Yeşil, kültür adamlığının yanında yazarlığı da olan bir şahıstır. Çeşitli gazete ve dergilerde Kütahya tarih, edebiyat ve folkloruyla ilgili çok sayıda makale kaleme almıştır. Ayrıca *Kütahya İlinin Kısa Tarihi*, *Kütahya İlinin Kısa Coğrafyası*, *Kütahya Halk Şairleri*, *Kütahya Merkez ve Köylerindeki Eski Eserler*, *Kütahya Meb'ûsu Cemil Bey'in Manzum Bir Mektubu*, *Ortakçı Destanı*, *Kütahya Vahîd Paşa Kütüphanesinde Fatih Devri Müelliflerine Ait Yazmalar*, *Dumlupınar Nutukları* adlı çalışmaları müstakil olarak neşredilmiştir.

Mustafa Hakkı Yeşil'in kurmuş olduğu kütüphane altmış yılda meydana getirilmiş çok önemli bir koleksiyondur. Bir kadrolu personelin çalıştığı kütüphane 2009 tarihinde yeni binasına taşındığı için kitapların bir kısmı depoda tutulmaktadır ve ne yazık ki tasnifi yapılmamıştır. Kütüphanede yaklaşık altı yüz yazma eser vardır. Bunların elli kadarı Kütahya Molla Bey Kur'an Kursu'ndan gelmiştir. Kalanı Mustafa Hakkı Yeşil'in derlediği kitaplardır. Yazmaların en eskisi H. 915 tarihinde istinsah edilmiş olan Molla İlâhî'nin kaleme aldığı ve tasavvuftaki süluk mertebelerinin anlatıldığı *Etvâr-ı Seb'a* adlı mesnevîdir.

Mustafa Hakkı Yeşil'in kendi istinsah ettiği kitaplar da günümüze en yakın zamanda elle çoğaltılmış eserlerdir. Kütüphanede Arap ve Latin harfli Türkçe kitapların yanı sıra Arap, Fars, Fransız, Alman ve İngiliz dillerinde kaleme alınmış muhtelif eserler mevcuttur. Bunların içerisinde sayı bakımından en çok Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış kitaplar yer alır. Bunların sayısı 11.432'dir.

[1]Bu bölüm büyük ölçüde şu çalışmadan yararlanılarak hazırlanmıştır: Ali Günhan, (2011) *Belgelerle Mustafa Hakkı Yeşil: Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri*, Kütahya Belediyesi Yayınları, Kütahya.

Yazımızın konusunu teşkil eden kütüphane eski harfli süreli yayınlar bakımından da dikkati çekmektedir. Bunlar arasında *Türk Yurdu*, *Servet-i Fünûn*, *Musavver Malûmat Mecmûası*, *Resimli Ay*, *Millî Tetebbular Mecmûası*, *Donanma Mecmûası*, *Harb Mecmûası*, *Düstûr*, *Mekteb Mecmûası*, *Âhenk Gazetesi*, *İkdâm Gazetesi*, *Millet*, *Hukûk-ı Umûmiye*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Köylü Gazetesi*, *Tevhîd-i Efkâr*, *Yeni Mecmûa*, *Millî Mecmûa*, *Maârif Mecmûası*, *Kalem Mecmûası*, *Peyâm*, *İnci Mecmûası*, *Aydede*, *Cerîde-i Bahriyye*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Çankaya*, *Çocuk Dünyası*, *Davul*, *Düşünce Mecmûası*, *Davul*, *Dalkavuk*, *Boşboğaz*, *Resimli Gazete*, *Türk Hava Mecmûası*, *Yenigün Gazetesi*, *Karagöz*, *Vatan Gazetesi*, *Müşterek Gazete*, *Hilâl-i Ahmer*, *Son Saat*, *Yeni Türk*, *Tok Söz*, *Tanîn*, *İstiklal*, *Yeni İstanbul*, *Peyâm-ı Sabah*, *Açıksöz*, *Yeni Dünya*, *Yeni Adana*, *Dârülfünûn Mecmûası*, *Volkan*, *Yeni Gazete*, *Yeni Ses.…* gibi yayınları sayabiliriz. Ancak bunların tasnif edilen süreli yayınların bir kısmı olduğunu belirtip depoda ve kolilerde daha pek çok yayın olduğunu belirtmek gerekiyor.

3.Mesnevilerin Tavsifi

Kütahya'da yazma eser ihtiva eden üç kütüphane vardır. Bunlar daha önce il halk kütüphanesi iken bölge yazma eserler kütüphanesine dönüştürülen Vahid Paşa Kütüphanesi, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi ve belediyenin tasarrufunda bulunan Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi'dir. Kütahya'da bu yazma kütüphanelerden başka Kütahya eşrafından muhtelif şahısların koleksiyonlarında da yazma eserler mevcuttur.

Başka bir yazıda kütüphaneyi tesis eden Mustafa Hakkı Yeşil'in biyografisi ele alınıp koleksiyonundaki yazma divanların tavsifi yapılmıştı.[2] Bu yazıda kütüphanede bulunan yazma eserlerin açıklamalı katalogunun hazırlanmasının ikinci adımı olarak mesnevîlerin tavsifini araştırmacıların ilgisine sunuyoruz.

Bu makalede; Sünbülzade Vehbî'nin *Şevk-Engîz*, müellifi malum olmayan *Menâkıb-ı Câvîdân*, Nâbî'nin *Hayriyye*, XV. asır mutasavvıf şairlerinden İlâhî'nin *Makâmât-ı İlâhî*, Gâlib Dede'nin *Hüsn ü Aşk*, Sa'dî-yi Şîrâzî'nin *Bostân*, Ahmedî'nin *Terceme-i Esrârnâme-i Attâr*, Yemînî'nin *Fazîletnâme*, Şâhidî Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*, Şeyh Evhadî Rükneddîn-i Isfahânî'nin *Câm-ı Cem*, Nakşî Efendi'nin *Gavriyye*, Elvân-ı Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz*, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*, Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*, Muhammed Fazlullah Hâlisî-i Sivâsî'nin *Bedrü'l-Büdûr Keşfü's-Sudûr*, Sünbülzâde Vehbî'nin *Nuhbe-i Vehbî*, *Tuhfe-i Vehbî*, Süleyman Çelebi'nin *Mevlûd*, Taşlıcalı Yahyâ'nın *Şâh u Gedâ*, Nidâî'nin *Menâfiu'n-Nâs*, İshak bin Hasan'ın *Nazmu'l-Ulûm*, Şeyh Sinan Efendi'nin *Manzum Tecvîd*, Feriştezâde'nin *Lugat*, Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Pendnâme*, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Kıyâfetnâme*, Güvâhî'nin *Pendnâme* adlı mesnevileri ve Şihâbî'nin kadim Mısır tarihinden bahseden manzumesini tavsif ediyoruz. Bunların içerisinde *Menâkıb-ı Cavîdân, Makâmât-ı İlâhî, Câm-ı Cem, Bedrü'l-Büdûr Keşfü's-Sudûr, Manzum Tecvîd* adlı eserler ile Şihâbî'nin mesnevisi telif tarihlerinin eski olması ya da nüshalarına az tesadüf edilen eserler olması gibi hususlar açısından dikkati çekmektedir. *Bostân*, *Câm-ı Cem* ve *Pend-i Attâr* Farsça olup tavsif edilen diğer mesneviler Türkçedir.

24182 ŞEVK-ENGÎZ

Müellif: Sünbülzade Vehbî
Baş:
Nakl ider bir sühan-ârâ-yı cihân
Pîr-i şûrîde-dil-i tâze-beyân
Son:
Lafz-ı maˇnâsı ˇaceb şevk-âmîz
Nâmı olsa yakışur *Şevk-engîz*
İst. Tarihi: Kayıt yok.
Müstensih: Kayıt yok.
Hat: Nesih.
Yaprak Sayısı: 20.
Satır: 19.
Cetvel: Yok.
Cilt: Yok.

Hikaye, zenpâre ve gulâmpâre arasındaki münazarayı anlatır. Eser, Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk* ve *Zenânnâme* adlı eserleriyle birlikte 1865 tarihinde bastırılmıştır.

24183 KİTÂB-I MENÂKIB-I CÂVİDÂN

Müellif: Tesbit edilemedi
Baş:
Düşer bir gün 'uşâklar cengine ol
Ururlar başına arkasına yol
Son:
Çün anunla bir niçe dahı bile var
Lâ-cerem ki ˇafv ide perverdigâr
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Harekeli nesih

[2] Belirtilen yazı, Yrd. Doç Dr. Ersen Ersoy tarafından kaleme alınmış olup, Prof. Dr. İsmail Erünsal için hazırlanan armağan kitabında yayımlanacaktır.

Yaprak Sayısı: 39
Satır: 15
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Yazı, dil ve yaprak gibi hususiyetlerden Eski Anadolu Türkçesi'ne ait bir metin olduğu anlaşılıyor. Başlık kırmızı mürekkeple farklı bir hat ile yazılmış. Mesnevîdeki Hindistan'a giden tacirin hikâyesi var. Mesnevînin bir kısmının manzum tercümesi olabilir. Reddâde var. Baştan ve sondan pek çok yaprak kopmuş durumda. Çok eksik bir nüsha olduğu anlaşılıyor. Hikayeler farklı vezinlerle yazılmıştır.

24189 HAYRİYYE

Müellif: Nâbî
Baş:
Hamd o Allâh-ı ˇazîmü'ş-şâna
Mübdiˇ-i dâˇire-i ikmâna
Son:
Çün Ebû'l-Hayr konuldı nâmun
Hayr ide Hazret-i Hak encâmun
İst. Tarihi: 1189
Müstensih: Hakkî
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 61
Satır: 13
Cetvel: Kırmızı mürekkeple çekilmiş iki sütüna ayırmış.
Cilt: Kahverengi meşin.

Başlık kırmızı mürekkeple yazılmış. Müstensih mesneviyi Ayıntab hâkimi Habîb Efendi'nin emriyle kaleme almıştır.

24198 MAKÂMÂT-I İLÂHÎ

Müellif: İlâhî
Baş:
İlâhî bende-i 'âsî İlâhî
Umarsın şâhdan rahmet İlâhî
Son:
Olur dîvânun içre yâ İlâhî
Adı olsun makâmât-ı İlâhî
İst. Tarihi: 20 Şevval 915
Müstensih: el-Hâc Mahmud Halîl
Hat: Harekeli nesih
Yaprak Sayısı: 20
Satır: 17
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Fatih Sultan Mehmet dönemi mutasavvıflarından İlâhî tarafından 877 tarihinde telif edilmiştir. Aynı dönemde yaşayan biri Abdullah diğer Ahmed adında iki mutasavvıf şair vardır. Bunlardan birincisi Simavlı diğer Bursalıdır. Biz bu eserin Ahmed İlâhî'ye ait olduğunu düşünüyoruz. Çünkü şair, muhtelif beyitlerde Bursa'yı zikreder. Makâmât-ı İlâhî, nefsin mertebelerinden bahseden bir eserdir. Başlıkta eserin ismi Etvâr-ı Seb'a şeklinde kaydedilmiştir. Ancak, son beyitte yazar eserin adının Makâmât-ı İlâhî olduğunu söylüyor. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır ve sırasıyla şunlardır: Tevhîd, Na'at, Nasîhat, Sebeb-i Nazm-ı Kitâb, Âgâz-ı Sühan, Tavr-ı Evvel Sadr Gûyend ve O-râ Makâm-ı Seyr-i İlâ'llâh Bâşed, Tavr-ı Dovvom Kalb Hânend ve O-râ Makâm-ı Seyr-i Li'llâh Bâşed, Sırr-ı Sühan, Tavr-ı Sovvom Şigâf Gûyend ve O-râ Makâm-ı Seyr-i ˇAlâ'llâh Bâşed, Sırr-ı Sühan, Tavr-ı Çehârom Fuˇâd Hânend ve O-râ Makâm-ı Seyr-i Maˇa'llâh Bâşed, Sırr-ı Sühan, Tavr-ı Pencom Habbetü'l-kalb Gûyend ve O-râ Makâm-ı Seyr-i Fî'llâh Bâşed, Sırr-ı Sühan, kâle 'aleyhi's-selâm lâ-tesübbü'r-rîha fe-innehü min nefesi'r-Rahmân, Sırr-ı Sühan, Tavr-ı Heftom Mehcetü'l-kalb Gûyend ve O-râ Makâm-ı Seyr-i Bi'llâh Bâşed, Sırr-ı Sühan, hâtime. Manzume, *mefâîlün*/*mefâîlün*/*feûlün* vezniyle kaleme alınmıştır. Oldukça sade bir dili vardır. Dil bakımından hem Azeri hem de Anadolu Türkçesinin hususiyetleri görülmektedir. Harekeli olduğundan dil tarihimiz bakımından kıymetlidir. Sebeb-i Telif kısmında şair, eseri Ömer Ruşenî'nin isteğiyle kaleme aldığını belirtir ve muhtelif beyitlerde onu över.

24202 SUBULÜ'L-HÜDÂ TERCÜMESİ

Baş:
Kime erdise hidâyet ol zamân
Sıdk-ıla îmâna geldi ol zamân
Son:
Kaldunuz siz dâyim uçmagda ebed
Şöyle takdîr eylemiş ferd ü ehad
İst. Tarihi: Kayıt yok
Müstensih: Kayıt yok
Hat: Harekeli nesih

Yaprak Sayısı:
Satır: 12
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Başı ve sonu eksik olduğundan mütercim tespit edilemedi. Yazı, dil ve imla gibi özelliklerden eski bir metin olduğu anlaşılıyor. Bazı yapraklar yırtık, kopmuş ve hasarlıdır. Eksik bir nüshadır. Reddâdelidir. Peygamberin faziletleri, mucizeleri, hicreti ve evsafı anlatılır.

24218 HÜSN Ü AŞK

Müellif: Es'ad Gâlib Dede
Baş:
Hamd ana ki kıldı halka rahmet
Tahmîdde ˇacze virdi ruhsat
Son:
Gâlib bu cerîde-i cefânun
Târîhi olur hitâmü'l-misk
İst. Tarihi: 1199
Müstensih: Seyyid Pertev
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 60
Satır: 17
Cetvel: Kırmızı mürekkeple cetvel çekilmiş.
Cilt: Kapak çiçek deseni baskılı karton, sırt kahverengi meşin.

Başta kırmızı mürekkeple "Kitâb-ı Hüsn ü Aşk li-Cenâbı Dervîş Es'ad Gâlib-i Mevlevî" kaydı var. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mihrabiye için cetvel çekilmiş ancak tezyinat yapılmamış.

24219 BOSTÂN

Müellif: Sa'dî-yi Şîrâzî
Baş:
Çü der-leşker-i düşmen üfted hilâf
To bu'gzâr şemşîr-i hod der-gılâf
Son:
Bizâˇat ne-yâverdem illâ ümîd
Hudâyâ zi-ˇafvem me-kon nâ-ümîd
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Ahmed bin Mustafa
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 107
Satır: 15
Cetvel: Yok
Cilt: Yok
Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Baştan eksiktir. Matbu nüshayla karşılaştırılarak eserin Bostan olduğu anlaşıldı.

24220 TERCEME-İ ESRÂRNÂME-İ ATTÂR

Müellif: Ahmedî
Baş:
Çü bismillâhdır her işde miftâh
Anınla başladım ki ide Fettâh
Son:
Her zamân urunur soldan sağa
Bir mecâl ister kafesden çıkmağa
İst. Tarihi: 1947
Müstensih: Yok
Hat: Rik'a
Yaprak Sayısı: 15
Satır: Muhtelif.
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Başta İbrahim Kutluk'un Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi'nde kaleme aldığı "Kültür ve Dil Tarihimizin Yeni Vesikası: Attâr'ın Esrârname Tercümeleri" başlıklı makalesi hülasa edilmiştir. Belirtilen hülasada Huzûrî ve Ahmedî'nin tercümeleri ele alınmıştır. Huzûrî'nin tercümesinin Attâr'ın eserinin bire bir tercümesi olduğu belirtilmiş. Ahmedî çevirisinin ise Attâr'ın eseriyle örtüşmediği yazılmıştır. Daha sonra Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Eserler 914 numaradaki Ahmedî'nin tercümesi verilmiş ve çeşitli notlar eklenmiştir.

24221 FAZÎLETNÂME

Müellif: Yemînî
Baş:
Ezel yâd idelüm Hayy u Kadîmi
Di bismillâhirrahmânirrahîmi
Son:
Dilersin olasın âteşden âzâd
Cemâl-i Mustafâya vir salavât
İst. Tarihi: Rebîu'l-âhir (Yılı yazılmamış)
Müstensih: Hüsnî
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 209
Satır: 17
Cetvel: İlk varak yaldızlı cetvel, daha sonraki yapraklarda cetvel bulunmamaktadır.
Cilt: Sırt kahverengi meşin, Kapak ve miklap bordo meşin ve gümüşi desenli.

Dîvân-ı Hümâyun hâcegânından Musâ Edîb'in 1234 tarihli temellük kaydı ve mührü var. Ayrıca bende-i âl-i abâ el-fakîr ü hakîr-i pür-taksîr Ahmed el-Bedevî kaydı vardır. Başta bir fihrist vardır. Yaldızlı, çiçek desenli mihrabiye vardır. Hz. Ali'nin hayatı, evsafı gazalarından bahseder. Konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

24241 TUHFE-İ ŞÂHİDÎ

Müellif: Şâhidî Dede
Baş:
Be-nâm-ı Hâlik u Hayy u Tevânâ
Kadîm ü Kâdir ü Bînâ vü Dânâ
Son:
Şâhidîye her kim eylerse du˘â
İde mahşerde şefâ˘at Mustafâ
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Abdü'z-Zâhir-i Bosnavî
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 18
Satır: 15
Cetvel: Kırmızı mürepple çeklmiş cetvel.
Cilt: Yok
Diğer Nüshalar:

Haşiyede çeşitli kelimelerin şerhleri vardır. Şerhin kime ait olduğu belli değildir. Bahir başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sonda es-Seyyid Muhammed mührü vardır.

24310 CÂM-I CEM

Müellif: Şeyh Evhadî Rükneddîn-i Isfahânî
Baş:
Kul hüvallâh li-imri˘in kad kâl
Men lehü'l-hamd dâyimâ mütevâl
Son:
Cilve-deh zi-revnak-ı nûreş
Hâssa der-destgâh-ı destûreş
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 148
Satır: 15
Cetvel: Kırmızı mürekkeple çekilmiş
Cilt: Siyak meşin, üzeri desenli şemse

Farsça. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ankara İlahiyat Fakültesi 36280, Milli Kütüphane FB 94/1, Vahîd Paşa 1559, Nuruosmaniye Kütüphanesi 4111/1, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Farsça 823, Breslau Stadtbibliothek kütüphanesi P.6, Cambridge Üniversitesi kütüphanesi V.24 (10), Leiden'de Or. 1089 numaralarda nüshaları vardır.

24314 KİTÂB-I GAVRİYYE

Müellif: Nakşî Efendi
Baş:
Gel beri ey derdi yoldaş eyleyen
Râh-ı ˘aşkda gözlerin yaş eyleyen
Son:
Bes durur bu anladunsa ey ˘azîz
Kim bu Nakşî eyledi nazmın temîz

İst. Tarihi: 1257
Müstensih: Paşa Muhammed Baba
Hat: Rik'a
Yaprak Sayısı: 156
Satır: 16
Cetvel: Kırmızı mürekkeple çekilmiş.
Cilt: Bordo meşin, sırt siyah meşin, şemsesi sarı renkli ve desenli.

Bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Muhteva olarak bazı ayet ve hadislerin tasavvufî tefsiridir.

24326 GÜLŞEN-İ RÂZ

Müellif: Elvân-ı Şîrâzî
Baş:
Nefes urdı nefes Rahmân nesîmi
Mu˘attar oldı cân u dil harîmi
Son:
Hak içün niyyet itdüm hakda her dem
Tamâm itdüm sözi vallâhü a'lem
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 102
Satır: 14
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

24338 HÜSREV Ü ŞÎRÎN

Müellif: Şeyhî
Baş:
Bi-hamdi'l-Vâhidi'l-Ehadi'l-Kadîm
Ve bismillâhi Zi'l-menni'l-azîm
Son:
Ki zîrâ şâh-ı devrân bî-bedeldür
Dolu fazl u hüner 'ilm ü ˘ameldür
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Harekeli nesih
Yaprak Sayısı: 276
Satır: 11
Cetvel: Kırmızı mürekkeple çekilmiş cetvel
Cilt: Taba rengi meşin
Diğer Nüshalar:
Başlıklar için boşluk bırakıldığı halde yazılmamıştır.

24349 LEYLÂ VÜ MECNÛN

Müellif: Fuzûlî
Baş:
Ey mûnis-i ehl-i zevk yâdun
Ebvâb-ı emel kilîdi adun
Son:
Mundan artug ne su˘âl ü ne cevâb
Yol budur vallâh ü a˘lem bi's-savâb
İst. Tarihi: Cümâde'l-ûlâ 1078
Müstensih: Okunamadı
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 76
Satır: 17
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Bazı yerlerde Çağatay Türkçesinin imla özelliklerine göre yazıldığı müşahede olunur. Baştan eksiktir. Başlıklar yazılmamıştır.

24356 BEDRÜ'L-BÜDÛR KEŞFÜ'S-SUDÛR

Müellif: Muhammed Fazlullah Gulâmî Hâlisî Sivâsî
Baş:

Edelim Hâlika hamd-i efzûn
Bezmi İslâm ile etdi mahnûn
Son:
Kalmasa sende eger fikr-i vücûd
Her vakit sen dersin Hak mevcûd
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Müellif hattı
Hat: Rik'a
Yaprak Sayısı: 34
Satır: 17
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Muhtelif sayfalarda Muhammed Fazlullah adının kazınmış olduğu bir mühür vardır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Dini muhtevalı bir mesnevîdir.

24359 NUHBE-İ VEHBÎ

Müellif: Vehbî
Baş:
Hamd-i bî-gâyedir Allâha sezâ
Ki anın ni'metidir bî-ahsâ
Son:
İttisâlü'l-elf bi'l-lâm hem
Dâyimâ müctemi˘ iki âdem
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 40
Satır: 25
Cetvel: Kırmızı mürekkepli cetvel.
Cilt: Yok

Başlıklar kırmızı mürekkeple keleme alınmıştır. Son yapraklar kopmadan dolayı mevcut değildir.

24366 MEVLÛD-I ŞERÎF

Müellif: Süleyman Çelebi
Baş:
Allâh adın zikr edelüm evvelâ
Vâcib oldı cümle işde her kula
Son:
Yâ İlâhî kılma bizi dâllîn
Bu du'âya cümlenüz den âmîn
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Harekeli nesih.
Yaprak Sayısı: 8
Satır: 15
Cetvel: Yok
Cilt: Yok
Diğer Nüshalar:

Bazı beyitler kırmızı mürekkeple yazılmış. Urkuç Hanım adlı birinin tesahüb kaydı vardır. Eksik bir nüshadır.

24367 MEVLÛD-I ŞERÎF

Müellif: Süleyman Çelebi
Baş:
Allâh adın zikr edelüm evvelâ
Vâcib oldı cümle işde her kula
Son:
Ümmetinden râzî olsun ol Mu˘în
Rahmetullâhi 'aleyhim ecma˘în
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Harekeli nesih.
Yaprak Sayısı: 17
Satır: 14
Cetvel: Yok
Cilt: Yok
Diğer Nüshalar:

Başta kırmızı mürekkeple *hâzâ kitâbu mevlûdü'n-nebî* yazılmış. Bazı beyitler kırmızı mürekkeple yazılmış. Sonda istifle *mevlûd-ı şerîf* yazılmış.

24389 NAZMU'L-ULÛM

Müellif: Tokatî İshak bin Hasan
Baş:
İlâhî zü'l-Celâli Rabb-i Ekrem
'Alîm ü Kâdir ü Kayyûm u Erham
Son:
Fe-lâ teˇhuz binaksî inne kasrî
ˇAlâ mikdâri tenşîti'z-zamânî
İst. Tarihi: 1134
Müstensih: Yok
Hat: Rik'a
Yaprak Sayısı: 10
Satır: 19
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Zahriyede Vakf-ı Hüseyin ve Süleyman ve Ali Kütübhâne-i Sadr-ı A'zam bi-Medîne-i Burdur 1233 şeklinde mühür var. Başta İmam-ı Azam Ebu Hanife ve öğrencilerinin methi var. Daha sonra Beyân-ı İlm-i Mantık kısmı gelir. Bundan sonra uturlâb, zîc, remel, ilm-i kimya ile ilgili kısımlar bulunur. Müellif Fazlullah adlı oğlunun vefatı üzerine bu eseri yazdığını belirtir. O sırada Tokat'ta taun salgını olduğunu söyler.

24397 MANZUM TECVÎD

Müellif: Şeyh Sinan Efendi
Baş:
Hamd idelüm hamd-i bî-had Tanrıya
Şükr idelüm şükr-i bî-'add Tanrıya
Son:
'İlm-i kur'ân ehline hep mu'în
Dü cihânda muhsin ola ecma'în
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 8
Satır: 19
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Başta nesih hatla sekizgen "*ve mâ tevfîkî illâ billâh ve i'tisâmî 'abdillâh*" yazılı bir mühür vardır. Reddâdesi vardır. 1b'de kırmızı mürekkeple "Kitâb-ı Mevlânâ Şeyh Sinân Efendi nazm itdügi terceme-i cerîridir" yazılmıştır. Daha sonra Mehâric, Sıfât, Kavâid, Hurûfu yermelûn ve mâ yeteallak bi'l-gunne, Ahkâmu'l-meddi ve'l-kasr, Ahkâmü'l-vakf bölümleri gelir.

24402 TUHFE-İ VEHBÎ

Müellif: Sünbülzâde Vehbî
Baş:
Hamd-i bî-had o kerem-fermâya
Ki anun niˇmetidür bî-gâye
Son:
Hezârân şükr idüp Hakka didüm itmâm-ı târîhin
Bihâmdillâh bu zîbâ Tuhfe-i Vehbî tamâm oldı
İst. Tarihi: 27 Receb1240
Müstensih: Hâfız Kemâl
Hat: Harekeli nesih.
Yaprak Sayısı: 54
Satır: 13
Cetvel: Kırmızı mürekkepli cetvel var. Yaldız yok.
Cilt: Yok

Haşiyede eserin şerhi var. Tamir görmüş bir nüsha olup arada kopuk yapraklar vardır. Bazı kelimeler satır altında açıklanmıştır. Haşiyede eserin şerhi de bulunmaktadır.

24425/1 LÜGAT-I SE-ZEBÂN

Müellif: Antakyalı Şeyh Ahmed
Baş:

İdelüm hamd ü ŝenâ Allâha
Sürelüm yüzümüzi dergâha
Son:
İki dil dahı ana göre tamâm
Gayr-ı haşv-ile redîf ey nîk-nâm
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Abdullah ibnü Mustafa
Hat: Nesih
Yaprak Sayısı: 24
Satır: 19
Cetvel: Yok
Cilt: Kahverengi meşin, sırtı siyah

Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Haşiyede bazı kelimelerin açıklamaları vardır. Eser 1125 tarihinde telif edilmiştir. Bu cilt içerisinde Antakyalı Şeyh Ahmed'in *Se-Zebânı*, *Tuhfe-i Şâhîdî*, *Ferişteoğlu Lügatı*, *Lügat-ı Mahmudiyye*, ve *Şüzûru'z-Zeheb*, adlı eserler vardır. İlk iki sözlüğe farklı diğer eserlere farklı numaralar verilmiştir.

24425/2 TUHFE-İ ŞÂHİDÎ

Müellif: Şâhidî İbrâhim Dede
Baş:
Be-nâm-ı hâlik u hayy u tevânâ
Kadîm ü kâdir ü bînâ vü dânâ

Son:
Şâhidîye her kim eylerse du'â
İde mahşerde şefâ'at Mustafâ
İst. Tarihi: 1178
Müstensih:
Hat: Ta'lîk bazı yapraklar harekeli
Yaprak Sayısı: 24
Satır: 13
Cetvel: Yok
Cilt: Kahverengi meşin, sırtı siyah.

Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Haşiyede metinde geçen kelimelerin şerhler vardır.

24438 ŞÂH U GEDÂ

Müellif: Taşlıcalı Yahya
Baş:
Satr-ı bismillâh ey ülü'l-elbâb
Oldı miftâh-ı kufl bâb-ı kitâb
Son:
ˇAyn-ı ˇafvunla ol bize nâzır
Sözümüz budur evvel ü âhir
İst. Tarihi: Muharrem1160
Müstensih: Mustafa Ağa
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 54
Satır: 19
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Zahriyyede ve 2a'da "*min ibn-i Şeyh Hâfız Ömer bin Şeyh el-Hâc Alî Efendi bin Şeyh el-Hâc İbrâhîm Efendi el-Burdurî*" mührü vardır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

24444 MENÂFİU'N-NÂS

Müellif: Nidâî
Baş:
Ey Hakîm ü ˇAlîm ü Hayy ü Halîm
Hazretündür Kerîmü'ş-şân-ı ˇAzîm
Son:
Bu kitâbdan bulan şifâ vü devâ
Hazret-i pâdişâha ide du'â
İst. Tarihi: Evâil-i Rebîu'l-evvel 1007
Müstensih: Muhammed
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 22
Satır: 19

Cetvel: Yok
Cilt: Yok

24447 MEVLÛD

Müellif: Süleyman Çelebi
Baş:
Allâh adın zikr edelüm evvelâ
Vâcib oldı cümle işde her kula
Son:
Ümmetinden râzî olsun ol Mu˘în
Rahmetullâhi Śaleyhim ecma˘în
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Harekeli nesih.
Yaprak Sayısı: 18
Satır: 11
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Başta kırmızı mürekkeple *hâzâ mevlûdü Süleymânî* yazılmış.

24461 FERİŞTEOĞLU LÜGATİ

Müellif: Ferişte zade
Baş:
Hubz etmek kubl öpmek zer˘ ekmek kul gulâm
Halk yaratmak hark yırtmak ulu kişidür hümâm
Son:
Konşı câr ısısı hâr münhemir akıcı
Ricl ayak ka˘b topuk huf edik sık sahîn
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Harekeli nesih.
Yaprak Sayısı: 42
Satır: 7
Cetvel: Yok
Cilt: Kahverengi meşin. Miklebi lale desenli ebrulu.

Satır aralarında bazı kelimelerin açıklamaları verilmiştir.

24468/2 PENDNÂME-İ GÜVÂHÎ

Müellif: Güvâhî
Baş:
Be-nâm-ı pâdşâh-ı Kâdir-i pâk
Hudâ-yı ins ü cinn ü ˘arz u eflâk
Son:
Güvâhî rûhına kılsun du'âyı
İki 'âlemde görmesün belâyı
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Nesih.
Yaprak Sayısı: 10 (21-31)
Satır: 21
Cetvel: Yok
Cilt: Gömme şemseli kahverengi meşin

Başı ve sonu bulunduğu halde ortalardaki pek çok yaprağın kopmuş olduğu anlaşılmaktadır.

24468/3 TERCEME-İ GÜLŞEN-İ RÂZ

Müellif: Elvân-ı Şîrâzî
Baş:
Tâ cemâli âftâbın 'aşk izhâr eyledi
On sekiz bin 'âlemi 'aksi pür-envâr eyledi
Son:
Hak-içün niyyet itdüm hakda her dem
Tamâm itdüm sözi vallâhü a'lem
İst. Tarihi: Yok

Müstensih: Yok
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 79
Satır: 21
Cetvel: Yok
Cilt: Gömme şemseli kahverengi meşin

24493 FERİŞTEOĞLU LÜGATİ

Müellif: Feriştezade
Baş:
Hubz etmek kubl öpmek zer˘ ekmek kul gulâm
Halk yaratmak hark yırtmak ulu kişidür hümâm
Son:
Gögün kenârıdur ufuk havzun dahı cem˘i hıyâz
Muhlis hanîf vü gamr bön oldı suya talmak hıyâz
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Harekeli nesih.
Yaprak Sayısı: 23
Satır: 13
Cetvel: Yok
Cilt: Kahverengi meşin

Reddâdesi vardır. Başlıklar ve vezinler kırmızı kalemle yazılmıştır. Eksik bir nüshadır. Se-zebân, Tuhfe-i Şâhidî, Mahmûdiyye ve Şüzûru'z-Zeheb adlı eserlerle aynı cilt birliği içerisinde yer almaktadır.

24548 PEND-İ ATTÂR

Müellif: Feridüddin-i Attâr
Baş:
Hamd-i bî-had ân Hudâ-yı pâk-râ
Ân ki îmân dâd muşt-ı hâk-râ
Son:
Her ki-râ ez-'akl âgâhî buved
Nezd-i û idbâr-ı gümrâhî buved
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 14
Satır: 19
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Reddâde var. *Der-beyân-ı sıfat-ı dâniş* bölümünün başlamasıyla son bulur. Eksik bir nüsha olup başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

24565 KIYÂFETNÂME

Müellif: Erzurumlu İbrahim Hakkı
Baş:
Kimün ki boyıdur tavîl
Sâde-dil olur cemîl
Son:
Her ne cân kim tuyar işâretden
Hurrem olsun dili beşâretden
İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: Rik'a
Yaprak Sayısı: 4
Satır: 16
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

24566 HİKÂYET-İ DEVE

Baş:
Urdı bir kızmış düveni bir kişi
Deve anunla niçe düşdi işi
Son:
Anun her kişi bilmez vasf-ı hâlin
Hudâ bilür anun kadrin kemâlin

İst. Tarihi: Yok
Müstensih: Yok
Hat: İlk ve son sayfalar ta'lîk diğerleri Harekeli nesih
Yaprak Sayısı: 13
Satır: 12
Cetvel: Yok
Cilt: Yok

Reddâde var. *Der-beyân-ı sıfat-ı dâniş* bölümünün başlamasıyla son bulur. Eksik bir nüsha olup başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

24553 MANZUM MISIR TARİHİ

Müellif: Şihâbî
Baş:
Senün hem-râhun olup feth ü nusret
Bulursın çok gazâdan ganîmet
Son:
Zeyl-i 'afv u keremünle sakatâtın setr it
Mâ' ü tîn ü keder ü sâf iledür nev'-i beşer
İst. Tarihi: Kayıt yok
Müstensih: Kayıt Yok
Hat: Ta'lîk
Yaprak Sayısı: 83
Satır: 17
Cetvel: Yok
Cilt: Bordo meşin
Diğer Nüshalar: Yegane nüsha olduğunu düşünüyoruz.

991 (1575) tarihinde tercüme edilmiş ve Mısır'ın kadim tarihinden bahseden bir mesnevidir. Celâleddin-i Suyûtî'den yapılan tercüme bir eserdir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Muhtelif sayfalarda "*vakf-ı fî sebili'llâh el-hâc kapudân İbrâhîm Paşa*" mührü vardır. III. Murad'ın damadı İbrahim Paşa'ya methiye vardır. Divanı da mevcut olan Şihâbî'nin bu mesnevisinin yegane nüsha olduğunu düşünüyoruz.

4.SONUÇ

"Elle yazılarak ortaya konan her çeşit kitap, risâle, murakka', mektup, levha ve belgelerin ortak adı" olan yazma eser kavramı ile ilgili eserler binlerce yıldır kütüphanelerimizde yer almaktadır.

Kütahya, yazma eserler yönünden zengin illerimizden biridir. Kütahya'da yazma eser barındıran kütüphaneler Vahid Paşa Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi ve Kütahya Belediyesi'nin tasarrufunda bulunan Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi'dir.

Muallim Mustafa Hakkı Yeşil, Kütahya kültürüne çok önemli hizmetlerde bulunmuş bir kültür adamıdır. Çocukluk yıllarından itibaren ilme meraklı ve çalışkan bir kişiliğe sahip olan Mustafa Bey, çok sayıda kitap toplamış samimi bir kitapseverdir.

Mustafa Hakkı Yeşil'in kurmuş olduğu kütüphane altmış yılda meydana getirilmiş çok önemli bir koleksiyondur. 2009 tarihinde yeni binasına taşındığı için kitapların bir kısmının tasnifi yapılmadan depoda tutulmaktadır. Kütüphanede yaklaşık altı yüz yazma eser vardır. Bu yazmalardan divanların tavsifi yapılmıştır.

Bu makalede tavsifi yapılan Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi'ndeki mesnevilerin Türk kültürüne ve Kütahya coğrafyasına önemli katkı yapacağı, özellikle bu mesnevilerden *Makâmât-ı İlâhî*'nin ve *Manzum Mısır Tarihi* adlı mesnevilerin edebiyat ve tarih açısından incelenmesinin önemli sonuçlar ortaya koyacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

ALPARSLAN, A., (1997), *Elyazması*, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Yem Yayınları, C.I, İstanbul.

ALPARSLAN, A., (1999), *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, YKY, İstanbul.

BİLGİN, O., (2013), *Yazma*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 43, Ankara.

DEMİR, N., (2008), **"***Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde İlk Türk Varlıkları***"**, Uyan Türkiyem-II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı Bildirileri, Ankara.

DERMAN, U., (1992), *İslam Kültür Mirâsında Hat Sanatı*, İstanbul.

ERDOĞAN, M., BATUR, A. (1999), *"Kütahya Vahîd Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Türkçe El Yazmaları-1:Divanlar"*, DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi S.2, Kütahya.

GÜLER, K., TÜRKMEN, U. (2013), *Kütahya Sanatçıları*, Kütahya.

GÜNHAN, A. (2011), *Belgelerle Mustafa Hakkı Yeşil: Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri*, Kütahya Belediyesi Yayınları, Kütahya.

KUT, G., (1998), *Yazma Eserler ve Konuları*, Antik Dekor Dergisi, S.2, İstanbul.

ÜŞENMEZ, E. (2013), *"Eski Anadolu Türkçesi Açısından Germiyanlı (Kütahya) Şairlerin Yeri ve Kütahya'daki Yazma Eser Kütüphanelerinin Önemi"*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013, p.2787- 2805.

YAZIR, Mahmud B., (1972), *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, Ankara.

TARIMSAL DESTEK UYGULAMALARI: IPARD DESTEKLERİNİN KÜTAHYA TARIMINA ETKİSİ[*]

Seyfettin ÜNAL[**] **Adem FİDAN**[***]

Özet: Türkiye için ekonomik olduğu kadar sosyal boyutlarıyla da önemli bir konu olan tarım kesimine yönelik, sağlıklı bir destekleme programı halen ülkemizin kendi inisiyatifiyle uygulanmamaktadır. Çalışmanın amacı AB fonları ile sağlanan tarımsal desteklemelerin etkinliğini incelemektir. Bir AB fonu olan IPARD'ın Türkiye'de uygulanmasının ardından ekonomiye ve Türkiye tarımına etkisi Kütahya örneğinde ele alınarak, bu tür programların geleneksel tarım desteklemelerine kıyasla etkinliği araştırılmaktadır. Tarımsal destekleme konusu; süt sığırcılığı, et tavuğu ve tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğine olan etkilerinin yanında, tarımsal eğitime olan katkısı boyutlarında ele alınmaktadır. Çalışma sonucunda, IPARD uygulamasının incelenen destekleme başlıklarında başarılı çıktılar ürettiğine dair bulgulara ulaşılmıştır. Buradan hareketle, tarımsal desteklemelerin doğru şekilde uygulanması halinde ülkemiz tarımındaki yapısal sorunlara kalıcı çözümler getirebileceği söylenebilir. Çalışma, ülkemiz için hayati bir öneme sahip olan tarım alanında, yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi sürecine ilişkin olarak, tarımsal desteklemeler boyutunda katkı sağlayabilecek sonuçlar içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Desteklemeler, IPARD, Kütahya.

AGRICULTURAL SUBSIDIES: THE IMPACT OF IPARD INCENTIVES ON KÜTAHYA'S AGRICULTURE

Abstract: Despite the fact that agriculture is an important matter for Turkey both socially and economically, the country is still lacking to take an initiative in implementing an appropriate incentive program for agricultural sector. This study intends to investigate the efficiency of agricultural subsidies provided by the EU funds. As an EU support fund, IPARD's effects on Turkey's agriculture and economy are evaluated on the sample of Kütahya province. The study also provides comparisons of these effects with the results of conventional subsidy programs, having been implemented so far in Turkey. The subjects of subsidies are examined from three aspects, which are namely dairy cattle breeding, broiler breeding and, medicinal and aromatic herb plantation. Moreover, the impacts of incentives on agricultural education are also evaluated. The results of the study reveal that IPARD program may be regarded as succesful with respect to its outcomes produced in the examined subject matters. This, in turn, suggests that it may be highly possible to reach long term solutions for structural problems of agriculture provided that subsidies are implemented appropriately. Agriculture is a crucial issue for Turkey and during this highly needed transformation process of Turkey's agriculture, the study is considered to make valuable contributions to the issue from subsidies point of view.

Keywords: Agriculture, Subsidies, IPARD, Kütahya.

Jel Classification: O13, Q18.

1. Giriş

Ülkemizde Cumhuriyet sonrası dönemde ekonomik kalkınma adına daha çok sanayiye ağırlık verilmesine karşın, tarım sektörü ekonomi içindeki önemini korumaya devam etmiştir. Türkiye'nin tarımdan sanayi ve hizmet sektörüne doğru ekonomik dönüşümü devam etmekle birlikte, tarım sektörü özellikle istihdamdaki önemini hala sürdürmektedir. Gayrisafi yurt içi hasıladaki payının düşmesine rağmen, Türkiye'deki tarımsal üretim seviyesi 2000 yılından bu yana artış göstermektedir. Tarımsal üretim değeri içinde bitkisel üretim %70, hayvansal üretim ise % 30 düzeyinde paya sahiptir.

Ülkemizde tarla arazilerinin kullanım sınırına ulaşılmış olup, artık tarım arazilerini artırarak üretimi yükseltmek mümkün değildir. Çözüm, birim alandan daha fazla üretim sağlamakta, yani verimliliği yükseltmekte yatmaktadır. Türkiye'de geçmişten günümüze kadar uygulanan tarım politikaları pek fazla değişiklik göstermemiş olup, yapısal politikalar tam anlamıyla üretilememiş, daha çok popülist politikalara yer verilmiştir. Örneğin, arazilerin parçalanmasına neden olan ve çok daha önceden yapılması gereken miras hukukundaki değişiklikler, ancak 2014 yılına gelindiğinde gerçekleştirilebilmiştir. Bu noktada, tarım arazilerinin miras yoluyla bölünmesini önlemeye yönelik olarak henüz yeni yapılan bu düzenlemenin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Teknolojik gelişmeler ve teknolojinin tarımda artan kullanımı ile birlikte çayır ve mera alanları tarla arazisine dönüştürülmüştür. Türkiye tarımında kültür bitkileri içinde tahıllar, baklagiller ve endüstri bitkileri önemli yer tutmaktadır. Fakat iklim değişiklikleri, ürün fiyatları ve desteklemeler üretimde dalgalanmalara neden olmaktadır. Türkiye'de entansif tarımın (tüm tarımsal imkânları kullanarak en yüksek verimi elde etmeyi amaçlayan tarım yöntemi) gelişmesiyle meyve ve sebze yetiştiriciliği artış göstermiştir. Bu alanda Türkiye'nin dünyada ilk sıralarda yer aldığı pek çok ürün bulunmaktadır. Kullanılan girdilerdeki artışa paralel olarak, bitkisel üretimde de gelişmeler gözlemlenmektedir. Yanı sıra, son dönemde teknolojik gelişmelerden yararlanılarak uygulanan modern sulama sistemleriyle üretim artışı yaşanmıştır. Salma sulamanın hâkim olduğu ülkemizde son yıllarda modern sulama sistemlerine verilen desteklerle üretim ve verimlilikte artış gözlenmektedir.

---

[*] Bu makale Eylül 2014'te Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen ''Tarımsal destek uygulamamaları: IPARD desteklerinin Kütahya tarımına etkisi'' isimli tez çalışmasından türetilmiştir.

[**] Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, seyfettin.unal@dpu.edu.tr

[***] İletişim Uzmanı, TKDK, adem.fidan@tkdk.gov.tr

Türkiye, birçok meyve ve sebze türünün yanında, halkın beslenmesinde temel rol oynayan önemli tarla ürünlerini de yetiştirmektedir. Ülkemiz mevcut potansiyel açısından gelişmiş bir düzeyde olup, verimlilik artışı sağlanabildiği ölçüde gelişmiş ülkelerle yarışabilir bir duruma gelebilecektir. Ülkelerin kendi sınırları içerisinde yetiştirilenlerle nüfusunu besleme başarısını ifade eden yeterlilik kavramı, özellikle gıda krizi sürecinde üzerinde daha fazla durulan ve önemsenen bir konu olmuştur. Bir başka ifadeyle, günümüzde tarımsal üretimde yeterlilik derecesinin önemi giderek daha iyi anlaşılır hale gelmiştir.

Tarımın olmazsa olmaz parçası olan hayvancılık konusuna bakıldığında ise, Türkiye'de hayvansal üretimin mevcut durumu ve gelişmesinde hayvan varlığı yanında, ırk özellikleri, bakım-besleme koşulları ve verim düzeylerinin etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'de hayvan varlığında görülen gerilemeye karşın, verimlilik düzeyi artış göstermektedir. Ancak bu artış, ülke nüfus artış hızı ve beslenme yapısı ile karşılaştırıldığında yetersiz görülmektedir. Nüfus yapısına göre yetersiz üretim ve ürün fiyatlarındaki artış, son dönemde canlı hayvan ve hayvansal ürün ithalatını gündeme getirmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde AB ve Türkiye tarımı ve ortak tarım politikası; üçüncü bölümünde ise tarımsal desteklemeler ve IPARD programı hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Dördüncü bölüm çalışmanın uygulama alanı olan Kütahya'nın tarım ve hayvancılığı hakkındaki temel bilgileri içermektedir. Çalışmanın uygulamasını içeren beşinci bölümde IPARD destekleme programlarından üç tanesine olan süt üretimi, et tavuğu (broiler) üretimi ve tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğine yönelik desteklemeler ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Bu bölümde, söz konusu destekleme programlarının uygulama sonuçları ile geleneksel tarım desteklemelerinin sonuçları arasındaki karşılaştırmalara yer verilerek, değerlendirmeler sunulmuştur. Uygulama bölümünde ayrıca IPARD'ın, bilinçli ve verimli tarımsal üretim yapabilmek adına önemli bir altyapı konusu olarak karşımıza çıkan tarımsal eğitim üzerindeki etkileri de, yine Kütahya örneğinde incelenmiştir. Çalışma, sonuç ve değerlendirme bölümüyle tamamlanmıştır.

2. Türkiye ve AB'de Tarım

Türkiye'de tarım alanları çoğunlukla kırsal alanlardan meydana gelmektedir. Kırsal alanlardaki tarımsal çeşitlilik ve verimlilik doğrudan ülkemiz tarımsal faaliyetlerinin katma değer, büyüklük ve önemini ortaya koymaktadır. Ülkemiz tarımsal faaliyetlerinde toprak, su ve çevre kaynaklarını optimum kullanma sanatı tarımda sürdürülebilirliği mümkün hale getirecektir. Son yıllarda uygulamaya konulan kırsal alanlara yönelik tarımsal projelerin niteliği, ülkemiz tarımının teknik ve sosyo-ekonomik yapısının dönüşümünde stratejik önem taşımaktadır. Kırsal alanlardan kentlere yönelik devam eden göç hareketlerinin temelinde, kırsal alanda yaşayan insanların geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetlerinin yeterince çeşitlendirilerek alternatif gelir kaynaklarının oluşturulamaması yatmaktadır.

Türkiye'de tarımsal üretim genel olarak küçük arazilerde, bölünmüş parsellerde, aile işletmeciliği tarzında ve çoğunlukla mülk topraklar üzerinde yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde tarım işletmesi başına ortalama arazi büyüklüğü örneğin, Amerika'da 1,818, İngiltere'de 538, Fransa'da 521, Almanya'da 457, İspanya'da 238 dekar iken; ülkemizde bu değer oldukça dramatik ölçüde küçük olup, yalnızca 61 dekardır (Dinler, 2014: 350).

Ülkemizde tarımın son 20 yılda GSYH içindeki payı %15'lerin altına gerilemiştir. Diğer yandan, tarım sektörünün GSYH içindeki payının azalmasını, sektörün öneminin azaldığı şeklinde yorumlamak da doğru değildir. Bu süreçte ekonomide katma değer artışı yaratan sanayi ürünlerinin fazlalığı ve etkinliği bunun nedeni olarak görülebilir. Bir başka deyişle, teorik anlamda, gelişmişliğe paralel olarak ekonomi güçlendikçe, büyüyen GSYH içerisinde tarımın payının göreli olarak azalması olağan görülmektedir. Bu durum, tarımda yaratılan katma değerin diğer sektörlere oranla daha düşük kalması yanında; gelir artışının tüketim harcamalarında sanayi mallarına ve hizmetler sektörüne kayması ile de açıklanmaktadır (Günaydın, 2010).

Günümüz dünyasında sanayi ile entegre olan, bir başka deyişle tarıma dayalı sanayi konusu önem arz etmektedir. Rasyonel tarımın yapıldığı gelişmiş ülkelerde, tarımsal ürünlerin ortalama %60'ı, Türkiye'de ise %25-30'u gıda sanayinde değerlendirilmektedir (Güneş, Albayrak ve Gülçubuk, 2002). Türkiye'de imalat sanayinin tüketim mallarını üreten grubunda yer alan tarıma dayalı sanayi, gelişme sürecinde tarımla ilişkilerini artırmak zorunda olan bir sanayidir. Sözkonusu sanayi kollarında kullanılan hammaddenin tamamına yakınını sağlayan tarım sektörü, sanayiye yalnızca hammadde katkısı sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda sanayi ürünlerinin tüketicisi konumunda olarak da önem arz etmektedir. Tarıma dayalı sanayi, tarımsal ürünleri tamamen işleyerek veya yarı işlenmiş hale getirerek katma değer yaratmakta ve tarım sektörünün ekonomiye katkısını artırmaktadır. Yanısıra, sanayi, gelişimi için ihtiyaç duyduğu işgücünü de önemli ölçüde tarım kesiminden temin etmektedir. Tarım sektöründen sanayiye veya diğer kesimlere olan işgücü akışı; ekonomik açıdan, bir bakıma tarım sektöründen diğer sektörlere bir tür sermaye transferi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan tarıma dayalı sanayi de, tarımsal üretim için gerekli olan gübre, tarım ilacı, tohum, fide, fidan, alet-makina gibi temel girdileri üretmek suretiyle, tarımsal üretimin verimliliğini artırıcı bir görev üstlenmektedir.

Ülkemizde tarıma dayalı sanayi bağlamında, gıda sanayi, tarımsal üretim artışının güvencesi olup; modern büyük ölçekli tesislerin yanı sıra, çoğu düşük kapasiteli ve dağınık bir alana yerleşmiş işletmeler halindedir. Gıda maddeleri, gelişmiş teknolojiler kullanılarak üretilebilmekte ve tüketicilere sunulmaktadır. Türkiye'de gıda sanayi; hammadde varlığı, emek yoğun iş gücü, dış ticaret yapısı açısından önemli potansiyele sahiptir. Genelde ihracatçı ve kendine yeterlilik kimliği ile üretim faaliyetine devam eden gıda sanayinde, KOBİ niteliğinde yapıya sahip olan işletmeler çoğunluktadır. Sayıları 50,000'nin üzerinde bulunan bu işletmeler arasında, büyük ölçekli ve uluslararası kalitede gıda üretenler de yer almaktadır (Güneş vd., 2002).

Gıda sanayi, Türkiye'de ileri teknoloji ve bazı teknik donanımlar dışında gerek duyulan tüm girdilerini yurt içinden sağlayabilmektedir. Sanayi, dışa bağımlı olmadan Türkiye ekonomisine katkıda bulunabilecek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla, gıda sanayini geliştirici, katma değer oranını yükseltici ve ihracatını artırıcı önlemler alınarak, sektörün ülke ekonomisine ciddi katkılar yapması sağlanabilecektir. Tarıma dayalı sanayi işletmeleri içinde gıda sanayi yanında,

tarıma girdi veren sanayiler de bulunmakta olup; gübre, tohum, fide, fidan, tarım ilacı, alet ve makine bu sanayiler tarafından üretilmektedir. Gıda sanayilerinin tersine Türkiye'de bu sanayilerin temel hammaddeleri genellikle yurt dışından gelmektedir ve bu bakımdan Türkiye ithalatçı konumundadır. Özellikle tarım ilacı, gübre ve alet-makina alanında gelişmiş ülkeler ve onların temsilcileri olan çok uluslu firmaların etkinliği sözkonusudur. Türkiye'de tarıma dayalı sanayinin yapısal gelişimini sağlayabilmek için, yatay dikey entegrasyonlara yönelim sağlamak, bu süreçte sözleşmeli üretim ve bütünleşmeyi sağlayan modellerden yararlanmak gerekebilir. Tarımsal üretimde verimliliği artırmak ve üretilen ürünlerin pazar alanlarını genişletmede tarımsal sanayilerden yararlanmak, ekonomilerin gelişimi açısından önem arz etmektedir (Güneş vd., 2002).

Diğer taraftan, Türkiye ve Avrupa Birliği tarım açısından kıyaslandığında; tarımın gerek milli gelir içerisindeki payı gerekse tarımsal nüfus gibi verilerle yapılan bir kıyaslamada ülkemiz bir ''tarım ülkesi'' görünümündedir. Ne var ki, tarımsal girdi kullanımından işletme başına düşen hayvan varlığına kadar uzanan; modern, bilinçli, etkin ve verimli tarımın göstergesi olan pek çok kriter açısından değerlendirildiğinde ise durumun hiç de göründüğü gibi olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, ''tarım ülkesi'' olmanın sadece olumsuz taraflarını sergileyen; ilkel bir tarım ülkesi görüntüsü ortaya çıkmaktadır.

AB'de tarım, ortak bütçenin en büyük kısmını oluşturmakta olup, Türkiye'nin hem bu bütçeye yapacağı katkı hem de alacağı pay önem taşımaktadır. Buna ilişkin fayda-maliyet analizi bazı varsayımlar altında çeşitli zamanlarda yapılmıştır. İlk çalışmalar bunun Türkiye için kârlı bir uyum olacağına işaret etmekteydi. Fakat son çalışmalar Türkiye'nin kazançlı çıkabileceğinden kuşku uyandıracak sonuçlar içermektedir. AB'deki üye sayısı arttıkça yeni üye olmanın pek çok alanda fazlaca bir getiri sağlamayacağı artık bir sır olmaktan çıkıp, yaygın görüş haline gelmiştir. Tarım ürünleri dış ticaretinde hala net ihracatçı olan Türkiye'nin, rekabetçi anlayışın giderek güçlenmesiyle bu özelliğini bile AB karşısında koruyabileceğinden kuşku duyulmaktadır. Bu bağlamda, ülkemiz için kilit rolü, bitkisel üretimden çok hayvansal üretimin üstlenmesi beklenebilir. Daha önce üye olmuş Güney Avrupa ülkelerinde gözlemlendiği gibi, Türkiye'nin de bu alandaki rekabet gücü zayıftır. Önümüzdeki dönemde teknolojik ilerleme ile Türkiye'nin, zayıflığının bir kısmını kapatma imkânı bulması beklenebilir. Tarıma rekabet gücü kazandırmanın ülkemiz için en anlamlı uyum stratejilerinden birisi olacağı söylenebilir (Eraktan ve Ören, 2005).

2.1. Ortak Tarım Politikası

Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası (OTP), hem tarımın son derece hayati bir işlev olan beslenme ile doğrudan bağlantılı olması hem de AB bütçesinin en büyük kısmının OTP'ye ayrılması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. OTP, AB'nin en eski ortak politikası olup, birlik içindeki olası gıda yetersizliklerinin önüne geçmeyi, verimli, sağlıklı ve çevre dostu bir üretim altyapısına kavuşmayı ve AB'nin gıda alanındaki dışa bağımlılığını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir (Mortan, 1998). AB bir çok alanda olduğu gibi tarımsal anlamda da Türkiye'den daha ileri bir noktadadır. İleride olmakla kastedilen üretim fazlalığından ziyade, verimlilik anlamındadır. AB'den daha fazla arazi, hayvan sayısı ve tarımsal istihdama sahip olmamıza rağmen, gerek birim alanda gerekse işletme başına üretilen ürünler çok daha düşük düzeylerdedir. Türkiye ve AB tarımı büyük yapısal farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle de Türk tarımının AB tarımına uyum sürecinde tarımsal yapıların yaklaştırılmasında büyük sorunlar yaşanacağını öngörmek zor değildir. Tarımsal nüfus yoğunluğu, tarımsal işletme büyüklüğü ve sayıları, arazinin çok parçalılığı, verimlilik, AB ve Türkiye arasındaki tarımsal yapı farklılıklarının en önemli unsurlarındandır.

Toprak verimliliği açısından, AB ortalaması Türkiye'dekinden %50 daha yüksektir. Bu bağlamda rekabet için verimi artırmaya yönelik olarak eğitim düzeyinin artırılması, teknolojiye erişim ve kullanımının yaygınlaştırılması gibi standart önlemlerin yanında; çiftçi ailelerin sayısının düşürülmesi ve çiftçi ailesi başına düşen tarım arazisinin artırılması da gerekmektedir. Bu hedefin gerçekleşmesi, yaklaşık %1.5 olan nüfus artış hızı düşürülmeden, büyüme hızının belli bir düzeyde sürdürülebilirliği sağlanmadan ekonomik ve sosyolojik açıdan pek mümkün görünmemektedir (Dinler, 2014: 380-381).

AB'nin tersine Türkiye'de tarım işletmeleri küçük ve parçalanmış durumdadır. Bu durumun büyük oranda Türkiye'nin demografik özelliklerinden ve miras hukukundan kaynaklandığı yukarıda vurgulanmıştı. Sorunun giderilmesi için yaygın eğitim imkânlarının sunulması ve tarımda açığa çıkacak nüfusa yeni iş alanlarının yaratılması gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak kırsal alanda tarıma dayalı küçük ve orta ölçekli tesisler kurularak, tarımsal üretimden bir kısım çalışanın buraya kaydırılması suretiyle istihdam yaratılması önemlidir. Ülkemizde, AB'nin aksine, devlet tarafından uygulanan kırsal kalkınmaya yönelik eğitim faaliyetleri ve yayınlar dışında doğrudan tarımla ilgili yapısal politika bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye için tarımsal işletmelerin büyütülmesi kısa vadede pek mümkün görünmemektedir. Herhangi bir önlem almadan tarımsal nüfusun azaltılması yönünde atılacak bir adım, bu kesimde çalışanların sosyal güvencesinin yetersizliği nedeniyle, kentlere olan göçü hızlandıracaktır. Hâlbuki Türkiye'de kentler artık bu göçü kaldırabilecek durumda değildir (Dinler, 2014: 379).

Ayrıca, AB'de tarıma destek kuruluşu tek ve merkezi iken, Türkiye'de ürüne göre değişmektedir. AB, destek mekanizmalarını ürün kalitesi ve bölgenin gelişmişlik düzeyine göre ayarlayabilmektedir. Buna karşılık Türkiye'de desteklemede söz konusu unsurların dikkate alınmaması ve üretici örgütlerinin AB'deki kadar güçlü olmaması diğer önemli farklardır. AB'deki üretici birliklerine benzer yapıda üretici birliklerinin kurulup örgütlenmesi ve etkin bir yapıya kavuşturulmasına yönelik olarak ''Tarımsal Üretici Birlikleri'' yasa tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı çerçevesinde güçlü üretici birliklerinin oluşturulması, OTP'ye uyum yönünde atılacak önemli bir adımdır (Şahin ve Berk, 2008).

OTP'nin hedefleri gerek uygulanması sonucu ortaya çıkan sorunlar gerekse uluslararası alanda yaşanan gelişmeler doğrultusunda tamamen değiştirilmiştir. OTP'nin günümüzdeki hedefleri sürdürülebilir tarım; gıda kalite ve güvencesi; hayvan sağlığı ve refahı; çevre ve kırsal kalkınma ana başlıkları ile özetlenebilir. Türkiye'den de bu hedeflere yaklaşacak şekilde mevzuatını, kısa ve orta vadede, OTP ile uyumlaştırması beklenmektedir. Türkiye'de, ulusal programda da belirtildiği gibi, AB mevzuatına uyum açısından kısa ve orta vadeli taahhütleri yerine getirmek üzere çalışmalar başlamıştır. Ancak OTP'ye uyum, Türkiye Tarım Kesiminde her anlamda çok ciddi bir yeniden yapılanma ve radikal bir dönüşümü gerektirmektedir. Bunun gerçekleştirilmesinin ise çok ciddi bir maliyeti olacaktır. Türkiye'nin bu maliyeti, AB'nin desteği olmaksızın, var olan ekonomik ve sosyal yapısı ile

karşılayamayacağı açıktır. Ancak AB, OTP'ye uyum süreçlerinde Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkelere üyelik öncesinde tanıdığı geçiş sürelerini, genişleme sürecinde yeni aday ülkelere tanımamaktadır. Bu olgu da üyelik öncesinde OTP'ye uyumu zorlaştıran bir başka önemli hususdur. Özetle, Türkiye'nin OTP'ye uyumu, pek çok açıdan sadece kâğıt üzerinde ve yazılacak raporlarla sınırlı kalacak gibi görünmektedir (Öztürk ve Ardor, 2005).

Bu bağlamda OTP uyum çalışmalarını yürüten Tarım Bakanlığı'nın üniversiteler ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği içerisinde uygulanabilir ve gerekli dönüşümü sağlayabilecek projeler hazırlayarak, bu projelerin uygulanması aşamasında AB'nin de mali katkısını sağlama yönünde çaba göstermesi gerekmektedir. Türk tarımının var olan yapısı ile OTP'ye beklenen uyumu mevzuat anlamında gerçekleştirilse bile bunun kâğıt üzerinde kalacağı; gerçek anlamda uyumunun kısa ve orta vadede hatta uzun vadede dahî imkânsız değilse bile çok zor olacağı ileri sürülebilir. Bu durum AB ile tarım konusundaki müzakerelerin ne kadar zorlu geçeceğinin ve hatta kesilebileceğinin en açık göstergesidir. Birlik bütçesinden OTP'ye ayrılan payların gerek son on yılda azalma yönündeki gelişimi, gerekse gelecek yıllara ilişkin daha da azaltılmasına yönelik konulan hedefler dikkate alındığında; AB'nin 20 milyon insanı barındıran Türk tarımının yükünü üstlenmek istemeyeceği açıktır (Öztürk ve Ardor, 2005).

3. Tarımsal Desteklemeler

Türkiye'de tarımsal üretimin nitelik ve nicelik olarak artırılmasında, değişen destekleme sistem ve uygulamalarının katkısı bulunmaktadır. Destek miktarı yetersiz de olsa, bu uygulamaların devamlılığı, üretimin artırılmasında etkilidir (Susam ve Bakkal, 2008). Ülkemizdeki şimdiye kadar uygulanagelen belli başlı tarımsal destekleme araçları; doğrudan gelir desteği (DGD) ödemeleri, fark ödemeleri, hayvancılık destekleri, çevre amaçlı tarımsal alanların korunması (ÇATAK) programı destekleri, telafi edici ödemeler, ürün sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri ve diğer destekler şeklinde sıralanabilir. Bu çerçevede Türkiye'de bugüne kadar tarım sektörüne yapılan destekler temel olarak fiyat desteği, girdi desteği ve doğrudan ödeme şeklindedir.

3.1. IPARD

AB'ye katılmak isteyen ülkelerin, uyum sağlamayan sektörleri için uygulanan, birçok katılım öncesi yardım aracı bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Türkiye'de uygulanan IPARD programıdır. Program Kütahya'nın da aralarında bulunduğu 42 ilde uygulanmaktadır. Avrupa Birliği (AB) aday ve potansiyel aday ülkelere destek amacıyla 1085/2006 sayılı Konsey Tüzüğü çerçevesinde Katılım Öncesi Yardım Aracı'nı (Instrument for Pre-Accession Assistance- IPA) oluşturmuştur. IPA desteği beş bileşeni içermekte olup, Türkiye IPA tüzüğünün Ek 1'inde yer alan aday ülke statüsünde bütün bileşenlerden yararlanabilmektedir. IPA'nın beşinci bileşeni olan Kırsal Kalkınma (IPA Rural Development-IPARD), Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikasını, Kırsal Kalkınma Politikasını, ilgili politikaların uygulanması ve yönetimi için uyum hazırlıklarını ve bu kapsamda politika geliştirilmesini desteklemektedir. IPARD desteğinin 2007-2013 yıllarını kapsayan çok yıllı "Kırsal Kalkınma Programı" kapsamında uygulanması gerekmekte olup AB Komisyonu tarafından gerçekleştirilen akreditasyonun geç gerçekleşmesi ve fonların ön görülen sürede dağıtılamamasından dolayı bu süreç uzatılmıştır.

Türkiye için IPA Kırsal Kalkınma Programı (IPARD Program) ülkenin kırsal kalkınma bağlamında katılım öncesi dönemdeki öncelikleri ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır. Bu çerçevede 2007-2013 yıllarını içeren 9. Kalkınma Planı, 2006-2010 yıllarını içeren Tarım Stratejisi ve Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi öncelikleri yanında Avrupa Birliği Çok Yıllı Gösterge Planlama Belgesi'nin stratejik öncelikleri de dikkate alınmıştır. Türkiye için öngörülen IPARD bütçesinde AB katkısı 873.9 Milyon Euro iken, Türkiye'nin katkısı 291 Milyon Euro'dur. Dolayısıyla, toplam IPARD bütçesi 1.165 Milyar Euro'dur (IPARD Programı 2007-2013, www.tkdk.gov.tr).

2007 yılında kurulan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), kuruluşunu takiben, IPARD'ı uygulamakla görevlendirilmiştir. Kurumun kurulma amacı ulusal kalkınma plan, program ve stratejilerinde öngörülen ilke ve hedefler çerçevesinde, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakları da kapsayacak şekilde, kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetleri yürütmektir. IPARD'da 42 il destekleme kapsamına alınmış olup, destekleme programları bu illerde iki fazda (safhada) hayata geçirilmiştir. 1. faz iller 20 tane olup 2011'de destekleme faaliyetlerine başlamışlardır. 2012 yılında belirlen 2. fazda ise 22 il kapsama alınmış olup, ilk proje çağrısına[1] 2013 yılında 9. çağrı ile başlamışlardır (www.tkdk.gov.tr).

IPARD tarafından 3 ana tedbir[2] belirlenmiş olup bu tedbirlere destek verilmektedir. Bu tedbirler ve alt tedbirleri tablo 1'de belirtildiği gibidir. IPARD programında her tedbir ve alt tedbirlerde genel uygunluk kriterleri ve spesifik uygunluk kriterleri bulunmaktadır. Destekleme kalemleri bütün tedbirlerde aynı olup; kurum sözkonusu destekleri 4 kalemde kullandırmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Yapım işleri: Ahır, ağıl, kümes, idari bina, yem deposu, araç deposu vb.
2. Makine-ekipman alımı: Yapılan yatırım için gerekli maki-ekipman vb.
3. Hizmet alımı: Çizimler, danışmanlıklar vb.
4. Görünürlük alımı: tabela ve pano vb.

[1] Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu belli dönemlerde (genelde yılda 3 veya 4) proje kabul etmektedir. Bu dönemlere başvuru çağrı dönemi denmektedir. 2014 Mart itibari ile 12 çağrı gerçekleştirilmiştir.

[2] IPARD Programında 7 ana tedbir bulunmakta olup, bunun yalnızca 3 tanesi uygulanmaktadır. Ayrıca, IPARD Programının Türkçe çevirisinde tedbir ifadesi kullanılmış olup; çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ''tedbir'' ve ''destek'' ifadeleri aynı anlamda birbirinin yerine kullanılacaktır.

Desteklenen yatırım tutarı en az 5,000, en çok 3 milyon Euro'dur.[3] Destek oranı ise %50 ile %65[4] arasında değişmektedir. Çünkü;

- genç girişimcileri teşvik etmek adına, yatırımı yapan kişi 40 yaşın altında ise +%5,
- dağlık alanlara yatırım yapılmasını teşvik etmek adına, yatırım yapılan yer dağlık[5] alanda yer alıyorsa +%10 teşvik verilmektedir. Yanısıra, desteklemelerde kapasite şartı bulunmamaktadır.

IPARD'ın ön plana çıkan özelliklerinden birisi, desteklerin tam anlamıyla bir proje karşılığında verilmesidir. Bir başka ifadeyle, yatırımlarda bütünsellik aranmaktadır. Örneğin, bir yatırımcı önce balya hazırlama makinesini alıp, daha sonra Kuruma başvurarak bu makine için destekleme alamayacaktır. Sözkonusu makine alımında desteklemeden faydalanabilmesi için, önce Kuruma başvurması gerekmektedir. Bu noktada, Kurumun proje formatında cevaplanmasını istediği bir dizi soru bulunmaktadır.

Tablo 1. Uygulanmakta olan IPARD destekleri

TEDBİR KODU-ADI	ALT TEDBİR KODU-ADI		
101-TARIMSAL İŞLETMELERİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI VE TOPLULUK STANDARTLARINA ULAŞTIRILMASINA YÖNELİK YATIRIMLAR	101-1	Süt Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım	
	101-2	Et Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım	Kırmızı Et
			Beyaz Et
103-TARIM VE BALIKÇILIK ÜRÜNLERİNİN İŞLENMESİ VE PAZARLANMASININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI VE TOPLULUK STANDARTLARINA ULAŞTIRILMASINA YÖNELİK YATIRIMLAR	103-1	Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Süt İşleme Tesisleri
			Süt Toplayan Üretici Örgütleri
	103-2	Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	Kırmızı Et
			Beyaz Et
	103-3	Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Pazarlanması	
	103-4	Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması	
302- KIRSAL EKONOMİK FAALİYETLERİN ÇEŞİTLENDİRİLMESİ VE GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK YATIRIMLAR	302-1	Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi	
	302-2	Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi	
	302-3	Kırsal Turizm	
	302-4	Kültür Balıkçılığının Geliştirilmesi	

Kaynak: http://www.tkdk.gov.tr/Giris.aspx

IPARD kapsamında yatırım yapılırken sıfırdan yeni yatırım veya mevcut yatırımı modernize etmek yada genişletmek mümkündür. Program kapsamında yatırımcının dikkat etmesi gereken husus, yatırımı bir bütün olarak düşünmek ve ekonomik sürdürülebilirliğini kanıtlamaktır. Kurum böylelikle verilen hibenin hem doğru yatırımcı ile buluşmasını hem de ekonomiye geri kazandırılmasını amaçlamaktadır (www.tkdk.gov.tr).

4. Çalışma Uygulama Alanı Olan Kütahya'da Tarım ve Hayvancılık

Kütahya'nın sahip olduğu toplam tarım alanı 409,488 hektar olup yüzölçümünün %34'ünü oluşturmaktadır. Sulanan tarım alanlarının azlığı nedeniyle tarım alanlarının yaklaşık %96'sında hububat ekimi yapılmaktadır. Tarla ürünleri arasında buğday, şeker pancarı, arpa ve mısır önemli tarımsal ürünler olarak öne çıkmaktadır. Sebze ve meyve üretimi ise ancak %4 gibi sınırlı bir alanda yapılabilmektedir. Tarım alanlarının ancak %17'si sulanabildiği için ürün çeşitliliği görülmemektedir(www.kutahyatarim.gov.tr,2014).

[3] IPARD programı kapsamında her tedbir için ayrı ayrı minimum ve maksimum yatırım tutarları bulunmakta olup; sözkonusu tutarlar genel aralığı ifade etmektedir.
[4] Bütün tedbirler için destek oranı %50 olup; yalnızca et ve süt üretiminde %65'e kadar çıkabilmektedir.
[5] Dağlık alandan kastedilen 1.000 rakım üstü veya 500 rakım üstü olup %17 ve üzeri eğime sahip olan yerlerdir.

Kütahya için önemli bir geçim kaynağı da hayvancılık olup 2012 yılı verilerine göre 158,698 adet büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Büyükbaş hayvan varlığı bakımından Merkez ilçe, Tavşanlı, Simav, Gediz ve Aslanapa önemli bir potansiyele sahiptir. Büyükbaş hayvanlardaki ıslah çalışmaları neticesinde kültür ırkı hayvan sayısında artış gerçekleşmiştir. Bu durum süt veriminin artmasında da önemli bir etken olmuştur. İl'deki küçükbaş hayvan varlığı ise 400,000'in üzerindedir. Küçükbaş hayvan varlığı bakımından Merkez ilçe ve Simav ilçesi ön sırada yer almakta olup, bu ilçeleri Tavşanlı ve Aslanapa izlemektedir. İl'deki kümes hayvanı varlığı ise bir milyon civarındadır. Kanatlı hayvan varlığında Tavşanlı başı çekerken, Simav et tavuğu üretiminde önde gelmektedir. Kütahya'nın çoğu yöresinden anayol geçmemesi hastalıklar açısından ari bir bölge olmasını sağlamakta ve bu durum tavukçuluk yapılması için bir fırsat oluşturmaktadır (http://kutahya.tarim.gov.tr).

5. IPARD Desteklemelerinin Kütahya Tarım ve Hayvancılığına Etkileri

Bu başlık altında, sağlanan desteklerin bazılarının Kütahya ekonomisine etkileri ortaya konularak, IPARD programının verimliliği incelenecektir. Burada şunu belirtmekte yarar var ki, programın henüz çok yeni olması nedeniyle yatırımların bir bölümü halen gerçekleştirilme veya inceleme aşamasındadır. Ancak İl Koordinatörlüğü'ne şu ana kadar yapılan proje başvurularında onay oranının %95 düzeyinde olmasından hareketle, değerlendirmeler, projelerin tamamının gerçekleştirildiği varsayımıyla yapılacaktır. IPARD uygulamasında ilk 20 il 2011'de proje başvurusu kabul etmeye başlayıp 8 proje çağrısı gerçekleştirdikten sonra, ikinci faz iller 2013 yılında 9. Çağrı ile proje kabulüne başlamıştır. Kütahya sözkonusu ikinci faz iller arasında yer almaktadır.

Tarım Bakanlığı ve TÜİK verilerine göre Kütahya ilinde hayvan sayısının diğer illere göre ortalamanın üstünde olmasına rağmen, süt veriminin düşük olmasından yola çıkılarak çalışmadaki inceleme konulardan birisi, süt üretimine sağlanan desteklemelerin etkisi olarak belirlenmiştir. Kütahya'da yumurta tavukçuluğunun yoğun bir şekilde yapılmasına rağmen, besi tavukçuluğunun yapılmamasından hareketle, et tavuğu (broiler) üretimine verilen desteklemelerin etkisi, ikinci inceleme konusu olarak tespit edilmiştir. Üçüncü inceleme konusu, tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğine yönelik desteklemelerin etkisidir. Bunun belirlenmesinin altında yatan neden ise, Kütahya ilinin hava şartlarının ve yüksekliğinin tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğine uygun olmasına rağmen, şu ana kadar yüksek katma değere sahip olan bu alanda üretim gerçekleştirilmediğinin görülmesi, dolayısıyla bu alandaki eksikliğe dikkat çekme isteğidir. Son olarak, doğrudan destekleme konusu olmamakla birlikte, desteklemelerde ön şart olarak görülen tarımsal eğitime IPARD'ın dolaylı katkısı ele alınmıştır. Bilinmektedir ki, bilinçli, etkin ve verimli bir tarım anlayışının kazanılması adına tarımsal eğitim hayati önem arz etmektedir.

5.1. Süt Üretimi Desteklemeleri ve Etkileri

Kütahya'da sadece süt sığırcılığı yapan işletme[6] bulunmamakta olup kombine (besi ve süt inekçiliği) yapılmaktadır. Bunun en büyük sebebi büyükbaş ile uğraşan çiftçinin süt üretiminden herhangi bir kazanç beklemeyip doğan buzağıları besleyerek onları kazanç olarak değerlendirmeye çalışmasıdır. Hayvancılıkla uğraşanların sayısının çok olması nedeniyle, Kütahya ilk bakışta hayvancılıkta ileri bir seviyede gibi değerlendirilmektedir. Buna karşın, ticari tarım yerine, geçimlik tarım yapılması nedeniyle işletmeler ölçek ekonomisinden uzaklaşmakta ve dolayısıyla verimlilik noktasında sorunlar baş göstermektedir.

İşletme başına düşen hayvan sayısı Türkiye'de 3.9 (Kütahya'da 5.6) olmasına karşın, bu oran AB'de 38.7'dir. Bir başka deyişle, AB işletmeleri ortalama 10 kat daha büyüktür. Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği'nden edinilen bilgilere göre Kütahya'da hayvan başına günlük ortalama süt üretimi 12 kg'ı geçmemektedir. Diğer taraftan AB'de süt verimi Türkiye'den 3 kat daha yüksektir (Dinler, 2014: 360-366). Tüm Türkiye'de olduğu gibi Kütahya'da da süt üretiminde temel sorunlar:

- İşletmelerin küçük olması (ölçek ekonomisi sorunu),
- Ekonomik sürdürülebilirliklerini sağlayamamaları,
- Verimliliğin düşük olması ve
- Geçimlik hayvancılık yapılmasıdır.

Tarım İl Müdürlükleri tarafından uygulanan Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP) kapsamında 8 etap proje kabulü yapılmış ve proje konularının hiç birinde büyükbaş süt üretimine yönelik destek verilmemiştir. Verilen desteklerin büyük bölümü süt işleme ve paketlemeye yönelik olmuştur. TKDK Kütahya İl Koordinatörlüğü ise şimdiye kadar 4 çağrıya çıkmış olup, süt üreten tarımsal işletmelerden 10 proje başvurusu kabul edilmiştir. Sözkonusu projelere ilişkin bazı detaylar tablo 2'de sunulmaktadır.

[6] İşletme ifadesiyle kastedilen yalnızca kurumsal bir yapı veya firma olmayıp, hayvancılık yapan tüm ekonomik birimler olduğundan; işletme, hane, çiftçi ifadeleri aynı anlamda birbirinin yerine kullanılmaktadır.

Tablo 2. Süt Üretimine Yönelik Yapılan Destekleme Başvuruları ve Kapasiteleri

BÜYÜKBAŞ SÜT ÜRETİMİ İÇİN YAPILAN YATIRIMLAR VE KAPASİTELERİ[7]			
İŞLETME ADI[8]	SAĞMAL İNEK SAYISI (ADET)	YILLIK ORTALAMA SÜT VERİMİ (300 GÜN/KG)[9]	ÇALIŞTIRDIKLARI İŞÇİ SAYISI
İşletme-1	48	360000	2
İşletme-2	56	420000	2
İşletme-3	30	225000	1
İşletme-4	120	900000	3
İşletme-5	120	900000	2
İşletme-6	120	900000	3
İşletme-7	120	900000	3
İşletme-8	60	450000	2
İşletme-9	70	525000	2
İşletme-10	50	375000	1
TOPLAM	794	5955000	21

Kaynak: TKDK Kütahya İl Koordinatörlüğü (Proje Başvuru Birimi-Başvuru Dosyaları)

Tabloda da görüldüğü gibi sadece 10 işletmede yıllık toplam 5,955 ton süt üretilmektedir. Bu üretim Kütahya'nın 4 ilçenin her birerindekinden daha fazla bir üretime karşılık gelmektedir. İşletme başına sağmal inek ortalaması 79.4 olup AB ortalamasının bile oldukça üstündedir. Aynı şekilde 10 işletmede tam zamanlı çalıştırılan 21 işçi bulunmaktadır. Bu işçiler aileleri ile birlikte istihdam edilmiş olup eşler ve çocuklar da ihtiyaç halinde sözkonusu işletmelerde çalışmaktadır.

İstatistiksel verilere bakıldığında Kütahya'da işletme başına ortalama sağmal inek sayısı 4'tür. Buradan hareketle 794 sağmal ineğe 198 işletmede bakıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ön plana çıkan husus, ülke kaynaklarının verimli kullanılmasının ölçek ekonomileri sayesinde mümkün olacağının fark edilmesidir. Köylerimizde çiftçiler bu işleri daha çok geçimlik olarak yapmakta olup, ticari olarak çiftçilikle uğraşan işletme sayısı oldukça sınırlıdır. Ayrıca detaya girmeksizin şunu da not etmekte yarar var ki; konuya ilişkin sorunlar yalnızca ekonomik olmayıp, yanısıra birtakım çevresel, hayvansal ve bitkisel problemler boyutunu da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, konuya ilişkin sorunların oldukça çok boyutlu ve dramatik etkileri olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Bu bağlamda, çözüm üretme noktasında, gerek IPARD gerekse IPARD sonrasında benzer uygulamaların gerçekleştirilmesinin ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

IPARD programı tarafından verilen destekler sayesinde Kütahya İlinin süt üretiminde kayda değer bir artış yaşanmıştır. Avrupa Birliği'nde tarımsal nüfusun çok az olmasının sebeplerinden birisi de işletmelerin tamamına yakınının ticari tarım yaparak verimliliği esas almalarıdır. Türkiye tarımının da benzer şekilde yapısal desteklemelere önem vermesi ve işletmelerin büyütülerek ölçek ekonomisini yakalamasının sağlanması gerekmektedir. Tarımsal desteklemeler için ayrılan bütçelerin bu amaçlara hizmet edecek biçimde yönlendirilmesi, sorunların çözümünde yardımcı olacaktır.

[7] 15.04.2014 itibariyle ilk dört projenin yatırımları tamamlanarak, destek ödemeleri yapılmıştır. Diğerleri ise inceleme ve/veya yatırım aşamasındadır.
[8] Özel bilgiler olması nedeniyle, işletme isimleri gizli tutulmuştur.
[9] Yapılan hesaplamalarda ineklerin günlük ortalama 25 kg süt verimi olduğu kabul edilmiştir ve ineklerin sağılma süreleri 300 gün olarak alınmıştır.

5.2. Et Tavuğu (Broiler) Üretimi Desteklemeleri ve Etkileri

Kütahya'da bir milyona yakın kümes hayvanı varlığı bulunmaktadır. Kanatlı hayvan varlığında Tavşanlı başı çekerken Simav et tavuğu üretiminde önde gelmektedir. Özetle, ilde et tavukçuluğundan söz edilememektedir. Bu durum, Kütahya'da sözkonusu alana yatırım yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylece, bu alana sunulacak desteklerle, et tavukçuluğu sektörünün canlanması sağlanabilecektir. Şu ana kadar Tarım İl Müdürlüğü tarafından yumurta işleme ve paketlemeye yönelik 2 tesis desteklenmiş olup, bunun dışında kanatlı hayvan üretimine yönelik herhangi bir destekleme gerçekleştirilmemiştir. Bu desteklemeyle, hali hazırda ilde sektörü olmayan veya eski usullerle ve sınırlı üretim yapılan bir sektörün canlandırılarak, bu alana büyük yatırımların çekilmesi amaçlanmaktadır. Şimdiye kadar Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın kendi bütçesinden kaynak ayırmayıp bu alanda destek vermemesi, arz ettiği potansiyele rağmen et tavuğu üretiminin Kütahya'da yeterince gelişmemesine neden olmuştur.

TKDK Kütahya İl Koordinatörlüğü'ne 11. ve 12. Çağrılarda kanatlı eti üretimine yönelik olarak toplam 11 proje başvurusu gerçekleştirilmiştir. Kütahya'da IPARD öncesinde yılda 180,000 adet et tavuğu yetiştirilmekte olup; TKDK'ya sunulan 11 proje başvurusunun sonuçları tablo 3'te görüldüğü gibidir.

Tablo 3. Et Tavuğu Üretimine Yönelik Yapılan Destekleme Başvuruları ve Kapasiteleri

ET TAVUĞU (BROİLER) ÜRETİMİ İÇİN YAPILAN YATIRIMLAR VE KAPASİTELERİ			
İŞLETME ADI[10]	ÜRETİLEN BROİLER SAYISI (ADET/45 GÜN)	YILLIK BROİLER ÜRETİMİ[11]	ÇALIŞTIRDIKLARI İŞÇİ SAYISI
İşletme-1	30.000	180.000	2
İşletme-2	50.000	300.000	2
İşletme-3	50.000	300.000	2
İşletme-4	50.000	300.000	2
İşletme-5	20.000	120.000	1
İşletme-6	20.000	120.000	1
İşletme-7	20.000	120.000	1
İşletme-8	50.000	300.000	2
İşletme-9	50.000	300.000	2
İşletme-10	30.000	180.000	1
İşletme-11	30.000	180.000	1
TOPLAM	400.000	2.400.000	17

Kaynak: TKDK Kütahya İl Koordinatörlüğü (Proje Başvuru Birimi-Başvuru Dosyaları)

Tabloya göre Avrupa standartlarında[12] 11 adet et tavuğu tesisi kurulması sözkonusudur. Bu 11 tesiste yılda 2.4 milyon adet et tavuğu üretimi yapılacak olup, 17 aileye iş imkânı sağlanacaktır. Gıda hijyeni ve kalitesi açısından güvenilir bir üretim yapılması sağlanmış olacaktır. Kütahya'nın bir hayli yetersiz kaldığı bir sektörde canlanma yaşanarak, ilerleyen zamanlarda bu alana yönelik yeni sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesi beklenebilecektir. Dolayısıyla, IPARD sayesinde, gelişmemiş ama potansiyeli olan bir alana destek olunması halinde, sözkonusu alana yeni yatırımların çekilebileceği net bir biçimde görülmektedir.

[10] Özel bilgiler olması nedeniyle, işletme isimleri gizli tutulmuştur.
[11] Et tavuğu üretimi 45 günde tamamlanmakta olup, temizleme ve yeniden doldurmaya yönelik olarak 15 günlük süre bulunmakta dolayısıyla, yılda 6 döngü (doldur-boşalt) gerçekleştirilmektedir.
[12] Gerek yatırımcıların uymaları gereken asgari proje kriterleri, gerekse projenin her aşamasında titizlikle yürütülen değerlendirme ve denetlemeler ışığında bu iddiaya yer verilebilmektedir.

5.3. Tıbbi ve Aromatik Bitki Yetiştiriciliği Desteklemeleri ve Etkileri

Kütahya Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Bitkisel Üretim ve Bitki Sağlığı Şube Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre 2011 ve 2012 Çiftçi Kayıt Sisteminde haşhaş ve yer yer aspirden başka herhangi bir tıbbi ve aromatik bitkinin üretimine rastlanmamaktadır. Halbuki, Kütahya iklim ve toprak örtüsü bakımından incelendiğinde katma değeri daha yüksek olan bitkiler de üretilebilecek iken, yalnızca alışılagelmiş hububat bitkileri üretilmeye devam edilmektedir. Tıbbi ve aromatik bitkilerin katma değeri oldukça yüksek ürünler olduğu dikkate alındığında, çiftçilerin bu tür bitkilerin üretimine de yönlendirilerek gelir düzeylerini ve yaşam standartlarının artırılması bir hayli önem taşımaktadır. Ayrıca bilindiği üzere son yıllarda ilaç, kozmetik ve gıda sanayinde tıbbi ve aromatik bitkilerin artan oranda kullanılması ile birlikte, bu grup bitkiler alternatif ürün olarak tarımsal, endüstriyel ve ekonomik olarak önem kazanmaya başlamıştır.

Kütahya İl Koordinatörlüğüne son üç çağrıda en fazla başvuru ''Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirmesi ve Geliştirilmesi'' tedbiri altında bulunan tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğine yönelik olmuştur. Bunun temel sebebi, sözkonusu tedbirde traktörün, desteklenen uygun harcama kalemleri arasında olmasıdır. Traktör sahibi olma hedefi, üreticilerin alternatif bitkilerin üretim modelini benimsemelerinde temel motive edici unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) desteklerinden birisi olan Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi'ne yönelik alt tedbiri ülkemiz kırsal kalkınması açısından özel bir önem taşımaktadır. Tablo 4, gerek sözkonusu çeşitlendirmenin, gerekse tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğinin önemini daha net ortaya koyan veriler içermektedir.

Tablo 4. Kütahya'da Yetiştirilen Bazı Tarım Ürünlerinin Verimlilik ve Getirileri

BAZI TARIM ÜRÜNLERİNİN MALİYET, HASILAT VE KÂR DÜZEYLERİ*					
1. GRUP	**DEKAR BAŞINA VERİM (KG)**	**FİYAT (TL/KG)**	**DEKAR BAŞINA GELİR**	**DEKAR BAŞINA MALİYET (TL)**	**DEKAR BAŞINA NET KAR**
BUĞDAY	500	0.7 TL	350 TL	150 TL	200 TL
ARPA	400	0.6 TL	240 TL	140 TL	100 TL
ŞEKER PANCARI	7000	0.14 TL	980 TL	500 TL	480 TL
2. GRUP	**DEKAR BAŞINA VERİM (KG)**	**FİYAT (TL/KG)**	**DEKAR BAŞINA GELİR**	**DEKAR BAŞINA MALİYET (TL)**	**DEKAR BAŞINA NET KAR**
KEKİK**	450	5.0 TL	2,250 TL	400 TL	1,850 TL
ADAÇAYI**	400	4.0 TL	1,600 TL	400 TL	1,200 TL
HAŞHAŞ (TOHUM)	150	6.0 TL	900 TL	250 TL	650 TL
HAŞHAŞ (KAPSÜL)	100	3.0 TL	300 TL	0 TL	300 TL
HAŞHAŞ TOPLAM	-	-	-	-	950 TL
* Veriler çiftçilerle yapılan görüşmelerden elde edilmiş olup, rakamlar ortalamaları yansıtmaktadır. ** Kekik ve adaçayı ilk yıl düşük verimli olup daha sonraki yıllarda belirtilen verimlerde olmaktadır. Ayrıca, kekik ve adaçayı çok yıllık bitki olduğu için ilk yıldan sonra giderler yaklaşık %50 düşmektedir.					

Şu ana kadar gerçekleştirilen 3 çağrı kapsamında TKDK İl Koordinatörlüğü'ne ''Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi'' alt tedbirinden 400'ün üzerinde proje başvurusu yapılmıştır. Başvurularda yer alan tarım arazilerinde tabloda gösterilen arpa, buğday gibi 1. grup ürünler yetiştirilmekteyken; IPARD Programı destekleri sonrasında 2. grup ürünler başlığında yer alan kekik, adaçayı ve haşhaş gibi ürünler yetiştirilmeye başlanmıştır.

İl Koordinatörlüğüne gelen başvuruların 400'ü ile sözleşme imzalanacağı kabul edildiğinde; her bir proje sahibinin tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği için her yıl ortalama 7 dekar alan kullanacağını varsayımı altında; yıllık toplam 2800 dekar arazinin 2. grup tarım ürünleri yetiştiriciliğinde kullanılacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Yatırım yapılmadan 1. grup tarım ürünleri yetiştirmesi halinde proje sahiplerinin yıllık toplam kazançları; tamamı buğday olması halinde 560,000 lira, tamamı arpa olması halinde 280,000 lira ve tamamı şeker pancarı olması halinde 1.344 milyon liradır. IPARD Programı destekleri ile 2. grup ürünler ekilmeye başlanmış olup, şimdiye kadar başvuru sahipleri 600 dekara yakın tıbbi ve aromatik bitki ekimi yapmıştır. Başvuruların hepsinin değerlendirilmesinden sonra sözleşme imzalanan başvuru sahiplerinin tamamının yatırımları sona erdiğinde, proje sahiplerinin yıllık toplam kazançları; tamamı kekik olması halinde 5.18 milyon lira, tamamı adaçayı olması halinde 3.360 milyon lira ve tamamı haşhaş olması halinde 2.66 milyon lira olması beklenecektir.

Yukarıdaki veriler incelenerek tıbbi bitkiler ile geleneksel tarım ürünleri karşılaştırıldığında; kekik buğdaya oranla yaklaşık 9 kat, arpaya oranla 18 kat ve şeker pancarına oranla 4 kat daha fazla gelir yaratmaktadır. Adaçayı buğdaya oranla yaklaşık 6 kat,

arpaya oranla 12 kat, şeker pancarına oranla 3 kat daha fazla gelir yaratmaktadır. Haşhaş ise buğdaya oranla yaklaşık 4 kat, arpaya oranla 9 kat ve şekerpancarına oranla 2 kat daha fazla yaratma potansiyeline sahiptir. Bu veriler ışığında; Programın bir amacının da makine ve ekipman desteğiyle birlikte, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilerek, geleneksel tarım ürünlerinin yanısıra katma değeri daha yüksek tarım ürünlerinin de yetiştirilmesini teşvik etmek olduğu söylenebilir. Başvuru sahipleri açısından IPARD Programı kapsamında ''Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi'' alt tedbirine yapılan başvurularda traktörün uygun harcama kalemleri arasında yer alması ilk bakışta temel cezbedici unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat esasen önümüzdeki yıllarda yatırımcıların birer örnek teşkil ederek, çiftçilerin geçmişe oranla gelir düzeylerindeki iyileşmeyi görmeleriyle birlikte, alternatif tarım ürünleri yetiştiriciliğine olan ilginin artması önemli bir kazanım olacaktır.

Sonuç olarak, IPARD Programı kapsamında desteklenen alternatif ürünlerin, Kütahya örneğinde olduğu gibi, gerek IPARD Programı destekleri ile Program kapsamındaki diğer illerde gerekse tüm Türkiye'de yetiştirilmesi, Programın da öncelikli hedefleri arasında yer alan; tarım sektörünün sürdürülebilir modernizasyonu, bitki ve çevre sağlığı gibi konularda AB standartlarına ulaşılmasına önemli katkı sağlayabilecektir. Bunların yanısıra, bu alandaki ilerleme kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına, tarım-sanayi entegrasyonuna ve kırsal alanlardan göçün önlenmesine yardım edebilecektir. Genel itibariyle de tarım sektöründeki yatırımların artması, Türkiye'de üretilen tarımsal ürünlerin AB pazarına erişiminin kolaylaşması ve tüm bunların tarım ve kırsal nüfusun gelir düzeyini yükselterek yaşam şartlarını iyileştirmesi de beklenen sonuçlar arasındadır.

5.4. IPARD'ın Kütahya'da Tarımsal Eğitim Üzerindeki Etkileri

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'nun desteklediği alanlardan birisi olan Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi'ne başvurulabilmesi için iki önemli koşul getirilmiştir. Bunlardan birincisi bu alanda yatırım yapılacak yer kırsal alanda[13] olmalıdır. İkincisi ise mesleki yeterliliğin sağlanmasıdır. Mesleki yeterlilik şartı şu üç unsurdan birisini taşımakla sağlanabilmektedir:

a. Yatırımı yapacak kişinin yatırım konusu ile ilgili (lise, yüksekokul, üniversite, yüksek lisans veya doktora gibi) bir eğitiminin olması, veya
b. Yatırım yapacak kişinin yatırım yapacağı alan ile ilgili daha önce 3 yıl iş tecrübesinin olması, yada
c. Milli Eğitim onaylı bir sertifikasının olması gerekmektedir.

Bu şartın doğal bir sonucu olarak, Halk Eğitim Kurslarına 2012 ve 2013 yıllarında yoğun ilgi gerçekleşmiştir. Tablo 5 sözkonusu kurslara ilişkin bazı verileri yansıtmaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere 4 farklı alanda 72 kurs açılmış ve 2584 katılımcıya ulaşılmıştır. Halk Eğitim Merkezi ile yapılan görüşmelerde normal şartlarda bu kurslara talep olmadığı, ancak TKDK kurulduktan sonra yoğun bir ilgiyle karşılaşıldığı belirtilmiştir. Araştırmalara göre[14] kurs öncesinde çiftçilerin bu tür kursları gereksiz ve zaman kaybı olarak görerek, tarımsal faaliyet konusunda kurslara gitmenin faydalı olmayacağını düşündüğü görülmektedir. Fakat kursların bitiminde yapılan görüşmelerde ise pek çok çiftçinin şimdiye kadar hiç kursa gitmedikleri için pişmanlık duyduğu ve IPARD desteği alsalar da almasalar da diğer kurslara da katılacaklarını belirttikleri görülmüştür.

[13] Kurumun kırsal alan tanımı, nüfusu 20.000'in altında olan yerleri ifade etmektedir.
[14] Kursa katılan çiftçiler ile yüz yüze yapılan görüşmeler.

Tablo 5. Halk Eğitim Kursları İstatistikleri

TKDK'YA BAŞVURU İÇİN AÇILAN KURSLAR			
İLÇE ADI	AÇILAN KURSUN KONUSU	AÇILAN KURS SAYISI	TOPLAM KATILIMCI SAYISI
MERKEZ	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	5	552
MERKEZ	*ARICILIK*	2	74
MERKEZ	*KIRSAL TURİZM*	4	163
MERKEZ	*KÜLTÜR BALIKÇILIĞI*	1	25
ALTINTAŞ	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	1	35
DOMANİÇ	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	1	26
DUMLUPINAR	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	1	33
EMET	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	2	152
EMET	*ARICILIK*	1	50
HİSARCIK	*ARICILIK*	1	13
PAZARLAR	*ARICILIK*	1	17
PAZARLAR	*KIRSAL TURİZM*	1	13
GEDİZ	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	1	76
GEDİZ	*ARICILIK*	1	12
TAVŞANLI	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	3	153
TAVŞANLI	*ARICILIK*	2	49
TAVŞANLI	*EL SANATLARI*	28	345
SİMAV	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	1	30
ÇAVDARHİSAR	*ARICILIK*	1	19
ÇAVDARHİSAR	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	4	127
ÇAVDARHİSAR	*KIRSAL TURİZM*	1	30
GEDİZ	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	1	91
ALTINTAŞ	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	2	205
HİSARCIK	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	1	101
ASLANAPA	*TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLER*	3	150
ASLANAPA	*EL SANATLARI*	2	43
TOPLAM		72	2584

Kaynak: Kütahya Halk Eğitim Merkezi, Öğrenci Kayıt Sistemi

Şunu iddia etmek rahatlıkla mümkün ki, örneğin özellikle 50 yaş üzerindeki bir çiftçinin herhangi bir kursa gönüllü olarak katılması pek de beklenen bir durum değildir. Ancak devletin destek vereceğini ve bu desteği almak için, destek alacağı konu hakkında kurs bitirmesi gerektiğini öğrenen çiftçiler başlangıçta kendilerini mecbur hissederek ve gönülsüz de olsa kurslara katılmak durumunda kalmıştır. Fakat, kurs sonrası geri dönüşler göstermektedir ki, söz konusu kurslar katılımcıları şaşırtacak kadar faydalı bir eğitim çıktısı yaratmıştır. Bu sonuçlar göstermektedir ki, IPARD desteklemelerine getirilen eğitim (kurs) ön şartı, Türk tarımının önündeki en büyük altyapı sorunlardan birisi olan eğitimli ve bilinçli tarım yapma eksikliğinin aşılmasında çok büyük katkı yapabilecektir. Dolayısıyla, uzun vadede daha bilinçli bir çiftçi toplumu yaratılarak; daha etkin, daha verimli, ölçek ekonomisine uygun, yüksek katma değerli ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimin önü açılmış olacaktır.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Ülkemizde uzun yıllardır tarımsal destekleme uygulamaları farklı kapsam ve amaçlara yönelik olarak uygulanagelmiştir. Buna rağmen, tarımın sağlıklı bir altyapıya kavuşturulduğunu söylemek pek mümkün değildir. Halbuki, Tarım Bakanlığı'nın yeterli bütçeler ayırmak suretiyle, tarım işletmelerindeki en önemli problem olan ölçek ekonomisini sağlayamama sorununu şimdiye kadar gidermesi beklenirdi. Türkiye'nin yıllık tarımsal desteklemesi IPARD kapsamında 5 yılda verilenin 4 katı tutarında olmasına karşın verilen destekler katma değeri düşük olan alanlara aktarılmaktadır. Yanlış destekleme anlayışı ve uygulamaları ülkemizin yapısal sorunlarının kalıcı olarak çözülmesine yardım etmediği gibi, sorunların katlanarak artmasına dahi neden olabilmektedir. Dolayısıyla, sahip olduğu ciddi potansiyele rağmen Türkiye'nin, tarım alanında gelişmiş ekonomilerin gerisinde kalması sonucuyla karşılaşılmaktadır. Öyle ki, kısa süre öncesine kadar sahip olunan ''tarım ülkesi'' olma özelliğinin kaybedilmesi, hatta yakın gelecekte kendi kendini besleyemeyen bir ekonomi haline gelinmesine dahi neden olabilecek riskler sözkonusudur.

Hayati bir önem arz eden tarım kesimindeki sorunların sayısı çeşitlilik göstermektedir. Fakat sayıca çok görünen sorunların tek tek çözümü rasyonel olmayacaktır. Zira, sayıca çok görünen sorunları doğuran ana etmenler belli olup; bu temel sorunların çözümüyle, ülke tarımının yapısal dönüşümünü ve kalıcı bir iyileşmeyi sağlamak mümkün olacaktır. Çünkü bilinen temel ilkeye göre, sineklerle mücadele etmek yerine bataklığı kurutmak daha rasyonel bir çözümdür.

Temel yapısal sorunlar hem makro anlamda tüm ülkenin hem de mikro anlamda Kütahya ilinin ortak sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle, çalışmanın ekseninde tarımsal destek uygulamalarından, son dönemde uygulanmaya başlanan ve bir Avrupa Birliği programı olan IPARD'a yer verilmiştir. Bu doğrultuda, IPARD'ın sunduğu desteklerden üçü olan süt, et tavuğu ile tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliğine sağlanan destekler ve etkileri Kütahya örneğinde ele alınmıştır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar, ele alınan IPARD destekleme programlarının her üçünde de; benzer uygulamaların yaygınlaştırılmasının ölçek ekonomisi ve verimlilik gibi, ülkemiz tarımının önemli sorunlarına çözüm getirebileceğine dair bulgulara işaret etmektedir. İncelenen destekleme türlerinden süt üretimine yönelik desteklemelerin sonuçları, ölçek ekonomisine uygun olarak gerçekleştirilen optimal büyüklükteki işletme yatırımlarıyla daha verimli üretimin sağlanabildiğini göstermektedir. Ele alınan bir diğer destekleme türü olan et tavuğu üretimine yönelik uygulama sonuçları da benzer şekilde ölçek ekonomisi ve buna paralel verimlilik artışını yansıtmaktadır. Ayrıca, geçmişte ihmal edilen alternatif bir tarımsal ve hayvancılık faaliyetinin, potansiyeli olan Kütahya bölgesine kazandırılması sözkonusudur. Yanısıra son yıllarda ülke ekonomisine önemli bir döviz girdisi sağlayan kanatlı hayvan ihracatına, yakın bir gelecekte ilin katkısı beklenebilecektir. Sonuçları incelenen diğer destekleme alanı olan tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği ise, başlı başına önemli bir konudur. İklim ve coğrafi şartlarıyla büyük bir potansiyele sahip olan Kütahya'da sözkonusu alana yönelik olarak IPARD öncesinde hiç bir teşvik veya yönlendirmede bulunulmamıştır. Fakat uygulama sonuçları göstermektedir ki, sunulan destek ve bilinçlendirme sayesinde çiftçinin hem katma değeri yüksek ürünleri yetiştirmesi hem de ürün çeşitliliğinin artırılması sağlanmaktadır. Çalışmada IPARD'ın dolaylı bir katkısını yansıtmak üzere son olarak ele alınan konu ise tarımsal eğitimdir. Programın uygulanmasıyla birlikte tarımsal eğitim konusunda da olumlu yansımaların görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, büyük resme bakıldığında, elde edilecek başarı pek çok sosyo-ekonomik sorunun çözümüne katkı sağlayabilecek bir adımın atılması anlamına gelmektedir.

IPARD Programı yalnızca 816 Milyon Euro'luk bütçesiyle 5 yıllık bir sürede (2007-2013) kullandırılmak üzere tahsis edilmiştir. Bu desteklemenin tek başına Türkiye'nin tarımsal verimliliğinde yalnızca küçük çaplı bir artış yaratması beklenebilir. Fakat sözkonusu sınırlılıklarına rağmen bir örnek teşkil etmesi ve kendini ispat etmesiyle; ülkemizde süregelen yanlışlıkların düzeltilmesi ve yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesinin önünü açıcı bir rol oynaması IPARD'ın ülkemiz tarımına yapabileceği en önemli katkıyı oluşturacaktır. Çalışmanın ileride benzer çalışmaların gerçekleştirilmesi yönünde bir örnek teşkil etmesi umulmaktadır. Gelecekte diğer destek türleri ve bölge örneklemleri üzerinde yürütülecek çalışmaların sonuçlarıyla yapılacak karşılaştırmalar, ulaşılan sonuçları daha anlamlı kılacaktır.

Kaynakça

DİNLER, Z. (2014), Tarım Ekonomisi, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

ERAKTAN, G. ve ÖREN, N. (2005), AB Ortak Tarım Politikası, Reform Süreci ve Türkiye'ye Etkileri, Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları.

GÜNAYDIN, G. (2010), Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm, Ankara: Tan Kitapevi Yayınları.

GÜNEŞ, E., ALBAYRAK, M. ve GÜLÇUBUK, B. (2002), Türkiye'de Gıda Sanayii, Ankara: Tek Gıda İş Yayınları.

IPARD Programı 2007-2013, www.tkdk.gov.tr, (Erişim Tarihi: 15.02.2014).

Kütahya Halk Eğitim Merkezi, Öğrenci Kayıt Sistemi, 2012 ve 2013 Kurs Katılım Bilgileri.

Kütahya Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, Bitkisel Üretim ve Bitki Sağlığı Şube Müdürlüğü, 2011 ve 2012 Çiftçi Kayıt Sistemi.

Kütahya Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü, http://kutahya.tarim.gov.tr/Sayfalar/BirimDetay.aspx?OgeId=24&Liste=SolMenu, (Erişim Tarihi: 08.03.2014).

MORTAN, K. (1998), Dünya Ekonomisi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

ÖZTÜRK, F. ve ARDOR, H.N. (2005), ''Tam Üyelik Öncesi Türk Tarımının AB Tarımı Karşısında Durumu ve Ortak Tarım Politikasına Uyum Sorunu'', Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 15 (52-53): 209-233.

SUSAM, N. ve BAKKAL, U. (2008), "Türkiye'de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri", Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 10 (1): 327-357.

ŞAHİN, A. ve BERK, A. (2008), ''Avrupa Birliği'nde Tek Çiftlik Ödeme Yöntemi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi'', Kamu-İş Dergisi, 10 (2): 161-183.

TKDK (2014), Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kayıtları, Kütahya.

TKDK, Kütahya İl Koordinatörlüğü, Proje Başvuru Birimi, 2013-2014 Başvuru Dosyaları.

TKDK, http://www.tkdk.gov.tr/Giris.aspx, (Erişim Tarihi: 18.03.2014).

TKDK, http://www.tkdk.gov.tr/BasvuruFiles/BasvuruPaketiHazirlamaDokumanlari/ BasvuruCagriRehberi/Version3.3/101-1.pdf, (Erişim Tarihi: 22.05.2014).

TKDK, http://www.tkdk.gov.tr/BasvuruFiles/BasvuruPaketiHazirlamaDokumanlari/ IlTedbirListesi/IlTedbirListesi.pdf, (03.05.2014).

TÜİK Haber Bülteni-Bitkisel Üretim 2010, http://www.tuik.gov.tr/TÜİK, Sayı:64, 25 Mart 2011, (Erişim Tarihi: 13.02.2014).

TÜİK, Türkiye Nüfus ve Tarımsal İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 13.02.2014).

Bu sayfa bilerek boş bırakılmıştır
This page [is] intentionally left blank

KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDE SAĞALTMA OCAKLARI VE YAPILAN TEDAVİLER

Münire BAYSAN*

Özet: Halk hekimliğine bağlı olan sağaltma ocakları Türk kültürünün önemli unsurlarındandır. İnsanlık tarihi ne kadar eski ise hastalıklardan korunma ve tedavi yöntemleri arama gayreti de aynı oranda eskidir. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan ocakların varlık sebebi ve yaptıkları uygulamalar da bu gayretin neticesidir. Bir taraftan eski Türk inançlarının izlerini içerisinde barındıran sağaltma ocakları diğer taraftan da İslami motifleri bünyesine katarak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Kütahya ve çevresinde de yaygın bir şekilde sağaltma ocakları mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Ocak, Hastalık, Sağaltma.

HEALING HOUSES IN AND AROUND KUTAHYA AND THE THERAPIES

Abstract: Heart are connected to folk medicine are important elements of Turkish culture. Disease prevention, and search efforts for treatment methods are as old as the history of humanity. The reason for being of these hearth extending from Central Asia to Anatolia and the therapies are consequences of this effort. Besides hosting the traces of the old Turkish beliefs, hearth have reached to the present day by incorporating İslamic motifs. As in many parts of Anatolia, , hearth are widely available in and around Kütahya. In the first part of this article we will inform you about Kütahya, the properties of *ocak* (, hearth), *ocaklı* (someone who belongs to a specific organization) and the methods of *el verme* (transfering knowledge to new generations). In the second part, we will cover the, hearths and the therapies that they applied.

Key words: Kütahya, Hearth, Disease, Healing.

1. Giriş

Kütahya Anadolu'daki en eski yerleşim birimlerinden birisidir. Kütahya'nın kuruluş tarihini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Ancak antik kaynaklar bu şehri "Ezop'un doğduğu memleket" diye bildirirler ki, bu takdirde Kütahya'nın MÖ VI yüzyılda mevcut olması gerekmektedir (Yıldız, 1981:35).

İlk borsanın burada kurulmuş olması şehrin eski çağlarda önemli bir kültür merkezi olduğunu göstermektedir. Kütahya'nın eski ismi Kotiacion (Kotiaion, Cotyaeium, Cotyaeum, Cotyaium)'dur. Şimdiki ismi bundan bozulmuş şeklidir (Uzunçarşılı,1932: 9).

Kütahya'da ilk siyasi hâkimiyeti Frikler kurmuştur (Kütahya Tanıtım Kitabı,1996: 2). Frikler'den sonra Roma İmparatorluğunun eline geçen şehir, İmparatorluğun ikiye ayrılması ile Bizans'ın sınırları içerisinde kalmış ve oradan da Malazgirt Zaferi ile beraber yavaş yavaş Türklerin hâkimiyetine girmeye başlamıştır.

Kütahya'nın Türklerin eline ilk geçişi ile ilgili olarak Malazgirt zaferine müteakip, Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmasından sonra derhal fetihlere başlayarak Batı Anadolu şehirlerini zapt ettiği ve buna binaen diğer şehirler gibi Kütahya'nın da 1075-1078 tarihlerinde ilk defa Türklerin eline geçmiş olduğu kabul edilmektedir (Yıldız, 1982:36).

Germiyanoğluları ve Osmanlı Devleti zamanında önemli Türk şehirlerinden olan Kütahya geniş bir kültür ve medeniyet yelpazesine sahiptir. Türkler Anadolu'ya göç ederken sahip oldukları kültürel değerleri de yanlarında getirmişlerdir. Ocaklar ve buralarda yapılan tedaviler de bu değerlerimizden biridir.

Ocakların tarihine bakılınca Anadolu Türk tarihi ile sınırlı olmayıp Türk kültürlü halklarla göç edip Türk kültür coğrafyasına yayıldıkları söylenebilmektedir (Kalafat, 2010: 123). Eski Türk dini içerisinde önemli bir yere sahip olan Şamanlar, toplumun İslamiyeti kabul etmesinden sonra, bu yeni ortam içinde sahip oldukları otoritelerini uzun müddet koruyamamış; toplumunda etkisi ile din adamlığı yönünü derviş, şeyh, veli gibi ruhani kişilere devretmiş veya devretmek zorunda kalmış, hekimlik, doktorluk yönünü ise ocaklı olarak devam ettirmişlerdir (Öngel, 1997 :10).

Ocak kavramı geleneksel kültürde hastalık sağaltımı konusunda önemli bir yere sahiptir (Kumartaşlıoğlu, 2012:211). Kökleri Orta Asya'ya uzanan ocaklar ve buralarda yapılan tedaviler Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi Kütahya'da da içerisine İslâmi motifler dâhil edilerek işlevini günümüze kadar devam ettirmiştir.

Halk hekimliği görevini üstlenerek çeşitli hastalıkları tedavi eden ailelere ocak, bu ailenin içinde tedavi işlemini uygulayan kişiye de ocaklı denilmektedir. Hem kadın hem de erkek ocaklılar bu vazifeyi yapabilmektedir. Hasta erkek ise erkek ocaklıya kadın ise kadın ocaklıya başvurur. Genelde ailenin büyükleri sağaltma işlemini yapar ve vakti geldiğinde kendi soyundan olanlara el vererek ocağın devam etmesini ister. Orhan Acıpayamlı: "Türk halkının hakiki doktoru bunlardır. Her hastalığın ayrı bir ocağı vardır: sıtma ocağı, kuduz ocağı, sarılık ocağı… gibi. Ocak deyince akla belirli bir hastalık ile uğraşan aile gelir. Bu ailenin tedavi ile uğraşan fertlerine ocaklı adı verilmektedir. Bu ocaklı tedavi etme kudretini ailesinden kan yolu ile alır. Bunun için bir öğrenim ve eğitim evresine ihtiyacı yoktur. Falan ocaklının sülbünden gelmesi yeterlidir, demektedir (Acıpayamlı,1989: 5). Halk hekimliğinde ocak ve ya ocaklı diye eş anlamda kullanılan iki kelime ile anlamlandırılan kişiler bir veya birkaç hastalığı iyi edebilme gücüne sahip olduklarını söyleyen, bu işin metotlarını bilen kimselerdir (Duvarcı, 1990: 35). Ocaklılar, tek bir hastalık sağaltma yetisine sahip olabildikleri gibi birden fazla ocağı olanlar hatta yedi ocaklı olarak anılanlar da mevcuttur.

* Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, munireakcal@hotmail.com

Bir kişinin ocaklı sayılabilmesi için o kişinin bu işi bilen birisinden el alması gerekmektedir (Akman, 2007:396). Kütahya ve çevresinde "ocaklı" olma genel olarak kan bağına bağlıdır ve "el alma" yöntemi ile varlığını sürdürür. Bu ocakların da kendi içerisinde belli kaideleri mevcuttur. Bazı ocaklar sadece kızına ve oğluna el verirken bazı ocaklar gelin ve damatlarına da el verebilmektedirler. Bazı ocak sahipleri ise sağaltma yetisini kan bağı gütmeksizin uzaktan gelen hastalarına aktarmakta ve gittikleri yerde bu ocağı sürdürmelerini istemektedirler. Kimi ocakların temelinde ise rüyada görülen Hz. Hızır ya da din büyükleri yatmaktadır.

Her ocağın el verme vakti ve şekli farklıdır. Bazı ocaklılar ömürlerinin sonlarına doğru el verirler ve el verdikten sonra kendileri sağlatma işlemi yapmazlar. Bazılarında ise daha ocaklı sağken el verdiği kişiler de kendisi de sağaltma yapabilir.

2. Ocaklarda El Verme İşlemi

2.1. Ocaklı abdest alır, üç İhlâs ve bir Fatiha sureleri okuyarak el vereceği kişiye avucundan üç kez su içirir.
2.2. Ocaklı kıbleye doğru oturur, el vereceği kişi de önüne diz çöker. Bir bardak suya dualar okuyan ocaklı bunu el verdiği kişiye içirir.
2.3. Ocaklı abdest alır, el alacak kişiye gönlüne gelen duaları okur ve ağzına üç kez "tü" diye tükürür.
2.4. Ocak sahibi avucuna tükürür ve el alan kişide besmele eşliğinde o tükürüğü yalar.(Bu gerçek tükürük değildir. Tü şeklinde tükürür gibi yapar.)
2.5. Ocaklı işaret parmağı ile ağzından aldığı tükürüğü salavat çekerek el vereceği kişin ağzına sürer.
2.6. El veren kişi kendi ellerini, el alacak kişinin ellerine dualar okuyarak sürer.
2.7. Ocaklı el vereceği kişiyi karşısına oturtur ve dualar okuyarak onun vücudunu sıvazlar.
2.8. Rüyasında, Hz. Hızır ya da din ulularının el vermesi üzerine hastalık sağaltmaya başlar
2.9. Tedavi amaçlı gittiği ocaklının avucundan su içer.
2.10. Kan bağı ile hiçbir el verme merasimi yapmadan da ocaklı olunur.

El verme merasimi esnasında yapılan uygulamaların temelinde dinsel ve büyüsel işlemler yatmaktadır. Ocaklının el verdiği kişinin ağzına tükürmesi ve tükürüğünü yalatması ile kendinde olan manevi güç ve yeti karşı tarafa geçmiş olur. El alan kişi parça bütün ilişkisine dayalı temas büyüsü ile ocaklı sıfatını alır. Sıvazlama ya da ellerini el alacak kişinin ellerine sürme işlemi esnasında da yine temas büyüsü mevcuttur. Dualar okunarak el alan kişiye üflenmesi ile de ocaklıdaki manevi kuvvet karşı tarafa dinsel yolla aktarılır.

3. Kütahya ve Çevresinde Ocaklıların Özellikleri

3.1. Kütahya ve çevresinde sağaltma işlemi yapan ocaklıların büyük çoğunluğu kadındır. Erkek ocaklılar da mevcut olmakla birlikte sayı olarak azdır.
3.2. Kadın ocaklılar daha çok kadın ve çocuk hastalara bakarlar. Genelde erkek hastaları tedavi etmezler, bazen kendilerinden yaşça küçük ya da büyük olan yani babası yaşındaki erkek hastaları sağaltırlar. Erkek ocaklılar ise çok fazla cinsiyet ayrımı yapmazlar.
3.3. Bazı ocakların tedavi için günü ve saati vardır. Örneğin: Salı ve perşembe günleri 'gün yarım olmadan' yani öğlen olmadan o ocağa gidilmelidir. Bazılarında ise tedavi akşam ya da sabah saatlerinde yapılır.
3.4. Ocaklıların sağaltma öncesi ve sonrası kaideleri olabilir. Bazı ocaklılar tedavi için gelen hastaların abdestli olmalarını şart koşarlar. Bazı ocaklar ise hastaların aç karnına gelmesini isteyebilirler. Tedavi sonrasında özellikle cilt hastalıkların tedavisinde perhiz verilebilir. Hastalardan evlerine dönerken arkalarına bakmamaları ya da kimse ile konuşmamaları da istenilebilir.
3.5. Tedavi amaçlı yapılan uygulama hastalığın iyileşmesini sağlamazsa bu uygulama üçlenir.
3.6. Gelen hastalar ocağa hediye, ikramlık bir şey ya da para bırakırlar. Bunun adına yörede 'el yeğniliği' denilmektedir. Ocakların büyük çoğunluğu maddi bir karşılık gözetmeden Allah rızası için bu işlemi yapmaktadır ve 0.5 Krş. 1 TL gibi çok küçük rakamlar almaktadırlar. Buradaki maksat özellikle demir para alarak sağaltılan hastalığın ağırlığının kendilerine geçmesini önlemektir.

Kütahya ve çevresindeki ocaklıların özelliklerine bakıldığında eski Türk inançlarının uzantılarını görmek mümkündür. Orta Asya döneminde şamanların vazifelerinden olan hastalıkları sağaltma işlemi günümüzde ocaklılar, çoğunlukla da kadın ocaklılar tarafından yapılmaktadır. Bazı şamanistlere göre, en kuvvetli şamanlar kadın şamanlardır. Eski devirlerde şamanlığın kadınlara mahsus bir sanat olduğunu gösteren emareler vardır (İnan 2000: 89).

Hastalıkların sağaltılması karşılığında ocaklıların demir para talep etmeleri, demirin eski dönemlerdeki kutsiyeti ve iyileştirme gücünden kaynaklanmaktadır. Demirin gücü ve kutsallığı, şamanların demirci olarak görülmesi bilinen hususlardır. Böylelikle kötü ruhlar uzaklaştırılmaya çalışılmıştır (Kaya 2001: 214). Yapılan tedavi tek seferde hastalığı silmeye yetmezse bu uygulama üçlenir. Bu işlemin ağır hastalarda üç kez yenilenmesi, İslâmiyet öncesi dönemde olduğu gibi günümüzde de bazı sayılara kutluluk ve uğurluluk anlamı verilmesi ve bunların birtakım pratiklerde özel güçlerden yararlanmak amacıyla kullandığını göstermesi bakımından önemlidir (Çıblak 1962: 16). Hem İslamiyet öncesi hem de İslâm dininin kutsal sayılarından biri olan "üç" ile de tedaviye dinsel bir güç katılmış olur (Hançerlioğlu 2000: 679).

Üçleme farklı günlerde yapılır. Bu günler birer atlayarak devam eder. Örneğin ocaklının tedavi günü cumartesi ise hasta tekrar tedavi için pazartesi ve Çarşamba ocağa gider. Ocağın tedavi günü pazartesi ise çarşamba ve cuma günleri ocağa gidilir.

Ocaklarda bazı hastalıkların tedavisinde vakte dayalı uygulamalar da mevcuttur. Korkuluk, karın tüpleme gibi karın ya da mide bölgesine bastırılarak tedavi edilen hastalıklarda sağaltma işlemi gün yarım olmadan ve aç karnına yapılır. Hem midenin boş olması sağlanır hem de hasta daha fazla aç kalmak zorunda kalmaz.

Türkiye halk hekimliğinde, sağaltma işlemini *ırvasa* yoluyla, *parpılama* yoluyla, dinsel ve büyüsel yolla, bitki, hayvan ve maden kökenli emlerle yapılmaktadır. Irvasa, doğrudan vücutla ilgili olmayan, hastayı etkileme amacı güden sağaltmadır. Parpılama yoluyla yapılan sağaltmalarda ise, hastaların vücutları çizilir, delinir, dağlanır, kesilir ya da vücutlarına değnekle vurulur (Öger,2010: 1233). Karşılıklı görüşme ve gözlem yöntemi ile yaptığımız derlemelerde elde ettiğimiz verilere göre yöredeki ocaklarda yapılan tedavilerde parpılama oranı azdır. Daha çok ırvasa ve dinsel – büyüsel yollar tercih edilmektedir.

En eski dönemlerden günümüze kadar varlığını devam ettirebilen ocaklar Kütahya'da da işlevini sürdüren önemli tedavi merkezlerinden biridir.

4. Kütahya'da Bulunan Bazı Ocaklar ve Yapılan Tedavilerden Örnekler

4.1. Aydaş Ocağı: Bu ocağa gece uyumayan, sürekli ağlayan halk tabiri ile çelimsiz olan yani yaşıtlarına göre "gelişimi normal olmayan" (Karasoy, 2008: 77) , "Zayıf, cılız" (Gülseren: 109) ve bacakları çapraz olan çocuklar getirilir. Aydaş ocağında yapılan tedavi yöntemleri:

4.1.1. Ocaklı abdest alır ve benim elim değil Fadime anamızın eli diyerek tedavisine başlar. Su dolu bir tasın içerisine Kureyş ve Fil Surelerini okur. Sonra bu tastan üç kaşık suyu getirilen çocuğa içirir. Kalan suyu geniş bir kabın içindeki suyla karıştırır. Fatiha suresini okuyarak bu su ile çocuğu yıkar (K.K.1).

4.1.2. Ocaklı benim elim değil Fadime anamızın eli diyerek tedavisine başlar. Tedavi amaçlı getirilen çocuğu iki kollu eski terazide üç kez tartar. Çocuğu annesi üçüncü tartmadan sonra " ne tartıyorsun" diye sorar. Ocaklı da aydaş der ve Fatiha suresini okuyarak tedavisini bitirir (K.K.2).

4.2. Arpacık Silmesi (İtdirseği) Ocağı: Genellikle gelişme çağında kirpik diplerindeki bezlerin iltihabı demek olan (Bayat, 1992: 47) bu rahatsızlıkta farklı tedavi yöntemleri uygulan-maktadır.

4.2.1. Ocaklı tedavisinde nöbet şekeri kullanır. Göz kapağının iç kısmında çıkan arpacığı nöbet şekeri ile kayboluncaya kadar siler. Bir taraftan da bir İhlâs, bir Felak ve bir de Nas surelerini okur (K.K.3).

4.2.2. Ocaklı abdest alır, üç İhlâs ve bir Fatiha surelerini okuduktan sonra benim elim değil Fadime anamızın eli diyerek hastanın rahatsız olan gözünü sağ kolunun dirseği ile siler. Ocaklı bu uygulamayı üç kez tekrar eder (K.K.4).

4.3. Ateşpare Ocağı: Özellikle yüz bölgesinde görülen kızarıklık ve şişlik şeklinde oluşan "bir cilt hastalığı"dır (Koç, 2010:9).

4.3.1. Ocaklı önce şekeri suda eriterek şerbet yapar daha sonra pamuğu şerbete batırarak yüzün ateşpare olan bölgelerine sürer. " Ekmek yaparken hamuru kesmek ve hamur leğenini sıyırmak için kullanılan saçtan yapılmış olan (Koraş,2002: 186) esiran adındaki aleti ocakta kızdırıp hastanın rahatsız olan bölgesine yaklaştırarak tutar. Vücudun herhangi bir bölgesine bu mesafeden aynı sıcaklık verirse yanar ama ateşpareli bölge yanmadığı gibi sıcaktan hoşlanır. Ocaklı esiranı üç kez kızdırıp hastanın yüzüne tutar. Tedavi sırasında üç İhlâsve bir Fatiha surelerini okur (K.K.5).

4.3.2. Ocaklı, hastanın rahatsız olan bölgesine esiranı ocakta kızdırarak tutar. Esiranı yüzüne tutmadan önce 'tü' diyerek üzerine tükürür. Bu uygulamayı üçe tamamlar. Bu esnada 3 ihlâs ve bir Fatiha surelerini okur (K.K.6).

4.4. Çarpma Ocağı: Bu ocakta felç geçiren hastalar tedavi edilmektedir.

4.4.1. Tedaviyi yapan ocaklı abdestli olmak zorundadır. Gelen hasta kıbleye doğru seccade üzerine oturtulur. Ocaklı üç İhlâs ve bir Fatiha surelerini okuyarak bu silsilenin başı olan büyük dedeleri Germiyanoğlu Yakup Çelebi Han Hz. yüzü suyu hürmetine Allah'tan şifa diler. Ocaklı sağ koltuk altına ayakkabı ya da terliğini alarak hastanın arka tarafına geçer ve dualar okuyarak sırtının sağ tarafından terlik ile vurmaya başlar. Daha sonra aynı işlemi dua okuyarak sol tarafa yapar. Sağaltma silsilesinin başı olan Yakup Çelebi Han yani (ocaklının büyük dedeleri) şimdiki Vahit Paşa Çini müzesinin içindeki Gök Şadırvan'ın sağ tarafında metfundur. Tedavi sonunda, şifa amaçlı gelen kişilerin bu şadırvanın suyundan içmeleri istenir (K.K.7).

4.4.2. Ocaklı abdest alarak kıbleye doğru oturur hastayı karşısına alır ve iki kez Tebbet suresini kesebe kadar bir kez de tamamını okur. Arkasından üç İhlâs ve bir Fatiha surelerini okuyarak Ya Allah, Bismillah, Ya Muhammed, Ya Ali der ve hastayı soldan sağa doğru sol ayak terliğini vurmak sureti ile tedavi eder. (Eskiden tedavi için atalarından kalma yeşil terlik kullanırlarmış ama günümüzde kendi kullandıkları sol ayak terliği ile çarpma işlemini yapıyorlar) (K.K.8). Bu Ocak Germiyanoğulları ile aynı koldan gelmekte olup sonradan birbirlerinden ayrılmışlardır. Ocaklardan biri sağ taraftan tedaviye başlarken diğer kol sol taraftan başlar.

4.5. Dalak Kesme Ocağı:** Bu ocağa dalağı şişen-dalak şişmesi belirtisi, nefes alma güçlüğü ve sürekli sancı çekme olarak bilinir-kişiler gitmektedir (Öger, 2010: 1235). Bu ocağa getirilen çocuk veya hasta günden güne zayıflar. Böyle bir insan bir zaman gelir ki yürüyemez olur (Aşkun, 2006:260). Müthiş sancılar içinde kıvranır (Acıpayamlı, 1963: 38) . Yörede yapılan tedavi yöntemleri şöyledir:

4.5.1. Tedaviye başlamadan önce ocaklı ve gelen hasta abdestli olmak zorundadır. Hasta sırt üstü kıbleye doğru yatırılır. Ocaklı parmağı ile hastanın karnında "tık, tık" sesi çıkaran bölgesini tespit eder. Daha sonra bu bölgeye un serperek bıçağın tersi ile artı şeklinde çizer. Ocaklı bıçakla kesiyormuş taklidi yaparak artı koyma işlemini üç kez tekrar eder. Her uygulamada üç İhlâs ve bir Fatiha surelerini okur. Hasta üç uygulamada da kendisine:

-Ne kesiyorsun? Diye sorar, ocaklı da:

-Dalak kesiyorum, diye cevap verir.

Uygulama sonunda hastaya ocaklı evinden üç yudum su içirilir ve arkasına bakmadan evine gitmesi söylenir. Eğer arkasına bakarsa tedavinin tesir etmeyeceğine inanılır (K.K.9).

4.5.2. Abdest alan ocaklı: Benim elim değil Fadime anamızın eli, sebi bizden şifa Allah'tan, diyerek hastayı kıbleye doğru sırt üstü yatırır. Dalağın olduğu bölgeyi bıçağın tersi ile üç kez baklava şeklinde keser gibi yaparak çizer. Her seferinde hasta ocaklıya:

-Ne kesiyorsun? Diye sorar, ocaklı da:

-Dalak kesiyorum, diye cevap verir.

Ocaklı tedavi işlemi sırasında bir kez Ayetel Kürsi, bir kez Tebbet, üç kez İhlâs, bir kez Fatiha, bir kez de Nas surelerini okuyarak Arap harflerini sonuna kadar söyler. Bütün duaları yanına koyduğu bir bardak suya da üfleyerek gelen hastaya tedavi sonunda içirir (K.K.66).

4.6. Dolluk Ocağı: Kırkı çıkmamış ve sürekli ıkınan çocukların götürüldüğü ocaktır.

4.6.1. Daha çok nazar bozma ile alakalı olan bu ocakta; mavi renkte bir iplik alınır ipliğin başına, ortasına ve sonuna benim elim değil Fadime anamızın eli denilerek ocaklı tarafından üç İhlas, bir Fatiha ile üç düğüm atılır. Getirilen bebeğin sağ eli ile sağ ayağı, sol eli ile sol ayağı gevşek bir şekilde bağlanır. Ocaklı kısa bir süre sonra bağlı tuttuğu ipin uçlarını keser, kesilen uçları suda ıslatır ve bebeğin ağzına sürer. Su sürme işleminden sonra da iplik, üzerlik otunun içine atılarak yakılır. Ocaklı üzerlik otu yandığı sırada:

Üzerim, üzersin

Her evleri gezersin

Sen bu nazarı bozarsın, der (K.K.9).

4.7. Kurşun Dökme Ocağı: Bu ocağa daha çok kendisine nazar değdiğine inanan büyükler ile huysuzlanan ve uyumayan çocuklar getirilir. Çocukların bu davranışları sergilemesindeki sebep gene nazar değmesidir. Nazara kaşı kurşun dökme, halk arasında uygulanan yaygın bir gelenektir (Çıblak,2004:13). Kurşun dökme ile ilgili yörede yapılan uygulamalardan bazıları şu şekildedir:

4.7.1. Ocaklı kişi, Allah rızası için, benim elim değil Fadime anamızın eli diyerek sağaltma işlemine başlar. Önce eritilmiş kurşunun dökületeği su hazırlanır. Bir kabın içine su konulur ve bu suyun içine bir parça kırmızı iplik, bir parça ekmek kabuğu ve üç parça süpürge çöpü atılır. Kurşun, saplı bir kepçe içine konularak ateşte eritilir. Hastanın üzerine bir çarşaf örtülür, ocaklı erittiği kurşunu dökmeden evvel yedi kez Ayetel Kürsi suresini okur. İlk önce hastanın başından, eritilen kurşun hazırlanan suya dökülür. Bu işlem üçe tamamlandıktan sonra aynı uygulama hastanın karnından ve ayaklarından tekrar yapılır. Yani ocaklı kurşunu baştan, karından ve ayaklardan olmak üzere toplamda dokuz kez eritip suya döker. Hasta olan kişi neden korkmuşsa ya da kimin nazarı ona değmişse eriyen kurşunda onun resminin çıktığına inanılır. Tedavi sonun kurşunun döküldüğü sudan gelen hastaya üç yudum içirilir. Gelen hasta kadın ya da çocuksa ocaklı bu su ile onların yüzünü yıkar, hasta erkekse kendi yüzünü yıkar. Kalan su ağaç dibine ya da bir köpeğin sırtına dökülür (K.K. 10).

4.7.2. Ocaklı, hastayı bir örtünün altına oturtur ve tava içinde kurşunu ateşte erittikten sonra üç İhlâs, bir Fatiha okuyarak daha önceden hazır ettiği bir kabın içindeki hastanın başından suya döker. Bu uygulama üçe tamamlanır. Uygulamada suya bırakılan kurşun bütün halinde ve sivri uçludur. Bu şekil, nazarın büyüklüğünü gösterir. İkinci ve üçüncü eritilmeden sonra suya bırakılan kurşun ufalanmaya başlar. Bu durum ise nazarın çözüldüğünü göstermektedir. Bu uygulamanın bitiminde ocaklı kişi kurşunu döktüğü suyun birazını hastanın yüzüne sürer. Kalanını ise ağaç altına dökmesi için hastaya verir (K.K.11).

4.7.3. Besmele çekerek başlayan ocaklı kurşunu bir kepçe içerisinde eritir. Hastanın üzerine bir büyük bez örtülür ve eritilen kurşun diğer ocaklarda olduğu gibi hastanın başının üstünden içinde soğuk su olan bir kabın içine dökülür. Ocaklı bir taraftan nazar ayetini okuyarak uygulamayı üçe tamamlar. Üçüncü kez eritilmesinden sonra suya dökülen kurşunun aldığı şekil de ufalmıştır. Bu durum nazarın çözüldüğüne delalettir. Tedavi sonunda eğer hasta kabul ederse kurşunun döküldüğü sudan içmesi ve elini yüzünü yıkaması istenir (K.K.17).

4.8. Tuz Patlatma Ocağı: Nazarı bozma maksadıyla yapılan tedavilerden bir diğeri de tuz patlatması ocağıdır. Yapılan uygulamalar kurşun dökme ile benzerlik gösterip şu şekildedir:

4.8.1. Gelen hasta bir örtünün altına oturtulur. Tuz, süpürge tavası içinde ateşte kızdırılır. Hastanın başına bir kap içinde su tutulur ve bu suya kızdırılan tuz dökülür. Tuz döküldüğünde patlar ve dağılır. Onun patlaması ile hastanın üzerindeki nazar çıkar. Tuz ne kadar çok dağılırsa nazar da aynı oranda dağılıp gider. Tedaviden hemen sonra tedavi yapılan eve gelen ilk kişi kadınsa kadın nazarının değdiğine, eğer erkekse erkek nazarının değdiğine inanılır (K.K.19).

4.8.2. Gelen hasta bir köşeye oturtulur. Ocaklı tava içinde iri kaya tuzunu kavurur. Soğuk su dolu bir kabın içine nazar duası okuyarak bırakır. Ocaklı bu uygulamayı üçe tamamlar. Nazar olan kişinin tuzu patlayarak etrafa dağılır. Tuzun dağılması ile nazarın çıktığına inanılır (K.K.20).

4.9. Korkuluk Ocağı: Bu ocağa herhangi bir şeyden korkan, sürekli panik ve telaş halinde olan kişiler gider. Bu durumdaki kişilerde uyku bozukluğu ve yürek çarpıntısı şikâyetleri mevcuttur. Korkan bir insanın kirpikleri top top, benzi kaçık olur. Gözleri büyür etrafa ürkek nazarlarla bakar (Aşkun, 2006:260). Yöredeki tedavi yöntemleri şöyledir:

4.9.1. Ocaklı hastayı kıbleye doğru oturtur ve karşısına geçer. Bir bardağın içine su doldurur benim elim değil Fadime anamızın eli, diyerek avucu ile bir yudum içirir, bir yudum yüzüne serper. Bu uygulamayı üçe tamamlar ve bu esnada da üç İhlâs ve bir Fatiha surelerini okur (K.K.12).

4.9.2. Ocaklı salâvat çekerek hastayı sırt üstü kıbleye doğru yatırır. Kasıklarında bulunan atar damarları başparmağı ile beş kez bastırıp bırakır. Hasta, kanın ayaklarına doğru ılık ılık gittiğini hisseder. Tedavi esnasında Tebbet suresini okuyan ocaklı tedavi sonunda "Ak göz, kara göz, dağa taşa doğru çık git" der (K.K.13).

4.9.3. Ocaklı hastayı üç İhlâs ve Fatiha surelerini okuyarak alnından kollarına doğru sıvazlar ve sobasından aldığı külü başından, omuzlarına oradan da yere doğru indirir (K.K.14).

4.10. Mankafa Ocağı: Mankafa kelimesi "mecazen sersem, budala anlayışı eksik gibi anlamlar" (Türkmen 2006:244) içermektedir. Bu ocağa yüzünde, gözünde şişlik ve şiddetli baş ağrısı olanlar başvurmaktadır. Yapılan uygulamalar şöyledir:

4.10.1. Ocaklı benim elim değil Fadime anamızın eli, sebi bizden şifa Allah'tan diyerek gelen hastayı kıbleye doğru oturtup karşısına geçer. Ateşte demir tavayı kızdırarak üzerine tükürür ve gelen hastanın yüzüne tutar. Birkaç dakika sonra tava yeniden ocakta kızdırılıp uygulama tekrar edilir ve üçe tamamlanır. Ocaklı tedavisi sırasında Ayetel Kürsi, Rabbena, Amener Resulü ve Kadir surelerini okur. Tedavinin sonunda tavanın içine su dökülür ve gelen hastanın ağrılı bölgelerine sürülür (K.K.15).

4.10.2. Benin elim değil Fadime anamızın eli diyerek tedaviye başlayan ocaklı ateşte ısıttığı tava ya da hamur esiranını hastanın yüzünün şiş olan yerlerine tutar. Isıdan hoşlanan bu hastalıkta uygulama üçe tamamlanır. Tedavi esnasında Fatiha, İhlâs, İnşirah, Kadir ve Tebbet sureleri üçer kez okunur. Ocaklı tedavi sonunda kendi eli ile getirdiği bir bardak suyu hastaya içirir (K.K.16).

4.11. Siğil Ocağı: Derinin üst tabakasında oluşan küçük kabarcıklardır ve daha çok büyücek çocuklarda görülür (Altan 2000: 126). Yapılan tedavi yöntemleri şöyledir:

4.11.1. Ocaklının siğiller için uyguladığı yöntem siğilin büyüklüğüne göre değişmektedir. Eğer siğiller küçük ve fazla yayılmamış ise hastadan çam pürçeği istenir. Ocaklı gelen pürçeklerden yedi tanesini seçer ve her pürçeğe bir ihlâs ile bir Fatiha surelerini okur. Daha sonra bu pürçekle ile hastanın siğilli bölgelerinin etrafı çizilir. Kullanılan pürçekler hastaya evinde kurutması için verilir. Gelen hastanın siğilleri büyükse, ocaklı bir bardak suyu yanına koyar. İri bir diş sarımsak alır ve yedi parçaya böler. Bölünen her bir parça için bir İhlâs ve bir Fatiha surelerini okur ve siğillerin üzerine sürer. Her duadan sonra bardaktaki suya da üfler. Ocaklı bu uygulamayı yedi kez tekrar ettikten sonra suyu hastaya içirir (K.K.16).

4.11.2. Hastadan çam ağacından bir miktar pürçek getirmesi istenir. Ocaklı toprağı su ile ıslatarak krem haline getirir ve gelen bu pürçekler ile siğillerin olduğu yere karışımdan sürer. Ocaklı bu uygulama esnasında üç İhlâs ve bir Fatiha surelerini okur. Kullanılan pürçekler yüksek bir yere asması için hastaya verilir. Pürçekler kurudukça siğiller de kuruyup geçer (K.K.17).

4.11.3. Gelen hastanın siğili kaç tane ise o kadar buğday tanesini eline alan ocaklı, her bir buğday tanesi ile hastanın siğillerinin etrafını çizer. Bu işlem esnasında üç İhlâs ve bir Fatiha surelerini okur (K.K.18).

5.Sonuç

Yörede, tedavi yöntemlerini veremediğimiz temre, ısırgı, çıban, darama, gelincik, köseleme, sığaça yılancık, yel kesme, yakı, tüpleme, şibit kabarcığı, sarılık ocakları da mevut olup buralarda sağaltma işlemi aktif olarak yapılmaktadır.

Tedavi yöntemlerinden örnekler aktardığımız ocaklarda yapılan uygulamalarda İslâmi unsurların içerisine işlenmiş, "Türklerin daha çok Orta Asya'dan Anadolu'ya göçerken getirdiği eski Türk inançlarının izlerini bulmak mümkündür (Kaya, 2001: 199).

Şaman olabilmek için kam olmak için, belli başlı bir kamın neslinden olma (İnan, 1995: 76) Kütahya yöresinde de ocaklıların kan bağına dayalı aynı sülaleden birilerine el verme kaidesine benzemektedir. Ocakların sülaleden biri tarafından devam ettirilmesi geleneği, eski Türk inanç sistemi içinde yer alan Şamanlık, ateş ve Ocak kültüyle ilgilidir (Öger 2010: 1240).

Şamanın asli görevlerinden olan hastalıkları tedavi etmesi ve hastalıkları iyileştirirken sihri, büyüsel ve dinsel yöntemler kullanması günümüzde ocaklılar tarafından devam ettirmektedir. Temas büyüsü yöredeki ocaklarda el verme işlemi ve birçok hastalığın tedavi edilmesinde kullanılmaktadır. Ocaklının özellikle cilt ile ilgili hastalıkların tedavisinde kullandığı maddeyi sürdükten sonra hastalıklı bölgeye tükürmesi, evinden bir dilim ekmek yedirmesi ya da hastaya kendi elinde su içirmesi buna örnek verilebilir. Dalak kesmede dalağın olduğu bölgenin bıçağın dersi ile kesiliyormuş gibi yapılması, siğillerde kullanılan pürçeklerin kurutulması, dolluk ocağında düğüm atılması işlemleri ise taklit büyüsünün varlığına örnek gösterilebilir.

Tedaviye başlamadan önce besmele çekilmesi, benim elim değil Fadime anamızın eli denilerek İhlâs, Fatiha gibi surelerin okunması uygulamaların dini boyutunu göstermektedir

İnsan bedeninin yanı sıra ruhunu da tedavi eden ocaklarda kül, su, bıçak, iğne, çam pürçeği, taş gibi maddelerin hastalık tedavisinde kullanılması ve hastalığa sebebiyet veren unsurların ateş ile korkutulması, renklerden mavi ve kırmızının tercih edilmesinin altında da gene eski inanç sistemimizin uzantıları olan Gök Tanrı, atalar ve tabiat kültleri bulunmaktadır.

Türü ve sayısı eski dönemlere göre azalmış olan ocaklar, modern tıbbın her alanda gelişmesine ve her kesimden insana hizmet vermesine rağmen varlığını ve işlevini yörede halen idame ettirebilmektedir. Eski dönemlerde sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu durumlarda başvurulan ocaklar, günümüzde modern tıp uygulamaları ile şifa bulamayan insanların iyileşmek umuduyla başvurduğu kurumlar haline gelmiştir. Bu tür uygulamaların yüzyılları aşarak günümüzde aktif bir şekilde varlığını sürdürmesinin ana sebeplerinden birisi inanarak ve psikolojik telkinde bulunularak hastalıkların tedavi edilmeleridir.

Kaynakça

Acıpayamlı Orhan (1963), Türkiye Halk Hekimliğinde Dalak Kesme ve Etnolojik İzahı, DTCF Antropoloji, Cilt:1, Sayı:1
Acıpayamlı Orhan (1989), Türkiye Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Ankara, S. 5.

Akman Eyüp (2007), Türk Halk Hekimliğinde Ocaklık Geleneği ve Safranbolu'daki Ocaklar, Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:15, No:1

Altan SELİM (2008), Manisa Tıp Folkloru, Akdeniz Kitapevi, İzmir.

Artun Erman (2001), Adana Halk Hekimliğinde Atalar Kültü, Türk Kültürü, S.460.

Aşkun Vehbi Cem (2006), Sivas Folkloru I-II, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Bayat Ali Haydar (1992), Anadolu Tıbbi Folklorunda Göz Hastalıkları, IV Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 167

Çıblak Nilgün (2004), Halk Arasında Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, Türklük Bilimi Araştırmaları, S.15.

Çıblak Nilgün (1962), Çukurova'da Halk Hekimliği ve İlgili Uygulamalarda Eski Türk İnançlarının İzleri, Türk Kültürü Dergisi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yıl: XLIII, S. 507-508, Temmuz-Ağustos 2005, s.199-214.

Duvarcı Ayşe (1990), Halk Hekimliğinde Ocaklar, Mili Folklor Dergisi, Eylül S.7.

Gülseren Cemil, Halk Dilinde Uşakta Bitki Adları ve Sağlık Deyişleri, Uşak Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi S.109.

Hançerlioğlu Orhan (2000), İslam İnançları Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

İnan Abdülkadir (1995), Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyalleri ve Araştırmaları, TDK. Ankara.

İnan Abdülkadir (2000), Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Kalafat Yaşar (2010) Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/Ateş/Ocak İyesi, I. Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri (20-21-Kasım 2008), Konya.

Karasoy Yakup (2008), Aydaş, Aydaşlık ve Aydaş Olmak Üzerine, Gazi Türkiyat Dergisi, S.2.

Kaya Muharrem (2001), Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri, Folklor/Edebiyat Dergisi, S. 25

Koç Aylin (2010), Hastalık İsimlerinde Örtmece, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 188.

Koraş Hikmet (2002), Derleme Sözlüğüne İlaveler, Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 12, Niğde.

Kumartaşlıoğlu Satı (2012), Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi.

Kütahya 95. Tanıtım Kitabı, 1996.

Öger Âdem (2010), Tarsus ve Çevresinde Sağaltma Ocakları ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, Turkish Studies, Volume 5/1, Winter.

Öngel Gülnur (1997), Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Türkmen Seyfullah (2006), Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora tezi.

Uzunçarşılı İ.Hakkı (1932), Bizans ve Selçuklu Beyleri, Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.

Yıldız, Hakkı Durusun(1981), Kütahya Tarihçesi, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan, İstanbul.

Kaynak Kişi Bilgileri

KAYNAK KİŞİNİN ADI, SOYADI		YAŞI	EĞİTİM DURUMU	MESLEĞİ	YAŞADIĞI YER
K.K.1	Fatma KELER	48	İlkokul	Ev Hanımı	Kütahya
K.K.2	Fatma SELEN	75	Eğitim Almamış	Ev Hanımı	Kütahya
K.K.3	Murat AKÇAL	65	Lise	Emekli	Kütahya
K.K.4	Hamide ÖZKUL	78	Eğitim Almamış	Ev Hanımı	Aslanapa
K.K.5	Melahat EYİCE	62	İlkokul	Ev Hanımı	Kütahya
K.K.6	Sami ZENGİN	70	İlkokul	Çiftçi	Aslanapa
K.K.7	Yakup GERMİYANOĞLU	54	Lise	Serbest Meslek	Kütahya
K.K.8	Medine YILDIZTAŞ	61	İlkokul	Ev Hanımı	İnni köyü
K.K.9	Firdevs YAVUZ	77	Eğitim Almamış	Ev Hanımı	Kütahya
K.K.10	Ayşe COŞKUN	70	Ortaokul	Emekli	Kütahya
K.K.11	Ayşe KAHRAMAN	62	İlkokul	Ev Hanımı	Aslanapa
K.K.12	Kezban YAVUZ	50	İlkokul	Ev Hanımı	Altıntaş
K.K.13	Fatma BAĞ	65	İlkokul	Ev Hanımı	Seyitömer
K.K.14	Hasibe ÖZTÜRK	67	İlkokul	Ev Hanımı	Kütahya
K.K.15	Azize ÇELİK	65	İlkokul	Ev Hanımı	Aslanapa
K.K.16	Meryam KAYACI	65	İlkokul	Ev Hanımı	Aslanapa
K.K.17	Fatma ŞAHİN	63	İlkokul	Ev Hanımı	Aslanapa
K.K.18	Hacer TEMEL	65	İlkokul	Ev Hanımı	Altıntaş
K.K.19	Havva ÖZKUTLU	80	Eğitim Almamış	Ev Hanımı	Aslanapa
K.K.20	Ayşe HANIM	60	İlkokul	Ev Hanımı	Kütahya

Bu sayfa bilerek boş bırakılmıştır
This page [is] intentionally left blank

HAMDULLAH HAMDÎ'NİN TUHFETÜ'L-UŞŞÂK'INDA ŞEYHÎ ETKİSİ

Mustafa GÜNEŞ[*]

Özet: Kütahyalı Şeyhî (Hekim Sinan), Göynüklü Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî'yi derinden etkileyen bir şairdir. Göynüklü Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk mesnevisindeki gazel ve kasideleri, Kütahyalı Şeyhî (Hekim Sinan)'nin Hüsrev ü Şîrîn adlı eserinde yer alan gazel ve kasidelere benzer şekilde (nazire) kaleme aldığı görülür.

Anahtar Kelimeler: *Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn, Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî, Tuhfetü'l-Uşşâk.*

ŞEYHİ'S INFLUENCE ON HAMDULLAH HAMDÎ'S TUHFETÜ'L-UŞŞÂK

Abstract: Şeyhî (Hekim Sinan) from Kütahya was a poet who deeply influenced Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî from Göynük. It is observed that Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî from Göynük wrote out lyrics and eulogies in his masnavi, Tuhfetü'l-Uşşâk, parallel to the lyrics and eulogies appeared in Şeyhî (Hekim Sinan)'s work Hüsrev ü Şîrîn.

Keywords: *Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn, Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî, Tuhfetü'l-Uşşâk.*

Klasik Türk edebiyatında yaygın bir biçimde kullanılan mesnevi[i] nazım şeklinin Türk edebiyatına Fars edebiyatından geçtiği bilinir. Selçuklu ve Osmanlı şairlerinin, yine Fars edebiyatından etkilenerek mesnevi içinde gazel nazım biçimi ile çok değerli şiirler yazdıkları görülür. Hikâyeye yeni bir hava katmak, anlatımda ortaya çıkan yeknesaklığı gidermek ve duygusallığı güçlendirmek amacıyla söylenen gazellerin, söz konusu hikâyenin okuyucu üzerindeki etkisini arttırma hususunda önemli bir etken olduğu söylenebilir (Turan-Kütük, 2009: 636).

Klasik Türk şiirinde, mesnevilerinde gazele hiç yer vermeyen şairlerin yanı sıra, kısa bir mesnevi içinde onlarca gazeli bulunan şairlere de rastlanır. Söz konusu mesnevilerde (divanlarda yer alan gazellerin yanı sıra), gerilimin arttığı zamanlarda, kahramanların ağzından hâle uygun gazellerin söylendiği görülür. Söz konusu şiirlerde, sevilen veya örnek alınan başka bir şairin manzumesine benzer gazellere rastlamak mümkün olabilmektedir (Turan-Kütük, 2009: 636-649).

Klasik Türk edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Kütahyalı Şeyhî (Hekim Sinan), Osmanlı sultanı Çelebi Mehmed'in gözlerini tedavi ederek iyi bir hekim olduğunu da ispat eden bir şairdir. Şairlik ve hekimlik başta olmak üzere çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Şeyhî, kendisinden sonra gelen pek çok şaire yol gösterdiği gibi Akşemseddin'in yaş bakımından en küçük oğlu Muhammed Hamdullah Hamdî'yi de etkileyerek onun şiir dünyası üzerinde derin izler bırakan bir şairdir.

Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî, Tuhfetü'l-Uşşâk Mesnevisi'ndeki gazellerin önemli bir kısmını, babasının dostu ve kendisinin şiir vadisindeki hocası Kütahyalı Şeyhî'nin şiirlerine nazire[ii] olarak (hikâyesinin akışı içinde kahramanların konuşmaları) kaleme alır.

Klasik Türk edebiyatında tahkiyeli mesnevilerde, ahenkte meydana gelebilecek tekdüzeliği gidermek amacıyla, bazen hikâye arasında, kaside ve gazele ilave olarak az da olsa diğer nazım şekilleriyle de şiirlerin kaleme alındığı görülür.

Türk ve Fars edebiyatlarında özellikle Mesnevi nazım şekli ile yazılan uzun şiirlerde konu arasında gazel yazılması konusu ile ilgili olarak yapılan bazı önemli çalışmalar yapılmıştır.[iii]

Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî'nin, Tuhfetü'l-Uşşâk adlı eserinin ahengini artırmak ve monotonluğu gidermek amacıyla, hikâyenin akışı içinde aralara serpiştirdiği bazı gazel (dört gazel) ve kasidelerini (bir kaside), babası Akşemseddin tarafından takdir edilen Kütahyalı Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'indeki bazı şiirlere özenerek benzer şekilde kaleme aldığı anlaşılır. Söz konusu nazirelerin yanında, Tuhfetü'l-Uşşâk'ta yoğun bir şekilde Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin adlı mesnevisinin diğer bazı etkilerinin de olduğu söylenebilir.

Hamsesindeki diğer eserleri de göz önünde bulundurulduğunda, mesnevi içinde ara gazeller yazma konusunda oldukça istekli bir şair olduğu anlaşılan Akşemseddin-zâde Muhammed Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ında, Kütahyalı Şeyhî'nin şiirlerine nazire olarak kaleme aldığı söz konusu şiirlerini görelim:

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında verdiğimiz şiirlerden ilki, örnek alınan Kütahyalı Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn (Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i İnceleme-Metin**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1980)'ininde; ikincisi de Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk (Mustafa Güneş**, Hamdî ve Tuhfetü'l-Uşşâk'ı,** Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara 2014)'ında yer almaktadır.

Şeyhî'nin şiirlerinden sonra verilen referanslar, Faruk Kadri Timurtaş tarafından yayıma hazırlanan **Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i İnceleme-Metin** (İstanbul 1980) eserdeki sayfa numarasını; Hamdî'nin şiirlerinden sonra verilen rakamlar da ilgili çalışmadaki (Mustafa Güneş**, Hamdî ve Tuhfetü'l-Uşşâk'ı)** beyit numaralarını ifade etmektedir**.**

Kasîde Der Tevhîd[iv]

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İy kemâl-i kudretün nefhinde 'âlem bir nefes
V'iy celâl-i 'izzetün bahrinde dünyâ keff ü hes

Satvetünün yiline bin bin Süleymân mûrçe
Rahmetünün hânına tâvûs-ı kudsîler mekes

Tâ'at-i kevneyn istignanile bâd-ı havâ
Cennet-i Firdevs didârun ile berk-i heves

Kibriyânun kârbânından haber vermez 'ukûl
İrmez andan cân kulagına meger bank-i ceres

'Akl şem'i nice idrâk itsün envâr-ı celâl
Çünki yitmiş bin hicâb ardından oldı muktebes

Ma'rifet yolında ol oldum sananlar müntehî
Göre k'önmen zildedür gitdükde altından feres

Şevki yazısında yandılar zülâl-i vasl içün
Teşne diller gözlerinden kıldı Ceyhun u Ares

Şeş cihetden sen münezzehsin velî senden tolu
'Arş ü ferş ü fevk ü taht ü sag u sol u pîş ü pes

Bî-niyâz isen ne var lutfun havâsı cezbesi
Gösterür cân mürgine dünyâ gülistânın kafes

Hırmenünden k'enbiyâ vü evliyâdür hûşe-çîn
Âdem o merdâne-i gendüm Halîlu'l-lâh 'ades

Ger harîm-i sırruna mahrem degüldür hîç dil
Fazlasından fazlınun mahrûm kalmaz hîç kes

Kime kim sultân-ı dîn dünyâ düninden yol açar
Olmaya telbîs ile iblîs-i nefs ana 'ases

Mücrim ü 'âsîlere dergâhun olmışdur penâh
Mübtelâ vü bîkese yâdun durur feryâd-res

Zikr-i mecdün olmasa rûh-ı melek olur helâk
Fikr-i hamdün kılmasa nefs-i nefîs urmaz nefes

Kesme **Şeyhî** havf ile ol bahr-i rahmetden recâ
Kim olur bir katresi bin bin cihân cürmine bes

Zât-ı bîçûn gibi çün vasfı yolıdur bî-kerân
Hîç kes bulmadı ol sahrâya haddi sözi kes

(s. 4-5)[v]

Tevhîd-i Bârî Te'âlâ 'Azze İsmüh

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

İy kitâb-ı şems-i hüsnün pertevinden bir kabes
V'iy kitâb-ı hikmetünden âsumân bir safha bes

Çün sipâsun pâsını mir'at-ı kalbün feth der
Cân niçün nasb itmez ana her nefes kendüyi bes

Kanda kıla şükrünün şehdini gönlüm nahli kim
Hûn-ı fazlun fazlasına rûh-ı kudsîler meges

Kubbe-i mînâ simât-ı lutfuna bir kâsedür
Hirmeninde cûdunun kadri dü ‘âlem yek ‘ades

Kibriyânun kâfına vâkıf degül sîmürg-ı bâl
Gerçi açar ‘azm idüp ol cânibe bâl-ı heves

Kârubân-ı râh-ı ‘ışkun virmez ilinden haber
Anlamaz bî-derd olan illâ ki gül-bâng-ı ceres

Vahdetün kânın bulan kılmaya kevneyn(i) mekân
Tûtî-i bâğ-ı behişti anlamaz kand-i kafes

Lî ma‘a’llâh okıyup da‘vâ-yı vahdet eyleyen
Mâ‘arefnâ menzilin gördi çü bildi pîş ü pes

Nâr-ı kahrun iy niçe ‘Îsîleri yâd eyleye
Feyz-i lutfun iy niçe yâdı kıla ‘Îsî-nefes

Vâridât-ı rahmetüne hâyil olmaz ‘arş ü ferş
Mevc-i deryâ-yı kaçan kef eyleyiser keff ü hes

Çâh-ı câh-ı dünyevîde habs olan üftâdeye
‘Îsmetün hablinden özge yok durur feryâd-res

Çûş idecek ceyşi nefsün kal‘ada kişi kişi
Nicesi zabt eyleye tevfîkün olmasa ‘ases

Tîh-i şevkün içre tîhân u tehî dil-teşneye
Yokdur âb-ı vasletünden özge maksûd-ı emes

Pertev-i pervâ-yı şevküne yanan pervâneler
Yaş dökerler şem‘-veş mânend-i Ceyhûn (u) Ares

Teşne-i dil **Hamdî**yi kahrun odına yandırma kim
Neyl-i nîl-i rahmetündür ana her dem mültemes
(43–57)[vi]

mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün

Destân olalı ‘âleme dîdârı âyeti
Nesh oldı hûr kıssası cennet hikâyeti

Köynürdi şevki tâbına hüsninün âftâb
İtmese zülfi sâyesi lutf u himâyeti

‘Îsâ nübüvveti nefesinün nesîmidür
Hızrun kerâmeti suyı hâk-i vilâyeti

Ger zülfi zulmeti dil ü câna dalâl ise
Nûrı cemâlinün dü cihânun hidâyeti

Her satrı hattı sebzesinün gülşen-i hayât
Her harfi hüsni mushafınun rahmet âyeti

Elfâza var nihâyet ü had yoh cemâline
Kim ide müntehîyle beyân bî-nihâyeti

Şeyhî dürişme zahmet ile şerh itmege
Bir hüsni kim dinilmeye bin yılda gâyeti
(s. 39)

mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’îlü fâ’ilün

Efsâne oldı ‘âleme çün hüsn-i âyeti
Efsûn okıdı dillere zülfi hikâyeti

Cân vireyidi hasta gönül bin belâyile
La‘li tabîbi itmezise lutf u himâyeti
Zülf-i siyâhı agına hâlin bek eyleyüp
Sayyâd-ı çeşmi sayd ider ehl-i melâmeti

İrse sabâ ta‘accüb idüp baş salar cinân
Benzer ki ana medh ider ol serv-i kâmeti

Nâdân u dûn olan kişi fehm itmesün diyü
Virsi kitâb-ı hüsnine ‘ayn-ı sakâmeti

Bir âhımıla saldı beni dōst fürkate
Hōş didiler ki bâd koparur kıyâmeti

Öldürdügince gamzesi **Hamdî** bulur hayât
‘Işk ehline bes ola bu resme kerâmeti
(155–161)

mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün

Dil ü cân ol leb-i mercâna teşne
Sanasın kurı tendür câna teşne

Karardı bagrum ol hasretde sankim
Sararmış sebzedür bârâna teşne

Esirge cân virür iy Hızr-ı sîrâb
Sikender çeşme-i hayvâna teşne

Zülâle dehr mâl-â-mâl olursa
Gözinden sanmagıl kim kana teşne

Lebün ‘ışkına cân hûn-ı dil içer
Revâdur çün kim oldı kana teşne

Sevâb oldı bana la‘lün şarâbı
Sudan nice bir oda yana teşne

Bu hasretden gözüm yaşında gönlüm
Sanasın garkadur ‘ummâna teşne
(s. 115)

mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün

Nice bir yana bu hicrâna teşne
Demidür kim zülâle kana teşne

Gönül ola la‘l-i dür-efşâna teşne
Ki tûtîdür nebâtistâne teşne

Em umar lebleründen hasta gönlüm
Olur derd ehli çün dermâna teşne

Gözüm yaşın dilerse tan mı zülfün
Ki ef‘îler olur nîsâna teşne

Revâ mıdır revân olup revânı
Beyâbân-ı belâda yana teşne
(738-744)

mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün[vii]

‘Aceb midür güzer kılsa nazar firdevs-i a‘lâdan
Ki oldı cân gözi rûşen bugün nûr-ı tecellâdan

Çü dîdârundan irmişdür başuma sâye-i devlet
Köyinsem şevki tâbında gerekmez gölge Tûbâdan

Nice tâkat götürmişdür bu envâr-ı tecellîye
Meger kim berk imiş yâ-Rab gönüller Tûr-ı Mûsâdan

Denîyyü'n-nefs olam virsem cihân hâk-i pâyunı
Bilür dânâ ki yigdür dōst mülki dîn ü dünyâdan

Zihî dem k'irenün 'ömri Hızır-veş câvidân oldı
Hemîn bir lahzedür dirler dirilen nefh-i 'Îsâdan

Getür sâkî mey-i bâkî fenâ olmazdan önbîr dem
Budur cennetde de hâsıl salâh u zühd ü takvâdan

Şikeste gönlüme turren virürse kûşe kaşunda
Bu fethi yig görür gönlüm şerefde tâk-ı kisrâdan

(s. 110)

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Sun ey sâkî mey-i bâkî yine câm-ı tecellâdan
Anun bir cür'ası yigdür bana bin zühd ü takvâdan

Ben ol zerk ehline 'âkem ki zühdin 'arz idüp halka
Keser yinini vü kesmez elini meyl-i dünyâdan

Zihî lutf ehli dil-ber kim bu vîrân gönlüme her dem
Tesellîler 'ayân eyler temâşâ-yı tecellâdan

Şehâ 'ışkun koyup nefsi hevâsın isteyen senden
Niyâzında piyâz ister usanup menn [ü] selvâdan

Belâ-yı 'ışk ile ol kim 'ukûbetler geçürmişdür
Ne korhu ana ey **Hamdî** 'ikâb-ı dâr-ı 'ukbâdan[viii]

Sonuç

Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin Dîvan (bir gazel) ve Tuhfetü'l-Uşşâk adlı mesnevisinde (iki gazel), Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inde yer alan bir kaside (tevhit nazım türü ile) ve üç gazele (toplam otuz altı beyit), aynı vezin, kafiye ve redif ile yine bir kaside ve üç gazel (dört nazirede toplam otuz üç beyit) olmak üzere dört benzer şiir (nazire) yazdığı görülür.

Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı mesnevisinde, başkahramanların (Hoca-zâde-Âşık ve Duhter-Sevgili) aşk üzerine karşılıklı söyleşileri, şair tarafından gazel nazım şekli dile getirilmiştir.

Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk adlı mesnevisinde konu gereği hikâye arasına serpiştirdiği söz konusu gazelleri, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'indeki aynı nazım şekli ile kaleme alınan şiirlere nazire olarak yazdığı söylenebilir.

Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ında bulunan söz konusu ara gazellerin, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inde bulunan aynı bağlamdaki manzumelerle anlam ve üslup bakımından benzerlik gösterdikleri anlaşılır.

Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'indeki gazel ve kasidelerin, Anadolu'da ilk önemli hamse sahibi bir şair olarak kabul edilen ve babası Akşemseddin tarafından daha dünyaya gelmeden *benim şair oğlum* diye sevilen Göynüklü Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin şiir dünyası ve özellikle Tuhfetü'l-Uşşâk'ında üzerindeki şekil ve muhteva yönüyle etkileri (Allah'ın kemal, celal, kudret, izzet ve hikmetinin ele alındığı aşağıdaki iki beyitte de görüldüğü gibi) açık bir şekilde kendini gösterir.[ix]

İy kemâl-i kudretün nefhinde 'âlem bir nefes
V'iy celâl-i 'izzetün bahrinde dünyâ keff ü hes

(Şeyhî)

İy kitâb-ı şems-i hüsnün pertevinden bir kabes
V'iy kitâb-ı hikmetünden âsumân bir safha bes

(Hamdî)

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız söz konusu etkinin, Klasik Türk şiirinde nazire geleneği hakkında fikir vermesi ve Şeyhî'nin Anadolu sahasındaki etki alanını göstermesi açısından da oldukça önemli ve anlamlı olduğu söylenebilir.

Ayrıca Şeyhî'nin, *mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün* vezni ile kaleme aldığı aşağıdaki iki örnek beytinin, Hamdî tarafından bir kelime (olındı: bilindi) değişikliği ile aynen tekrar edilmiş olması, söz sonusu etkinin derece ve boyutlarını göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.

Hudâyâ çünki düzdün kâ'inâtı
Bize kulluga yazdun bir berâtı

Olındı gerçi yokdur istitâ'at
Kusûr u 'aczle ol hükme itâ'at
(s. 13, Şeyhî)
Hudâyâ çünki dizdün kâ'inâtı
Bize kulluguna yaz bir berâtı

Bilindi çünki yokdur istitâ'at
Kusûr u 'aczle hükme itâ'at
(vk. 2 b)[x]
(Hamdî)

KAYNAKLAR

AKŞEMSEDDİN-ZÂDE HAMDULLAH HAMDÎ, *Tuhfetü'l-Uşşâk British Library* (Or. Nu. 7115) *ve Medine Kral Addülaziz Kütüphanesi* (Arif Hikmet Bey Bölümü) *Nüshaları.*

AKTAN, Bilal-GÜNEŞ, Mustafa, Menâkıb-ı Akşemseddin, H Yayınları İstanbul 2011.

AL-SHAMAN, Mes'ad S., *Hamdullah Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk Adlı Mesnevisi,* Türklük Bilgisi Araştırmaları, Journal of Türkish Studies (JTS) Fahir İz Armağanı II, Volume XV. Cambridge 1991.

DANKOFF, Robert, *The Lyric in The Romance: The Use of The Ghazals in Persian and Turkish Masnavis,* Journal of Near Eastern Studies, Vol. 43, January 1984.

GÜNEŞ, Mustafa, Hamdî ve Tuhfetü'l-Uşşâk'ı, Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara 2014.

---------, "Doğunun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi Üzerine", Türk Yurdu, Yıl 103, Sayı 321, Ankara (Mayıs) 2014.

KARTAL, Ahmet, Doğunun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi, Doğu Kütüphanesi Yaynları, İstanbul 2013.

KÖKSAL, M. Fatih, Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i İnceleme-Metin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1980.

TORUN, Hilal, "Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire Adlı Eser Üzerine Değerlendirme", http://www.turkislamedebiyati.com

TURAN, Lokman- KÜTÜK, Rıfat, "Türk Mesnevi Geleneğinde Gazel Kullanımı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/7 Fall 2009.*

ÖZYILDIRIM, Ali Emre, Hamdullah Hamdî ve Dîvânı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

---

[*] Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mgunes74@gmail.com

[i] Yapılan yeni bilimsel çalışma ve araştırmalar, Türk şiirinin temellerinin, *aa bb cc* kafiye düzeniyle eski Türk dilinin önemli bir dönemi olan Uygur döneminde atıldığını gösterir. İslami dönem öncesinde Uygur evresinde *aa bb cc* kafiye düzeniyle yazılan şiirlerin, Arap edebiyatından alınan mesnevi nazım şekli ile yakın benzerlik gösterdiği anlaşılır. Bunun için Türk milleti, İslami dönemde hiç yabancılık çekmeden mesnevi nazım şeklini kullanmış ve hatta bu nazım biçimini zaman içinde daha da geliştirerek dünya çapında eserler üretebilmiştir. Başka bir ifade ile İslami dönem Türk edebiyatında mesnevi formu, Fars mesnevilerinin yanında Uygur dönemi Türk şiiri ile Arap şiirinden de etkilenerek yoluna devam eder. Türk milleti, İslam'ın kabulünü takip eden ilk dönemlerden itibaren Araplarla içli dışlı olmuş ve birlikte yaşayarak bazı değerlerini onlarla paylaşmıştır. Türklerin, Abbasi edebiyatının oluşmasına da önemli katkılar sağladıkları bilinir. Bunun yanında Türk milleti, kendi edebî geleneğinde eski dönemlerden beri zaten var olan mesnevi formunu, Arap ve Fars edebiyatında görünce hiç yadırgamadan kullanmaya başlamış ve bu alanda eşine az rastlanan mesneviler üretebilmiştir. Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça şiir söyleyen Türk şairleri, hiç zorluk çekmeden yeni hâle adapte olmuş ve mesnevi nazım şekliyle Türkçenin yanında Arap ve Fars diliyle de çeşitli eserler kaleme alarak bu nazım şeklinin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Fars edebiyatında ilk mesneviyi Firdevsî'nin yazdığı bilinir. Firdevsî'nin eserini şekil, vezin, tertip ve muhteva bakımından mükemmel hâle getiren Türk asıllı şair Genceli Nizâmî'dir. Daha sonra Hindistanlı Türk Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Hindistan coğrafyasında kaleme aldığı mesnevileriyle bu nazım şekline önemli yenilik ve katkılar sağladığı bilinir. Ayrıca bu iki şair; Türk, Fars ve Hind asıllı şairler üzerinde etkili olmuş, eserleri pek çok şair tarafından örnek alınmıştır. Hatta Nizâmî'nin mesnevilerinde konulara göre seçtiği vezinler bile takipçisi şairler tarafından hüsn-i kabul görmüştür (Güneş, 2014: 80). Bu konuda haha geniş bilgi için bkz. Ahmet Kartal, **Doğunun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi,** Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2013.

[ii] Klasik Türk şiirinin ilk dönemlerinde örnekleri görülen ve daha sonraki dönemlerde gelişerek varlığını devam ettiren *nazire*nin kelime anlamı, *bir iş oluş veya fiilin benzerini, mislini ve karşılığını meydana getirmek*tir. Edebî bir kavram olarak nazire, *bir şairin şiirine, başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede yazılan şiir* şeklinde tanımlanır. Klasik Türk edebiyatında nazireler (zaman zaman farklı nazım şekilleri ile kaleme alınsa da), genellikle gazel nazım şekliyle

yazılmışlardır. Mesnevi nazım şeklindeki şiirler, gazelden sonra, en çok tanzir edilen örnekler arasında yerini alır. Sayıları az olmakla birlikte kaside ve musammatların da tanzir edildiği bilinir. Bir eserin tamamına (divan ve sözlük gibi eserler) bile nazireler yazıldığı görülür. Klasik Türk edebiyatında nazire yazıcılığı gibi nazireleri bir araya getiren mecmualar da bir gelenek hâline gelmiştir. Söz konusu nazire mecmuaları, Klasik Türk edebiyatı tarihine ışık tutan önemli kaynaklar arasında yer alır. Fatih Köksal tarafından hazırlanan **Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire** *(*Akçağ Yayınları**,** Ankara 2000) adlı eser, nazire, nazirecilik ve nazire mecmualarıyla ilgili olarak okur ve araştırmacılara derli toplu, yeni ve önemli bilgiler sunmaktadır (Torun).

[iii] Söz konusu çalışmaların en önemlilerinden birisi, Robert Dankoff'a ait olanıdır (*The Lyric in The Romance: The Use of The Ghazals in Persian and Turkish Masnavis*, **Journal of Near Eastern Studies,** Vol. 43, January 1984).

[iv] *Menâkıb-ı Akşemseddin* adlı eserde, Şeyhî divanında yer alan ve kaside nazım şekli ile *Kasîde Der Tevhîd* başlığı altında kaleme alınan bu şiirle ilgili olarak bazı kaynaklarda şu menkıbe anlatılır: Fatih Sultan Mehmed'in hocası ve İstanbul'un manevî fatihi olan Akşemseddin, talebeleriyle birlikte halvette murakabe (kötülüklerden arınmak için nefis muhasebesi yapma) ve müşahede (daima Allah huzurunda olmanın şuuru içinde bulunma ve O'nun emirlerini yerine getirmekten başka bir amacı olmama) hâli sırasında iken birden *Aferin Germiyân Türkü!* Deyivermiş. Dervişlerden biri, *Aferin Germiyan Türkü* sözünün ne anlama geldiğini hocası Akşemseddin'e sormuş. Akşemseddin, bu sözü ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmış: *Manevî yolculuk sırasında dördüncü kat gökte meleklerin, Şeyhî'nin, İy kemâl-i kudretün nefhinde âlem bir nefes / V'ey celâl-i izzetün bahrinde dünya keff ü hes: Ey sonsuz kudretinin soluğunda bütün âlemin bir nefes ve ey gücünün büyüklüğü denizinde dünyanın sadece bir çerçöp olduğu (Yüce Allah)!)* matlalı bir şiirini okuduklarını gördüm. Melekler: *Kütahya şehrinde Şeyhî adlı büyük bir şair vardır. Ona ait olan bu şiir, Allah tarafından çok hoş karşılandı. Biz bu şiiri okuma emri verildiği için onu okuyoruz* demişler. Ulûhiyetin varlık âlemindeki tecellilerinin ele alındığı söz konusu şiirlerde, insanoğlunun aklıyla tam olarak Alllah'ı anlamayacağı düşüncesinin dile getirildiği görülür (Enisî, Menâkıb-ı Akşemseddin, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, Nu. 4666, 106 b–107 a; Bilal Aktan-Mustafa Güneş, *Menâkıb-ı Akşemseddin*, H Yayınları, İstanbul 2011, s. 84–85).

[v] Şeyhî'nin şiirlerinden sonra verilen rakamlar, Faruk Kadri Timurtaş tarafından yayıma hazırlanan **Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i İnceleme-Metin** adlı eserin (Edebiyat Fakültesi Basımevi İstanbul 1980) *Şeyhî-i Germiyânî Kıssa-ı Hüsrev ü Şîrîn* kısmındaki sayfa numarasını göstermektedir.

[vi] Hamdî'nin şiirlerinden sonra verdiğimiz rakamlar, tarafımızdan yayıma hazırlanan **Hamdî ve Tuhfetü'l-Uşşâk'ı** (Bizim Büro Basımevi Ankara 2014) adlı eserin metin kısmındaki beyit numaralarını ifade etmektedir.

[vii] Hamdullah Hamdî Dîvânı'nda (bu şiirden sonra verilen örnekten de anlaşılacağı gibi) Şeyhî'nin bazı gazellerine nazireler bulunmaktadır.

[viii] Ali Emre Özyıldırım, **Hamdullah Hamdî ve Dîvânı,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 191.

[ix] Bu konuda daha geniş bilgi edinmek için bkz. Mustafa Güneş, **Hamdî ve Tuhfetü'l-Uşşâk'ı,** Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, Ankara 2014.

[x] Hamdî'nin Tuhfetü'l-Uşşâk'ının Biritanya Kitaplığı (Or. Nu. 7115) nüshasında yer alan bu beyitlerin (gazel-kaside nazım şekli ile), Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'indeki Münacaattan aynen alınarak metne dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

Bu sayfa bilerek boş bırakılmıştır
This page [is] intentionally left blank

KÜTAHYA'NIN PINARLARI (VEHBİ) TÜRKÜSÜ VE YAŞANMIŞ ÖYKÜSÜ

Mehmet Nuri UYGUN*

Özet: Türküler, insanımızın duygusunu, inancını, düşüncesini, ruh halini ve çevresinde cereyan eden olayları yansıtan en samimi söyleyişlerdir. Âdeta Anadolu'nun iç romanıdır. Yüreklerin tercümanı, ruhların büyülü aynasıdır. Türk halk kültürünün membaıdır. Beğenilen, sevilen ağızdan ağıza dolaşan halkın ürünüdür. Kültürel dokunun belirlenmesinde önemli belgelerdir. Hal böyleyken, türkülerimizin iyi tespit edilmesi ve korunması gerekir. Bu konuda yetkililerin duyarlı olması, derleme sırasında türkülerin yörelerine, ezgilerine, metinlerine ya da hikâyelerine ait hatalar yapmaması hatta yapılan hatalar varsa düzeltmesi gerekir. Bu çalışmada, *Kütahya'nın Pınarları* sözleri ile başlayan *Vehbi Türküsü* olarak ünlenmiş Kütahya türküsünün güftesi ve hikâyesi üzerinde duruldu. Amaç, türkünün doğuşuna kaynak olan hikâyeyi tespit etmek ve bu zamana kadar anlatılagelmiş diğer hikâyenin hatalarını bilimsel açıdan ortaya koymaktır. Bu doğrultuda yeni kaynak kişilerin anlatımına başvurulmuş, gerçek hikâyeye ulaşılmış ve diğer hikâyenin hataları sebepleri ile belirtilmiştir.
Anahtar Kelime: Türkü, Vehbi Türküsü, Hikâye, kültürel doku, metin yanlışlıkları

THY FOLK SONG KÜTAHYA'NIN PINARLARI (VEHBİ) AND ITS TRUELIFE STORY

Abstract: Folk songs are the most sincere way of speaking, that reflect emotion, blief, thought, mood of people and surrounding events of them. In fact it is the inner novel of Anatolia. It is the interpreter of hearts and the magical mirror of souls. It is the source of turkish public culture. It is the product of public that is admirable and go the round. Folk songs are important documents for determine of the cultural texture. Therefore it is necesserary to determine and conserve our folk songs. Especially for authorities it is necessary to be aware towards mistakes about region, tune, text or story of folk songs while compilation. If there is a mistake about compilation it is also necessary to correct for the authorities. In this work, it is explained a Kütahya folk song that is famous as Vehbi folk song and begins with "Kütahya'nın Pınarları" words. The purpose of this work is to determine the reference story of the song and to reveal the mistakes of other story that was known, in a scientific way. Therefore it is asked for information from new reference people, it is found out the real story and specified the mistakes of other story with its reasons.
Keywords: Folk song, Vehbi folk song, cultural texture, story, text mistakes

1. Giriş

Türkü, TDK'nın sözlüğünde hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume (Türkçe Sözlük 2, 1998, s. 1504) şeklinde tanımlanır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde türkünün zaman zaman şarkı, deyiş, deme ve hava gibi isimlerle anıldığı görülse de yaygın olan görüşe göre türkü, *Türkî* sözcüğünden gelir. Türk sözcüğünün sonuna Farsça (î) nispet, aidiyet ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. *"Türk'e has"* anlamına gelmektedir. Zamanla halk ağzında, *"Türkî"* sözcüğü *"türkü"* şeklini almıştır.

Bir halk edebiyatı terimi olarak türkü, anonim halk edebiyatı ürünleri içinde en çok sevilen ve kullanılan türlerden biridir (Dilçin, 1997, s. 289). Kendine özgü ve belirli bir ezgi ile söylenen, hece ölçüsüyle yazılan, bentlerdeki dize sayısı iki ilâ dört arasında, bağlantılardaki dize sayısı genellikle bir ilâ beş ve daha çok sayıda olabilen, halkın durum, fikir ve hissiyatını tüm yönleriyle işleyen (Bekki, 2004, ss.26-27) zamanla anonimleşen Türklere mahsus bir nazım türüdür.

Halk arasında *memleket havaları* diye adlandırılan türkünün yapılan en son ve geniş tanımı: "Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mâl edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendisine has bir ezgiyle söylenilen manzum ürünlerdir (Yakıcı, 2007, s. 44).

Yüzyıllar boyu milletimizin kimliği hâline gelmiş halkın mahsulü için Ali Şir Nevâyî: "O haddinden fazla beğenilen ve ruha ferahlık veren zevk-u safâya düşkün kimselere faydalı ve meclisleri süsleyici bir şarkı türüdür. Şöyle ki, bu türü güzel söyleyen kimseleri sultanlar himaye eder, (onlar) Türkî-gûy (türkü söyleyen) lakâbı ile meşhurdurlar" (Ali Şir Nevâyî, 1993, s.118) ifadesini kullanır.

Sultanların olduğu gibi halkın da meclislerini süsleyen türkülerin büyük bir kısmı olay türküleridir. Türküye konu olan olayı bilmek için türkünün hikâyesini bilmek gerekir.

Çalışmamızın konusu olan *Kütahya'nın Pınarları* ya da *Vehbi Türküsü* diye bilinen Kütahya türküsünün hikâyesi, menşe (kaynak), seyir (dolaşma) ve ishâle (değişme) olmak üzere üç aşama geçirmiştir. Bu araştırmada bunlardan birinci aşama olan (kaynak) ve üçüncü aşama olan (değişme) üzerinde durulacaktır.

* Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk Din Musikisi Ana Bilim Dalı.

2. Kütahya'nın Pınarları (Vehbi) Türküsü

2.1. Türkünün Menşei

Kütahya'nın Pınarları türküsünün menşeini belirlemek amacıyla türkü hakkında yaptığımız araştırmada, mahallinde yazılmış bazı kitap ve dergilerde sadece birbirinden kopyalanmış bilimsel yöntemlerden uzak anlatımlara rastladık. Genç yaşta öldürülen Vehbi'nin yakınlarını tanıdığımız için onlardan yararlanarak gerçek olayı delilleri ile açıklamaya çalıştık.

Folklor araştırmalarında özellikle olay türküleri hakkında yazılmış bazı anlatımlarda, türkünün sözleri üzerinden yapılan yakıştırma bilgilere ve hikâyelere yer verildiği görülmüştür. Bu bakımdan, yıllar önce gerekli araştırmayı yapmadan yazılmış ve gerçeği yansıtmayan bir yazı, daha sonraları kaynak da zikredilmeden alıntı yapılıp bilimsel olmayan bazı yayınlarda tekrarlanmış, bu da tamamen gerçeğe aykırı bir anlaşılmaya sebep olmuştur.

Söz konusu türkünün hikâyesi hakkında yazılan ilk bilgiler, Kütahya'da basılan *Aksu* adlı derginin I. cildinin 7. sayısında, 7. ve 15. sayfalarda, Nisan 1965 de yayınlanmıştır. Yazarı, o yıllarda Kütahya Lisesi'nde Sanat Tarihi öğretmeni olan Muazzez Özker'dir.

Özker, aşağıdaki metninde aynen aktardığımız türkü hikâyesini şu şekilde sunmuştur: "Bundan 80:100 yıl önce Kütahya'nın bir ailesinin yakışıklı bir oğulları, bir başka ailesinin de çok hareketli olduğundan kendisine Deli Düve lakâbı takılmış kızları vardı. Bunlar birbirleri ile evlenir, fakat bu evliliği çekemeyen birkaç delikanlı gelini tehdit eder: "Kocandan ayrılacaksın, yoksa seni dağa kaldırırız, kocanın da gözlerini kör ederiz" diye haber gönderirler. Gelin de: "Ne olur kocama dokunmayın ne isterseniz yaparım" der. Bunu haber alan gençler, gelini çeşme başına çağırır ve bir atın üzerine bindirip kaçırırlar. Gelin çığlık atar kocası Asalıoğlu da yardıma koşar, gençler kocasını öldürür ve gelini dağa kaldırırlar. Oğullarının ölümünü gören gencin ana ve babası saçını başını yolar. Bu feci ölümü gören genç kızlar şu türküyü yakarlar:

Salım geldi musallaya dayandı,
Boz pantolonum al kanlara boyandı.
Seni vuran oğlan nasıl dayandı.
Amanın da deli Düve öyle de böyle olurmu?
Kız ben ölürsem dünya sana kalırmı?

Kütahyanın sığırları akışır,
Zaptiyeler kol kol olmuş bakışır.
Asalı oğluna çuha şalvar yakışır,
Amanın da deli Düve öyle de böyle olurmu?
Kız ben ölürsem dünya sana kalırmı?" (Özker, 1965, s. 7).

2.2. Türkü ve Hikâyesi Hakkında Yapılan Yanlışlıklar

Özker, Türkü ve menşei olarak gösterdiği hikâyeyi kaleme alırken bariz noktalama ve yazım hataları yapmıştır. Bunları sırasıyla vermeye çalışalım:

Metinde geçen 80:100 yıl ibaresinin 80-100 yıl şeklinde yazılması gereklidir. Yine "olurmu" ve "kalırmı" da görüldüğü gibi soru eki "mı/mu"nun ayrı yazılması gerekirken bitişik yazıldığı görülmektedir. Doğrusu "olur mu" ve "kalır mı" şeklinde olmalı. "Deli Düve" takma addır sadece Düve değil "Deli" de büyük harfle yazılmalıydı. Kütahya, özel isimdir. Özel isimlere getirilen çekim ekleri kesme işareti ile ayrılmalıdır. Kütahya'nın yazımı doğrudur.

Bu hatalara ilaveten anlatım bozukluğuna sebep olacak bağlam hataları da yapılmıştır. Aynı cümle içerisinde bir sözcüğün üç defa tekrarlandığı ve anlamın basitleştiği görülmektedir. Nitekim ilk cümlede bunun örneğini görmekteyiz:

"Bundan 80:100 yıl önce Kütahya'nın bir ailesinin yakışıklı bir oğulları, bir başka ailesinin de çok hareketli olduğundan kendisine Deli Düve lakâbı takılmış kızları vardı." Doğrusu şöyledir: "Bundan 80-100 yıl önce Kütahyalı bir ailenin yakışıklı bir oğlu, bir başka ailenin de çok hareketli olduğundan dolayı kendisine Deli Düve lakabı takılan bir kızı vardı."

"Gelin çığlık atar kocası Asalıoğlu da yardıma koşar, gençler kocasını öldürür ve gelini dağa kaldırırlar." Doğrusu şöyledir: "Gelin çığlık atınca kocası Asalıoğlu da onun yardımına koşar, ancak gençler gelinin kocasını öldürür, gelini de dağa kaldırırlar."

Yapılan hatalar arasında en önemlisi de hikâyenin tamamen yanlış olarak anlatılmış olmasıdır. Derleme yaptığımız hikâye ile karşılaştırdığımızda, Özker'in hikâyesinin anlatımındaki tutarsızlık hemen fark edilmektedir. Aslında, öldürülen Asalıoğlu değil, Vehbi'dir. Özker'in metninde öldürülen Asalıoğlu olarak ifade edilmiştir.

Yukarıdaki anlatımda, önce ismi verilmeyen bir delikanlıdan söz edilmiş, sonra da bu delikanlının Asalılar sülalesine mensup olduğu yazılmıştır. Bu araştırmadan uzak anlatımda Kütahya'nın tanınmış ailelerinden olan Asalılar'a da açıkça bir hakaret söz konusudur. Gelinlerine tecavüz, oğullarına da kavga sonucu ölüm gibi gerçek olmayan yakıştırmalar yapılmıştır. Çünkü Asalıoğlu Ahmet Bey, yakın zamana kadar yaşamış ve Kütahya'da Kavaflar Çarşısı'nda ayakkabı imali ve satışı ile meşgul olmuştur. Yirmi bir yaşında öldürülen Vehbi Bey'i ise o tarihten sonra gören olmamıştır.

Bütün bu hataların dışında türküdeki *"Seni vuran oğlan nasıl dayandı"* şeklinde okudukları mısra, aslında *"Seni doğuran ana nasıl dayandı"* şeklindedir ancak zamanla değiştirilip tahrip edildiği görülmektedir.

Hikâyede öldürülen şahıs Asalıoğlu olarak verilmiştir. Oysa Asalıoğlu Ahmet Bey'i sağlığında ve yaşlı halinde gören ve isimleri bizlerce bilinen kişiler olduğuna göre, öldürülen şahıs o değildir. Dolayısıyla onu öldürülen şahıs olarak göstermenin tutarsızlığı vurgulanmalı ve bu yanlışlık düzeltilmelidir.

Daha sonra yazılan Kütahya'nın türküleri ile ilgili eserlerde ise Özker'in metni yanlış noktalama işaretleri, yazım ve anlatımdaki hatalarla birlikte aynen kaydedilmiştir. Hisarlı ve Pektaş'ın hazırladığı *Hisarlı Ahmet Yorumuyla Kütahya Türküleri* adlı eser misal teşkil eder (Hisarlı, Pektaş, 1995, s. 25).

2.2. Türkünün Gerçek Hikâyesi

Türkü üzerinde daha önce yapılan çalışmalarda Emekli Jandarma Albayı Osman Zeki Akgün'den istifade edilmiştir (bkz.Uygun, 1999, s:17-2000, s:76). Akgün, rahmetli Vehbi'nin yeğenidir. 2000 yılının Haziran ayında vefat etmiştir. Osman Zeki Akgün aynı zamanda, Kütahya'nın tanınmış müftülerinden, benim de annem Nimeti Hanım'ın babası İbrahim Akgün Hoca Efendi'nin ağabeyinin oğluydu. Ailelerin birbiri ile sık oturup kalkmaları, Zeki Akgün'ün babası Abdullah Hamdi Bey'in Dursunbey'de Hâkimlik görevi yaparken genç denilebilecek bir yaşta ölmesi de aile fertleri arasındaki bağları kuvvetli kılmıştır. Çocukluğumuzda Osman Zeki Akgün'den defalarca dinlediğimiz bu türkünün hikâyesini yeniden araştırdık. Bu defa da rahmetli Akgün'ün yeğeni Gülsen Kılavuz Hanım'dan öğrendiğimiz aşağıdaki bilgileri aktarmaya çalışalım.

2.2.1. Kaynak Kişi Hakkında Bilgi

Derlemenin kaynak kişisi Gülsen (Gürcan) Kılavuz, Vehbi Bey'in kız kardeşi Azime Hanım'ın torunudur ve hakkında elde edilen bilgiler aşağıda verilmiştir:

Kaynak kişinin adı soyadı	: Gülsen (Gürcan) Kılavuz
Doğum tarihi	: 1936
Doğum yeri	: Kütahya
Anne adı soyadı	: Melahat (Akgün) Gürcan (Vehbi Bey'in yeğeni)
Baba adı soyadı	: Ulvi Gürcan
Anneanne adı	: Azime Akgün (Vehbi Bey'in kız kardeşi)
Dede adı	: Şükrü Bey (Vehbi Bey'in babası)
Eşinin adı soyadı	: Rıza Kılavuz
Hikâyede geçen kişiye yakınlığı	: Vehbi Bey'in ikinci kuşak yeğeni
İkâmet yeri	: Kütahya Servi Mahallesi

2.2.2. Kaynak Kişiden Derlenen Hikâye

Gülsen Kılavuz, türkünün menşei olan hikâyeyi anlatmadan önce ailesi hakkında şu bilgileri verir:

"Büyük dayım Vehbi Bey ve babası Şükrü Efendi, *Kadıyoranlar* lakâbı ile anılan Kütahya'nın tanınmış ailelerinden birine mensuptur. Ailenin hâli vakti oldukça yerindedir. Olayın geçtiği günlerde baba oğul manifaturacılık yapmaktadırlar. Şükrü Dede'min, Vehbi Dayı'mdan başka iki çocuğu vardır. Biri 1895-1968 yılları arasında yaşamış olan anneannem Azime Akgün, diğeri de 1885-1960 yılları arasında yaşamış olan Milli Emlak Memurluğu'ndan emekli Haşim Altınbaş'tı. Anneannem Azime Hanım, Vehbi Dayı'm öldürüldüğünde altı yaşında imiş. Bu durumda olay 1901 yılında meydana geliyor. Vehbi Dayı'm da öldürüldüğünde 21 yaşındadır. Bu durumda dayımın doğum tarihi 1880 yılına denk düşüyor. Olayın adlî yönünü ise Kütahya Adliyesi'nde çıkan yangında evrakların yanmasından dolayısı araştıramadık."
Türkünün hikâyesini Gülsen Kılavuz şöyle anlatır:

"Olay günü Vehbi Dayı'm, dükkânlarından veresiye kumaş satın alıp uzunca bir süre borcunu ödemeyen müşterilerinden "Deli Düve" takma adı ile anılan hafif meşrep bir kadının Gazişeyh Mahallesi'ndeki evine alacak istemeye gitmiş. Bu sırada kadının dostu olan (*Asalılar*) sülalesine mensup Ahmet Bey de evde imiş.

Dayım, kadının evini bulmuş ve kapının tokmağını çalmış. Deli Düve, pencereden dışarıya bakıp içeride Ahmet Bey'in olduğunu, sonra dükkâna geleceğini söylemiş. Bu sırada ne olduğunu öğrenmek için dışarıya çıkan Ahmet Bey, kendinden daha genç ve yakışıklı olan Vehbi Dayı'mı görmüş. Dostu olan kadının onunla konuşmasını başka şekilde yorumlayıp, dayımla kavga etmeye başlamış. Ahmet Bey, kavganın sonunda Vehbi Dayı'mı bıçaklamış. Olay sırasında kırk yaşlarında olan Ahmet Bey'e çevreden yetişen birkaç kişi, bu gencin kadınla bir ilişkisi olmadığını söyleseler de bıçaklanmaya engel olamamışlar.

Vehbi Dayı'm sokakta can vermiş. Teyze oğlu olan Galip Aral bu durumu duyar duymaz koşup olay yerine gelmiş, ama iş işten çoktan geçmiş. Vehbi Dayı'm kan kaybından ölmüş. Galip Bey koşup acı haberi eve iletmiş. Bu acı haberi alan dayımın annesi, üzüntüsünden hızla kilo almaya başlamış ve kırk gün sonra beyin kanamasından ölmüş."

Kaynak kişiden edinilen bilgilerin ışığında türkünün gerçek hikâyesi böylece verilmiştir. Bu durumda Kütahya'da basılmış kitap ve dergilerde türkünün hikâyesi olarak yazılan tamamen uydurma hikâyeler, bu doğrultuda düzeltmeli ve düzeltilmiş şekliyle kayda geçmelidir. Böylece Türk halk kültürü ürünlerini tespit etmeye ve korumaya yönelik olumlu bir adım atılmış olacaktır. Bu makalenin yayınlanmasının esas amacı da budur.

3. Türkünün Metni

Kütahya'nın pınarları akışır
Zaptiyeler kol kol olmuş bakışır
Asalı'ya çuha şalvar yakışır
Aman aman Vehbi'm öyle de böyle olur mu?
Ah sen ölürsen dünya bana kalır mı?

Salın geldi musallaya dayandı
Kar beyaz Vehbi'm al kanlara boyandı
Seni doğuran ana nasıl dayandı
Aman aman Deli Düve öyle de böyle olur mu?
Ah ben ölürsem dünya sana kalır mı?

4. Sonuç

Türküler; sevdaların, sevinçlerin, tasaların, umutların, özlemlerin ve isteklerin izlerini taşıdığı gibi yaşam biçiminin, sosyal hayatın, sanat gücünün hatta milli konuların da akislerini yansıtır. Bu bağlamda engin kültür hazinemiz halkbilimi ve onun en önemli bölümlerinden olan türkülerimiz yüzyıllardan bu yana, bizi geçmişe bağlayan bir tarih ve ahenk köprüsü olmuştur. Bu durumda, derlenerek elde edilen bilgilere dayanılarak Kütahya türkülerinin çıkış olaylarına ait yapılan çalışmalardaki dayanaksız aktarımları düzeltmek gerekmektedir. Yapılan düzeltmeleri dikkate almak, hatta yakın sayılabilecek tarihte gerçekleşen bir olayı ve onun türküsünün anlatımını saptırıp uydurma hikâye düzmenin halk bilimi araştırmacılığı ile ne kadar bağdaştığını sorgulamak gerekir. İşte bu anlayışla *Kütahya'nın Pınarları (Vehbi) Türküsü* üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde, genç yaşta öldürülen Vehbi Bey'in yaşayan yakınlarından edindiğimiz bilgiler yukarıdaki anlatımla sunulmuştur.

KAYNAKLAR

Ali Şir Nevâyî (1993), *Mîzânu'l- Evzân*, Haz. Kemal Aslan, Ankara: TDK Yayınları.
BEKKİ, Salahattin (2004), *Baş Yastıkta Göz Yolda (Sivas Türküleri)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
ÇANLI, Zeynep (2007), Kütahya-Şeyhler Beldesi Folklor Örnekleri Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Kütahya.
DİLÇİN, Cem (1997), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
GÜNEY, Eflatun Cem (1971), *Folklor ve Halk Edebiyatı*, İstanbul: MEB Yayınları.
HİSARLI, Mustafa; PEKTAŞ, İsmail (1995), *Hisarlı Ahmet Yorumuyla Kütahya Türküleri*, s.25 Kütahya.
ÖZKER, Muazzez (1965), "Halk Edebiyatı Mahsulleri", *Aksu Dergisi*, C. I, S. 7, s. 7, Kütahya.
Türkçe Sözlük (1998), C. I-II, Ankara: TDK Yayınları.
YAKICI, Ali (2007), *Halk Şiirinde Türkü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
UYGUN, Mehmet Nuri (1999), "Vehbi Türküsü Üzerine I", *Motif Dergisi*, S. 17, s. 23, İstanbul.
_____ (2000), "Vehbi Türküsü Üzerine", *Musiki Mecmuası*, S. 469, s. 76, İstanbul.

ŞEHİRLEŞME SÜREÇLERİNDE SOSYAL BİR İLİŞKİ AĞI OLARAK HEMŞEHRİ DERNEKLERİNİN İŞLEVLERİ: KÜTAHYA ÖRNEĞİ[1]

Fatih ÖZBAY*

Özet: Şehirleşme süreçleri sosyal bilimler literatüründe tüm dünyada oldukça geniş bir yer edinmiştir. Şehir ve şehirleşme, her zaman insan ve toplum yaşamında büyük dönüşümlere neden olmuş böylelikle de önemli bir inceleme nesnesi olagelmiştir. Bu çalışmanın ana eksenini de şehirleşme ve dolayısıyla göç konusuyla ilgili bir kavram olan hemşehrilik olgusu ve dolayısıyla hemşehri dernekleri bağlamında oluşan sosyal ilişki ağlarının işlevleri, etkinliği ve imkânlarının araştırılması oluşturmaktadır. Kütahya ölçeğindeki şehirlerin nüfus yapısı özellikle kırsal bölgelerden yoğun iç göçlerle şekillenmiştir. Bunun yanında kısmen de Balkan göçmenliği gibi dış göçlerde nüfus yapısında etkili olmuştur. Ancak Kütahya'da sosyal örgütlenme ya da ilişki ağları bakımından etkin ve yaptırım gücü bulunan örgütlenmelerden söz edebilmek mümkün değildir. Bu çalışmada, temel olarak nicel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve uygulama olarak anket tekniği kullanılmıştır. 45 Hemşehri Derneğine ulaşılmış ve anket soruları vasıtasıyla derneklerin amaçları, çalışma alanları, eksiklikleri, imkânları ve etkinlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bulgular bu doğrultuda bilimsel yöntemlerle değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehirlileşme, Göç, Hemşehri, Hemşehri Derneği, Sosyal İlişki Ağı

FUNCTIONS OF FELLOW COUNTRYMEN ASSOCIATIONS IN THE PROCESSES OF URBANISATION AS A SOCIAL RELATION NETWORK: INSTANCE OF KÜTAHYA

Abstract: Processes of urbanization have gained quite a large place in the literature of social sciences all over the world. Urban and urbanisation have caused great changes in the lives of people and society and thus have become a very important study case. Main axis of this study is also urbanisation and therefore the fact of citizenship as related to the matter of immigration and therefore the investigation of the functions, efficiency and recourses of social networks created in context of the fellow countrymen associations. Demographies of the cities in the size of Kütahya are generally formed by the domestic migrations from the rural areas. Besides this, migrations from the Balkans have also been effective in the formation of demography. However, in Kütahya we cannot talk of associations that are effective and have the power of sanction in context of social organizations or relations. In this study mainly quantitative research method is preferred and in practice survey method is used. 45 fellow countrymen associations were contacted and via survey questions their aims, work areas, deficiencies, resources, and activities were tried to be determined. Findings were accordingly evaluated with scientific methods.

Keywords: Urbanisation, İmmigration, Citizenship, Fellow Countrymen Associations, Social Relation Network

1. Giriş

Şehirleşme, sosyal gerçekliklerin sistematik bir bilimi olan(Freyer, 2012, s. 168) sosyolojinin incelediği önemli sosyal olgulardan birisidir. Çünkü şehirlerin ortaya çıkması ve şehirleşme süreçleri(Tuna, 1987) tarihsel süreçte her zaman insan ve toplum yaşam biçimlerinin değişimi dahası modern bir yaşam biçimine geçiş süreci anlamı taşımıştır. Şehirleşme süreçleri beraberinde birçok başka olguya da işaret etmektedir. Bu anlamda modern yaşam biçimlerini yansıtan şehirleri, "…modern sosyal kurumları ve karmaşık bir ağ şeklinde ve hiyerarşik olarak örgütlenen müesseseler…(Arlı, 2005, s. 286)"in temsil etmekte olduğu söylenebilir.

Şehir yerleşimlerinin karşıtı olarak kırsal yaşam biçimlerinde, var olan sosyal ilişki ağları öncelikle yaşamı mümkün olduğunca kolaylaştıran niteliklere sahiptir. Bu anlamda çoğunlukla ek herhangi bir başka sosyal ilişki ihtiyacı da oluşmamaktadır. Ancak göç olgusuyla şekillenen şehirleşme süreçleriyle birlikte sosyal yaşamda büyük çaplı değişimler ve dönüşümler meydana gelmektedir(Thorns, 2004). Bu süreçte ikincil ilişki ağları içinde yaşamlarını sürdüren bireyler, cemiyet yaşantısı içinde yabancılaşmakta ve yalnızlaşmaktadır. Bu gerekçelerle de bu süreçte formel ya da enformel birincil ilişki ağları ihtiyacı oluşmaktadır.[2] Söz konusu ilişki ağlarının başında da hemşehrilik gelmektedir. Hemşehrilik ilişkileri, zamanla sosyal bütünleşme sürecinin de bir parçası olmakta ve şehrin hızlı ve farklı sosyal yaşam döngüsü içinde bireylerin şehre dayanışma ve güç ilişkileriyle(Oğuz Işık, M. Melih Pınarcıoğlu, 2001) tutunmalarının da işlevsel bir aracı hâline gelmektedir. Çünkü göçle oluşan şehirleşme, başlı başına travmatik sosyal bir dönüşüm (Erder, s. 233) anlamı kazanmaktadır. Özellikle modern karmaşık şehirleşme süreçlerinde işin içine çok boyutlu faktörler, bileşenler ve paydaşlar katılmaktadır.

Türk toplum yapısında da göç hareketlilikleri ve şehirleşme süreçleri tarihsel süreçte pek çok kez farklı düzeylerde de olsa yaşanmıştır. Her dönemin farklı gerekçeleriyle göç ve göçe bağlı sosyal komplikasyonları da var olmuştur. Değişik nedenlerle iç göç olmakta ve göç eden insanlarımız da birbiriyle tanışıp bilişme, dayanışma ve yardımlaşma için hemşehri dernekleri kurmaktadır. Bu durum, hemşehrileri göçün olumsuz sonuç ve etkileri karşısında, daha güçlü hâle getirme amacındadırlar. Kütahya'dan göç ederek diğer illerde yaşamakta olanlara ya da il içinde bir başka yerleşim yerine göç ederek yerleşenlerce kurulan hemşehri dernekleri hakkında bilgi edinmek; etkinliklerini ve imkânlarını görmek; farklı ya da yeni çalışma alanlarını fark edebilmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

---

[1] Bu çalışma, 2013 yılında Kütahya Valiliği İl Sosyal Etüt ve Proje Müdürlüğü ile Dumlupınar Üniversitesi arasında ortaklaşa gerçekleştirilen bir araştırma projesinden türetilmiştir.
* Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, fatih.ozbay@dpu.edu.tr
[2] Örnek bir çalışma için bkz: Ayşen Şatıroğlu, Hayati Tüfekçioğlu, **İstanbul'da "Enformel" Yerleşim Bölgelerine Bir Örnek: Bayramtepe**, Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi – 8. Sayı, İstanbul 2004, s. 9-40.

Bu çalışma kapsamında Kütahya ilinden göç edenlerin kurdukları dernekler ile merkez ilçe ve diğer ilçelere göç edenlerin kurdukları dernekler ve Kütahya'ya göç etmiş kişilerin kurdukları Kütahya'da faaliyet gösteren dernekler bulunmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada geçen bazı kelime ve anahtar kavramlar üzerinde kısa birer açıklama yapmak yerinde olacaktır: Sivil toplum örgütü/kuruluşu (STK), dernek, hemşehri derneği, göç, iç göç, hemşehrilik, şehirleşme, şehirlileşme vb.

Genel olarak sivil toplum "devlet iradesiyle ortaya çıkmayan, kültürel planda toplum üyeleri tarafından demokratik esaslara uygun olarak tezahür eden, toplumun örgütlenmesiyle sosyal hayatı yönlendirici bir etkinliğe sahip olan, haklarını müdafaa eden, medenî bir ortamda müspet değişikliklerden yana tavır koyan ve bunun için mücadele eden, devlet denetimi ve baskısının belirleyici olmadığı topluma" denmektedir(Seyyar, 2007, s. 832). Bir başka tanıma göre ise "sivil toplum, hiçbir üst kimliğe ve gerçekliğe başvurmaksızın, kendi gelişimini yönlendirebilen ve anlamlandırabilen, bunun için gerekli dinamikleri barındıran, devletten özerk, sürekli bir gelişme içerisinde bulunan bireyler ile örgütlenmeler topluluğudur"(Yıldırım, 2003, s. 228). Modern toplumların örgütlü toplumlar olduğu düşünülürse; sosyal örgütlenmelerin gücü, demokrasinin de gücünü yansıtan birer gösterge olmaktadır. Bu bağlamda artık modern zamanlarda sivil inisiyatifler ve girişimcilik bireylerin sosyal yaşamda etkinliğinin önemli bir göstergesi konumundadır.

Sivil toplum örgütleri/kuruluşları ise, "devlet, hükümet ve bürokrasinin oluşturduğu yapılardan bağımsız olarak, sosyal tabana dayalı ortak-birlikte girişim ve inisiyatif oluşturup kullanabilen örgütlenmeler"dir(Seyyar, 2007, s. 831). İngilizce karşılığında -*nongovernmental organization*- (kısaca NGO), hükümet dışı organizasyonlar anlamında kullanılmaktadır. Sendikalar, dernekler, kitle örgütleri, kadın dernekleri vb. birer sivil toplum kuruluşlarıdır. Modern demokratik toplumlarda sivil toplum kuruluşları faaliyet alanlarında güçlü ve etkin roller üstlenirler. Kamu gücünün dışında demokratik sivil bir güç olarak vardırlar.

Bunun yanında kimi zaman cemiyet ile dernek eş anlamlı kullanılabilmektedir. Buradan hareketle cemiyet ya da derneğe, belirli bir ortak amacı gerçekleştirmek için kurulmuş, idarî yapısı ve görevleri de bulunan örgütlü bir sosyal birim olarak bakılmaktadır. Dernek nedir? sorusunun cevabı, 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nda madde 2'de şöyle verilmiştir: "Kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları"(Dernekler Kanunu, 2004)

Hemşehri dernekleri, üyelerine en azından aidiyet duygusunu yaşatması gibi gerekçelerle kurulan sivil toplum kuruluşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemşehrilik, eski hâl ile yeni hâl arasında bir geçiş alanını da ifade etmektedir; göç eden kişi eski hâlinin izlerini ve psikolojisini taşımanın yanında yeni hâl içinde tutunmanın, yer edinmenin heyecanını da yaşamaktadır. Bu geçiş alanı, geçicidir. Zamanla, yeni yer ve koşullarına uyum sağlayanlar, bu geçiş alanını bitirenler olurken yeterli başarıyı elde edemeyenler, hâlâ o alanın imkânlarına yapışmış durumdadırlar. Başarılıların hemşerilik ilişkilerine verdiği değer, yeni gelişen bireysel ve kurumsal ilişkilerin gölgesinde kalır ve nihayet son bulabilir.

"Göç tanımları incelendiği zaman iki ana grup görülür. Birincisi göçü coğrafi/fiziksel bir hareketlilik olarak görürken, ikincisi buna ilave olarak toplumsal sonuçları olan bir hareketlilik olarak kabul eder." (Bal, 2011, s. 92) Göç, kısaca çeşitli sebeplerle bir yerleşim yerinden yahut (ilçe, il ve ülke gibi) sınırları belirli bir siyasî birimden bir başka birime gitmektir. Göçler; birey, aile veya gruplar halinde gerçekleşebilir; sosyal, siyasî, ekonomik gibi çok çeşitli sebepleri vardır. Gönüllü, zorunlu, kontrollü gibi biçimlerde yapılabilen göçlerin, ülke içinde olanlarına diğer bir ifadesiyle ve çoğunlukla kırdan şehre göçlere iç göç, başka ülkelere olanlarına yani yurtdışı göçlere dış göç denir. Özellikle de iç göç bağlamında kırdan şehirlere göçler olarak literatürde kullanılmaktadır.[3]

Şehirlileşme ise, "kentli insan davranışlarının bireyde, ailede ve diğer sosyal gruplarda gelişmesi süreçlerini anlatan bir olgudur. Bu olgu ekonomik, sosyal, siyasal, psikolojik, inançsal ve estetik olmak üzere en az altı boyutta gözlenebilir." (Bal, 2011, s. 75)

Göç ve şehirleşme olgularıyla doğrudan bağlantılı olan "hemşehri dernekleri" de bu geçici alanın kuruluşlarıdır. Çalışma ve etkinlik içeriklerini geliştirip zenginleştiren hemşehri dernekleri ömürlerini uzatabilirler; bunu yapamayanlar, git gide daha az ilgi görecek ve üye sayıları da azalacak olmaları nedeniyle zamanla var olma gerekçelerini yitirip ortadan kalkacaklardır.

3. Göç ve Şehirleşme

Osmanlının son dönemlerinde yaşanan geniş çaplı göç hareketlilikleri, Cumhuriyet döneminde farklı gerekçe ve ölçülerde de olsa sürmüş, şehirleri ve şehirleşme süreçlerini her anlamda etkileşmiştir. "Cumhuriyetin ilk dönemindeki merkezî planlama faaliyetleri aracılığıyla şehirlere modern bir yapı ve karakter kazandırma isteği, döneme egemen olan modernist, milliyetçi kanaat ve yaklaşımın etkileri altında şekillendi. Bu milliyetçi söylemin oluşumu ve birey-yurttaşlardan oluşan bir ulus tahayyülü Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren yavaş yavaş ortaya çıkan bir temayüldü" (Arlı, 2005, s. 291-292). Buradan hareketle şehirlerin modernleşmenin bir aracı olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Böylelikle şehirleşmeyle hem şehirlere modern bir görünüm kazandırmak hem de kırsal nüfus oranlarını düşürmek istenmiştir.

Cumhuriyet döneminde özellikle 1948 sonrasında kitlesel olarak kırdan şehirlere göç hareketleri ortaya çıkmıştır. 1948 yılında ABD'den alınan "*Marshall Yardımı*", traktörün yaygınlaşması ile kırsal alanların büyük dönüşümlerinin bir parçası

[3] **Ayrıntılı çalışmalar için bkz:** II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: **Toplum ve Göç**, Sosyoloji Derneği Yayın no: 5, Ankara.

olmuştur(Güven, 1998). Örneğin ülkemizde "1939'da 3200 traktör varken 1959'da bu rakam 44.000'e ulaşmıştır."(İnalcık, 1989) Söz konusu bu süreç kırsal alanlarda işgücü ihtiyacı fazlalığı ya da nüfus fazlası olarak tezahür etmiş ve insanlar öncelikle iktisadi faktörler nedeniyle şehirlere göç etmeye başlamışlardır. Yine Halil İnalcık'ın tespitine göre "1950'ye kadar Türkiye ekonomisi ve sosyal yapısı Osmanlı dönemindeki asırlık geleneksel esas karakterini korumakta idi" (İnalcık, 1989). Ancak 1950'li yıllar sonrasında tarım sektöründe başlayan dönüşüm pratiği, kırdan şehirlere göç ve şehirleşmeye tekabül etmiştir.

Aslında söz konusu şehirleşme arzusu yeni bir durum da değildir. Bu şehirleşme süreçlerinin altında yatan faktörler çeşitlilik arz eder. Ama öncelikle şehirleşme bir devlet politikasıdır. İnalcık'ın az önce de belirttiğimiz ifadesinden de anlaşıldığı gibi(İnalcık, 1989) Türkiye ekonomisi yanında sosyal yapısı da geleneksel karakterini Cumhuriyet dönemine de aktarmıştır. Kısacası yeni Cumhuriyetin toplum yapısı büyük oranda kırsal nüfusa dayanmaktaydı. Bu durum birkaç sebepten dolayı değiştirilmek istenmiştir. Öncelikle şehirleşmenin ya da şehirlileşmenin modernleşmeyle olan yakın ilişkisi ayrıca kırsal alanlarda yaşanan yoksulluk ve yoksunlukların diğer yönüyle de kırsal zenginliklerin şehirlere taşınmasının ülke ekonomisine katkılar sağlayacağı öngörülmüştür. Bu öngörü, kırsal modernizasyonun başlaması ve Demokrat Partinin *her mahalleye bir milyoner* sloganıyla desteklenen politikalarıyla da yakından ilişkilidir. "DP'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmesiyle birlikte uygulanmaya başlanan iktisadi liberalizm "*her mahalleye bir milyoner"* sloganıyla siyasi ve popüler kültürümüze mal oldu. Kentlerin gelişmelerini ve bireylerin refaha kavuşmalarını öngören bu siyasetin bir sonucu olarak 1950'li yıllardan itibaren İstanbul'un çehresi de değişmeye başladı."(Bali, 1999, s. 123)

Bunun yanında ülkemizin özellikle 31 Ekim 1961'de yapılan anlaşma gereği başlayan Almanya işçi göçleriyle sembolleşen dış göçler de geniş kitleleri etkilemiştir.[4] Genel olarak göç kavramı, ülkemizde 1950'li yıllardan bu yana Türk toplumsal yapısı üzerinde en belirleyici sosyal bir olgu ve neredeyse son 50 yılın en hâkim paradigması olmuştur.

Söz konusu göç ve şehirleşme süreçlerinin önemli bir parçası ve tamamlayıcı öğesi hemşehrilik olgusudur. Ülkemizde kısaca ifade ettiğimiz göç ve şehirleşme süreçleriyle nüfus kitleleri öncelikle büyük şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Memleketinden iş bulma ve dolayısıyla daha müreffeh bir yaşam kurma gerekçeleriyle ikincil ilişkilerin hâkim olduğu yeni bir yaşam şeklini gerektiren şehirlerde oluşan göçmenliğin dezavantajlarının azaltılması ya da öncelikle enformel birincil ilişkilerle korunma ve şehirde varlığın idame ettirilmesi amaçlarıyla hemşehrilik ilişki ağları devreye girmiştir. Bu süreç bir süre sonra kendi kendini besleyen bir döngü şeklinde şehre yeni gelenlere *tampon bir mekanizma*[5] olarak işlevler sağlayan bir olgu olmuştur.

4. Hemşehrilik Olgusu ve İşlevleri

Hemşehri, aynı şehirden olmayı ifade eden bir kavramdır. Göçün olduğu yerde "*hemşehrilik ya da hemşerilik"*[6] yani "*aynı şehirli, aynı memleketli olmak*" kavramı vardır ve bir başka şehirde (veya yerleşim biriminde) iken kendisine ihtiyaç duyulan, önemsenen ve dile getirilen bir kavramdır. "Hemşehrilik, aynı coğrafî alana ait olma temelinde kurulan toplumsal bir ilişkiyi tanımlar. Böylesi bir toplumsal ilişki, gerçek veya kurgusal olabilir. Gerçek olduğunda hemşehrilik, aynı köy, kasaba, şehir, il veya bölgede köklenmiş, buraları yurt/memleket edinmiş insanları tanımlar" (Kurtoğlu, 2003: 146-52).

Hemşehrilik, öncelikle göçle birlikte varlığı gün yüzüne çıkan, etkinliği artan sosyal bir olgudur ve modern şehirleşme süreçlerinde inkâr edilemeyecek *tampon işlevler* görmüştür ve görmeye de devam etmektedir(Bal, 1997; Özdemir, 2013).

Hemşehrilik, iki veya daha fazla insan arasında bir ortak nokta, bir esaslı benzerlik yakalama hâline işaret eder. Hemşehrilik, "*gurbet eller"*de insanın yalnızlığını alır; yardımlaşma ve dayanışmaya imkânlar verir; kendini ve kültürünü korumaya, tanıtmaya ve varlığını sürdürme imkânları vermektedir. Ayrıca ortak kültürü ve kaynakları paylaşma imkânları sunmaktadır. Yani hemşerilik, dayanışma ile yola çıkarak, birlikte yarar sağlama alanlarına erişebilir. Sosyolojik olarak nitelemek gerekirse esasen hemşehrilik "biz duygusunun" oluşumuna ve sağlamlaştırılmasına katkı sağlayan bir kavramdır. "Akraba ve hemşehrilerin kendi aralarında yardımlaşmaları sayesinde ortaya çıkan bu enformel dayanışma ağları kentsel alanda göç öncesi ilişkilerin sürdürülebilmesini mümkün kılmıştır." (Bayraktar, 2003, s. 107) Öyle veya böyle bir altüst oluş anlamına gelen göçün kimi olumsuzluklarını ortadan kaldırmada hemşehrilik, sosyolojik bir ifadeyle tampon bir mekanizma oluşturmakta, şehrin dışlama mekanizmalarına direnç sağlayan bir unsur kimliği yüklenmektedir.

Söz konusu hemşehriliğin olumlu yanlarına rağmen bir de sosyal bütünleşmenin sağlanmasında olumsuz nitelenebilecek kimi etkileri de mevcut olduğu belirtilmiştir. "Hemşehrilik ilişkileri ve örgütlerinin (dernek veya vakıf) modern toplumun genel organizasyonu içinde oynadığı role kimi olumsuzluklar atfetmek söz konusu olmakla birlikte, bunların işleyişini doğrudan kollamacılıkla ilişkilendirmek en yaygın yaklaşım değildir. Daha olağan olan, hemşehriliği kentleşme, kentsel kimlikler ve kentsel cemaatler ve dayanışma bağlamlarında ele almaktır."(Kurtoğlu, 2012)

Çoğunlukla kendi hemşehrileriyle iletişime geçen yeni şehirli bireyler, kendilerini böylelikle bir sınır içerisine de dâhil etmiş de

[4] Yurtdışı işçi göçü geniş çaplı olarak, Almanya'yla Türkiye arasında 31 Ekim 1961 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanana anlaşmayla başlamıştır. Daha sonra diğer Avrupa ülkeleriyle de benzeri anlaşmalar imzalanmıştır.

[5] Sosyoloji literatüründe tampon kurum, Mübeccel B. Kıray'ın 1964 yılında Ereğli çalışmasında kullandığı veya tanımladığı önemli bir sosyolojik kavramdır. Mübeccel B. Kıray "Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası" Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2000.

[6] Bu araştırma da aynı şehirli olmak anlamında kullanılan *hemşehrilik* kavramı, Türkçe dil kurallarına göre bir harfin düşürülmesiyle *hemşeri* olarak da kullanılmaktadır.

olmaktadırlar Çünkü aidiyet ya da mensubiyet aynı zamanda başka bir yere ait olmamak anlamı da taşır. Bu bağlamda bazen hemşehrilik *kollamacılık* olarak adlandırılan bir ayrıştırıcı unsur da olabilmektedir. "*Biz ve diğerleri*" ya da "*biz ve onlar*" bir ayrışmayı da vurgulamaktadır. Bir yanıyla da hemşehrilik, bir "*aidiyet duygusu*" paylaşmaktır çünkü. Bir yere ait olma hissi, bireylerin özellikle büyük şehirlere tutunabilmelerinde daha da büyük ve önemli işlevler yüklenmektedir. Sosyal bir ilişki ağı olarak nitelendirdiğimiz hemşehrilik olgusunun öncelikle dayanışma işlevleri ön plana çıkmaktadır. Herşeye rağmen hemşehrinin korunması veya kollanması başka bir boyuttur.

"Dolayısıyla kentlere gelip burada bir şekilde tutunmayı başarmış bireyler bile, kente tam olarak eklemlenmeden, kendilerine özgü ve zaman zaman kentin merkezindeki yerleşik kültürle gerilimler yaşayan, yeni bir kent kültürünün oluşmasına sebep olmuşlardır." (Bayraktar, 2003, s. 107)

5. Araştırma Deseni

5.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı şehirleşme süreçlerinde göç olgusuyla birlikte ortaya çıkan sosyal bir ilişki ağı olarak tanımladığımız hemşehri örgütlenmelerinin Kütahya örneğinde incelenmesidir. Hemşehrilik olgusu özellikle göçün yoğun yaşandığı büyük şehirlerde çok daha büyük anlamlar taşımaktadır. Kütahya ölçeğinde ki şehirler de ise sivil toplum imkânları dernekleşme düzeyinde dayanışma ağları, işlevleri ve etkinlik alanları daha zayıf düzeylerde kalmaktadır. Bu çalışmada tüm bu varsayımların sorgulanması amaçlanmaktadır.

5.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada prensip olarak nicel bir araştırma yürütülmüş ve uygulama kısmında dernek yönetimlerine anket tekniği ile veri sağlanabileceği öngörülmüştür. Kapalı ve açık uçlu sorular anket kâğıdında kullanılmıştır. Kimi sorularda anketi cevaplayanların yorumlarını yansıtabilmeleri maksadıyla, açık uçlu ve birden fazla cevap verebilmeleri sağlanmıştır. Örneklem olarak anketi uygulamak için 58 hemşehri derneği ile görüşülmüş ya da ulaşılmaya çalışılmış ancak 45 tanesinden olumlu cevap alınıp anket uygulanmıştır. % 77,5 oranında bir gerçekleşme olmuştur. Ulaşılamama sebepleri olarak, bazılarının kapanmış olduğu, bazılarının fesholunmak üzere olduğu ve bazılarının da yöneticilerinin ilgisizliği, en öne çıkan nedenler olduğu görülmüştür.

6. Araştırmanın Bulguları ve Analizi

6.1. Ankete Katılan Dernekler Hakkında

Ankete katılan 45 derneğin bulundukları yere göre dağılımı ve sayıları şu şekildedir:

- Kütahya Merkez İlçede 20 adet hemşehri derneği
- Kütahya Simav'da 5 adet hemşehri derneği
- Kütahya Tavşanlı'da 1 adet hemşehri derneği
- Kütahya Aslanapa'da 1 adet hemşehri derneği
- Kütahya Dumlupınar'da 1 adet hemşehri derneği
- Manisa Soma'da 1 adet hemşehri derneği
- Manisa Merkez İlçede 1 adet hemşehri derneği
- Ankara'da 1 adet hemşehri derneği
- Antalya Muratpaşa'da 1 adet hemşehri derneği
- Bursa İnegöl'de 1 adet hemşehri derneği
- İzmir Çiğli'de 1 adet hemşehri derneği
- İzmir Kemalpaşa'da 1 adet hemşehri derneği
- İzmir Buca'da 2 adet hemşehri derneği
- İzmir Bayraklı'da 1 adet hemşehri derneği
- İzmir Menemen'de 1 adet hemşehri derneği
- İzmir Karşıyaka'da 2 adet hemşehri derneği
- İstanbul Fatih'te 1 adet hemşehri derneği
- İstanbul Kadıköy'de 3 adet hemşehri derneği

Bu rakamlardan hareketle, göç veren bir il olan Kütahya'nın en çok İzmir çevresine göç verdiği söylenebilir. Özellikle de Kütahya ili içinde Simav ilçesinin daha çok göç hareketliliğine uğradığı belirtilebilir. Bu rakamlar, göç eden Kütahyalıların, örgütlenmelerde yavaş davrandığı hakkında bir fikir verdiği söylenebilir.

Derneğin bulunduğu en yakın çevrede dernekle ilgili en az aile sayısı yirmi (20); en çok aile sayısı dört bin (4.000) sonucu alınmış olup en az kişi sayısı yirmi (20); en çok kişi sayısı on sekiz bin (18.000)'dir. Bu sayıların, dernek tarafından ulaşılan hemşeri miktarı ile doğrudan ilgili olabileceği açık bir durumdur. Diğer yandan bu miktarlar, derneğin etkililik göstergesi olarak da benimsenebilir. Bir diğer açıdan da, eğer sayı yüksek ise, (derneğin kuruluş tarihi ve hemşerilerin o yere göç etmeleri de hesaba katılarak) bu dernek çevresinde kümelenmiş hemşehrilerin, bulundukları yeni çevreye henüz intibak edemedikleri de düşünülebilir; göç veren çevrenin de sosyo-ekonomik olarak oldukça dezavantajlı olmasının da bir işareti olmalıdır.

Söz konusu 45 Dernek'ten 16 tanesinin başka STK'lar ile işbirliği yaparak etkinlikler yaptığı; 13 tanesinin, işbirliği yaptığı STK'ları ankette belirttiği görülmüştür.
Bu 45 derneğin "yönetim kurulu üye sayıları"na bakıldığında, 18 derneğin (% 40) beş (5); 11 derneğin (% 24,4) yedi (7); 5 derneğin (% 11,1) dokuz (9) üyeli bir yönetim kuruluna sahip olduğu görülmektedir. Bu üçü, yani 5, 7 ve 9 üyeli yönetim kurulu tercihleri toplamı 34 etmekte ve % 75,5 orana ulaşmaktadır. Ayrıca bu derneklerin kuruluş tarihlerine bakıldığında, en genç derneğin 14.01.2013 tarihinde kurulan Kütahya Şaphaneliler Derneği olduğu; en yaşlı derneğin de 1951 yılında kurulan Kütahya İlinde Yetişenler Derneği olduğu görülmüştür.

Ülkemizde "hemşehri dernekleşmesi"nin göç hızına erişemediğini dile getirmek çok da yanlış olmayacaktır.

6.1.1. Meslek/İş Kolu Yoğunlaşması

Anketi cevaplayan derneklerin üyelerinin iş kolu ve meslek dağılımlarında bir homojenlik genel olarak yoktur. Söz konusu dernek üyelerinin çoğunluk itibariyle ücretli olarak çalıştıklarını belirtmek doğrudur. Ancak aşağıdaki derneklerde *meslek/iş kolu yoğunlaşması* gözlenmiştir:

- Kütahya Rumeli Türkleri Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği üyelerinin esnaf olarak daha çok pastane ve lokanta gibi sektörlerde çalıştığı sonucu alınmıştır.
- Kütahya Avdan Soğukçeşme Köylüleri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği ile Manisa ili Soma ilçesinde bulunan Kütahyalılar Kültür ve Dayanışma Derneği üyelerinin yoğunlukla işçi oldukları sonucu alınmıştır.
- Kütahya Niğdeliler Kalkınma ve Dayanışma Derneği üyelerinin çoğunlukla hurdacılık alanında bulundukları sonucu alınmıştır.
- Kütahya Dumlupınar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği üyelerinin genellikle emekli oldukları sonucu alınmıştır.
- Kütahya İlinde Yetişenler Derneği Ankara (Kızılay) Şubesi üyelerinin de çoğunlukla memur olduğu sonucu alınmıştır.

6.1.2. İşbirliği Yapıldığı Belirtilen Etkinlikler

- Düzenlenen gece programlarında Kütahya kıyafetlerini tanıtım amaçlı defileler yapmak.
- Kütahya'da etkinlik yapıp bunu bir dergide haberleştirmek.
- Kütahya'da yapılan Yoncalı Yörük Türkmen Şenliği ile Haymeanayı Anma ve Göç Şenliği'ne katılmak.
- Kitaplardan bilgi paylaşmak.
- Yoncalı Yörük Türkmen Şenliği, köylerine ve bir başka köye ait festivale katılmak.
- Kermes yapmak; konferans ve seminer gibi faaliyetlere katkı sağlamak.
- Kütahya tarihi ve kültürü hakkında söyleşi yapmak.
- Kütahya Kan Bağış Merkezi Müdürlüğüyle ortaklaşa kan bağışı kampanyası düzenlenmek.
- Yöresel "Bezme" gözleme şenliği yapmak.
- Kütahya Belediyesi Kestaş El Sanatları, Kütahya Esnaf ve Sanatkârları Odası (Yöresel Kıyafetler), Gediz Belediyesi Mehteran Takımı, Sanat Dernekleri, Kütahya Halk Eğitim Müdürlüğü, Simav Belediyesi Kaplıca ve Seracıları ile ve Kütahya Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile kendi alanlarında bazı çalışmalar ve etkinlikler yapılmıştır.
- Kültür- Sanat sergileri ve futbol konularında çalışmalar yapmak.
- Antalya Ziraat Mühendisleri Odası T.H.M. Korosu ile Hisarlı Ahmet ve Kütahya Türkmenleri adı altında konser vermek.
- İzmir Kemalpaşa'da Çini atölyesi kurmak.
- Yöresel Halk Oyunları kursu açmak.

6.2. Derneklerin Gelir Kaynakları

Söz konusu 45 Derneğin üyelerinin çoğunluğunun orta gelir grubu insanlarımızın yaşadığı mahallelerde; az bir kısmının üst gelir grubu insanlarımızın yaşadığı, yine az bir kısmının da alt gelir grubu insanlarımızın yaşadığı mahallelerde yaşadığı belirtilebilir.

Bu anket sorusunda araştırma kapsamında ankete katılan 45 derneğin gelir kaynakları incelenmektedir. Bu gibi sorularda ankete katılan derneklere birden fazla seçenek tercih edilebilme imkânı sağlanmıştır. Böylelikle cevaplara göre seçeneklerden yeni gruplamalar yapılmıştır.

Tablo 1: Derneklerin Başlıca Gelir Kaynakları

	Frekans(f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Aidatlar	12	26,7	26,7
Bağışlar	2	4,4	4,4
Etkinlikler	1	2,2	2,2
Diğer gelirler	1	2,2	2,2
Aidatlar ve Bağışlar	18	40,0	40,0
Aidatlar ve Etkinlikler	3	6,7	6,7
Bağışlar ve Etkinlikler	1	2,2	2,2
Aidatlar, Bağışlar ve Etkinlikler	4	8,9	8,9
Aidatlar, Bağışlar ve Diğer gelirler	3	6,7	6,7
Toplam	**45**	**100,0**	**100,0**

Tablo incelendiğinde "*Aidatlar*" ve "*Bağışlar*" tercih seçeneklerinde gösterilen üyelerin ödediği aidatların ve yine üyelerin ve hemşehrilerin yaptığı bağışların en büyük gelir kaynakları olduğu görülmektedir. (yüzdeleri: 26,7+4,4+40,0 = 71,1 %) Bu durum doğal olmakla birlikte "*Etkinlikler*" seçeneğinde söz edilen gelirlerin azlığı, normal olan bu etkinliklerin bile çok az yapılabildiğinin göstergesi olmanın yanında, hemşehri derneklerinin olağan cazibesini bile kazanamadığını da anlatabilir. Bir başka deyişle, "Etkinlikler" seçeneğindeki gelirleri çok olan dernek, hem çok etkin ve tabii cazip hem de geliri bol bir dernek olacaktır.

Diğer yandan, "*Etkinlikler*" şeçeneği gelirlerin azlığı, aynı zamanda, o dernek üyeleri ve çevrelerinde sosyo-ekonomik düzeyin de gelişmesi gereğine işaret eden bir durumu ele vermektedir.

6.3. Hemşehri Dernekleri Amaçları ve Gerçekleşme Oranları

Tablo 2: Hemşehri Derneklerinin Amaçlarına Göre Önem Sırası

	Frekansı (f)	Yüzde (%)
Kültürümüzün devamını sağlar	39/45	86,7
Birbirimize maddi konuda yardımımız olur	2/45	4,4
Bürokrasi ile işlerimiz olduğunda yardımı olur	1/45	2,2
Boş vakitlerimi geçirecek bir imkân olur	3/45	6,7

Anketi cevaplayan 45 dernekten 39 tanesinin, (% 86,7 gibi yüksek bir oranla), hemşehri dernekleri "*Kültürümüzün devamını sağlar.*" tercihini birinci önem sırasına yerleştirmesi, en azından var olan derneklerin çoğunluğunun ekonomi öncelikli bir bakışa sahip olmadığını; sahip olduğu kültürü çok benimsediğini göstermektedir.

Böyle olmakla birlikte, bir sonraki verilen cevaplar, bu derneklerin yöneticileri için, kültürlerinin devamını sağlama (% 91,1) yanında, "*Birbirimize maddi konuda yardımımız olur*" (% 48,9); "*Bürokrasi ile işlerimiz olduğunda yardımı olur"* (% 33,3) ve "*Boş vakitlerimi geçirecek bir imkân olur"* (% 44,4) tercihlerinin derneklerince gerçekleştirildiği kanaati taşıdıklarını göstermektedir. "*Boş vakit*" ile ilgili tercih emeklilerin yaklaşımını öne çıkarmaktadır.

Ancak % 22,2 oranla bunların hiçbirinin derneklerince gerçekleştirilemediği tercihi yapanlar da var. Anlaşılıyor ki, "hemşehri dernekleri" anılan amaçların hepsi hakkında, üyelerini/hemşehrilerini memnun edecek çalışmalar yapmalıdır.

Tablo 3: Hemşehri Derneğinin Gerçekleştirebilen Amaçları

	Frekansı (f)	Yüzde (%)
Kültürümüzün devamını sağlar	41 / 45	91,1
Birbirimize maddi konuda yardımımız olur	22 / 45	48,9
Bürokrasi ile işlerimiz olduğunda yardımı olur	15 / 45	33,3
Bos vakitlerimi geçirecek bir imkân olur	20 / 45	44,4
Hiçbirini	10 / 45	22,2
f1(Haymeanayı Anma Şenlikleri)	1 / 45	2,2
f2(Dayanışma)	2 / 45	4,4
f3(Yükseköğretim öğrencilerine burs verir.)	1 / 45	2,2
f4(Hemşehrilik bağlarını kuvvetlendirir.)	2 / 45	4,4
f5(Yeni tanışmalar ve kaynaşmalar olur.)	1 / 45	2,2
f6(Sosyal kültürel gezi ve piknikler)	1 / 45	2,2

Söz konusu 45 Derneğin "*Tüzüğünüzde belirtilen kuruluş amaçlarından en önemli üç tanesini yazınız*" sorusuna verilen cevaplar şöyle sıralanmıştır:

- Amaç olarak "yardımlaşma ve dayanışma"yı 40 dernek belirtmiştir. % 88,9

- Amaç olarak "eğitim, burs, sosyal ve kültürel faaliyetler" yapmayı 31 dernek belirtmiştir. %68,9
- Amaç olarak "gelenek görenek araştırması yapma"yı 25 dernek belirtmiştir. % 55,6
- Amaç olarak "köyün kalkınmasını sağlamak ve/veya destek olma"yı 3 dernek belirtmiştir. % 6,7
- Amaç olarak herhangi bir belirtmede bulunmayan 2 dernek olmuştur. % 4,4

Görüldüğü üzere bu 45 derneğin amaçları, ilk üç maddede yoğunlaşmaktadır.

Bu amaçları birlikte belirtme durumuna bakıldığında şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

- Amaç olarak sadece "*yardımlaşma ve dayanışma*"yı 8 dernek belirtmiştir. % 17,8
- Amaç olarak sadece "*eğitim, burs, sosyal ve kültürel faaliyetler*" yapmayı 1 dernek belirtmiştir. %2,2
- Amaç olarak "*yardımlaşma ve dayanışma*" ve "*eğitim, burs, sosyal ve kültürel faaliyetler*"i birlikte, 6 dernek belirtmiştir. % 13,3
- Amaç olarak "*yardımlaşma ve dayanışma*" ve "*gelenek görenek araştırması yapma*"yı birlikte, 8 dernek belirtmiştir. % 17,8
- Amaç olarak "*eğitim, burs, sosyal ve kültürel faaliyetler*" ve "*gelenek görenek araştırması yapma*"yı birlikte, 4 dernek belirtmiştir. % 8,9
- Amaç olarak "*yardımlaşma ve dayanışma*" ile "*eğitim, burs, sosyal ve kültürel faaliyetler*" ve "*köyün kalkınmasını sağlamak ve/veya destek olma*"yı birlikte, 3 dernek belirtmiştir. % 6,7
- Amaç olarak "*yardımlaşma ve dayanışma*" ile "*eğitim, burs, sosyal ve kültürel faaliyetler*" ve "gelenek görenek araştırması yapma"yı birlikte, 13 dernek belirtmiştir. % 28,9
- Amaç olarak herhangi bir açıklamada bulunmayan 2 dernek olmuştur. % 4,4

6.4. Hemşehri Derneklerinin Sosyal Anlamda Etkinlikleri

Tablo 4: Yerleşim Birimindeki Hemşehrilerin Nişan, Sünnet, Düğün, Hastalık, Cenaze vb. Törenlerinden Haberdar Olma Sıklığı

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Hepsinden	22	48,9	48,9
Çoğundan	13	28,9	28,9
Bir kısmından	7	15,6	15,6
Çok azından	1	2,2	2,
Hiçbirinden	2	4,4	4,4
Toplam	**45**	**100,0**	**100,0**

Hemşehri derneklerinin, kendi etki alanlarındaki hemşehrilerin nişan, sünnet, düğün, hastalık, cenaze vb. olaylarından haberdar olabilmelerine dair soruya verilen cevaplardan "*Hepsinden*" (% 48,9) ve "*Çoğundan*" (% 28,9) tercihlerinin toplamı % 77,8 oranına ulaşıyor. Şu hâlde dernekler, hemşehrilerin törenlerinden ya da özel günlerinden yeterince haberdar denilebilir.

Tablo 5: Hemşehrilerin Aynı Mahallede Oturmasının Faydaları

	Frekansı (f)	Yüzde (%)
Kültürümüzü koruruz	38 / 45	84,4
Çocuklarımız başıboş kalmaz	19 / 45	42,2
Ailemiz yalnız kalmaz	27 / 45	60,0
Birbirimize maddi konuda yardımımız olur	26 / 45	57,8
Bir sıkıntımızı gideririz	35 / 45	77,8
Önemli bir faydası olmaz	2 / 45	4,4
Diğer	- / 45	0,0

Hemşehrilerin aynı mahallede oturmalarının faydaları konusunda 45 dernekten 38'i (% 84,4), "*Kültürümüzü koruruz*"; 35'i (% 77,8), "*Bir sıkıntımız olsa hemen hemşerimizi bulabiliriz*"; 27'si (%60), "Ailemiz yalnız kalmaz"; 26'sı (% 57,8), "*Birbirimize maddi konuda yardımımız olur*"; 19'u (% 42,2), "*Çocuklarımız başıboş kalmaz*" tercihlerini yapmışlar. Buna göre hemşehri derneklerinde kültürel ve sosyal kaygıların, ekonomik kaygılardan daha öne çıktığı dile getirilebilir.

Kütahya merkez ilçede yaşayan diğer ilçe ve köylerden gelenlerin aynı mahallelerde oturmayı, ilişkilerini öncelikle ve daha devamlı bir biçimde hemşehrileriyle kurmaları sosyal kaygıların, ekonomik kaygılardan daha önde olduğunun bir yalın göstergesi sayılabilir.

6.5. Derneklerin Yardımlaşma Fonksiyonları

Tablo 6: Derneğe Başvuranlara Yardımcı Olma Konusunda Derneğe Üyelik Şartı

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Üye olma şartını gözetiriz	9	20,0	20,0
Hemşehri olmak yeterlidir	36	80,0	80,0
Toplam	**45**	**100,0**	**100,0**

Derneğe yardım için başvuranların hemşehri olması, yardım edilmek için % 80 oranla yeterli görülmektedir. Dernek üyeliği bunun dörtte biri (% 20) kadar bir tercih almıştır. İkisi birlikte düşünüldüğünde, hemşehri derneklerinin yardım konusunda olumlu biçimde ve çok iyi bir algılama düzeyinde oldukları belirtilebilir.

Tablo 7: Derneğe Üye Olan/Olmayan Hemşehrilere Ev Bulmada Yardım Etme

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Evet, her başvurana	26	57,8	59,1
Üyemiz olanlara	1	2,2	2,3
Bazen yardımcı olabiliyoruz	9	20,0	20,5
Yardımcı olmuyoruz	8	17,8	18,2
Cevap vermeyen	1	2,2	100,0
Toplam	**45**	**100,0**	

Ev bulma konusunda, % 59,1 oranında "*her başvuran*"a yardımcı olma tercihi öne çıkmaktadır. Bu yardımın her zaman yapılamadığını ifade eden % 20,5 ile tercih seçeneklerinde olmamakla birlikte derneklerin kendilerinin yazarak belirttikleri "*yardımcı olmuyoruz*"un % 18,2 oranı dikkat çekicidir.

"*Ev buluverme*"nin bir referans olmayı aşan, "*kiracı için sosyo-ekonomik kefil olma*" gibi bir sorumluluk yüklemesinin yanında komşuluk ilişkilerindeki beklenmedik olumsuz gelişmelere açıklık ihtimalleri bu oranları yükselttiği düşünülebilir. Bir başka deyişle, aynı bir derneğe üye olma ve hemşehri olma gibi ilişki ağları, herkes için aynı bir ağırlığı taşımaya elverişli görünmemektedir.

Tablo 8: Derneğin Üye Olan/Olmayan Hemşehrilerine İş Bulmada Yardım Etme Durumu

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Evet, her başvurana	18	40,0	40,9
Üyemiz olanlara	1	2,2	2,3
Bazen yardımcı olabiliyoruz	15	33,3	34,1
Yardımcı olmuyoruz	10	22,2	22,7
Cevap vermeyen	1	2,2	100,0
Toplam	**45**	**100,0**	

İş bulmada yardımcı olmada "*her başvuran*"a tercihi % 40,9 dur. Bu iç göçün olumsuz etkilerini azaltma bakımından olumlu karşılanması gereken bir orandır. Ancak, ayağı yere basan ve % 34,1 oranla tercih edilmiş olan "*Bazen yardımcı olabiliyoruz*" yanında derneklerin kendilerinin yazarak belirttikleri "*yardımcı olmuyoruz*"un % 22,7 oranı dikkat çekicidir.

Bu durum, bir yandan iş bulmanın, ülkemizde hâlen zor olduğunu anlatırken, göç etmek durumunda kalanların büyük bir çoğunluğunun "vasıfsız" işgücü olmasına da işaret edebilir.

Tablo 5: Derneğin Üye Olan/Olmayan Hemşehrilerine Kredi veya Borç Vererek Parasal Yardımda/Destekte Bulunma Durumu

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Evet, her başvurana	2	4,4	4,8
Üyemiz olanlara	2	4,4	4,8
Bazen yardımcı olabiliyoruz	7	15,6	16,7
Yardımcı olmuyoruz	31	68,9	73,8
Cevap vermeyen	3	6,7	
Toplam	**45**	**100,0**	

Tablodan anlaşılmaktadır ki, derneklerin kredi ya da borç verme konusunda ciddiye alınması mümkün olumlu bir alt yapıları yoktur. % 16,7 oranla tercih alan "*Bazen yardımcı olabiliyoruz*" seçeneği -büyük ihtimalle- dernek yöneticileri ve onların iyice tanıdıkları üye/hemşehriler arasında yaşanan bir gerçekliktir. Derneklerin kendilerinin ifade ettikleri "*yardımcı olmuyoruz*"un % 73,8 oranı dikkat çekicidir ve derneklerin kredi ya da borç verme konusunda gerçekten hizmet veremediklerini açık bir biçimde

anlatmaktadır. Şu ihtimali de göz ardı etmemek doğru olabilir: Günümüzde banka ve diğer finans kurumları, daha düşük bedeller ile insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları için derneklerin, bu alanda enstrüman geliştirmesine gereksinim duyulmamıştır.

Tablo 7: Derneğin Üye Olan/Olmayan Hemşehrilerin Eğitim Öğretim Çağında Olan Çocuklarına Eğitim Yardımı

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Okul kıyafeti ve giyecek yardımı yapılır	1	2,2	3,2
Kırtasiye ve kitap yardımı yapılır	3	6,7	9,7
(karşılıksız ve eğitim için) burs verilir	2	4,4	6,5
O anki ihtiyacını giderecek biçimde	25	55,6	80,6
Cevap vermeyen	14	31,1	
Toplam	**45**	**100,0**	

Tabloya bakarak, hemşehri derneklerinin -büyük ihtimalle ekonomik yetersizlik sebebiyle- eğitim yardımı yapamadıkları hemen görülmektedir. Ancak, % 80,6 gibi yüksek bir oranla "*Başvuranlara o anki ihtiyacını giderecek biçimde yardım yapılır*" tercihinin yapılması, konu hakkında bir duyarlılığın ve farkındalığın varlığını ifade etmektedir. Burada % 31,1'lik bir oranı oluşturan 14 hemşehri derneğinin "*Cevap vermeyen*" konumunu seçmesi anlamlı bir durumdur. Ya derneğin hiç gündemine girmeyen bir konu olduğundan ya da derneğin gücünü aşan bir konu olduğundan cevapsız kalınmış olması muhtemeldir.

Tablo 8: Derneğin üye olan/olmayan hemşehrilerin eğitim öğretim çağında olan çocukları için yaptırıp işlettiğiniz yurt ve benzeri imkânlar

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Hayır	42	93,3	100,0
Evet	-	-	100,0
Cevap vermeyen	3	6,7	
Toplam	**45**	**100,0**	

Anlaşılmaktadır ki, hemşehri dernekleri dayanışma işlevlerini daha kapsamlı ve yapısal bir işlev boyutuna taşıyamamaktadırlar.

Ancak Kütahya İlinde Yetişenler Derneği Genel Merkezi, Kütahya Merkez İlçe'de 30 kişi kapasiteli bir pansiyon ile İstanbul'da 55 kişi kapasiteli bir kız yurdu ve yine İstanbul'da 133 kişi kapasiteli bir erkek yurdunu işletmektedir. (Derneğin şubeleri tarafından cevaplanan anketlerde, -muhatap onlar olmadığı için yer almayan- bu bilgi, Genel Başkan Sn. Süleyman Çankaya'dan alınmıştır.) Eğitim konusunda, derneklere ait kız ve/veya erkek öğrenciler için yurtların bulunması, çok sevindirici bir hemşehri dayanışması olmanın yanında iç göçün olumsuz etkilerini azaltma yönlü bir olumlu katkı olması bakımından beklenir bir durumdur.

6.6. Diğer Hemşehri Dernekleri İle İlişkiler

Tablo 9: Yerleşim Biriminde Başka Hemşehri Derneği Mevcudiyeti

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Evet	22	48,9	51,2
Hayır	21	46,7	48,8
Cevap vermeyen	2	4,4	
Toplam	**45**	**100,0**	

Tablo, "hemşehri dernekleri" kurulmuş olmakla birlikte henüz amaçlarını daha bir detaya indirebilen, (örneğin Kütahya Gediz Piynar Köyü Apartman Görevlileri Yardımlaşma, Dayanışma ve Kültür Derneği gibi) bir anlamda uzmanlık sergileyebilen farklı hemşehri derneklerinin kurulmamış olduğunu anlatmanın yanında, "hemşehri dernekleri" sayısının artması gereğini de ifade etmektedir.

Tablo 10: Yerleşim Biriminde Başka Hemşehri Derneği İle İlişki Sıklığı Durumu

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Hiç ilişkimiz olmadı	11	24,4	34,4
Bazen	14	31,1	43,8
15 günde bir	4	8,9	12,5
Ayda bir	3	6,7	9,4
Cevap vermeyen	13	28,9	
Toplam	**45**	**100,0**	

Tablo, ülkemizdeki hemşehri derneklerinin, iç göç hızına uygun olarak çoğalmadığını anlatmanın yanında Kütahya İli'nden ve Kütahya İli içinde göç edenlerin kurdukları derneklerin de sayıca azlığına rağmen diğer hemşehri dernekleriyle ilişkilerin sıklık derecesi olarak "*bazen*" ile "*15 günde bir*" tercihleri toplamının (43,8+12,5) % 56,3 oranına ulaşması, dernek yönetimlerinin işbirliğine, derneklerarası yardımlaşma ve dayanışmaya açık olduklarını anlatmaktadır.

Ne var ki, 45 dernekten 13'ünün % 28,9 oranıyla "*Cevap vermeyen*" konumunu seçmesi de dikkat çekici düzeyde anlamlıdır. % 34,4 geçerli yüzdeye ulaşmış olan "*Hiç ilişkimiz olmadı*" seçeneğinin bu derneklerin adetlerinin, üye sayılarının, üyelerin meslek ve eğitim bakımından çeşitliliğinin artması yanında kendilerini geliştirmelerine paralel olarak azalacağı öngörülebilir. Ya da kendi hâlinde çevre derneklerden habersiz ilişkisizlik gibi olumsuz bir anlama da geldiği düşünülebilir.

Bu anlamda hemşehrilik olgusunun şehirlere entegrasyon süreçlerinde şehre tutunma ve varlığını sürdürebilme imkânları yanında şehirlilik bilincine erişme noktasında olumsuz birtakım işlevlerde görmektedir. "Kentlilik, kent topluluklarının tipik toplumsal yaşam kalıplarını anlatan bir terimdir." (Marshall, 1999, s. 400) Örneğin bugün İstanbul'da *İstanbulluluk bilinci* (Arman, 2013) toplumda oluşturulmak istenmektedir. Ancak genel itibariyle bireyler şehirlere göç ettikten sonra uzun yıllar geçirmelerine rağmen memleketlerinden taşıdıkları sosyo-kültürel dinamiklerini uzun yıllar korudukları, sonradan gelen nesillere de kısmen de aktardıkları görülmektedir. Bu durumda şehirlileşme ve şehirlilik bilinci oluşturulmasında yetersiz ya da etkisiz kalındığı düşünülebilir.

Tablo 11: Derneklerin Başka Var Olan (Başka İllerden Gelenlerin, Özellikle Kütahya'ya Komşu İllerden Gelenlerin Kurdukları) Hemşehri Dernekleri İlişkilerin Sıklığı

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Hiç ilişkimiz olmadı	15	33,3	36,6
Bazen	20	44,4	48,8
15 günde bir	2	4,4	4,9
Ayda bir	4	8,9	9,8
Cevap vermeyen	4	8,9	
Toplam	**45**	**100,0**	

Bu tablo, konuya ilişkin önceki sorularda ortaya çıkan görünümü desteklemektedir. "*Bazen*" tercihinin % 48,8 ulaşmış olması, diğer hemşehri dernekleri ile ilişkilerin henüz kurumsal bir düzey kazanamadığını ifade ediyor olabilir. Ayrıca göç edenlerin bulundukları yeni çevreye uyumuna bağlı olarak "*hemşehri dernekleri*"nin giderek sönümleneceği ve nihayet ortadan kalkacağı gerçeğine de işaret ediyor olabilir. Bir önceki tablo analizinde de belirtildiği gibi küreselleşen dünyada kısmen de olsa yerelleşmeyi ön plânda tutan hemşehri dernekleri işlevlerini zamanla kaybetmeleri nedeniyle varlıklarını korumakta güçlük çekeceklerini düşünebiliriz. Ayrıca eğer şehirli bilinci oluşturulmak istenmekte ise çok daha yerelleşmeyi ve sınırlı bir kitleye hitap eden hemşehri derneklerinin varlıklarını ve sınırlı işlevlerini sürdürebilmeleri zor olacaktır.

6.7. Dernek Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerine Katılım

Tablo 12: Derneğin Üyelerinin Derneğin Faaliyetlerine Katılım Sıklığı

	Frekansı (f)	Yüzde (%)
Tüm faaliyetlerine	32 / 45	71,1
Yılda bir-iki kez yapılan yemeklerine	11 / 45	24,4
Sadece Yıllık Kongrelerine	6 / 45	13,3
Hiçbir faaliyetine katılmıyorlar	2 / 45	4,4
Diğer (Çay Toplantıları, Piknik, Özel gece vb.)	8 / 45	17,8

Derneklerin "*Tüm faaliyetlerine*" katılım seçeneği % 71,1 (32 dernek) ile en yüksek oranda tercih edilmiştir. Bu durum hemşehri dernekleri için son derece olumlu bir hâl olduğu söylenebilir.

Tablo 13: Derneğin Son Bir Yılda Gerçekleşen Faaliyetleri

	Frekansı (f)	Yüzde (%)
Üyeleriyle ailecek katılımı olan kokteyl vb. etkinlik.	12	26,7
Üyesi olan ve olmayan hemşehrilerle piknik	23	51,1
Üyelere yönelik seminer veya herhangi bir konuda kurs	9	20,0
Dernekçe düzenlenen konferans	5	11,1
Dernekçe düzenlenen gezi	15	33,3
Sınavlara hazırlık kursu veya çalışmaları	2	4,4
Diğer etkinlikler	18	40,0
g1 (Çay Toplantıları, Şenlikler, Konserler vb.)	12	26,7
g2 (Anma Etkinlikleri)	1	2,2
g3 (İftar Yemeği, Piknik, Toplu Sünnet Kermes vb.)	4	8,9
g4 (Kan Bağışı, Sosyal Sorumluluk Kampanyaları)	1	2,2

Derneklerin 2012 yılı etkinliklerinden en çok ilgi göreni % 51,1 oranı (23 dernek) ile "*Dernek üyesi olan ve olmayan hemşehrilerle piknik*" seçeneği olmuştur. Bunu % 40 oranla (Çay Toplantıları, Şenlikler, Konserler vb.) "*Dernekçe düzenlenen diğer etkinlikler*" izlemektedir. % 33,3 oranla "*Dernekçe düzenlenen gezi*" üçüncü sırada yer tutmaktadır. Bundan sonra sırayla % 26,7 oranla "*Dernek üyeleriyle ailecek katılımı olan kokteyl vb. Etkinlik*"; % 20,0 oranla "*Dernekte üyelere yönelik seminer veya herhangi bir konuda kurs*" seçeneği gelmektedir.

Bütün bunlar derneklerin birlik-beraberlik içinde faaliyetlerini yapabildiklerini göstermektedir. Ayrıca "*Dernekte üyelere yönelik seminer veya herhangi bir konuda kurs*" seçeneğinin % 20,0 oranla tercih edilmesi dernek üyelerinin kültürel etkinlikler ve bilgi kazandıran çalışmalara açık olduklarının bir göstergesidir.

Tablo 14: Bulunulan Yer ve Çevresinde Kütahya Kültürünü Tanıtıcı Etkinlikler Mevcudiyeti

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Evet	19	42,2	44,2
Hayır	24	53,3	55,8
Cevap vermeyen	2	4,4	
Toplam	45	100,0	

"Kütahya Kültürü"nü tanıtıcı etkinlik ve çalışmaların "hemşehri dernekleri"nden doğal olarak ve daha çok beklenmesi doğal bir durumdur. Bunun (% 44,2 oranında) yapılıyor olması Kütahya İli adına olumludur.

6.8. Siyasi Tercih Oluşturmak

Tablo 15: Seçimlerde Dernek Olarak Ortak Karar Alma

	Frekansı (f)	Yüzde (%)	Geçerli Yüzde
Evet	9	20,0	20,5
Hayır	35	77,8	79,5
Cevap vermeyen	1	2,2	
Toplam	**45**	**100,0**	

STK'lara bakış bağlamında değerlendirilerek, bu tabloda verilen cevaplar farklı yönleriyle değerlendirildiğinde olumlu ve olumsuz algılanabilecek yanları bir arada taşımakta olduğu söylenebilir. Demokratik bir toplumda STK'ların, üyeleri ve etki alanları içinde ortak bir siyasi görüş oluşturabilmeleri yadsınacak bir durum olmasa gerektir. Bir diğer bağlamından bakıldığında derneklerin etkinliklerinin birer sivil toplum aracı olmalarının gereği olarak önerilerinin ya da söyleyecek sözlerinin olmaması gibi bir anlamda çıkarılabilir. Sivil toplum örgütlerinin ileri demokrasilerde ilgi alanlarındaki çözüm önerileri büyük önem taşımaktadırlar.

Sivil toplum örgütleri İngilizce tercümesindeki *hükümet dışı organizasyonlar* (NGO-nongovernmental organization) anlamında her ne kadar siyasi birer organizasyon olmalarıyla birlikte sosyal hayatın içinde var olduklarından dolayı, çeşitli konular hakkında kanaatlerinin olmaları demokrasilerde istenen/olması gereken de bir özelliktir. Bu yönüyle ortak birtakım amaçları gerçekleştirebilmek amaçlarıyla faaliyet gösteren hemşehri derneklerinin ortak görüşlerinin de olabilmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Bu yönde hazırlanmış bir çalışma da ifade edildiği gibi sivil toplum örgütleri demokratik ülkelerde birer baskı grubu işlevleriyle meşru bir durum olarak siyasete etkileri olabilmektedir (Aktan, Ay, Çoban, 2007).

6.9. Dernek Başkanlarının Bazı Gözlemlerinin Sonuçları

Bu bölümde dernek başkanlarının gözlemlerinin baz alındığı sorular bulunmaktadır. Dernek tüzel kişiliğinin yanında dernek yöneticilerinin düşünceleri ve gözlemlerinin de katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

Tablo 16: Borç Paraya İhtiyacı Olan Hemşehrinin Borç İsteme Önceliği Olan Kişiler

	Frekansı (f)	**Yüzde (%)**
İş arkadaşlarından	25 / 45	55,6
Komşularından	12 / 45	26,7
Hemşerilerinden	29 / 45	64,4
Akrabalarından	29 / 45	64,4
Banka vb. kurumlardan	22 / 45	48,9
Derneğimiz ve/veya üyelerinden	7 / 45	15,6

Dernek yöneticilerinin gözlemlerine göre "Borç paraya ihtiyacı olan hemşehriniz öncelikle kimden borç ister?" sorusunun cevabı olarak "*Derneğimiz ve/veya üyelerinden*" tercihi % 15,6 ile en son sırada yer almaktadır. Dernek üyelerinin kendi aralarındaki ve dernek-üye ilişkilerinin kişiye getirisi bakımından bu oran düşük görülebilir.

45 dernekten 22'sinin (% 48,9) yöneticisinin borç para almanın "*Banka vb. kurumlardan*" olduğunu belirtmesi, ekonomimiz adına olumlu bir durumdur. Ayrıca kişilerin gelirlerinin sürekliliğine ve borçlanma cesareti vermesine de bir işaret olabilir.

"Hemşerilerinden" ve "Akrabalarından" seçeneklerinin her ikisi de % 64,4 oranla (29'ar dernek tarafından) tercih edilmiş olup "İş arkadaşlarından" borç alma tercihi % 55,6 oranı ile ikinci sırada bulunmaktadır. Akrabalık ve hemşeriliğin birbirine yakın sonuç alması, gurbette bu ikisinin aşağı yukarı aynı düzeyde algılanabilirliğinin bir ifadesi olsa gerektir.

Tablo 17: Derneğinizden Borç İstendiğinde Öncelikle Borç Verilebilecek Kimse

	Frekansı (f)	**Yüzde (%)**
Öğrencilere	29 / 45	64,4
Dernek Üyelerine	13 / 45	28,9
Hemşehrilerime	12 / 45	26,7
Yardıma İhtiyacı Olana	33 / 45	73,3
Hiçbirine	1 / 45	2,2

Derneklerinden borç isteyenlerden önceleyecekleri kişiler hakkındaki soruya dernek başkanları, % 73,3 oranla (33 dernek) "*Yardıma ihtiyacı olana*" tercihini kullanmışlardır. Bunu % 64,4 oranla (29 dernek) "*Öğrencilere*" seçeneği; % 28,9 oranla "*Dernek üyelerine*" seçeneği; % 26,7 oranla "*Hemşehrilerime*" seçeneği izlemektedir.

Anlaşılıyor ki, ihtiyaçlılık hâlindeki kesinlik ve netlik, dernek yöneticilerinin kararını kesinleştirmektedir. Öğrencilerin ve yardıma ihtiyacı olanın öne çıkması bunu teyit etmektedir.

Tablo 18: Kaza, Ölüm, Hastalık Gibi Acil Yardım Gerektiren Durumlarda Derneğin Yaptığı Yardımlar

	Frekansı (f)	**Yüzde (%)**
Sms İle Haberleşme	32	71,1
Maddi ve Manevi Destek	19	42,2
Hasta Ziyareti	19	42,2
Araç Temini	18	40,0
Cenaze ve Taziye Ziyareti	16	35,5
Cevap Vermeyen	13	28,9

Kaza, ölüm, hastalık gibi acil yardım gerektiren olağandışı durumlarda derneğin yaptığı ve %71,1 gibi en yüksek tercihle belirtilen "Sms *mesajı atarak üyeleri ve dernek çevresini haberdar etmek*"tir. Daha sonra % 42,2 oranla "*maddi ve manevi destek*" ile "hasta ziyareti" seçenekleri gelmektedir. % 40,0 tercih ile "*araç temini*" seçeneğini % 35,5 tercih oranı ile "cenaze ve taziye ziyareti" seçeneği izlemektedir.

Dikkat çekici olan şudur ki, 13 dernek (% 28,9) bu soruda "*cevap vermeyen*" konumunu seçmiştir. Bu derneklerin, üyelerine bu türden hizmetleri, -ekonomik yetersizliklerinden dolayı- yeterince götüremedikleri için bu konuda cevapsız kaldıkları düşünülebilir.

7.Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, şehirleşme süreçlerinde formel ya da enformel sosyal bir ilişki ağına işaret eden hemşehri dernekleri bağlamında Kütahya'da var olan ya da şehir dışında Kütahyalı hemşehri derneklerinin ilişki ağındaki işlevleri ve imkânları üzerine yoğunlaşmıştır.

Öncelikle ifade etmeliyiz ki, modern toplumlar örgütlü toplumlardır. Kamu gücü ve imkânlarının yanında modern toplumlarda sivil toplum inisiyatiflerinin güçleri de o oranda güçlü ve etkindir modern toplumlarda. Sivil toplumun etkin olması, yoğun emek isteyen demokratik katılım ve irade ortaya koyabilme becerisi gösterilmesine bağlı olduğu da söylenebilir. Ancak modern demokratik toplum örneklerine nazaran toplumumuzda bu yönde etkili ve birer baskı mekanizması olabilme kapasitesine sahip dernekleşme, Kütahya ölçeğinde ki şehirlerde daha az ilgi gördüğü anlaşılmaktadır.

Hemşehrilik olgusunun artık özellikle göçe bağlı oluşan şehirleşme süreçlerinin hızlı geliştiği dönemlere oranla daha etkisiz olduğu gözlenmektedir. Büyükşehirlere nazaran çok daha az nüfuslara sahip Kütahya gibi şehirlerde yardımlaşma ve dayanışma ilişkileri, -birincil ilişkilerin varlığını bir düzeyde de olsa korumasına bağlı olarak- dernekleşme olarak tezahür etmemiş olduğu düşünülebilir. Ya da dernekleşme gerçeklemiş olsa dâhi etki ve işlev alanı büyükşehir derneklerine oranla çok daha zayıf kalmakta oldukları söylenebilir. Daha genel olarak ise hemşehrilik kapsamında kurulan derneklerin, özellikle kırdan şehirlere yoğun göç dönemlerine nazaran işlevlerine duyulan gereksinimin azalmıştır. Ayrıca da günümüz küreselleşme süreçlerinde bireylerin hemşehrilik olgusuyla kendilerini ifade etmemekte ya da yaşamlarını bu olguya bağlı olarak anlamlandırmamaktadırlar.

Bu çalışmada kısaca şu bazı sonuç ve değerlendirmeleri yapabiliriz:

- Derneklerin üye aidatları yanında çeşitli etkinlik ve programlar ile gelirlerini çoğaltmaları konusuna eğilmeleri, kendi amaçlarını gerçekleştirme bakımından zaruri görünmektedir. Diğer yandan, üyelerin meslekî dağılımını ve eğitim düzeylerini çeşitlendirmeleri de kendilerine çok olumlu destek imkânları sunacaktır.

- Dernek yönetimlerinin üye/hemşehri yardımlaşması konusunda imkân/insan/mekân/zaman bağlamında kendi durumlarına uygun çözüm geliştirmeye yönelmeleri gerekmektedir. Dernekte bir yardımlaşma sandığının kurulması; kurumsal bir yaklaşım içinde dernek yönetiminin iş bulma konusunda Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri ile temas hâlinde bulunması; dernek adına, düğün, nişan, toplantı gibi tören ve çeşitli çalışmaların yapılabileceği bir lokal oluşturma; eğitim desteği ve bursu verebilmek için bir "eğitim fonu" oluşturmak; en azından bir hedef olarak, derneğin bir öğrenci yurdu açması gibi hususlar, dayanışma ve yardımlaşma imkân ve fırsatlarını arttıracaktır. Bazı alanlarda üye/hemşehri çerçevesini aşan çalışmalar yapmak gerekeceği de dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

- Avrupa Birliği kapsamlı projeler ile İçişleri Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın, Kalkınma Ajanslarının desteklediği projeler yaparak çalışma alanlarını geliştirmeleri ve derneklerin kendi amaçlarını gerçekleştirme adına yeni imkân ve fırsatları elde etmeleri önerilebilir.

Bu anlamda ülkemizde daha güçlü, etkin, organize ve işlevsel bir dernekleşme üzerinde çalışılması gerektiği anlaşılmaktadır. Genel itibariyle sivil toplum kuruluşlarının ileri demokratik ülkeler seviyesine oranla ülkemizde özellikle de nüfus ve iktisadi kapasitesi bakımından nispeten küçük yerleşim birimlerinde sivil toplum hareketlerinin etkinlik alanları ve yaptırım kapasiteleri çok yetersiz düzeyde oldukları anlaşılmaktadır. Hemşehri dernekleri kısmen bazı işlevler görmekte olsa da; sivil toplum kuruluşları, sosyal yaşam içinde yeterince hem ilgi görmemekte hem de kitlelere kamunun iş yapma kapasitesi dışında insan kapasitesini yine bireyler için yönetme, sevk/idare etme ve yönlendirme amaçlarına yeterince hizmet etmemekte olduğu izlenimi edinilmiştir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C., Ay, H., & Çoban, H. (2007). Siyasal Karar Alma Sürecinde Çıkar Grupları. D. D. C. Can Aktan içinde, *Modern Politik İktisat: Kamu Tercihi*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Arlı, A. (2005). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Şehirleşme ve Gecekondu Araştırmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *3*(6), 283-352.

Arman, A. (2013, 12 13). 13 milyonun sadece 2 milyonu gerçek İstanbullu. *Hürriyet Gazetesi*. 12 13, 2013 tarihinde http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/22279879.asp adresinden alındı

Bal, H. (1997). Kentsel Toplumda Anomi-Yabancılaşma Olgusu Kente Göç Edenlerin Alternatif Çözümü: Hemşehri Birlikleri. S. Derneği (Dü.), *Toplum ve Göç* içinde (s. 431-440). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Bal, H. (2011). *Kent Sosyolojisi.* Isparta: Fakülte Ktabevi.

Bali, R. N. (1999). Çılgın Kalabalıktan Uzak…. *Birikim*(123), 35.

Bayraktar, U. (2003, Ekim). Formelleşen Hemşehri Dayanışma Ağları: İstanbul'daki Hemşehri Dernekleri. *Toplumbilim* (Göç Özel Sayısı), 107.

Dernekler Kanunu. (2004. 11. 23). *Resmi Gazete* (25649).

Erder, S. (tarih yok). Yoksulluğu Önleme Stratejileri. (S. T. Diyalogu, Dü.) 233.

Freyer, H. (2012). *Sosyoloji Kuramları.* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Güven, S. (1998). *1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri.* Bursa: Ezgi Kitabevi.

İnalcık, H. (1989). Köy, Köylü ve İmparatorluk. *5. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi.* İstanbul: A.D.T.K.K.

Yayınları.
Kıray, M. B. (1964). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Bağlam Yayınları.
Kurtoğlu, A. (2005). Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler. *European Journal of Turkish*(Thematic Issue N°2). http://www.ejts.org/document375.html adresinden alındı
Kurtoğlu, A. (2012). Siyasal Örgütler ve Sivil Toplum Örgütleri Bağlamında Hemşehrilik ve Kollamacılık. *Ankara Üniveristesi SBF Dergisi, 67*.
Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü.* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları,.
Oğuz Işık, M. M. (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk - Sultanbeyli Örneği.* İstanbul: İletişim Yayınları.
Özdemir, G. (2013, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic). Tampon Mekanizmadan Siyasal Aktörlüğe Hemşehri Dernekleri. *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*(Spring 8/6).
Seyyar, A. (2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü.* İstanbul: Değişim Yayınları.
Sosyoloji Derneği. (1997). Toplum ve Göç. S. Derneği (Dü.), *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi* içinde, *5*. Ankara.
Şatıroğlu, A., & Tüfekçioğlu,, H. (2004). İstanbul'da "Enformel" Yerleşim Bölgelerine Bir Örnek: Bayramtepe. *Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi*(8. Sayı), 9-40.
Thorns, D. C. (2004). *Kentlerin Dönüşümü: Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam.* (E. N.-H. Nal, Çev.) İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı.
Tuna, K. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
Yıldırım, M. (2003). Sivil Toplum ve Devlet. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt : 27* (No: 2), 228.

TANZİMAT'TAN SONRA (1839) KÜTAHYA'DAKİ HIRİSTİYANLARIN DİNÎ-İDARİ DURUMLARI VE YAŞADIKLARI TARTIŞMALI MESELELER

Ahmet TÜRKAN[*]

Özet: Tanzimat'tan sonra Osmanlı'nın birçok yerinde olduğu gibi Kütahya'daki Hıristiyanlar arasında da değişim yaşanmıştır. Rum, Ermeni, Katolik ve Protestanların yaşadığı bu şehirde, her bir dinî grup, yeni düzenlemeler ışığında kendi kurumsal yapılarını oluşturmuştur. Değişim sürecinin beraberinde getirdiği yeni yapılanmaların irdelendiği bu çalışmada, öncelikle Kütahya'daki Hıristiyanların sosyal ve dinî konumları incelenmiştir. Kütahya Hıristiyanlarının bağlı bulunduğu metropolitlik ve piskoposluk merkezleri tarihî süreç içerisinde açıklanmıştır. Bunun yanı sıra, kendi aralarında yaşadıkları dinî ve kurumsal problemler ele alınmıştır. Bu problemler, Kütahya'nın kazaları ve Osmanlı'nın geneli karşılaştırılarak irdelenmiştir. Diğer taraftan Kütahya'ya sürgün olarak gelen Hıristiyan ruhani ve mülteciler üzerinde de durulmuştur. Özellikle Bulgar Kilisesi'nin kuruluşunda önemli rolü olan Piskopos Hilaryon'un sürgünü ayrıntılı incelenmiştir. Daha çok Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri ve Hüdavendigar Vilayeti Salnameleri çerçevesinde irdelenen Kütahya Hıristiyanlarının durumları hakkında, Osmanlı'nın diğer bölgesinde yaşayan Hıristiyanlarla karşılaştırılarak analizler yapılmıştır. Buna göre, Hıristiyan din adamlarının Osmanlı Hükûmetine ilettikleri arzuhallerindeki dinî ifade ve yorumlar, Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisini ilgilendiren önemli ayrıntıları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Katolik, Rum, Ermeni, Protestan, Hilaryon

THE CONTROVERSIAL ISSUES AND RELIGIOUS-ADMINISTRIVE CONDITIONS OF CHRISTIANS IN KÜTAHYA AFTER TANZİMAT (1839)

Abstract: After Tanzimat, there was a variation among Christians in Kütahya as in many parts of Ottoman Empire. In this city which Greeks, Armenians, Catholics, and Protestants lived there, each religious group has created its own institutional structures in the light of regulations. In this study that new settlements brought by the process of variation were examined, the social and religious positions of Christians in Kütahya were primarily discussed. The centers of Metropolitan and Bishoprics affiliated with Christians in Kütahya were clarified in the historical process. In addition to, the religious and intuitional problems they have were handled. These problems were scrutinized by comparing the counties of Kütahya and Ottoman Empire. Another issue discussed here is refugees and Christian leaders exiled to Kütahya. Especially, the exile of Bishop Hilaryon who had an important role in the establishment of the Bulgarian Church was examined in detail. The situations of Christians in Kütahya which were studied in the light of Prime Ministry Ottoman Archives documents and Hüdavendigar Vilayeti Salnameleri were analysed by being compared with Christians lived in other regions of Ottoman Empire. In this sense, the religious expressions and comments that Christian clergy reported to Ottoman Empire have included important details involving History of Religions and Phenomenology of Religion.

Key Words: Kütahya, Catholic, Greek, Armenian, Protestant, İlarion

Giriş

Batılı ülkelerin desteğini almak ve devletin temel kurumlarını kuvvetlendirmek için 3 Kasım 1839'da ilan edilen Hatt-ı Hümayûn ile birlikte Osmanlı'da, *Tanzimat* diye nitelendirilen yeni bir döneme girildi. Hatt-ı Hümayun ile Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Gayrimüslimler için ırk ve mezhep farkı olmaksızın eşitlik, can, mal emniyeti sağlanıyor ve diğer din mensupları ile Müslümanlar arasındaki farklılıklar kaldırılıyordu (Lewis, 1998: 584; Bozkurt, 1996: 42). Bu eşitlik ilkesine Osmanlı'nın birçok yerindeki Müslümanlar tepki gösterdi. Tanzimat'ın, Gayrimüslimlerin tümünü memnun ettiği de söylenemezdi. Osmanlı Devleti'nde protokolde en ön sırada yer alan Rum Patriğinin, Yahudi Hahambaşısı ile eşit olmaları Patrikhaneyi de rahatsız etmekteydi (Ortaylı, 2005: 93). Fener Rum Patrikhanesi'ni rahatsız eden diğer bir husus ise Bulgarların, Patrikhanenin himayesinden ayrılmak için yaptığı teşebbüslerdi. Nitekim Tanzimat'ın ilanından kısa bir zaman sonra Bulgarlar, İstanbul'da kendilerine ait bir kilise kurmak için teşebbüste bulundular (Ahmet Refik, 1341: 73-84).

Tanzimat'ın etkilediği diğer Gayrimüslim grup, Ermenilerdi. 1830 yılında Katolik Ermenilere ayrı bir millet statüsü verilmesi, tartışmaları sonlandırmamıştı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HH., 1245/1830 :1235/48143) Çünkü, 1834'te getirilen mezhep değiştirme yasağı ile birlikte Ermeni Patriği, Katolik veya Protestan olmak isteyen cemaat mensuplarına baskıda bulunuyor ve Hükûmet tarafından yaptırımların uygulanmasını istiyordu (Takvim-i Vekayi, 1 Zilkade 1250/1 Mart 1835; BOA, A. MKT., 1260/1844: 21/78) Diğer taraftan misyonerlerin savunuculuğunu üstlenen İngiltere, Fransa ve Amerika gibi ülkelerden Tanzimat dolayısıyla serbestliğin ortaya çıktığına dair şikâyetler geliyordu. Nitekim Fransa ve İngiltere'nin baskısına daha fazla dayanamayan Osmanlı Hükûmeti, 1844'te mezhep değiştirme yasağını kaldırdı (Engelhardt, 1999: 87).

Osmanlı Hükûmeti, artık yasal bir zemine oturduğundan mezhep değiştiren kişiler ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapmaya başladı. Buna göre, mezhebini değiştiren bir Gayrimüslim, yeni katıldığı mezhebin patriğinden veya en büyük ruhanî reisinden bir ilmühaber getirmek zorundaydı. Hükûmet, ilmühaberi getiren kişi ile ilgili olarak gerekli incelemeyi yaptıktan sonra mezhep değişikliğini onaylayacaktı (BOA, DH. MKT., 1306/1889:1576/65). Ayrıca mezhep değişikliklerinin vergi, nüfus gibi birçok hususta karışıklıklara neden olabileceği endişesiyle senede bir defa yapılması kararlaştırıldı. Ancak daha sonra yeni katılmak istenilen mezhebin ruhanî liderinin ve yabancı devletlerin şikâyetleri nedeniyle mezhep değişikliğinin senede bir defa olması şartı

[*] Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aturkan81@hotmail.com

kaldırıldı. Bu da Osmanlı Devleti'nin mülki idarecilerini sıkıntıya soktu. Çünkü bir kişinin senede iki defa mezhep değiştirmesi, nüfus ve vergi defterlerinde karışıklığa yol açıyordu. Ayrıca birkaç defa mezhep değiştiren kişi, karşı mezhebin mensuplarından bir sosyal baskı görüyor, bu durum ise mülki nizamı sağlamakla yükümlü olan idarecileri zor durumda bırakıyordu. Dolayısıyla hükûmete sık sık şikâyetler geliyordu. Örneğin Suriye Valiliği, konu ile ilgili olarak 1889 yılında hükûmete gönderdiği bir yazıda, mezhep değiştirmek isteyen kişilerin kayıtlarının tashihinin yapıldığını, ancak bazen bir kişinin Rum milletinden iken Katolik mezhebine, daha sonra Protestan mezhebine girdiğini, sonradan yine Rum milletine geri döndüğünü belirterek bu zorluğun giderilmesini istemişti. Hükûmet tarafından gönderilen cevabi yazıda ise, "mezhep değiştirenlerin kayıtlarında müddet tayin edilmesinin maslahata muvafık olmayacağı" dile getirilerek validen yürürlükteki kanunu uygulaması istendi (BOA, DH. MKT., 1312/1894: 2067/2).

Tanzimat'tan sonra yaşanan bu tartışmalar, Osmanlı'nın birçok yerindeki Gayrimüslim unsurların yoğunluğuna bağlı olarak farklı boyutlarda cereyan etmekteydi. Örneğin, Diyarbakır, Mardin, Musul, Şam ve Halep'te yaşayan Süryanilerin, Katolik mezhebine girmesinden dolayı bu ismi hangi grubun kullanacağı bir problemdi. Katolik olanların Süryani ismini alıp alamayacağı, Yakubi isminin kadim Süryanileri ifade edebileceği, Süryanilerin başına Katolik isminin konulabileceği gibi hususlar Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan konulardandı (BOA, Sadaret Buyruldu Defterleri, no: 3, 1258/1843: 185). Ayrıca, kilise ve manastırların kime ait olacağı da diğer bir tartışmalı meseleydi (BOA, İ. ŞD., 1284/1868: 1/38; A. MKT. MHM., 1296/1879: 484/3; MV., 1302/1885: 3/14). Bu konuda Osmanlı Hükûmeti, sorunun çözümü için farklı metotlar uygulama yoluna gitti. Örneğin, Musul'da anlaşmazlık mahallindeki dört kiliseden biri Katolik Süryanilere, diğer üçü de Kadim Süryanilere verildi (BOA, Y. A. RES., 1304/1886: 35/58). Yine başka bir tarihte Musul'daki kiliselerden yedisinin Katolik Süryanilere, diğer üçünün ise Kadim Süryanilere verilmesi kararlaştırıldı (BOA, İ. MMS., 1304/1887: 89/3799).

Tanzimat'tan sonra Rum ve Bulgarlar arasındaki ilişkilerde de değişiklikler oldu. Bulgarların, Patrikhane'den ayrı bir yapı oluşturma gayretleri, yüzyılın sonuna kadar süren tartışmaları da beraberinde getirdi. Rum-Bulgar tartışmalarının yoğun olduğu yerlere bakıldığında, genelde İstanbul, Edirne ve Balkan şehirlerinin ağırlıkta olduğu görülmekteydi (Basiret, 10 Zilhicce 1287/3 Mart 1871; BOA, HR. TO., 1291/1875: 249/89; Y. PRK. A., 25.3.1885: 4/5). Uzun yıllar devam eden kilise tartışmalarından dolayı Osmanlı Hükûmeti, Süryanilerde olduğu gibi Bulgarlarda da, kiliselerin paylaşımında bir hayli zorlanmaktaydı. Balkanların birçok yerinde, daha önceden Rumların piskopos olarak atandığı yere sonradan Bulgarların atanması diğer bir kriz konusuydu. Ermenilerde ise, sorunun cinsi ve boyutu bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Örneğin, Ermenilerden ayrılan Protestan ve Katolikler, kilise paylaşımı konusunda bir problem yaşamazken, mezarlık konusunda birçok yerde büyük sorunlar yaşamaktaydılar (Y. PRK. AZN., 1309/1891/: 6/5).

Tanzimat sonrası Kütahya'da yaşayan Gayrimüslimlerin durumuna bakıldığında, Osmanlı'nın diğer bölgelerinde yaşayan Hıristiyanlara göre benzer ve farklı yönlerin bulunduğu görülür. XVI. yüzyılda Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşan Kütahya'daki Gayrimüslim nüfusta, XIX. yüzyıl itibariyle, Yahudiler yer almamaktadır. Ancak Ermeni Kilisesi'nden ayrılan Katolik ve Protestanlar ayrı bir millet olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Beş kilisenin bulunduğu Kütahya'da, Protestan Ermeniler, din ve eğitim alanında kurumsal yapılar oluşturamamışlardır. Gayrimüslim liderlerin görev yaptığı *Kütahya Liva İdare Meclisi'nde* Protestan Ermenilerin varlığı da gözükmemektedir (Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi (HVS), 1292/1875: 150; 1324/1906: 398).

Kütahya'da yaşayan Hıristiyanlar arasında şer'i mahkemelere yansıyan binlerce olay bulunmaktadır. Daha çok arazi anlaşmazlığı, miras, sınır problemleri, alacak-verecek türünden olan bu tür anlaşmazlıklar, bu çalışmanın konusu dışındadır (Gümüş: 2002: 118,119, 175, 509, 544; Kurukaya, 2003: 41, 47, 61, 101, 103-106, 299-300). Çalışmanın kapsamı daha çok Kütahya ve çevresindeki Rumlarla, Ortodoks, Katolik ve Protestan Ermenilerin Kütahya'daki dinî ve idarî durumları ve yaşadıkları kurumsal ve mezhepsel problemlerdir.

1. Kütahya'da Hıristiyanlığın Gelişimi

Kütahya'daki Hıristiyanların varlığının, M.S. II. yüzyıla kadar gittiği söylenebilir. Nitekim Hıristiyanlığın erken dönemlerine ait olan Kütahya'daki bir mezar kitabesinde "Biz Hıristiyanız" yazısından dolayı buradaki Hıristiyanların, Montanist[1] anlayışa sahip Hıristiyan grubu olduğuna dair iddialarda bulunulmaktadır. Montanist tarikatının mensupları Romalı devlet adamlarının takibatı ve zulmü karşısında kendilerinin Hıristiyan olduklarını gizlememekte ve martyos (şehit) olmayı kendileri için şeref kabul etmekteydiler. Bu bağlamda, Kütahya'daki mezar taşlarında geçen "Biz Hıristiyanız" ibaresi de Montanistler için ölümün kendileri için bir şeref olmasının yanında, Roma İmparatorluğu'na açık bir karşı çıkışı da ifade etmekteydi (Drew, 2007: 436-437). Kütahya'daki erken dönem Hıristiyan yazıtlarını inceleyen Thomas Drew ise, bu iddialara karşı çıkmakta ve mezar taşlarındaki "Hıristiyan" ibaresinin Montanistleri ifade etmediğini, aynı mezarlıkta bulundukları politeist komşuların mezarlarından kendilerini ayırt etmek için böyle bir ifade kullandıklarını belirtmektedir (Drew, 2007: 436-437). Arkeolojik

[1] Montanist hareket, Küçük Asya kökenli olup Frigya bölgesinde ortaya çıkmıştır. Hareket ismini Frigya'da yaşamış olan Montanus isimli ilk piskoposundan almıştır. Montanus'a göre, Hıristiyanlar şehit unvanını almak için arayış içerisinde olmalıydılar. Montanizm, sıkı oruç kuralları koymanın yanında, din değiştirip ikinci kez Hıristiyan olanlar için de ikinci vaftiz zorunluluğu getiriyordu. Hareketin geleneksel kilise öğretisine saldırdığı anlayışının hâkim olması üzerine Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan piskoposlar bir araya gelerek Montanistçileri aforoz ettiler. Bizans İmparatoru I. Justiniaus'un (527-65) katı yasaları, Doğuda bu akımın sonunu hazırladı. Ancak kalıntıları IX. yy'a kadar devam etti (Handley, 2005: 1041-1043; Moeller, 2005: 611; Drew, 2007: 437; Atiya, 2005: 456).

incelemelerin yanında, Kütahya'nın heretik (sapkın)[2] Hıristiyanların merkezi konumunu ihtiva etmesi bağlamında, Frigya bölgesinde önemli yer işgal ettiği kaynaklarda zikredilmektedir (Ramsay, 1890: 94).

Montanist olsun ya da olmasın Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Kütahya'da belli miktarda Hıristiyan bulunmakta olup, şehir Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri haline gelmişti. Roma'nın takibatına maruz kalan pek çok Hıristiyan'ın bu şehre sığınması dolayısıyla Kütahya, Hıristiyanlar için önemli bir sığınak konumu görüntüsü vermiş, hatta bu nedenle Roma tarafından bir takım yaptırımlara da maruz kalmıştı (Yıldız, 1981-1982: 35). Ancak Roma'nın takibat ve zulümleri Hıristiyanları zayıflatmak bir tarafa daha da güçlendirmişti. Onlar, dinî toplantılarını özel evlerde yapıyor ve oluşturulan mahalli kiliseler vasıtasıyla da dinî ihtiyaçlarını karşılıyorlardı (Besnard, 1995: 137; Aydın, 2011: 345).

313 yılında İmparator Konstantin'in Milan Fermanı ile Hıristiyanlara geniş bir din ve vicdan hürriyeti verilmiştir. Böylece pagan imparatoru olan Konstantin, artık Hıristiyanların imparatoru olmuş ve paganlara baskı yapmaya başlamıştır (Eroğlu, 200: 311). Paganlara yapılan baskılar, İmparator Theodosius zamanında daha da artmış, hatta Theodosius, kalan pagan kalıntılarının tamamen yıkılması için 388 yılında Mısır, Suriye ve Küçük Asya'ya (Anadolu) Romalı bir vali göndermiştir (Vailhe, 2005: 1141). Bu anlamda Kütahya'da bulunan Aizanoi'deki[3] Zeus Tapınağı da kiliseye dönüştürülmüştür (Freely, 2004: 14).

395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu'na tabi olan Kütahya, önceden olduğu gibi önemini korumuş ve Kütahya'yla (Kotiaeon) birlikte, Ankara (Ancyra), Aizani (Aizanoi) ve Simav (Synaus) gibi şehirler piskoposluk konumuna sahip olmuşlardır (Kütahya Ansiklopedisi, 1999: 40; Yıldız, 1981-1982: 35-36; Texier, 2002: II/285). Kütahya piskoposluğunun kısa bir dönem, Şuhut[4] (Synada) metropolitliğine bağlandığına dair bilgiler de zikredilmektedir. Nitekim aynı şekilde Kadıköy Konsili (451) öncesinde Nesturilerin ve Eutyches'in öğretilerine karşı verilen mücadelede aktif rol oynayan Eusebius'un başkanlığını yaptığı Eskişehir (Dorylaeum) piskoposluğu da, Şuhut metropolitliğine bağlı olarak görev yapmıştır (Ramsay, 1890: 94; Texier, 2002: II/285; Waggaman, 2005: 278; Chabman, 2005: 982; Bacchus, 1905: 1235). IX. yüzyılın erken tarihlerine gelindiğinde ise, Kütahya'nın dinî yetki alanı daha da büyüyerek metropolitlik seviyesine yükselmiştir (Foss, 1991: 1154).

2. Kütahya Rumları

Batı Roma'nın 476 yılında yıkılışı sonrasında, Roma ve İstanbul (Bizans) Kiliseleri arasında bir kopuş belirtisi olsa da, yaşanan birçok tartışmaya rağmen 1054 yılına kadar birliktelik sağlanmıştır (Aydın, 1986: 127). Ancak bu yılda iki kilise arasındaki beraberliği sona erdirecek gelişmeler yaşanmıştır. 1054'te Papa IX. Leon tarafından görevlendirilen Kardinal Umberto ve beraberindeki heyet, bir takım görüşmeler yapmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Heyetin emredici bir tavır sergilemesi patriğin onlarla görüşmemesine neden olmuş, bunun üzerine Umberto, patrik ve diğer din adamlarını aforoz ettiğine dair belgeyi 15 Temmuz 1054'te Ayasofya Kilisesi'nde okumuştur. Sonuçta, iki kilise arasında karşılıklı aforozlar yaşanmış ve beraberinde gelişen süreç, iki kiliseyi ayrılığa götürmüştür (Eroğlu, 2000: 318).

Meydana gelen bu bölünmeyle birlikte Katolik ve Ortodoks olmak üzere iki mezhep ortaya çıkmıştır. Roma, evrensel anlamındaki Katolik Hıristiyanlığın merkezi olmuştur. Ancak Ortodoks Kilise, Papanın üstünlüğüne karşı çıkarak bunu kabul etmemiştir (Aydın, 2012: 248-251). Bununla birlikte Rum Patrikliği diye de adlandırılan Ortodoks Kilise, Küçük Asya ve kuzeydeki Slav topraklarında yer alan birçok kilise üzerinde hak iddia etmiştir. Bu anlamda Küçük Asya'da bulunan Kütahya Rumları da doğal olarak Fener Rum Patrikliği'nin yargısal yetkisi alanına girmiştir. 17 yıllık Türk hâkimiyetinden sonra 1097'de Kütahya'yı alan Haçlılar daha önce yaptıkları anlaşma gereğince Kütahya'yı Rumlara terk etmişlerdir (Medin, 2005: 1443; Yıldız, 1981-1982: 35). Ancak fetihten bir asır sonra 1182'de Kütahya, tekrar Türk hâkimiyeti altına girmiştir (Yıldız, 1981-1982: 37).

Kütahya'daki Rumlar, Türklerin egemenliği altına girdikten sonra da dinî yapılanmalarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı İdaresi altındaki durumlarına bakıldığında, XVI. yüzyıldaki kayıtlara göre Ermenilerden sonra gelen ikinci Gayrimüslim grup olan Rumlar, *Mahalle-i Rumiyân* ve *Mahalle-i Rum*[5] diye zikredilen Rum mahallesinde yaşamaktaydılar. 1520 yılındaki genel nüfusa göre, Kütahya'daki toplam 1060 hanenin 758'ini Müslümanlar, 145'ini Ermeniler, 26'sını Rumlar ve 15'ini de Yahudiler oluşturuyordu. Rumların içerisinde ayrıca bir de papaz bulunmaktaydı (Varlık, 2002: 582).

Kayıtlarda Çerçi köyünden geldikleri zikredilen Rumların sayısının 1530'da 16 haneye düştüğü görülmektedir. 1571 yılında, tekrar bir yükselme göstererek 40 haneye çıkmıştır. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Kütahya nüfusunun beşte birini oluşturan Rumların, Müslümanlar dışında en fazla nüfusa sahip olan dinî grup olduğu görülmektedir (Batur, Dadaş, Mete, 2002: 77).

[2] Heretik, Kilise tarafından öğretilen hakikatlerden farklı anlayışı benimseyen ve bunu yaymak isteyen Hıristiyanlardır (Aydın, 2005: 288).

[3] Kütahya'nın 55 km güneybatısında yer alan Aizanoi, Kütahya'nın ilçelerinden olan Çavdarhisar'da bulunmaktadır. Yakın zamanlarda Aizanoi ve çevresinde yapılan kazılarda Hıristiyanlığın erken dönemine ait kilise kalıntılarının ortaya çıkarılması, buranın ilk dönem Hıristiyanlığının varlığı ile ilgili en önemli kanıttır. Bunanla birlikte Aizonai, zamanında piskoposluk merkezi olarak da kullanılmıştır. Zeus Tapınağı, tiyatro, stadyum, antik hamam ile dünyanın ilk borsa binası zamanımıza kadar gelmiş olup, bu anlamda Aizanoi antik bir kültür kenti konumundadır (Rheidt, 2003: 321; Kütahya Ansiklopedisi, 1999: 20).

[4] Günümüzde Afyon'un 29 km. uzağındaki bir ilçesidir.

[5] 1671 yılında Kütahya'da bulunan Evliya Çelebi, üç mahallede Ermenilerin, üç mahallede de Rumların oturduğunu; Yahudilerin ise ticaret yapıp giden dinî bir grup olup Kütahya'da meskûn olmadıklarını, hatta onlar için "tavattun etseler ölürler" diyerek onların bu durumuna çok şaşırdığını belirtmektedir. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672, 1935: 19; Baybal, 2009: 90).

Yerleşim düzenleri açısından da, Çerçi Kefere, Çerçi Müslüman, Lala Hüseyin Paşa ve Ahi Evran Mahallesi gibi birçok mahallede meskûn oldukları dikkati çekmektedir. Rumların yaşadığı bu mahallelerde Müslümanlar da bulunmaktadır. Dikkat çekici hususlardan biri de Çerçi Mahallesi'nin *Kefere* ve *Müslüman* olarak ikiye ayrılmış olmasıdır. Ancak kefere mahallesinde Müslümanların, Müslüman mahallesinde de Rumların beraber yaşadıkları görülmektedir. Ermenilerle kıyaslandığında sayılarının çokluğuna rağmen Rumların yerleşik oldukları mahalle sayısı daha sınırlı kalmıştır (Bayram, 2004: 30, 36, 97; Arslan, 2003: 131; Gümüş, 2002: 105, 154, 160, 230, 271, 314, 442; Kurukaya, 2003: 34, 36, 41, 44-51, 130-132, 146, 270, 335, 357).

1310/1892 Yılı İtibariyle Kütahya'daki Nüfus Durumu[6]		
	Hane sayısı	**Kişi Sayısı**
Müslüman	-	15158
Rum	-	4050
Ortodoks Ermeni	-	2304
Katolik Ermeni	-	754
TOPLAM		22266
1324/1906 Yılı İtibariyle Kütahya'daki Nüfus Durumu[7]		
	Hane sayısı	**Kişi Sayısı**
Müslüman	3838	16.049
Rum	941	5.094
Ortodoks Ermeni	493	2.689
Katolik Ermeni	111	616
TOPLAM	5383	24721

Kilise yönetimi çerçevesinden bakıldığında, XIX. yy. sonrasında Rumların piskopos seviyesinde yüksek ruhanî seviyede bir din adamının bulunmadığı, daha çok papaz seviyesindeki din adamları tarafından temsil edildikleri anlaşılmaktadır (Kurukaya, 2003: 335). Rumların kilise işleri ise, *Ankara ve Kütahya Tevabii Metropolitliği* himayesinde yürütülmüş (Karaca, 2007: 76-79) ve metropolitliğin merkezi Ankara olmuştur (BOA, DH. MKT., 1308/1890: 1752/93; 1308/1891: 1809/76). Örneğin, 1838 yılına ait Rum Atik Defteri'nde ilgili metropolitlikle ilgili şu ibareler geçmektedir: *İstanbul ve tevabii Rum patriği ve Asitane saadetimde mukim cemaat metropolitlerinin südde-i saadetime takdim eyledikleri memhûr arzuhallerinde Rum Patrikliği'ne dahil 1.500 pişkeş ile berat-ı âlişanımla Ankara ve Kütahya ve Tevabii Metropoliti Kirilos nâm rahibin istifa eylediğine mebni yeri hâli kalmış ve patrik mersumun ve cemaat metropolitlerin bir yerde toplanmasıyla ve gereken ayin icra edilmesi ve idarî hususların yerine getirilmesiyle Nikogos nâm rahibe….berat verilmiştir* (BOA, A.DVNS.GMC.d, (Gayrimüslim Cemaat Defterleri -Rumların Atik Ahkâm Defteri-), no:2, 1254/1838: 41-42).

Kütahya'nın Ankara merkezli bir metropolitliğe bağlı olması, daha çok Fener Rum Kilisesi'nin yönetim tarzından kaynaklanmaktaydı. XIX. yüzyılda Osmanlı'daki şehirlerin yapıları değiştiğinden, eskiden büyük olan Rum metropolit merkezleri, bazı yerlerde küçülmüştü. Ayrıca bir yerden başka bir yere göç eden topluluk, göç ettiği yerin değil, geldiği bölgenin metropolitine bağlı olmaktaydı (Anagnostopulu, 1999: 33). Örneğin 1840'lı yıllarda Gümüşhane'den, Ankara Vilayeti'nin Yozgat Sancağı'nın Akdağmadeni Kazası'na gelen İstavri isimli kabile, Gümüşhane metropolitliğine bağlı olmayı sürdürmüştür (Türkan, 2012: 80-81). Bunun yanında Kütahya'ya bağlı bir kaza olan Uşak ise, *Alaşehir, Denizli, Uşak ve Kula Rum Metropolitliğ*ine bağlanmıştır (BOA, A.DVNS.GMC.d, (Gayrimüslim Cemaat Defterleri -Rumların Atik Ahkâm Defteri-), no:2, 1252/1837: 21, 1254/1838: 35; Safer 1258/1842: 95, 96). Günümüzde de bazı metropolitlikler ismen devam ederken, bazıları ise fiilî olarak varlıklarını sürdürmektedir. Kadıköy, Terkos, Gökçeada, Bozcaada ve Prens Adaları, cemaatleri olan aktif metropolitliklerden iken, Anadolu ve Trakya'da cemaati olmayan birçok onursal metropolitlikler bulunmaktadır (Benlisoy, 2002: 4).

Kütahya, bir dönem Ankara metropolitliği ile birlikte zikredilmesine rağmen sonraki yıllarda *Ankara ve Kütahya Tevabii Metropolitliği* ibaresi yerine *Ankara ve Tevabii Metropolitliği* lafzı kullanılmıştır (BOA, A.DVNS.GMC.d, (Gayrimüslim Cemaat Defterleri -Rumların Ahkâm Defteri-), no:4, 1277/1860: 6; 1290/1873: 40). Dolayısıyla kadim bir gelenek anlayış doğrultusunda Ankara'ya bağlı kalınmış olsa bile, Osmanlı Devleti'nin idare tarzından dolayı, Rumların işlerinin görülmesi için Kütahya'da metropolitler görev yapmaya başlamış ve şehirdeki idare meclisinde görev almışlardır (HVS, 1289/1872: 470). Örneğin, Yerasimos Efendi uzun yıllar metropolit olarak görev yapan Rum ileri gelenlerindendi (HVS, 1316/1898: 138; 1314/1896: 219; 1306/1888: 219; 1303/1885: 292).

Kütahya'daki Rumlar, eğitim faaliyetlerini bu şehirdeki okullarında sürdürmüşlerdir. Rumların okullarının Çerçi Rum Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Rum Mahallesi'nde yanmış olan sıbyan okulunun yeniden yapılması için 1910 yılında Fener Rum Patrikhanesi tarafından istek gelmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Kütahya'da 1000 hanede 5500 Rum'un oturduğu tespit edilmiş ve Maarif Nizamnamesinin 129. ve Fener Rum Patrikhanesi'ne dair olan kararların hükümlerine uymak kaydıyla okulun yeniden yapılmasına karar verilmişti. Yirmi metre boyunda, on dört metre eninde ve altı metre yüksekliğinde ahşap olarak yapılacak okulun 38.700 kuruşluk masrafının da Rum Kilisesi ve mekteplerinin vakıflarındaki paradan karşılanması kararlaştırılmıştı (BOA, İ. MF., 1328/1910; 16/2).

[6] Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1310/1892: 345.
[7] Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1324/1906: 400.

Fener Rum Patrikhanesi'nin Rumların eğitimi ile ilgili diğer bir isteği de, Kütahya'daki Rum İnas (Kız) Okulu hakkındadır. Sıbyan Okulu'nda olduğu gibi Rum Mahallesi'nde yer alan Rum İnas Okulu'nun yanmış olmasından dolayı yeniden yapılması için Fener Rum Patrikhanesi tarafından izin istenmişti (BOA, İ. MF., 1328/1910: 16/2; 1330/1912: 20/49). Yukarıda zikredilen kanunlar çerçevesinde okulun yeniden yapılması ve masraflarının da Fener Rum Patrikhanesi tarafından karşılanması uygun görülmüştü (BOA, BEO., 1331/1912; 4124/309239; DH. İD., 1331/1912: 30/36; ŞD., 1331/1913: 1608/2; ŞD., 1331/1913: 1617/5).

Rumların kiliselerinin Çerçi Kefere Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır (Kurukaya, 2003: 222-223). Onlar, dinî açıdan Ermeniler kadar kilise problemleri yaşamamışlardır. Bu husus biraz da Fener Rum Patrikhanesi'ne muhalif tavır takınan ve kiliselerden kendileri için de hak isteyen Bulgarların Kütahya'da bulunmaması ile ilgilidir. Kütahya'daki Rumların tartışmalarının boyutu daha çok cemaatin kurumsal işleyişi ile ilintilidir. Örneğin Rum kocabaşısı olan Atnaş isimli kişi, cemaatin gelirleri konusunda yaptığı suiistimal dolayısıyla görevinden alınmış ve Rumlardan oluşan on iki reaya marifetiyle yerine başka biri getirilmiştir. Ancak Atnaş, azledilmeyi kabul etmediğinden Rumlar, sorunu bu defa Hükûmete iletmek zorunda kalmıştır (BOA, A. DVN., 1261/1845: 12/41). Yine aynı şekilde, bir kilisenin yapımı ile ilgili de problem yaşanmıştır. Problemin gelişimi ise şöyle olmuştur: Kütahya'da 1834 senesinde bir kilise inşa edilmişti. Ancak aradan on dört yıl geçmiş olmasına rağmen kilise üzerinde cemaatin ileri gelenleri arasında zimmete para geçirildiği iddiasıyla tartışmalar bitmemiş ve tekrar kilise masraf defterinin tekrar kontrol edilmesi istenmiştir. Yaşanan ihtilaflar Rum ahalinin huzurunu bozduğundan, durum Hükûmete intikal etmiş ve bunun üzerine İstanbul Fener patriğinin de isteği üzerine Rumların kocabaşısının ve mütevelli heyetinin İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir (BOA, A. AMD.,1264/1848: 121/10).

2.1. Kütahya'ya Sürgün Edilen Rumlar

Bizans Ansiklopedisi'nde Kütahya ile ilgili bilgi verilirken, Bizans İmparatoru Romen Diyojen'in (IV. Romanos) Kütahya'ya sürgünü örnek gösterilerek, "Tarihte sürgün ve mültecilerin sığınma yeri olarak meşhur olmuş bir şehirdir." diye bahsedilmektedir (Foss, 1991: 1154). Geçmişle karşılaştırıldığında içeriğinde bazı farklılıklar olsa da, Tanzimat'tan sonra pek çok Rum'un Kütahya'ya sürgün edildiği görülmektedir. Çoğu Fener Rum Patrikhanesi'nin isteği sonucunda gerçekleşen sürgünler, iki kısımda değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi, Fener Rum Patrikhanesi'nin tüm Rum tebaadan sorumlu olması hasebiyle, onların işledikleri suçlarla ilgili olarak Patrikhane tarafından yapılan istek; diğeri ise kilise, manastır ve dinî kurumlarda işlenen dinî konularla alakalı suçlardan dolayı Patrikhanenin isteğidir. Örneğin, 1851 yılında Bosna'da çıkan isyanda rol alan Rumların sürgün edilmesine karar verilmiş ve Tuzla kazasındaki Rumların bir kısmı Kütahya'ya sürgüne gönderilmiştir (BOA, MVL., 1282/1865: 1013/44). Cezalarının süresi birbirinden farklı olan bu kişilerin on dört tanesi, dört yıl gibi bir süre sonra Fener Rum Patrikhanesi'nin isteği üzerine sona erdirilmiş ve memleketlerine dönmelerine izin verilmiştir (BOA, MVL., 1282/1865: 1065/6; İ. MVL., 1282/1865: 5 /24111). Yine aynı şekilde Rumları isyana teşvik eden Papaz İvan Kütahya'ya sürgüne gönderilmiştir (BOA, A. MKT. MVL., 8 Z 1275:108/79).

Fener Rum Patrikhanesi'nin isteği üzerine kilise kurallarına aykırı davranışlardan dolayı ruhanî birçok sürgün olayı da gerçekleşmiştir. Örneğin, Sakız Adası'nın Drandado? Köyü'ndeki kilisede görev yapan rahip Papa Yorgi, ruhanî usullere aykırı hareket ettiğinden, Sakız Rum metropoliti tarafından rahiplikten atılmıştır. Sakız metropolitinin bu kararına ahaliden Mihail Yako ve Dimitri isimli kişiler itiraz etmişler ve adı geçen rahibin görevine devam etmesini istemişlerdir. İsteklerine olumsuz yanıt aldıklarında ise metropolit hakkında tahkirde bulunmuşlardır. Ancak Meclis-i Vâlâ Muhakemat Dairesi'nin 18 Nisan 1865 tarihli kararıyla Papa Yorgi Kütahya'ya sürgüne gönderilmiştir. Kısa bir zaman sonra Yunanistan sefareti Hükûmete bir yazı göndererek, Papa Yorgi'nin Yunan Devleti tebaasından olduğu ve soruşturma esnasında da konsolos tercümanı olmadan cezasına hükmedildiğinden tekrar Sakız'a geri gönderilmesi istenmiştir. Ancak yapılan incelemeler sonucunda Papa Yorgi'nin mahmiyeti[8] tasdik edilmediğinden Yunan elçiliğinin itirazı Hükûmet tarafından yerinde görülmemiştir. Buna karşılık Yorgi'nin gelinen sürece kadar çektiği cezaya karşılık, adaya tekrar gönderebileceği de ek olarak belirtilmiştir (BOA, MVL., 1282/1865: 805/2).

2.2. Bulgar Piskoposunun Kütahya'ya Sürgünü

Kütahya'ya sürgün edilen din adamlarının en önemlilerinden biri de Hilaryon'dur. 1870 yılında kurulan Bulgar Eksarhlığı'nın[9] oluşumunda Hilaryon'un büyük etkisi olmuştur (Eyüb Zade Nuri, 1326/1908: 78). Bu bağlamda, Hilaryon'un sürgün hadisesini anlayabilmek için, Fener Rum Patrikhanesi'nin dinî hiyerarşisi içerisinde bulunan Bulgarların XIX. yüzyıldaki durumuna yakından bakmak gerekir. Fener Rum Patrikhanesi'nin gayretleri sonucu 1767 yılında Bulgar Kilisesi'nin merkezi olan Ohri Piskoposluğu'nun kaldırılmasıyla birlikte, Balkanlarda Fener Rum Patrikhanesi'nin dinî ağırlığı daha da artmıştı. Bu durum Bulgarları çok rahatsız etmekteydi. Özellikle Bulgarların yoğun olarak yaşadıkları yerlere Rum metropolitlerin atanması, ayin ve ibadetlerin de Rum dilinde yapılması bu rahatsızlıkların en başında gelenleriydi. Ancak XIX. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik anlayışları Bulgarların ümitlerini yeniden yeşertti (Türkan, 2012: 135-136; Eyüb Zade Nuri, 1326/1908: 20). Onların bu konudaki en önemli teşebbüsleri, kendilerine ait olan bir kilise kurma istekleriydi. Bu amaçla 1849'da İstanbul'da bir papaz evi açmak için Osmanlı Hükûmeti'nden istekte bulunmuşlar ve Osmanlı Devleti'nde nüfûzu bulunan İstefenaki Bey'in büyük gayretleri sonucu, Bulgarlara İstanbul'da kendilerine ait olan bir kilise yapmalarına izin verilmişti (Ahmet Refik, 1341: 73-84).

[8] Yabancı bir devletin koruması altına alınma.

[9] Eksarh, politik bir terim olarak Bizans Devleti'nin uzakta olan bir ilinin sivil ve askeri yetkilerle donatılmış valisine denirdi. Daha sonra bu terim Bizans İmparatorluğu'nun sınırları dışında bulunan yerlerdeki Hıristiyan cemaati üzerine görevlendirilmiş olan piskoposlar için kullanılmıştır. Günümüzde Eksarh terimi, Ortodoks Kilisesi içerisindeki anlamını aynı şekilde sürdürmektedir. Örneğin, Amerika'daki Rum Başpiskoposu, Eksarhlık seviyesinde görev yapan dinî bir kurumdur (Prokurat, Golitzin, Peterson, 1996: 125).

Bulgarların kendi kiliselerine sahip olmaları, onları adım adım Fener Patrikhanesi'nden ayrılmaya götürmüştür. Bu amaçla, Bulgar ileri gelenlerinin 1861'de Osmanlı Hükûmetine verdikleri yazı dikkate değerdir. Bulgarlar maruzatlarında, Fener Rum Patrikhanesi'nin kendileri açısından gayr-ı meşru bir idare olduğunu, dolayısıyla kendilerine ait ayrı bir dinî yapı oluşturmak istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Rumların dört başpiskoposluğu bulunduğunu, hiç olmazsa kendilerine bir başpiskoposluk makamı tahsis edilmesini istemişlerdir. Bununla birlikte Cizvit papazlarının Bulgarları sürekli rahatsız ettiklerini belirterek, başka bir tarafa bağlanma riskinin bulunduğunu da üstü kapalı olarak ifade etmişlerdir (BOA, İ. MTZ04, 1277/1861: 3/69).

Bulgarların bağımsız bir dinî idare kurmalarında mücadele veren en önemli kişilerden biri, Metropolit Hilaryon (İlarion) Makarioposki'dir. Onun 3 Nisan 1860 tarihinde İstanbul'daki kilisede yönettiği Paskalya[10] ayininde patriğin adını anmaması, Fener Rum Patrikhanesi ile olan bağların kopmasında önemli bir adım olmuştur (Çipof, 2010: 20). Bu türden tavırlar nedeniyle, Fener Rum Patrikhanesi'nin isteği üzerine Hilaryon'un arkadaşı Efsendiyos ile birlikte piskoposluk payesinin kaldırılması ve Kütahya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ. MTZ (04), 1277/1861: 3/69; İ. MTZ(04), 1278/1861: 3/74). Buna karşın onun ibadetini serbestçe yapmasına izin verilmiş, ancak kilisede vaaz vermesi ve resmî elbiseyle kiliseye girmesi yasaklanmıştır. Konunun önemine binaen hassas davranılmasına dair Sadaretten zabtiye müşirine emir verilmiştir (BOA, A. MKT. NZD., 1277/1861: 350/98).

Hilaryon'un Kütahya'ya gönderilmesi hiç de kolay olmamıştır. Onu İstanbul'dan Kütahya'ya götürecek olan memurlar, Fener'deki Bulgar Kilisesi'ne gittiklerinde orada bulunan altı yüz kadar Bulgar'la karşılaşmışlardır. Kilise çevresine toplanan Bulgarlar, Hilaryon'unun sürgünü gerektirecek bir durumun olmadığını belirterek, onu korumaya çalışmışlardır. Bulgarların bu tutumu karşısında memurlar, daha fazla ısrar etmeyerek olay yerini terk etmiş ve durumu üst makamlara bildirmişlerdir (Tercüman-ı Ahval, 25 Şevval 1277/6 Mayıs 1861). Yaşanan olaylar ve Hilaryon'un Kütahya'ya sürgünün gecikmesi Hükûmette bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Dolayısıyla Sadaretten, Serasker Paşa'ya gönderilen yazıda, sürecin hızlandırılması ve Efsendiyos ile Hilaryon'un vapura bindirilerek sürgün yerine gönderilmesi ve gitmemekte ısrar ederlerse gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, A. MKT. NZD., 1277/1861: 351/86). Bu kararlılık karşısında, beraberindeki mübaşir memurların gözetiminde Hilaryon Kütahya'ya; arkadaşı Efsendiyos ise Bolu'ya sürgün edilmiştir (BOA, İ. HR., 1277/1861: 184/10251).

Altı ay kadar Kütahya'da sürgünde kalan Hilaryon'un yerinin değiştirilmesi için daha sonra Bulgar vekilleri Osmanlı Hükûmetinden istekte bulunmuşlardır. Vekillerin anlattığına göre Hilaryon, bir hayli zamandır yatağından kalkamayacak kadar hastaydı. Tedavisi için imkânların daha iyi olduğu Bursa'ya nakli uygun olacaktı. Aynı şekilde Bolu'da bulunan Efsendiyos da oranın havasına alışamadığından, onun da Bursa ya da İzmit'e gitmesi uygun olacaktı (BOA, İ. MTZ (04), 1278/1861: 3/74). Durumu değerlendiren Osmanlı Hükûmeti, Bulgar vekillerin isteğini yerinde görerek İlaryon'un Bursa'ya, Esfendiyos'un da İzmit'e nakledilmesine izin vermiştir (BOA, A. MKT. UM., 1278/1861: 518/72).

Üç buçuk yıl kadar sürgün hayatı yaşayan Hilaryon ve Esfendiyos Hükûmete gönderdiği arzuhalinde sefalet içinde olduklarını belirterek, affedilmeleri için yazı göndermişlerdir. Kendilerinden Fener Rum Patrikhanesi'nin işlerine karışmayacaklarına dair söz alınmaları ve sürgün süresinin de yeteceği düşünülerek Sultan Abdülaziz (1861-1876) tarafından affedilmişlerdir (BOA, İ. MTZ (04), 1281/1864: 3/87).

Hilaryon sürgünden döndükten sonra Bulgar Kilisesi'nde etkin rol oynamışsa da, 1870 yılında kurulan ve dinî bir makam olan Eksarlık kurumunun başına Patrikhane tarafından aforozlu olduğu gerekçesiyle getirilmemiştir (BOA, İ. HR., 1288/1872: 334/21486; HR. TO., 1290/1873: 457/44; Ceride-i Havadis, 20 Rebiülevvel 1289/28 Mayıs 1872). Ancak onun büyük gayretlerle kurulmasına öncülük ettiği Bulgar Eksarhlığı, Fener Rum Patrikhanesi'nin gücünün aleyhine bir gelişme göstermiş ve Patrikhanenin dinî alanını daraltmıştır. (Newyork Times, March 21, 1872; Levant Herald, June 2, 1870; Basiret, 5 Muharrem 1287; 9 Safer 1289; Lins, 2005: 89). Ancak Patrikhane kendini teolojik gerekçelerle savunarak Bulgarları ötekileştirmiştir. Bu anlamda Bulgarlar hakkında, Rum Patriğinin dinin özünden sapmış anlamına gelen "şizmatik" tanımlaması önemli bir vurgudur. Patriğe göre Bulgarlar, Ortodoks anlayıştan sapmış olduklarından kendilerine verilecek beratlarda bu kelime özellikle vurgulanmalı ve önceden giydikleri dinî kisveleri de giymemeliydiler (Y. A. HUS., 1307/1890: 237/32).

3. Kütahya Ermenileri

Kütahya'daki Ermenilerin geçmişi, Bursa'daki Piskoposluk merkezi ile bağlantılıydı. Bursa Ermeni Piskoposluğu'nun oluşumuna bakıldığında, geçmişinin çok eskilere dayandığı görülür. Kilikya Krallığı'nın dağılmasından sonra Konya, Karaman, Kütahya ve buradan da Bursa'ya gelenlerle birlikte, Ermenilerin varlığı hissedilir derecede artmıştı (Seyfeli, 2005: 68; Çarkcıyan, 2006: 36). Hatta Bursa'yı fetheden (1324) Orhan Gazi, bu şehri Ermenilerin ruhanî merkezi yapmadan önce, Kütahya'nın Ermenilerin ruhanî merkezi olduğuna dair bilgiler vardır (Çarkcıyan, 2006: 21; Şahin, 2008: 36). Dolayısıyla Kilikya'dan Kütahya'ya gelen Ermenilerin, menşelerinden dolayı Katolik olma ihtimali yüksektir. Çünkü Haçlı Seferleri dolayısıyla Kilikya Ermenileri arasında Katoliklik yaygınlaşmış ve 1198'de bir Katolik Ermeni Piskoposluğu kurulmuştu (Ercan, 2001: 58). XIV. yüzyıl başlarında ise İstanbul, Bursa, Kütahya ve diğer kentlerdeki Ermeniler, kendi bölge piskoposlukları olacak kadar örgütlenmişlerdi (Artinian, 2004: 22). Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden kısa zaman sonra teşkil edilen İstanbul Ermeni Patrikliği'nin çekirdeğini de, Katolik Ermeniler oluşturmaktaydı. Bunlar, Kütahya ve Bursa'dan gelenlerle birlikte, Kefe'den gelen Katoliklerdi (Seyfeli, 2005: 98).

[10] Paskalya, Hıristiyanlık'ta Hz. İsa'nın öldükten sonra yeniden dirilişi inancıyla ilişkili bayrama denir. Tarih boyunca Hıristiyanlığın en önemli kutlaması olarak kabul edilen Paskalya sevinci, Hz. İsa'nın göğe yükseldiği güne kadar kırk gün boyunca devam eder. Kırk günlük dönemin son haftasında çeşitli ayin ve törenler yapılır. Kutsal cumartesi günü kurtarıcı İsa'nın dirilişini sembolize eden ateş, Paskalya kandilleri, vaftiz kurnası ve vaftiz suyu kutsanır. Bu haftanın sonunda Paskalya ayini icra edilir (Katar, 2007: 181-182).

İstanbul Ermeni Patrikliği'ne Fatih tarafından atanan ilk kişi ise, Bursa Ermeni Piskoposu Ovakim'dir. Ovakim ve onun ardından gelen birçok piskopos, belli bir müddet Kilikya ruhanî liderliğine bağlı olarak görevlerini sürdürmüştü (Çarkcıyan, 2006: 21, 37; Seyfeli, 2005: 94). Ancak Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferleri neticesinde, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks (Eçmiyazin'e bağlı) Ermenilerin sayısında artışlar yaşanmıştır. XVII. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise bu sayı daha da artmıştır (Seyfeli, 2005: 94, 98). Kilikya Krallığının yıkılışı (1382) ile birlikte Roma'ya zayıf bir bağla bağlılığını sürdüren Ermenilerin XVI. yüzyıldan sonraki bağlılığı, artık hayale dönüşmüş ve Eçmiyazin'in Osmanlı Ermenileri üzerindeki ağırlığı artmıştır. Nitekim Papalık Piskoposu Ceduli, 1581'de Roma'yla bağlantısının olup olmadığını öğrenmek için Bursa'daki Ermeni piskoposluğunu ziyarete gittiğinde, böyle bir mekânın bulunmadığını görmüştür (Frazee, 2009: 54, 128).

İstanbul'un fethi sonrasında Kütahya'daki Ermeni varlığına bakıldığında, XVI. yüzyıl Kütahya'sında Gayrimüslimler arasında en fazla nüfusun Ermenilere ait olduğu görülür. 1512'de yapılan bir sayımda Ermenilerden vergiye tabi olan 157 erkek hane sahibi, 5 bekâr erkek ve altı papaz bulunmaktaydı (Batur, Dadaş, Mete, 2002: 77).

XVI. yüzyılda Müslümanlardan sonra ikinci büyük nüfusa sahip olan Kütahya Ermenileri, XIX. yüzyılda Rumlara nispeten sayıca azalmışlardır. Hatta Rumlar, XX. yüzyılın başlarında Ermenilerin nüfusunun iki katına yaklaşmışlardır. Ermeni Kilisesi'nden ayrılan Katolikler ise Ermenilerin ancak dörtte birini oluşturmaktadır (HVS, 1310/1892: 345; 1324/1906: 400).

Yerleşim olarak bakıldığında, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermenilerin, Balıklı, Lala Hüseyin Paşa, Ahi Erbasan, Büyük Orta, Küçük Orta, Şehre Küstü, Bölücek, Hacı Ahmed, Ahi Mustafa ve Bağlı Mahalleleri gibi birçok mahallede meskûn oldukları görülür. Ermeniler, Rumlara nispeten Kütahya'nın birçok mahallesine yayılmış vaziyettedir. Katolik Ermeniler ise, yoğunluk Orta Mahalle'de olmakla birlikte, diğer birçok mahallede Ortodoks Ermenilerle beraber yaşamışlardır (Bayram, 2004: 19-21, 36, 42; Arslan, 2003: 60, 97, 118, 261, 286, 398, 400; Gümüş, 2002: 51, 105, 118, 136, 392, 447, 451, 509, 511; Kurukaya, 2003: 54, 84, 102, 262; Çetin, 2003: 26, 38, 46). Ermenilerin ayrıca, Rum ve Müslümanların oturduğu birçok mahallede beraber yaşadığı görülür. Bu anlamda Kütahya'da, sadece Ermenilerden müteşekkil bir mahalle bulunmamaktadır (Gümüş, 2002: 127; 138; 150; Arslan, 2003: 67, 242, 286, 330, 388).

Ermenilerin dinî işleri, Kütahya'daki Ermeni Murahhaslığı'na bağlı olarak yürütülmüştür. Kütahya Ermeni Murahhaslığı'na, Tavşanlı gibi günümüzde de aynı konumunu sürdüren ilçelerin yanı sıra, Karacaşehir, Orhaneli, Türkmen, Gül Dağı, Bilecik, Karahisar ve Uşak gibi şehirler de dâhildir. (BOA, A.DVNS.GMC.d, (Gayrimüslim Cemaat Defterleri -Ermenilerin Atik Ahkâm Defteri-), no:10, 1268/1851: 132; A.}.d, no: 270, 1279/1862: 152; HVS, 1289/1872: 90). Kütahya Ermeni Murahhaslığı'nda görev yapan kişilerin dinî rütbesi ise, yüksek ruhanî seviyede din adamları olmayıp, daha çok alt seviyelerdeki rahip ve papazlardan müteşekkildir (BOA, A. DVN., 1265/1849: 51/18).

Hüdavendigar Vilayeti Salnamelerinde, Bursa Vilayetindeki Yahudi, Ermeni, Katolik, Rum ve Protestanların yöneticileri ile ilgili bilgi verilirken, Kütahya Ermeni murahhasının[11] ismi de zikredilmiştir. Kütahya murahhasının ismi daha sonra, Bursa'daki ruhanî yöneticiler başlığı altından çıkarılmış ve Kütahya'daki Ermeni, Katolik Ermeni ve Rumlarla birlikte *Liva İdare Meclisinin Tabiî Azalığı* başlığı altında zikredilmiştir. Bu anlamda, Mıgırdıç ve Kigork efendiler, uzun müddet Kütahya'da görev yapmış olan Ermeni murahhaslarıdır (HVS, 1306/1888: 219; 1313/1895: 289; 1319/1901: 181: 1322/1904: 179).

Ermenilerin Kütahya'daki dinî ve eğitim kurumları göz önüne alındığında, Meryem Ana ve Toros isimli iki kiliselerinin olduğu anlaşılmaktadır (Batur, Dadaş, Mete, 2002: 70-71). Kiliselerden biri Ahi Erbasan Mahallesi'ndedir. (Kurukaya, 2003: 105-107). Kütahya'da Ermeniler, devletin açtığı idadi ve rüşdiye mekteplerine çok az rağbet göstermişler (Bozkurt, 2010: 68), genelde kendi açtıkları kurumlarında çocuklarına eğitim vermişlerdir. XX. yüzyılın başları itibariyle Kütahya merkezde Ermenilerin ibtidai ve rüşdiye olarak birer okulu (HVS, 1324/1906: 398), Eskişehir ve Uşak'ta[12] ise ibtidai düzeyde birer okulları bulunmaktaydı. Katolik Ermenilerin ise Kütahya merkezde bir tane ibtidai okulu dikkati çekmekteydi (Bozkurt, 2010: 76).

3.1. Kütahya Katolik Ermenilerinin Durumu

Kütahya ve civarındaki Katolik Ermenilerin dinî işleri Kütahya'daki rahip vasıtasıyla yürütülmüştür (BOA, A.DVNS.GMC.d, (Gayrimüslim Cemaat Defterleri -Katoliklerin Ahkâm Defteri-), no: 12, 1246/1831: 4). Katolik Ermeniler ilk dönemler, Bilecik'te oturan Katolik Ermeni murahhasına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Konu ile ilgili 1844 tarihli Katolik Ahkâm Defterinde geçen bir bilgiye göre, *Bursa, Bilecik, Kütahya, İznik ve Tevabii Murahhası* olan rahibin memurluk işlerini yerine getirmeye gücü yetmeyeceğine dair, İstanbul Katolik Ermeni Patriği Andon tarafından istekte bulunulmuştur. Bunun yerine, adı geçen yerlere murahhas olarak Bedros oğlu Bogos rahibin atanması istenmiş ve Bilecik'te ikameti de şart koşulmuştur (BOA, A.DVNS.GMC.d, (Gayrimüslim Cemaat Defterleri -Katoliklerin Berat Defteri-), no: 13, 1260/1844: 32-35). Katolik Ermeniler sonradan, Kütahya ve Bilecik olarak ayrı murahhaslıklara ayrılmıştır (BOA, A.DVNS.GMC.d, Gayrimüslim Cemaat Defterleri -Katoliklerin Ahkâm Defteri-), no: 13, 1310/1893: 78). Kütahya'daki Katolik Ermeni murahhası, Kütahya'daki idare meclisinin tabiî azalığını yapmıştır. Agop, Palpan? ve Artin Efendiler XIX. yüzyılın başlarında murahhaslık yapan kişilerdir (HVS, 1306/1888: 219; 1316/1898: 138; 1318/:1900 179; 1319/1901: 181; 1321/1903: 192) .

[11] Murahhas, Osmanlı Devleti'nin belli bölgesinde görev yapıp, ruhanî ve sivil yetkisi olan Ermeni din adamına denir.

[12] Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerinde Uşak'ta, Fransız Frerelere ait olan bir eğitim kurumunun bulunduğuna dair bilgi geçmektedir. Bk. (BOA, DH.İ.UM.EK., 1335/1916: 24/75). Belgelerde Frere diye zikredilen bu okul, Fransisken tarikatına bağlıdır. 1208'de Fronçois d'Asssie (1182-1126) tarafından kurulan bu tarikat, Papalık tarafından 1223 yılında onaylanmıştır. Mensuplarına Frèrus Mineurs adı verilen tarikatın çok sert kuralları olup, vaaz ve nasihatten daha çok örnek olmaya ve hayır işlerine önem vermektedir (Aydın, 2005: 236).

Kütahya'daki Katolik Ermeniler, Bursa Katolik Ermeni Episkoposluğu'yla yakın temas halindeydiler. Nitekim 20 Eylül 1905 tarihinde Katolik Ermeni Kilisesi'nin avlusunda bulunan murahhashane harap olduğundan, yeniden inşası için Hükûmetten izin istenmişti. Normalde devlet tarafından metropolitlik ve murahhashane gibi mekânlardan emlak vergisi alınmıyordu. Ancak yapılacak olan murahhashnenin dükkânlarla birlikte bir akarının olması, onu bu kapsamdan çıkartmıştı. Sonuçta gerekli olan 23.200 kuruşluk bedelin 10.000 kuruşu Kütahya'daki kilisenin mevcut parasından, 10.000 küsur kuruşu Bursa Katolik Ermeni murahhası tarafından ve diğerlerinin de infaz bedelinden karşılanması kararlaştırılmış ve Sultan II. Abdülhamit'in iradesiyle murahhashanenin yapımına izin verilmiştir (BOA, İ. AZN., 1323/1905: 62/37).

Bursa'daki Katolik Ermeni Episkoposluğu'nun Kütahya'daki Katolik Ermeniler üzerinde dinî bir ağırlığı da bulunmaktaydı. Nitekim Osmanlı toplumundaki 40-50 bin kişilik toplam Katolik Ermeni nüfusunun 3000 kadarının Bursa'da oluşu itibariyle bu şehir Katolik Ermeniler için önemli merkezlerden biridir (Oussani, 2005:1638). 1850 yılında oluşturulan bu episkoposluğun, Katolik Ermeniler arasında yarım asır cereyan eden, Papa yanlısı-karşıtı tartışmalarında, Papalık tarafında durduğu görülmektedir. Katolik Ermeni Patriği Hasun Efendi, Roma'nın Katolik Ermeniler üzerindeki ağırlığının artması için Ankara, Artvin, Bursa, Erzurum, Trabzon ve İsfahan'da bölge piskoposlukları kurmuş ve bunların başına da Papa yanlısı olan din adamlarını getirmiştir (Frazee, 2009: 319, İstanbul Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, no: 1591: 33). Nitekim Papa yanlısı Hasun Efendi, Osmanlı Hükûmeti tarafından 1871'de istifa ettirilince yerine, Bursa Piskoposu Bedros Tilikyan getirilmiş, ancak Papalık muhalifi Katolik Ermeniler tarafından kabul edilmemiştir (Levant Herald, May 20, 1872/20 Mayıs 1872; Ceride-i Havadis, t. 16 R 1289/23 Haziran 1872; Türkan, 2012: 190).

Kilikyalı olmaları sebebiyle Kütahya'daki Ermenilerin ilk dönemler Katolik olma ihtimali varsa da, esas canlılık Papalığın ve Frenk misyonerlerin çabaları sonucu XVIII. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir (Ott, 2005: 1531-1532). Bu hareketlilik, Tanzimat'tan sonra diğer yerlerde olduğu gibi Kütahya'da da kendini hissettirmiştir. Ancak 1834'te Osmanlı Hükûmeti tarafından getirilen mezhep değiştirme yasağından dolayı Kütahya'daki Katolik Ermeniler, Ortodoks Ermenilerin yoğun baskısına maruz kalmışlardır. Ortodoks Ermeni patriği, Hükûmetin koyduğu yasağa dayanarak, Osmanlı'nın birçok yerinde yaşanan hadiselere karşı şikâyetini resmi makamlara iletmiştir. Örneğin, İstanbul Ermeni Patriği Bursalı Esteban (1831-39; 1840-41), mezhep değiştirme yasağına İstanbul'da riayet edilmekte ise de, Kütahya'da riayet edilmediğini ve bu durumun engellenmesi için de Kütahya yetkililerine emir verilmesini istemiştir (BOA, C. DH., 1251/1835: 138/6898).

Osmanlı genelindeki Katolik olan Ermeniler arasında Mihitaristlerin ve Papalık kurumuna yakın olan *Propaganda* teşkilatının büyük etkisinin olduğu görülür. Mihitaristler, Katolik olmakla birlikte Ermeni milli geleneklerinin korunmasını da savunmaktaydılar (Şahin, 2008: 115). *Propaganda*[13] taraftarı Katolik Ermeniler ise, Papanın telkinlerine ve Latin Kilisesi'nin anlayışına daha yakın durmaktaydı (Türkan, 5: 2012; Benigni, 1911, 456-461).

1832-34 yılları arasında, Kütahya'da faaliyet gösteren Mihitarist okulun (Şahin, 2008: 166) ve Bursa'da oluşturulan Mihitarist şubenin varlığına (Oussani, 2005:1638) bakılarak Kütahya'daki Katolik Ermenilerin, ilk bakışta Mihitarist anlayışa sahip olduğu akla gelebilir. Ancak bunun için kesin bir yargıda bulunmak zordur. Çünkü Bursa'dan Ankara'ya kadar olan bölgede, Assomptionistslerin[14] ve Papalığa bağlı bir kuruluş olan *Propaganda*nın Katolik Ermeniler üzerindeki etkisi de göz ardı edilemez (Portalié, 2005: 206; Ott, 2005: 39; Taşpınar, 2004:106-107).

Mezhep değiştirme yasağının 1844'te kalkması, misyonerlerin elini güçlendirmiş, ancak Ermeni cemaati içerisindeki problemleri bitirmemiştir (Engelhardt, 1999: 87; Berberian, 1972: 48; BOA, A. MKT. UM., 1268/1852: 96/38; 1270/1854: 144/72). Cemaatten birinin Katolik olmasını kabullenemeyen Ermeni yöneticiler, baskı uygulamaya devam etmişlerdir. Örneğin, 1854 senesinde Kütahya Ermeni murahhası ve kocabaşısı[15] hakkında, Kütahya belediye zabıtalarını da tahrik ederek Katolik Ermenilere hapis muamelesi yaptıklarına dair, Katolik Ermeni Patriği Nikogos tarafından Hükûmete şikâyet gitmiştir. Nikogos'un yazısında dikkati çeken en önemli husus, mezhep serbestliğinin ihlal edildiğidir. Dolayısıyla patrik, Hüdavendigar valisine bir yazı yazılmasını ve "Ermeni milletinden kendi hüsn-i rızalarıyla Katolik mezhebine sâlik olmuş ve olacak olanlara hiçbir kimse tarafından katiyen taarruz ve müdahale edilmemesi" gerektiğinin belirtilmesini istemiştir. Bunun üzerine Hükûmet

[13] *Propaganda* ismiyle meşhur olan *de Propagadan Fide* teşkilatı, Papa XV. Gregoire (1621-1623) tarafından 1622 yılında kurulmuştur. Misyon çalışmaları konusunda Papalık tarafından özel kurallar konulan bu teşkilat, Osmanlı topraklarındaki Katolik misyonerlerin faaliyetleri ile ilgili yıllık raporlar tutmuşlardır. Fransizken ve Cizvit tarikatları gibi misyoner teşkilatları Avrupalı elçilerin himayesinde faaliyet gösterdiklerinden bu durum Papalığı endişelendirmekteydi. Çünkü Avrupa devletleri arasındaki rekabetler misyonerlik faaliyetlerine zarar vermekteydi. Bu noktada Vatikan merkezli *Propaganda* teşkilatı Papalığın Doğu misyonu ile ilgili önemli görevler icra etmiştir. (Faraoqhi, 2004: 172-173; Benigni, 1911: 456-457).

[14] Assomptionistsler, 1843 yılında Fransa Nimes'de kurulmuş olan Katolik Hıristiyan tarikatıdır. Tarikatın kurucusu olan Emmanuel d'Alzon'un (1810-1880), görev yaptığı Assomption kolejine nispeten bu ismi aldığı tahmin edilmektedir. Assomption kelimesi, Hz. Meryem'in, ömrünün sonunda bedeni ve ruhu ile birlikte göğe yükselişini dogma olarak kabul eden Katolik inancından gelmektedir. Papalık tarafından 1864'te resmen onaylanmış olan bu tarikat, Meryem'in günahsız olarak hamile kalmasını ve göğe yükselmesini kendileri için manevi bir feyz olarak kabul ederler. Basın ve eğitim yoluyla Katolik Hıristiyanlığı dünyaya yayma işini üstlenen Assomptionistsler, Fransa'nın etkisinin olduğu yerlerde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Özellikle Doğu Kilisesi'ne mensup din adamlarının yetiştirilmesinde ve Osmanlı topraklarındaki Ortodoksların Katolikleştirilmesinde etkin bir rol oynamışlardır (Portalié, 2005: 204; Aydın, 2012; 9-10; Taşpınar, 2004: 95-96, 100-101).

[15] Kocabaşı, Osmanlı'da Gayrimüslim cemaatlerin ileri gelenlerine verilen isimdir. Cizye ve diğer vergilerin toplanması ve bunların devlete teslim edilmesi gibi birtakım görevleri bulunmaktadır.

tarafından Hüdavendigar valiliğine yazılan yazıda, Kütahya kazasında yaşayan Ermenilerden kendi rızalarıyla Katolik olanlara karışılmaması talimatı verilmiştir (BOA, HR. MKT., 1271/1854: 95/24).

Kütahya'daki Katolik Ermenilerin diğer bir sorunu da fazla vergi vermeleridir. Kiliseleri, Ermeni cemaatinden ayrılmış olmalarına rağmen, vergi ve nüfus defterleri belli bir müddet aynı kalmaya devam etmişti. Tanzimat-ı Hayriye'nin başlarında yapılan sayımda Katoliklerle Ermeniler ortak sayılmasına karşılık, geçen süre zarfında birçok kişi vefat etmiş, bir kısmı da şehirden ayrılmıştı. Bu doğrultuda Katolik Ermenilerin vergi hisseleri, azalan nüfusa göre yapılması gerekirken, böyle bir uygulamaya gidilmemiş ve vergilendirme eski nüfusa göre yapılmıştır. Yaşananların Katoliklerin durumunu daha da fakirleştirmesi nedeniyle, Katolik Ermeni Patriği Hükûmete gönderdiği yazısında, bu gibi suiistimallerin önlenmesi için Katoliklerin nüfus ve vergi defterinin ayrılmasını istemiştir. Patriğe göre, iflas etmiş veya şehirden ayrılmış olan Katoliklerin verecekleri vergiler, mevcut nüfusa göre ayarlanmalıydı (BOA, HR. MKT., 1274/1858: 114/32). Patriğin isteği doğrultusunda daha sonra Hükûmet tarafından Hüdavendigar valisine bir yazı gönderilmiş ve iki grubun nüfus defterlerinin ayrılması, vergilerinin buna göre hesaplanarak tartışmaların bitirilmesi istenmiştir (BOA, HR. MKT., 1271/1855: 114/32; HR. MKT., 1275/1859 : 282/31).

3.1.1. Kütahya Katolik Ermenilerinin Mezarlık Meselesi

Katolik Ermenilerin yaşadıkları diğer bir problem ise mezarlık konusudur. Ermeni Patrikhanesi'nden ayrılmadan önce (1830) Katolik Ermenilerin ölüleri, Ortodoks Ermenilerle aynı mezarlığa gömülüyordu. Patrik bazen Katolik olan Ermenilerin ölülerini defnetmeme gibi yaptırımlar uyguluyorsa da bu geneli kapsayan bir durum değildi. Ancak ayrı bir millet vasfı kazandıktan sonra Katolik Ermenilerin ölülerinin nereye gömüleceği bir sorun hâline gelmişti (Türkan, 2012: 37).

Osmanlı toplumundaki Katoliklerin mezarlık sorunu bölgelere göre farklılıklar göstermekteydi. Kimi yerde XIX. yy.'ın ilk yarısında, kimi yerde ise sonlarına doğru ortaya çıkmıştı. Örneğin, Adana'da Katolik Ermenilerle, Ortodoks Ermenilerin ortak kullandığı mezarlık konusunda 1845 yılında anlaşmazlık çıkmış ve Sadaretten Adana valisine gönderilen yazıda, müşterek olan mezarlıkların ayrılması istenmiştir (BOA, A. MKT., 1261/1845: 27/9). Sivas ve İstanbul gibi şehirlerde ise 1890'dan sonra yoğun tartışmalar meydana gelmiştir (BOA, DH. MKT., 1311/1893: 1970/29; İ. HUS., 1310/1893: 11/1310-L-095).

Kütahya'daki Katolik Ermenilerin mezarlık sorununa bakıldığında, problemlerin XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Kütahya Katolik Ermenileri, Ermeni Kilisesi'nden ayrılmalarından bir müddet sonra 1846 yılında kendilerine ait kilise inşa etmişler ve ölülerini de bu kilisenin bahçesine gömmüşlerdir (BOA, ŞD., 1304/1886: 2511/22). Daha sonra Hükûmetin kararıyla şehir içinde ölü gömülmesi yasaklandığından ve Katoliklerin de şehir dışında bir mezarlıkları olmadığından, bu defa ölülerini atalarının da defnedilmiş olduğu Meryem Ana Kilisesi'ndeki Ermeni mezarlığına gömmeye başlamışlardır. Ancak Ermeniler, kendilerini kızdıran bir olay nedeniyle Katoliklerin ölülerini mevcut mezarlığa defin edemeyeceklerini belirtmişlerdir. Ermenileri kızdıran hadise ise şöyle gelişmiştir: Kütahya'daki Katolik Ermeni rahiplerinden biri ölmüş ve defin işlemleri için vücudu Peresek (Pelesenk) yağı[16] ile yağlanmıştı. Daha sonra âdet olduğu üzere, ölü olan rahibin eli, Katolik Ermeniler tarafından öpülmeye başlanmıştı. Bu sırada, Ermenilerden bazı kişiler de rahibin elini öptüklerinden –muhtemel ki Katolik olmayan bir kişinin kendi kutsallarına zarar verdiğini düşünüyorlar- rahip tekrar yağlanmıştı (BOA, ŞD., 1304/1886: 2511/22). Yağlanma töreninin tekrarını kendileri için küçük düşürücü bir davranış olarak algılayan Ermeniler, yapılanlara çok sinirlenmişler ve Katoliklerin ölülerinin kendileriyle aynı mezarlığa gömülmeyeceğini belirtmişlerdir. Tartışmalar büyüdüğünden daha sonra gelişmeler, Kütahya mutasarrıflığı ve Hüdavendigar Valiliği kanalıyla devlet yönetimine ulaştırılmıştır. Diğer yandan İstanbul'daki Katolik ve Ermeni Patriklerine de Kütahya'daki cemaatler tarafından olayın gelişimi aktarılmıştır. İlk etapta, Hüdavendigar İdare Meclisi, Kütahya mutasarrıfından aldığı bilgiler doğrultusunda Ermenilere ait olan yirmi dönümlük arazinin beş dönümünün Katolik Ermenilere verilebileceğini söylemiştir. Valiye göre, tartışmanın önünün alınması mümkün olamayabileceğinden ve Ermeni nüfusu arazinin büyüklüğüne göre az olduğundan böyle bir uygulamaya gidilmesi uygun olacaktı. Ayrıca Katolik cemaati mezhep cihetiyle aynı olmasa da Ermeni milletinden sayılırdı. Bunun en bariz örneği, Katoliklerin resmî işlerinde Ermeni tabirini kullanmalarıydı. Atalarının da Ermeni mezarlığında bulunması, onların hakları olabileceğinin bir kanıtıydı (BOA, ŞD., 1304/1886: 2511/22).

Hüdavendigar Vilayetinin bu kararı, Ermeni Patrikliği'nin itirazına neden oldu ve Patriklik, Adliye ve Mezahib Nezaretine gönderdiği yazısında, Katolik Ermenilerin kendi mezarlıklarında hakları olmadığını tarihî süreçle birlikte uzun uzadıya anlattı. Patrik Harutyun Vehabedyan'a (1885-1888) göre, Ermenilerin arazisinden Katoliklere beş dönüm verilebileceği yönündeki Hüdavendigar Vilayet Meclisinin kararı, devletin kanunlarına aykırıydı. Katoliklerin bu yöndeki iddialarının da tutarlı bir karşılığı yoktu. Nitekim 1255 (1840) yılında kendilerine verilmiş olan ferman ve şer'i mahkemenin hücceti bunun en önemli kanıtıydı. İddia ettikleri gibi Katoliklerin atalarının Ermeni mezarlığında bulunması, onların Ermeni milletine mensubiyetlerinden ileri geliyordu. Mezarlığın bulunduğu yerdeki Meryem Ana Kilisesi'nin kendilerine ait bir vakıf kurumu olduğu, fermanlarda da sabitti. Yedi dönümü mezarlık olan arazinin diğer kısımları ise kiliselerine aitti. Yirmi dönümün tümü mezarlık olsa bile, Katolikler mezheplerini terk ettiklerinden onların, dinî mekân ve akarlardan haklarının olması mümkün değildi. Patriğe göre sadece Kütahya değil, Osmanlı topraklarında yaşayan diğer Ermeniler için de devletin uygulaması bu yönde olup Hükûmet, Ermeni Kilisesi'nden ayrılan Protestan ve Katolikler için ayrı yerler tahsis etmişti. Dolayısıyla Kütahya Katolik Ermenileri daha önceden kendileri için ayrı bir kilise tahsis ettikleri gibi, aynı şekilde kendileri için ayrı bir mezarlık da tedarik etmeliydiler (BOA, ŞD., 1304/1886: 2511/22).

[16] Arşiv belgesinde "Peresenk" olarak geçen bu yağın, Ermeni ayin ve törenlerinde kullanılan ismi "Pelesenk" olarak geçmektedir. Kilikya Kilisesi'nde ayrıca Pelesenk yağı elde etme törenleri de yapılmıştır. Bk. http://cezmyurtsever-ermenler.blogspot.com.tr/2010/12/kilikyali-erminelirin-kutsal-muron.html, erişim tarihi: 18 Temmuz 2014.

Ermeni Patriği'nin itirazlarına bakıldığında, onun söylemlerinin yasalarla çerçevelendiği, tarihî vesikalarla sabittir. Çünkü bu türden tartışmalar dolayısıyla, Osmanlı'nın birçok yerinde arazi tahsisatı yapılmıştır (Türkan, 2012: 38). Ayrıca Katolik mezhebine geçen Ermenilerin, Ortodoks kiliselerini elde edemeyeceğine dair pek çok defa Hükûmet tarafından gerekli emirler verilmiştir (BOA, C. ADL., 1288/1872: 90/5435).

Ermeni Patriğinin itirazına karşılık, Kütahya Katolik Ermenilerinin ileri gelenleri de Hüdavendigar Valiliğine bir arzuhal yazmışlar ve eleştirilerini ortaya koymuşlardır. Eleştirilerinden biri, Ermenilerin ileri gelenleri, diğeri ise Kütahya mutasarrıfı hakkındaydı. Onlara göre, Ermeniler kadim hukuklarını öne sürerek, Katoliklerin ölülerini ilgili mezarlıkta defnetmeye izin vermemekteydi. Hatta mezarlığın kapısına büyük bir kapı yaptıklarından, Katolikler atalarının mezarını ziyarete bile gidememekteydiler. Adliye ve Mezahib Nezaretinde görüşülen mesele neticeleninceye kadar Katolik Ermenilerin ölülerini geçici olarak Ermeni mezarlığına defnedebilecekleri belirtilmişken bile, bu gerçekleştirilememiş ve ölüleri dört gün açıkta kalmıştı. Ta ki Kütahya mutasarrıfının emriyle ölüyü kendi kiliselerine defnedebilmişlerdi. Bunun yanında Kütahya mutasarrıfıyla ilgili olarak da, onun Ortodoks Ermenilerle işbirliği yaptığını ve tehditle hiç kıymeti olmayan bir yeri yüksek fiyat karşılığında kendilerine mezarlık olarak satmaya çalıştığını söylemekteydiler (BOA, ŞD., 1304/1886: 2511/22).

Adliye ve Mezahib Nezaretine iletilen sorunlarla ilgili altı ay gibi uzunca zaman geçmiş olmasına karşılık, herhangi bir cevap alınamadığından sorunun çözümü için kalıcı bir adım da atılamamıştı. Bu arada Hüdavendigar Valiliğine şikâyet içerikli arzuhaller ardı ardına geliyordu. Sonunda Hüdavendigar Valisi Mehmet Nazif, gelen arzuhalleri de ekleyerek ilgili Nezarete tekrar bir yazı yazmış ve sorunun çözümü için cevap verilmesi ricasında bulunmuştu (BOA, ŞD., 1304/1886: 2511/22).

Çözüm için Adliye ve Mezahib Nezaretinden yardım isteyen diğer bir kişi ise, Katolik Ermeni Patriği Esteban Bedros Azaryan'dır (1881-1899). Azaryan'a göre, Ermenilerin sahip olduğu yirmi yedi dönümden fazla olan bu yerde her iki taraf da ölülerini küçük bir alana defnetmekte idiler. Ermeniler, arazinin 22 dönümünü tarla ve bahçe olarak kullanmaktayken diğer taraftan, zikredilen beş dönümlük yere, dedikodulardan dolayı Katoliklerin ölülerini gömmelerine izin verilmemekteydi. Bu durum devletin kanun ve adalet anlayışına uygun düşmemekle birlikte, cemaat arasında sıkıntılara da yol açmaktaydı (BOA, ŞD., 1304/1886: 2511/22).

Azaryan ayrıca, Ermenilerin geçmiş yılları delil göstererek tasarruf iddialarında bulunmalarını da eleştirmiş, geçen zaman içerisinde kabristanda elde ettikleri haktan mahrum edilmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Çözüm olarak beş dönümlük mezarlığın bir dönümünün Katolik Ermenilere, kalanının da Ortodoks Ermenilere tahsis edilmesini istemiştir. Şikayetleri değerlendiren Şuray-ı Devlet, konu hakkında kesin bir karara varıncaya kadar Katoliklerin ölülerini defnetmelerine müdahalede bulunmaması için Bursa vilayetine bir yazı gönderilmesini istemiştir (BOA, ŞD., 1304/1886: 2511/22). Patrik Azaryan'ın Kütahya'daki Katoliklerin probleminin çözümündeki etkisine dair belgelerde açık bir bilgi yer almasa da, onun Osmanlı Devleti ve Katolik Ermeniler üzerinde büyük etkisinin bulunduğu bir gerçektir. Hatta bir Fransız akademisyeni, *"Günümüzde Doğuda üç diplomat vardır. Bunlardan biri de Azaryan'dır."* diyerek onun sadece din adamı değil, diplomaside de etkin biri olduğunu belirtmiştir (Türkan, 2012: 299).

3.1.2. Müslüman Vakıf Arazisinin Hıristiyan Mezarlığına Dönüştürülemeyeceği Meselesi

Problemlerin üzerinden bir seneye yakın bir zaman geçtikten sonra, Katolik Ermeniler için Kütahya'da boş bir miri arazi bulunması, eğer yoksa Belediye Dairesi tarafından satın alınarak kabristan olmak üzere tahsis edilmesine dair Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından karar alınmıştır. Karar Kütahya mutasarrıflığına iletildiğinde, kabristan için boş bir kamu arazisi aranmış, ancak bulunamamıştır. Bunun üzerine ikinci plan devreye sokulmuş ve Kütahya eski Evkaf Katibi Mehmet Efendi'nin sahip olduğu bahçenin 3500 kuruş bedelle Belediye Sandığı'ndan satın alınması kararlaştırılmıştır (BOA, ŞD., 1304/1897: 1546/1).

Ne var ki Mehmet Efendi'nin arazisinin tahsisatı yoluna gidilirken bir problemle karşılaşıldı. Çünkü zikredilen arazinin vakıf boyutu vardı. Kadim bir vakıf arazisinin kabristan vakfına dönüşmesi şer'an mümkün olmadığından, başka bir çözüm yolu arandı. İlk etapta, arazinin üç yerde 6450 kuruş kıymetindeki beş dönüm tarla ile değiştirilmesi düşünüldü. Ancak bunun gibi vakfiyenin şer'i hükümlere ve evkaf nizamnamesinin kırkıncı maddesine göre ancak mülk bir yer ile değiştirilebileceği hükmü gereğince gerekli düzenlemelerin tekrar yapılması istendi. Bu defa vakıf dâhilinde bulunan yerlerden birinin mülk olan bir mahal ile değiştirilmesi konusu gündeme gelince, Katolik Ermeniler tarafından Kütahya'nın Şehreküstü Mahallesi'nde içinde bahçe bulunan bir ev gösterildi. Yeni durumun şer'i hükümlere uygunluğu için şer'i mahkemeye havale edildi ve mahkeme şu görüşte bulundu: *Kütahya'nın civar ve haricinde Yoncapınarı isimli yerde vaki ashab-ı hayrattan Yıldırım Han tâbe serahu hazretleriyle muasır olup bu defa dahi bâ ferman-ı âli müstesna olan Germiyanzâde Yakub Çelebi vakfı şerîfi bâ berât-ı âli mütevellisi Rifatlü İbrahim Edhem Bey İbn-i Şahin Bey bin Ubeydullah meclis-i şer-i şerîf-i enverde medine-i mezkûrenin Küçük Orta Mahalle'si mütemekkinlerinden ve tebaai devlet-i aliyyei Katolik milletinden Zaharya oğlu Altun Ağa veledi Rebail veledi Artin mahzarında takrir-i kelam ve tabir-i anil meram edip muma ileyhin vakf-u mezbûrda bi'l-icareteyn tasarrufunda olup medine-i mezbûrede kâin hudud-ı erbaası şose yolu ve tarik-i âm ile mahdûd on sâk armut ağacı ve dört sâk elma ağaçlarını muhtevi tahminen bir dönüm miktarı bir kıta bahçeyi merkum Zaharya oğlu Altun Ağa veledi Rebail veledi Artin'in medine-i mezkûre mahallatından Şehreküstü Mahallesi'nde vâki Bandem oğlu Çıkmaz Sokağında kâin etraf-ı erbaası Kölezâde Ahmed Efendi ibn-i el-Hâc Mehmed bin Abdullah mülk menzili ve Dağıstânî oğlu İbrahim Ağa ibn-i el-Hâc Mustafa bin Abdurrahman mülk menzil ve bahçesi ve Arslan Apası oğlu el-Hâc Hâfız Mehmed Efendi ibn-i Süleyman bin Mustafa ve Bazan Kölezâde Mustafa Efendi ve Beyim zevcesi Fâtıma Hatun mülk bahçeleri ve Ölçekçi oğlu Mustafa Ağa ibn-i Mehmed bin Ahmed mülk menzil ve bahçeleri ile mahdûd cevânib-i erbaası duvar ile muhad fevkâni iki bab oda ve cümle kapısını müştemil 2365 zira mülk bahçe mahalli ile istibdâle talib ve râgıb olmakla taraf-ı şer'den tayin olunan medine-i mezbûre mahkeme-i şer'iyesinde başkâtibimiz Muhyîzâde Feyzî Efendi ibn-i Mehmed Arif Efendi ve taraf-ı belediyeden mürsel mimarilere mühendis vekili Hâfız Ahmed Efendi ibn-i Hafız Abdurrahman Halife vesair vukuf-ı tâm olan bî-garaz Müslimin ile vakf olan bahçe-i mezkûre varıp benim ile muma ileyhin*

muvacehelerimizde ba'del muayene ve'l-keşf misâha ve tahmin ve takdim eylediklerinden terbîan 1600 zira olup beher zira ikişer kuruştan 3200 kuruş ve eşcârı mezkûresi dahi 500 kuruş dahi cem'an 3500 kuruşa bâli olduktan sonra cümle-i merkumun ile badehu mülk olan odalar ile bahçe-i mezkûra varıp kezalik misâha ve takdîm eylediklerinden mülk bahçe-i mezkûre terbian 2365 zira ve beher zira dörder kuruştan 9660 kuruş ve mezkûr odaları 540 kuruş ki cem'an kıymetleri on bin kuruşa bâliğ olup beher sene vakıf bahçe-i mezkûreden ziyade müecceleye tahamülü olduğu lede'ş-şer'il-enver zahir ve muayyen olmağın mülk olan bahçe ve oda-i mezkûreler vakıf olan bahçe-i mezbûreden mahal ve şeref ve rağbet ve kıymet ve ücret cihetleriyle ezyed ve evfer olup olvecihle şurût-ı istibdâl-i mevcûde ve istibdâl-i canib-i vakfa elfa' ve evlâ olduğu mimar-ı merkum vesair ehl-i vukuf Müslimin-i mezkûrin haber verdikleri muhakkak olmakla izn-i Sultaniyi mutazammın emr-i celilü'ş-şân sudûru ricasına bi'l-iltimas paye-i serir-i a'laya arz-u i'lam olundu. El emru li men lehul emr. Fi'l yevmirrabi' ve'l-işrîn min zi'l-kadeti'ş-şerîfe li-sene erbaa ve selase mie ve elf. (24 Zilkade 1304) Ed-dâi li'd-devleti'l-aliyyeti'l-Osmaniye Ahmed Efendi Zâde es-Seyyid Mehmed Emin El-Mevlâ hilafe bi-medine-i Kütahye (BOA, (BOA, ŞD., 1304/1887: 1546/1).

Şer'i mahkemenin Katolik Ermenilerin gösterdiği ve içinde bir hanenin de bulunduğu mülk araziyle vakıf arazisinin değiştirilebileceği yönündeki karar doğrultusunda, Bursa Ermeni ve Katolik murahhaslarının da bulunduğu vilayet idare meclisinde durum yeniden görüşülmüştür. Meclise göre, alınacak yerin Belediye Sandığı'ndan karşılanması Şuray-ı Devlet'in kararına uygun ise de, belediye kanunlarında böyle bir arazinin satın alınacağına dair açık bir hükmün olmadığı, istisnai olarak böyle bir uygulamaya gidilebileceği belirtilmiştir. Sonuçta, Kütahya Belediye Sandığı'ndan karşılanacak 3500 kuruşluk bir bedelle arazinin alınması uygun bulunmuştur (BOA, DH. MKT., 1305/1888:1491/96; ŞD., 1304/1887: 1546/1).

Katolik Ermenilere tahsis edilen mezarlık, sonraki yıllarda yine sorun olmuştur. Germiyanoğlu Yakub Çelebi Vakfı'nın mütevellileri, Katolik Ermeni Zaharya oğlu Altun Ağa'nın tasarrufunda olan ve Kütahya Belediyesi tarafından satın alınan arazi için itirazda bulunmuşlardır. (BOA, BEO., 1329/1911: 3869/290139). Katolik Ermeni Patrikliği'nden gelen bu yazıya Hükûmet tarafından, bu konuda şer'i bir i'lam bulunduğu ancak kanun yolunun da açık olduğuna dair bilgi verilmiştir (BOA, BEO., 1329/1911: 3954/296502).

3.2. Kütahya Protestan Ermenilerinin Durumu

Kütahya'daki Protestan Ermenilerin sayısı Katolik Ermenilere göre oldukça az olup, bir kilisenin olduğuna dair tarihî vesikalarda bir bilgi bulunmamaktadır. (BOA, A. DVN., 1271/1855: 105/13). Protestan Ermenilere Kütahya'da Rumlardan daha ziyade Ortodoks Ermeniler tepki göstermişlerdir. Ancak Rumların da onlara pek sıcak bakmadıkları bir gerçektir (BOA, MVL., 1283/1866: 725/113).

Osmanlı Devleti, 1844'te çıkarılan kanun gereği Gayrimüslimlerin mezhep değiştirmesine karşı çıkmamışsa da ev ev dolaşarak Protestan misyonerliği yapanları da yakından takip etmiştir. (BOA, DH. MKT., 1304/1886: 1380/33). Örneğin, Dâhiliye Nezaretinden Trabzon Vilayeti'ne gönderilen yazıda, Trabzon'daki Protestan Cemaati'ne mensup olan kitapçıların, köylerde kitap satışlarının önlenmesi istenmiştir (BOA, DH. MKT., 1309/1891: 1873/33; 1304/1886: 1380/33). Kütahya özelinde ise, 1848 yılında İstanbul Hasköylü Nişan ismindeki Protestan'ın Kütahya'daki misyonerlik faaliyetleri son derece dikkate değerdir. Bursa'daki İngiliz misyonerleriyle irtibatlı olarak çalışan Nişan, Kütahya'daki evlerde gezerek faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüştür. Bu arada üç kişiye de Protestanlıkla ilgili üç cilt kitap veren Nişan'ın faaliyetleri daha sonra Kütahya muhassılı Osman Seyfi Bey'e haber verilmiştir. Sonuçta Osman Bey, üç kişinin elinden kitapların alınmasını sağlamanın yanında, Katolik ve Ortodoks Ermeni papazlarını gelişmelerden haberdar ederek gereken tedbirlerin alınmasını ve bu konuda uyanık olunmasını istemiştir (BOA, HR. MKT., 1271/1855: 115/46).

Katolik Ermeniler 1830 yılında ayrı bir millet olmalarına karşılık, Protestan Ermeniler bu hakkı, 1850 yılında elde edebilmişlerdir. Ancak Protestan Ermenilerin başındaki kişiye Patriklik unvanının yerine, *Protestan Vekilliği*[17] sıfatı verilmiştir (Kenanoğlu, 2004: 129-130). Bu durum, Ermeni ve Rumlardan Protestan olan tebaanın cesaretini daha da kuvvetlendirmiştir. Ancak mezhep serbestliğine rağmen cemaat liderleri kendi milletlerinden olan kişinin başka bir mezhebe geçişini hoş karşılamamış, hatta bu konuda fiilî zorlamalara varacak tutum sergilemişlerdir (Dwight, 1854: 275-277; Stone, 2011: 141).

Protestanlarla ilgili olarak Osmanlı'nın genel tutumuna bakıldığında Hükûmet, İncil dağıtımı gibi misyon faaliyetlerini yakından takip etmekle birlikte,[18] misyonerlik nedeniyle mezhep değiştiren kişilere müdahale edilmesine de karşı çıkmıştır. Bu çelişkili durumun, daha çok Gayrimüslimlerle ilgili yabancı devletlere verilen sözlerle alâkalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1844 yılında mezhep değiştirme yasağı İngiltere ve Fransa devletlerinin yoğun baskıları sonucunda kaldırılmıştır (Türkan, 2012: 32). Aynı şekilde Protestan Ermenilerin problemleri çözülemediğinde, şikâyetler İngiltere, Amerika, Almanya ve Hollanda gibi bu mezhebe yakın olan devletin elçilerine aktarılmakta ve mezhep serbestliğinden dolayı Osmanlı'dan gereken hakların verilmesi istenmekteydi. (BOA, HR. TO., 1269/1853: 181/47; 1273/1856: 157/68; 1276/1860: 146/75; A.MKT. NZD., :1276/1860 19/836). Osmanlı'dan bu tür istekte bulunan devletlerin, kendi topraklarındaki yabancı misyon faaliyetlerine bakışı karşılaştırıldığında tablonun farklı olduğu gözükmekteydi. Örneğin, Anglikanların yoğun olarak bulunduğu İngiltere'de,

[17] Osmanlı Devleti'nde patrikler Hıristiyan ruhanileri arasından seçilirken, Protestan vekilleri ise ruhban grubundan olmayıp, ahalinin ileri gelenlerinden seçilmekteydi (Eyüb Zade Nuri, 1326/1908: 73).

[18] Hükûmetin yanında, Osmanlı basını da Protestan misyonerlerini yakından takip etmiştir. 16 Ocak 1874 tarihli Basiret gazetesinin "Ucuz Kitap" başlıklı haberinde, konu ile ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir. *"Bir zamanlar Protestanların ücretsiz yayınladığı kitaplar ve onların içerikleri bilinmektedir. Şimdi bilinmemek için sokak ortalarında bir tanesini yirmişer paraya satıyorlar hatta. Çarşamba günü akşamüzeri Hamidiye imaretinin önünde bir zenbil içinde bir çocuk bir tanesi yirmi para deyip satıyordu. Zabıtanın vazifesine bağlı olarak ve engellenmesi gerekli olan ehemmiyeti hepsinden daha çok olan bir madde işte budur."* Basiret gazetesi, 27 Zilkade 1290/16 Ocak 1874.

Katoliklere de aynı özgürlük çerçevesinde bakıldığı meçhuldü. Nitekim Cizvit misyoneri olan Emile Langard'ın *"Gönül isterdi ki Katolikler, Osmanlı padişahının ülkesinde olduğu gibi İngiltere ve Hollanda'da da rahat ve serbest olsunlar."* sözü özgürlüğün hangi noktada olduğunu göstermede önemlidir (Küçük, 2009: 77).

Protestan Ermenilere yapılan kısıtlamalarla ilgili Kütahya özelinden değerlendirilecek olunursa, Kütahya sakinlerinden Papaz Bedros ve Karaoğlu Kirkor isimli kişiler ayine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle Kütahya Ermeni kocabaşısının isteği doğrultusunda Amasya'ya sürgüne gönderildiği ortaya çıkacaktır (BOA, HR. MKT., 1271/1855: 115/46). Ancak işin hakikati Protestan Ermeni Vekili İstefan'ın Sadarete gönderdiği yazısından sonra anlaşılmıştır. Ermeni patriğinin, ayine aykırı hareket etti gerekçesiyle sürgüne gönderdiği kişinin asıl sürgün sebebi, Protestan olmasından dolayıydı. Kütahya Ermeni karabaşısı ve İstanbul Ermeni Patriği, Hükûmeti ikna ederek sürgün hadisesinin gerçekleşmesini istemişti. Bunun üzerine, Bedros ve Kirkor, evleri basılarak sürgüne gönderilmişlerdi. Protestan Ermeni Vekilinin dikkat çektiği diğer bir husus da, bu iki kişinin daha önceden benzer suçlardan dolayı Kütahya'daki mahkemede yargılandığı, ancak herhangi bir suçlarının sabit olmadığıydı. Dolayısıyla Vekil, yaşananların devletin rızasına ve merhamet anlayışına uygun düşmeyeceğini belirterek, Bedros ve Kirkor'un sürgünden geri getirilmesini ve bu süreç zarfında uğradıkları zararın da karşılanmasını istemiştir (BOA, A. DVN., 1271/1855: 104/67).

Osmanlı Devleti, Kütahya'da yaşanan sıkıntılardan dolayı Protestan Ermeni Vekilinden gelen yazı doğrultusunda Ermeni kocabaşısına birtakım uyarılarda bulunmuştur. Buna göre, mezhep değişikliğinden dolayı Hıristiyan tebaaya bir şey denilemeyeceği açıkken, bu kişilerin sürgüne gönderilmesinin devletin rızasına uygun olamayacağı belirtilmiş ve onların bulunduğu yerden derhal Kütahya'ya gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca, masraf gösterilerek Protestan Ermenilerden alınan paradan dolayı da, Ermeni kocabaşısına uyarıda bulunulmuştur (BOA, HR. MKT., 1271/1855: 115/46).

Kütahya'daki Protestan Ermenilerin sivil ve ruhanî işleri Protestan Ermeni kocabaşısı tarafından gerçekleştiriliyordu. Diğer Gayrimüslimlere göre geç bir dönemde kurulan Protestan Ermeni Kocabaşılığı için söz konusu bu durumun, hem Kütahya'daki Protestan Ermenilerin sayısının azlığı, hem de millet olarak tanınmalarının daha geç olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Protestan Ermeni Vekili İstefan, 1855 tarihinde Hükûmete gönderdiği bir yazısında, Protestanlığa girmiş olan Hıristiyanların eski mezhep mensupları (Ermeniler) tarafından baskı gördüğünü belirtmiştir. Dolayısıyla mağduriyetlerinin giderilmesi için, Protestan Ermenilerin işlerine bakacak ve haklarını savunacak bir kocabaşısının seçimine ve onun diğer milletler gibi haklara sahip olduğuna dair Kütahya ve kazalarına yazı yazılmasını istemiştir (BOA, HR. MKT., 1272/1855: 125/56).

Hükûmet tarafından, 1855 yılında Kütahya Kaymakamı Cemil Paşa ve Kütahya naib ve kadısına gönderilen yazıda, Protestan Ermenilerle ilgili işlerde daha hassas davranılması istenmiştir. Buna göre, Protestan Ermeniler ayrı bir cemaat olduklarından, onların işlerine diğer cemaat mensupları bakamamaktaydı. Bu yüzden işlerini görmeleri için İstanbul'daki Protestan Ermenilerin içinden güvenilir bir kişi Protestan Vekili ismiyle tayin edilmiştir. Protestan Ermenilerin nüfus defterleri ayrıca tanzim edilmiş olup, doğum ve vefatları Vekil marifetiyle kendi defterlerine kaydedilmektedir. Evlilik ruhsatnamesi de zikredilen Vekil vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla diğer cemaatlerde olduğu gibi Protestan Ermenilere de, ibadet yerleri ile ilgili kolaylıklar gösterilmeli ve ayinlerine dışarıdan yapılacak muamelelere izin verilmemelidir. Ayrıca Protestan Ermenilerin bazı yerlerde işlerini görecek kocabaşılar bulunmadığından, kanun ve nizamları tam olarak bilememekteydiler. Dolayısıyla işlerini tam olarak yapabilmeleri için onlara gereken yardımın yapılması ve rencide edilmemesi istenmiştir (Gümüş, 2003: 218-220). Kütahya kocabaşısı İstanbul'daki Vekille olan bağlantısını, diğer milletlerde olduğu gibi Bursa'daki Protestan Ermeni vaizi aracılığı ile yapmıştır (HVS, 1291/1874: 108; BOA, MVL., 1283/1866: 725/113)[19].

4. Kütahya'nın Kazalarındaki Hıristiyanlar

Kütahya Sancağı'na bağlı ilçelerdeki Hıristiyanların nüfus ve kurumlarına bakıldığında, XX. yüzyılın başları itibariyle 13.565 Müslüman'ın yaşadığı Tavşanlı'da, 249 Ermeni ve bir de kilise bulunmaktadır (HVS, 1310/1892: 352). 84.051 Müslümanın bulunduğu Eskişehir'de, 6829 Gayrimüslim[20] ve 2 kilise[21] bulunmaktadır (HVS, 1310/1892: 356; 1324/1906: 413). Uşak'ta

[19] Kütahya'da dikkati çeken diğer Hıristiyan grupları, Osmanlı vatandaşı olmayan esir ve mültecilerdir. Ruslarla yapılan Kırım Savaşı'nda ele geçirilen Rus esirlerin bir kısmı Kütahya'ya getirilmiştir. 1855 yılına ait bir belgede Kütahya ve İstanbul'a getirilen bu esirlerle ilgili Seraskerlikten bir talimat yazısının çıkarıldığı belirtilmektedir (BOA, A. MKT. NZD., 1271/1855: 159/80). Kütahya'da dikkati çeken diğer Hıristiyan nüfus ise mültecilerden oluşmaktadır. Avrupa'da çıkan 1848 İhtilali dolayısıyla, Avusturya'ya karşı verdikleri özgürlük mücadelesini kaybeden Macar ve Polonyalı mülteciler Osmanlı'ya sığınmışlardır. Birçok Avrupa ülkesinin gösteremeyeceği hoşgörüyü gösteren Osmanlı Devleti, mültecileri çeşitli bölgelere yerleştirmiştir. Bu yerlerden birisi de Kütahya'dır. 1850'de Kütahya'ya peyderpey gelerek, kısa zamanda sayıları 100 kişiye ulaşan ve aralarında generallerinden de bulunduğu bu mültecilerden en çok dikkat çekeni Macar Kralı Lajos Kossuth'tur (Nazır, 2006: 306-310, 313). Mültecilerden General Dembinski'nin Hükûmete verdiği arzuhali dikkat çekicidir. Dembinski, Fransızca yazdığı arzuhalinde, yaşadığı birtakım sıkıntılarından bahsetmiştir. Bunlar arasında, Türk dilini ve adetlerini bilmediklerinden başka kişilerle ülfet sağlanamadığını, dolayısıyla mülteci arkadaşlarıyla beraber olmalarının uygun olacağı, kendilerine gelen ziyaretçilere kolaylıklar sağlanması ve Kütahya'dan iki saat uzak olan hamama gitmelerine izin verilmesi gibi daha birçok hususlardı. Arzuhalde dikkati çeken diğer bir husus da, Kütahya'ya gelmeden önce, Bursa'daki ikametleri sırasında Pazar günleri kiliseye gitmelerine izin verilmediği ve Paskalyaya ancak yanlarındaki askerler eşliğinde gittiğine dair şikâyetlerdi (BOA, A. DVN., 1266/1850: 59/80).

[20] Katolik Ansiklopedisi'nde Eskişehir'in Hıristiyan tarihindeki öneminden bahsedilirken XIX. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış olan bir nüfus istatistiğine de yer verilmiştir. Buna göre, nüfusun 40.000'i Müslüman, 2000'i Rum, 2000'i Ermeni ve biraz miktarda da Katolik Ermeni, Protestan ve Yahudi bulunmaktadır (Waggaman, 2005: 278).

85.594 Müslüman nüfusuna karşılık, 3550 Gayrimüslim yaşamakta olup, bunun 543'ü Ermeni'dir. Diğerlerinin çoğunluğu ise Rum'dur. Kilise sayısı ise ikidir (HVS, 1310/1892: 367; 1324/1906: 425; 1302/1884: 454). Kütahya'nın ilçelerinden olan Simav'da ise Hıristiyanlarla birlikte yabancı uyruklu Müslümanlar da yer almaktadır. Bu bağlamda, 39.446 Müslümanın yaşadığı şehirde, 375 kişi de yabancı uyruklu Müslüman ve Gayrimüslimdir. Ayrıca bir adet de kilise bulunmaktadır (HVS, 1310/1892: 360; 1324/1906: 433). Toplam 25.457 kişiden müteşekkil Gediz'de, 51 yabancı Gayrimüslim yaşamaktadır (HVS, 1302/1884: 460)[22].

Dönem itibariyle Kütahya'ya bağlı ilçelerden Katolik Ermenilerin varlığı ile ilgili olarak en dikkat çekeni Eskişehir'dir. Eskişehir'in yeni açılmış olan Arifiye Mahallesi'nde yerli ve yabancı Katolik bulunmaktaydı. Daha çok Kütahya ve çevresinden gelmiş olan Katolik Ermenilerden oluşan bu mahallenin sakinleri ibadetlerini, inşa ettikleri evlerinde ya da kiraladıkları bir hanede yapıyorlardı. Bu türden sıkıntılarını dile getirerek, 1886 yılında Kütahya Mustasarrıflığına arzuhal verdiler ve bir kilise yapılmasını istediler. Kütahya Mutasarrıfının yaptığı incelemeler sonucunda, ilgili mahallede 173 Katolik Ermeni'nin bulunduğu ve bunların ancak yedisinin ev sahibi olup, diğerlerinin kiracı olarak yaşadığı tespit edildi. Mutasarrıfın dikkat çektiği konulardan biri de, mahallenin sırf Katolik Ermenilerden oluşan bir mahalle olmayıp, karışık bir nüfusa sahip olduğuydu. Sonuçta, papaz odaları gibi müştemilatının da bulunduğu ve 300 lira bedeli olan kilisenin inşasına Sultan Abdülhamit'in iradesiyle 1886 yılında izin verildi (BOA, İ. DH., 1303/1886: 103/79210).

4.1. Assomptionistslerin Eskişehir'deki Misyon Faaliyetleri

Osmanlı'nın geneline kıyasla Kütahya'da, misyonerlerin fazla başarılı olamadığı görülür. Bunda etkili olan en önemli unsurlardan biri, şehrin geçmişten beri gelen bir ilim geleneğe sahip olmasıdır. Nitekim misyonerlerin faaliyetleri ile ilgili meşihatın 11 Temmuz 1900 tarihli yazısında, Kütahya, Kayseri ve Tokat gibi yerlerde ulemanın mevcut olup, geçmişten beri gelen bir gelenekle medreselerde ilim tedris etmekte olduklarından, ecnebilerin iğfalatına daha uzak oldukları ve halkın daha bilinçli olduğu belirtilmektedir (BOA, Y. PRK. MŞ., 1318/1900: 7/23). Ancak Kütahya'nın kazası olan Eskişehir'de XIX. yüzyılın sonlarına doğru yoğun misyon faaliyetlerinin olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle Assomptionistslerin ve *Propaganda*nın buradaki misyon faaliyetleri kayda değerdir (Shahan, 2005:1066; Portalıé, 2005: 206; Taşpınar, 2004:106-107; Waggaman, 2005: 278).

Assomptionistslerin Eskişehir'deki misyon faaliyetleri, demiryolunun varlığı ile yakından ilintilidir. Nitekim 1892 yılında hizmete girmiş olan Eskişehir-Haydarpaşa, Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Konya demiryolu hattı ile birlikte Assomptionistslerin Eskişehir'deki teşkilatlarında da bir canlanma meydana gelmiştir. Kısa zaman içerisinde 400 kilometrelik bir alan içerisinde bulunan Assomptionistslerin dokuz dinî istasyonun merkezini de Eskişehir üstlenmiştir (Aydın, 2012: 10-11, 14). Fransa'nın[23] desteğiyle hareket eden Assomptionistsler, Eskişehir'de dinî ve sosyal alanda hizmet veren birçok kurum açmışlardır. (BOA, DH. MKT., 1318/1900: 2407/47; BEO., 1329/1911: 3955/296607; DH. İD., 1329/1911: 117/51; Portalıé, 2005: 206). Bu kurumlardan en başta geleni ise okullardır. Eskişehir'de bu anlamda, doksan öğrencilik bir kız okulu ile birlikte seksen beş kişilik bir erkek okulu ve yirmi sekiz yatılı öğrencili iki pansiyon açılmıştır. Bunun yanında kilise ve sekiz misyonerin kalacağı bir yer tahsis edilmiştir. Assompitonist Peder Cesaire Kayser (1895-1905), 20 Temmuz 1898 tarihli raporunda 22 yatılı öğrencinin sekizinin Katolik olduğunu, diğerlerinin ise Rum ve Ermenilerden meydana geldiğini; Peder Andeol Basset (1906-1912) ise 1908 yılındaki raporunda okullarında on beş Müslüman öğrencinin yer aldığını belirtmektedir. Bu Müslüman öğrenciler daha çok kaymakam ve subay çocuklarından oluşmaktaydı (Aydın, 2012: 14).

Assomptionistler, Eskişehir'de sosyal tarafı olan alanlarda da faaliyet yürütmüşlerdir. Yılda tahminen dört bin hastayı tedavi edebilen bir dispanser kurmuşlar ve Kızılhaçla yakın temas halinde olmuşlardır. Eskişehir'de kurulan bir Paroisse[24] Kilisesi Kızılhaç'a vakfedilmiştir (Aydın, 2012: 14). Bunun yanında Assomptionistlerin okulları da fakir hastalara yardım amacıyla piyango tertip etmiştir. Onlar, başlangıçta Hükûmete haber vermeden böyle bir organizasyona giriştiklerinden faaliyetleri engellenmiş, ancak gerekli olan prosedür yerine getirildikten sonra gereken izin verilmiştir (BOA, DH. TMIK. M., 1321/1903: 141/41; MF. MKT., 1321/1903: 696/48).

---

[21] Salnamelerde geçen iki kiliseden birinin Ortodoks Ermeni, diğerinin ise Katolik Ermeni Kilisesi olma ihtimali yüksektir. Katolikler 1886'da kiliselerine sahip olurlarken, Ermeniler ise daha erken bir tarihte 28 R 1276/24 Kasım 1859'da kiliselerine sahip olmuşlardır. Konuyla ilgili olarak İstanbul Ermeni Patriği Kigork, Hükûmete yazdığı yazısında Ermenilerin Kütahya'da kiliseleri olmadığını ve kendi arazilerine boyu 36, eni 24 zira olan yeni bir kilise yapmak istediklerini belirtmişler, daha sonra Sultan Abdülmecit'in iradesiyle kilisenin yapımına izin verilmiştir (BOA, İ. HR., 1276/1859: 172/9373). Kilise daha sonra Sultan Abdülhamit Dönemi'nde 1899'da tekrardan yapılmıştır (BOA, DH. MKT., 1316/1899: 2154/87)

[22] XX. yy. başlarındaki Osmanlı Devleti nüfus istatistiklerini çıkartan tarih araştırmaları ve nüfus bilimi uzmanı Justin McCarty, 1911-1912 yıllarına ait Kütahya Sancağı'ndaki nüfusa dair şu bilgileri vermektedir. Buna göre, toplam 358.027 kişilik nüfusun, 342.723'ü Müslüman, 9.891'i Rum, 5138'i Ermeni, diğerleri ise 275'tir (McCarty, 1998: 112). Genel Kurmay Harp Dairesi Arşivi'nin 1914 yılındaki kayıtlarını inceleyen Tarihçi Stanford j. Shaw'un verdiği verilere göre ise, Kütahya Sancağı'ndaki, toplam 316.894 kişilik nüfusun, 303.348'nin Müslüman, 8755'inin Rum, 4.548'inin Ermeni, 243'ünün de Yahudi'den oluştuğu görülmektedir (Shaw, 2008: 449).

[23] 25 Receb 1319/7 Kasım 1901 tarihinde Osmanlı'nın tüm bölgelerinde Fransa tabiiyetinde veya himayesinde olan müesseselerin istatistiği çıkarılmıştır. Bu istatistiğe göre, Kütahya merkezde Fransa himayesinde herhangi yabancı bir okul bulunmazken, Kütahya'nın bağlı bulunduğu Hüdavendigar Vilayeti (Bursa) merkezinde 3, Kütahya'nın ilçelerinden Eskişehir'de 2, Uşak'ta ise 1 adet Fransız okulu bulunmaktadır (BOA, A.}.d., no. 268, 1319/1901: 1-3).

[24] Paroisse, kilise teşkilatı içinde, yönetimi bir Katolik veya Protestan papazına tevdi edilmiş bölgesel bir taksimattır. Paroisse terimi, ayrıca kilise bölgesine ve bu merkezin çevresinde cereyan eden işlerini tümüne teşmil edilmiştir (Besnard, 1995: 137).

Osmanlı Hükûmeti, piyango biletinin satışında olduğu kadar diğer birçok alanda da Eskişehir'deki Assomptionistlerin faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Örneğin, Eskişehir'de evlerini okul haline getirerek öğrenci okutan rahiplere statüko haricine çıkmamaları için gereken uyarılar yapılmış ve bununla ilgili kimi zaman Fransız Sefareti de haberdar edilmiştir (BOA, DH. MKT., 1309/1891: 1893/96; 1309/1891: 1897/29; 1311/1894: 196/61; HR. SYS., 1787/4: 1317/1899). Okullarında okutulacak olan kitaplarla ilgili de çeşitli önlemler alınmıştır. Örneğin, İstanbul Fenerbahçe'deki Fransız okulunun rahipleri tarafından Eskişehir'e gönderilmek istenen kitap ve evraklar, devlet tarafından sakıncalı bulunduğundan yasaklanmış ve gönderilmesine izin verilmemiştir (BOA, Y. PRK. ZB., 1318/1900: 25/115).

Eskişehir, tren yolunun kavşak noktası olduğundan misyonerlerin sık sık uğrak yerlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla Hükûmet, buralarda misyonerlerin yakından takibi noktasında yerel yetkililerin uyanık olmasını istemiştir. Bunlardan biri de Fransız yüzbaşısı misyoner Boren'dir. Çalışmaları, Hükûmetin dikkatini çeken Boren'in faaliyetlerinin takip edilmesi, ancak bunu gizliden yapılmasına dair Eskişehir'deki yetkililere talimat verilmiştir. (BOA, Y. EE. KP., 1321/1903: 18/1773).

Assomptionistler, Hükûmetin yakın takibinden zaman zaman rahatsız olmuşlardır. Nitekim Assomptionist Peder Benoit Moll, 4 Nisan 1904 tarihli mektubunda, vaktiyle Katolik misyonerlerin, Türkiye'nin her yerinde hiçbir izin almadan yerleşebildiklerini, şimdi ise ancak Fransız sefaretinin aracılığı ile bunu gerçekleşebildiklerini belirtmektedir. Buna karşılık Eskişehir'deki yöneticiler, Assomptionistlerin Fransız aracılığına başvurmalarını da hoş karşılamamıştır. Nitekim Eskişehir kaymakamı "Ben bu ülkede ne konsolos, ne de sefaret tanırım. Benim her yere girme hakkım vardır. İstediğiniz kadar reaksiyon gösteriniz ve dilekçe veriniz." diyerek sert tutumunu ortaya koymuştur (Aydın, 2012: 18). Devlet yöneticilerinin, çocuklarını Assomptionist okulunda okutmalarına karşılık, onların misyon faaliyetlerine kuşkulu durdukları da bir gerçektir. Bu anlamda misyonerlerin Müslümanları dinden döndürme konusunda başarı elde edemedikleri görülmektedir. Ancak Eskişehir Assomptionist tarikatının Müslüman çocuklarına gizli vaftiz yaptığı, Peder Basset'in 1912 yılındaki raporunda belirtilmektedir. Bu konuda özellikle rahibelerin çalışmaları kayda değerdir. Halkla teması rahiplerden daha iyi kuran rahibeler, Müslüman evlerini ziyaret ederek onlarla dostluk kuruyorlardı. Hasta çocukların evlerini ziyaretleri esnasında ise ölüm döşeğinde olan çocukları vaftiz ediyorlardı. Rahibeler bu vaftizi, muhtemelen doğum vaftizi yerine geçmesi ve çocukları asli suçtan arındırmak için yapmaktaydılar. Peder Basset, Eskişehir'de bu şekilde 1391 çocuğun gizliden vaftiz edildiğini belirtmektedir (Aydın, 2012: 18, 25).

Assomptionistlerin yanında, Almanlar da Eskişehir'de ilkokul düzeyinde bir eğitim kurumu tesis etmişlerdir (Bozkurt, 2010: 80). Daha çok Eskişehir'deki demiryolunda çalışan Alman memur ve müstahdemlerin çocuklarına hizmet veren bu okul, Assomptionistlerin okuluna göre on yıl daha geç açılmıştır (BOA, MF. MKT., 1320/1902: 635/8). Ancak, Alman okulunun açılışı ve 1907'de Almanya'dan bir pastörün[25] gelişi Assomptionistleri rahatsız etmiştir. Çünkü Assomptionistler, 1895'ten beri Almanlarla ilgileniyorlardı. Alman kökenli Protestanlar, Assomptionistlerin kiliselerine gidiyorlar ve onların ayinlerine iştirak ediyorlardı. Hatta misyon çalışmaları sonucunda sekiz kişi Protestanlıktan dönmüş ve Assomptionistlere katılmıştı (Aydın, 2012: 14, 20).

Assomptionistlerin misyon faaliyetlerinden en önemlilerinden biri de Rum ve Ermenileri Latinleştirmekti. Nitekim Peder Silbermann'ın, 15 Aralık 1906 tarihli mektubundaki, "Hedefimiz ayrılmış kiliselerin, yani Rumların ve Ermenilerin kurtuluşuydu." sözü bu noktadaki duruşu en net şekilde ortaya koymaktaydı (Aydın, 2012: 19). Ancak Assomptionistler, Eskişehir'deki Rum ve Ermenilerden istedikleri verimi alamamışlardır. Katolik Ermenilerin, Ermeni usulüne göre ayin yapmayı sürdürmeleri de, Assomptionistler için başka bir sorunu ortaya çıkarmıştır (Aydın, 2012: 21, 24).

Assomptionistlerin misyon faaliyetleri, Papalık tarafından büyük destek görmekteydi. Hatta *Propaganda* 1890'da, Bursa'dan Ankara'ya kadar Anadolu'daki geniş bir bölgeyi Assomptionistlere emanet etmişti (Portalié, 2005: 206). Doğu Kiliseleri ile özel olarak ilgilenen Papa XII. Leon (1878-1903), bu kiliseleri konu alan ve onları tanıtan çeşitli dergilerin çıkarılmasını Assomptionistlerden isteyerek, onlara destek vereceklerini belirtmiştir. Papanın isteği doğrultusunda Kadıköy'deki Assomptionistler Merkezi (Centre des Assomptionistes) tarafından *Echos d'Orient* isimli dergi Ekim 1897'den itibaren çıkarılmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında zaman zaman yayınına ara veren dergi, 1942'ye kadar Fransa'da yayınlanmaya devam etmiştir (Taşpınar, 2004:107-108). Basın yayının yanında Papalık, Assomptionistlere kurumsal destek de sağlamıştır. Örneğin, İstanbul Papa vekilinin uhdesinde Kadıköy'de bulunan Katolik kilisesi Assomptionistlerin himayesine verilmiş ve onların burada Katolik ayininin yanında Rum ayininin de yapılmasına müsaade edilmiştir. Ayrıca Katolik Rumların rahiplik eğitimi alması için İstanbul'da bir okul açılması faaliyeti içerisine girilmiştir (BOA, HR. SYS., 1313/1895: 1787/15).

Papa XIII. Leon'un tasarladığı Doğu Kiliseleri misyonunun gerçekleşmesi için Eskişehir Katolik Assomptionist hareketinin ciddi bir şekilde kökleşmesi bu anlamda önem arz etmekteydi. Ancak Rumlar üzerinde gerçekleştirilen misyon faaliyetinin pek başarı göstermemesi Eskişehir'deki Assomptionist pederleri endişelendirmişti. Bu engelleri aşmak için Eskişehir'de Latin Katolik varlığının arttırılması için çaba gösterilmiştir (Aydın, 2012: 21, 24). Bu noktada İstanbul'daki Latin Serpiskoposu ve Papa Vekilinin de büyük çabaları olmuştur. Nitekim Papa Vekili Monsenyör Bonetti, 1896 yılında Eskişehir'e gelerek bir takım

[25] Kilise ve din görevlileri konusunda Protestan mezhebiyle Katolik mezhebinin anlayış farklılıkları vardır. Katolikler bir rahibin bulunduğu yerde Kilisenin varlığını kabul ederken; Protestanlar rahibe hiç sahip olmayan bir cemaatin varlığında kilisenin varlığını kabul etmektedir. Bu anlamda Protestanlıkta papaz olmayıp, dinî servislere pastör denilen kimseler bakmaktadır. Protestanlarda ayrıca, Katoliklerdeki gibi bir hiyerarşi olmayıp, pastörler spesifik görevleriyle birlikte sade Hıristiyan'dan farklı bir kuvvetle donatılmış değillerdir. Vaaz verme ve öğretme gibi kişisel yeteneklerinin yanında, liderlik özelliğine sahip vasıfları da bulunan pastörler, her şeyden önce Kutsal Kitap hizmetçisidir. O, kendi toplumu içinde ve Kutsal Ruh'un inayetiyle inanılması gereken şeyi hatırlatmakla değil, mümkün ve kabul edilebilir yorumları telkin etmekle görevlidir. Ayrıca Protestan cemaati bir meclis sistemiyle yönetilmektedir. Bu meclise eşit miktarda pastörler ve laikler katılmaktadırlar. Protestan Kilisesi'nde kadınlar da pastör olabilmektedir (Mehl, 1995: 272; Erbaş, 2002: 219, 225, 237; Küçük, 2009: 134).

görüşmelerde bulunmuş ve Hükûmetin talimatı doğrultusunda yerel yöneticiler tarafından kendisine kolaylıklar sağlanmıştır (BOA, İ. HUS., 1313/1896: 46/1313; BEO., 1313/1896: 765/57362; İ. HR., 1313/1896: 351/1313). Bu iyi niyet karşısında Papa XIII. Leon tarafından Eskişehir Kaymakamı Reşid Bey ve Belediye Eski Reisi Ahmet Hamdi Efendi'ye sonradan birer nişan gönderilmiştir (BOA, İ. TAL., 1314/1897: 111/1314; BEO., 1314/1897: 938/70288).

5. Ermeni Tehcirinden Günümüze Kütahya Hıristiyanları

1890 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerinde zaman zaman Ermeni isyanlarının çıktığı görülmekteydi. I. Dünya Savaşı'na (1914) girmeden önce de Doğu vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin topluca isyana kalkışacaklarına dair Hükûmete çeşitli haberler gelmekteydi. Bu atmosfer içerisinde başlayan savaştan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti, Çanakkale ve Doğu cephesinde çok zor mücadeleler vermek zorunda kaldı. Bu cephelerde çetin bir savaş sürdürülürken, diğer taraftan Ermeni çeteleri ile mücadele edilmesi, orduyu zor durumda bırakmıştı. Ayrıca, cepheye lojistik destek sağlayan araçların Ermeniler tarafından sabatoja uğraması, süreci zora sokan diğer bir hususdu. Bu zor şartlar altında savaşı yürütmenin zor olduğu kanaatine varan Osmanlı Hükûmeti, Ermenilerle ilgili çeşitli önlemler almak zorunda kaldı. Bu kapsamda 24 Nisan 1915 tarihinde vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen tamimde, Ermeni çetecilerinin önde gelenlerinin tutuklanması istendi. 27 Mayıs 1915 tarihinde hazırlanan Tehcir Yasasıyla da Ermenilerin başka bir bölgelere tehciri kararlaştırıldı. Ancak hasta ve âmâ olan Ermenilerin yanında, başlarında erkekleri olmayan Ermeni aileleri, öğretmenler, mebuslar ve aile efradı gibi daha birçok özellik taşıyan Ermeniler de bu sevkiyattan muaf tutuldu (Altıntaş, 2005: 78, 81, 84, 87). Tehcirde dikkati çeken diğer bir husus da, savaş mühimmatının sevk edildiği bölgelerin dışında bulunan şehirlerde, kimsenin zorla göçe tabi tutulmamasıydı. Bu anlamda Kütahya da, Ermenilerin zorla göçe tabi tutulmadığı yerlerden biriydi (BOA, DH. EUM. MH., 1334/1915: 112/96; Halaçoğlu, Tarihsiz: 24-25; Tiftik, 2009: 189). Nitekim, Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti İkinci Şubesi'nin 11 Zilkade 1333 tarihli yazısında, Kütahya'nın yerlilerinden olan Ermenilerden hiç kimsenin dışarıya gönderilmediği, bu yüzden de defter tanzimine gerek olmadığı belirtilmiştir (BOA, DH.EUM.2.Şb., 1333/1915: 11/31). Bu dönemde ayrıca başta kendi okullarındaki eğitim-öğretim faaliyetleri olmak üzere Kütahya Ermenilerine birçok alanda gereken kolaylıklar gösterilmiştir (BOA, DH. EUM. 2. Şb., 1335/1916: 31/9). Bunun yanında, onlar hakkında gerçek dışı ihbarlarda bulunan kişilerin cezalandırılması istenmiştir (BOA, DH.EUM.2.Şb., 1336/1918: 51/50).

Kütahya'nın kazası Eskişehir'de yaşayan Ermenilere bakıldığında ise, onların tehcire tabi tutuldukları görülmektedir. (BOA, DH. ŞFR., 1331/1915: 666/87; Alkaya, 2006: 161). Bu şehrin Ermenilerinden bazıları Kütahya'ya uzaklaştırılmış ve kimileri Kütahya'da ihtida etmiştir. Örneğin Eskişehir Kalem-i Mahsus memurlarından olan Nişan Papazyan isimli kişi Kütahya'ya gönderilmiş, daha sonra ihtida eden bu kişi Hükûmetin de onayıyla İstanbul'a gitmiştir (BOA, DH.EUM.2.Şb., 1336/1918: 52/39). Kimi zaman da Hükûmet, ihtidalardan kuşku duyduğundan olayı tahkik etme yoluna gitmiştir. Örneğin, Sivrihisarlı Ermeni Agob, tehcirden kaçmak için Müslüman olduğunu söylemişti. Daha sonra onun ihtidasında samimi olmadığının anlaşılması üzerine Kütahya'ya gönderilmiştir (BOA, DH.EUM.2.Şb., 1335/1917: 40/23). Suiistimal edilen ihtidaların yaygınlaşması nedeniyle, Hükûmet tarafından Kütahya'nın da içerisinde bulunduğu birçok vilayet ve mutasarrıflıklara yazılar gönderilmiş ve ihtida eden Ermenilerin isimleri, ihtida şekilleri, ihtida ettikten sonraki tutum ve davranışları hakkında bilgiler istenilmiştir (BOA, DH.ŞFR., 1336/1918: 86/45).

Tehcir hadisesinin yaşandığı dönemde Kütahya Rumlarına bakıldığında, önce Edirne ve Karesi'den, ardından da Şile'den birçok Rum'un Kütahya'ya iskân edildiği görülmektedir (BOA, DH.ŞFR., 1333/1915: 56/253; DH.EUM.3.Şb., 1333/1915: 7/3; DH.EUM.SSM., 1336/1917: 15/949). Ancak Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması ve Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasıyla birlikte Rumların Osmanlı'ya karşı tutumunda büyük değişiklik olmuştur. Özellikle Yunanistan Başbakanı Venizelos ile Fener Rum Patrikhanesine bağlı Anadolu'daki Rum din adamlarının beraber yürüttüğü çalışmalar dikkate değerdir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini (15 Mayıs 1919) büyük coşkuyla karşılayan İzmir Metropoliti Hrissostomos, Yunan askerlerini takdis etmiştir. Ayrıca Yunan işgaliyle Haçlı Seferleri arasında bir bağ kurularak, Rum din adamları tarafından yoğun propaganda yapılmıştır (Arı, 1996: 498). Kütahya'daki Rum din adamları da Osmanlı Hükûmetine bir takım zorluklar çıkarmışlardır. Örneğin, Hükûmetin ısrarlı isteklerine rağmen Kütahya Rum Metropolit Vekili, firar ederek kendilerine gelen kişileri teslim etmeyeceklerini, bunun için de Patrikhaneden emir aldıklarını belirtmiştir (BOA, DH. İ. UM. EK., 1337/1919: 50/17). Ayrıca Kütahya'dan Patrikhaneye gönderilen yazıda, Hıristiyanların burada tehlikede olduğu belirtilmekte ve bu türden ifadeler Patrikhane aracılığıyla İtilaf Devletleri Fevkalade Komiserlerine iletilmekteydi (Mutlu, 2011: 77).

17 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya'nın Yunanlılar tarafından işgaliyle Müslümanlara büyük eziyetler yapılmıştır. Bu dönemde Rumlar ön plana çıkmakla birlikte Ermenilerin de, Yunanlı yöneticilerle ortak çalışmalar yaptığı görülmektedir (Kaplan, 2007: 45, 48, 65-71; Mutlu, 2011: 159). Ancak tüm bunlara karşılık işgal sırasında komşuluk ilişkilerini ön plana çıkaran ve işbirlikçilere katılmayan Hıristiyanların bulunduğu da bir gerçektir (Arı: 1996: 500).

Kütahya'daki Ermeni ve Rumları yakından ilgilendiren diğer önemli bir tarih de 30 Ağustos 1922'dir. Bu tarihte yapılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusu bozguna uğratılmış ve Kütahya için bir yıl kadar süren işgal sona ermiştir (Kaplan: 57). Aldıkları yenilgi sonucunda Yunanlılar, Kütahya'yı terk ederken birçok yeri ateşe vermişler, onlarla beraber Rum ve Ermenilerin çoğu şehri terk etmiştir (Mutlu, 2011: 219; Millas, 2002: 246).

27 Mayıs 1923 tarihinde Türk ve Yunan Hükûmetleri arasında imzalanan mübadele anlaşması, Rumların hayatındaki diğer önemli bir olaydır. Bu anlaşmaya göre, İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya'daki Türkler hariç olmak üzere, Yunanistan'daki Türklerin Türkiye'ye; Türkiye'deki Rumların da Yunanistan'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Aslında mübadele anlaşmasından önce her iki ülkede de bir göç dalgası yaşanmıştı. Yoğun bir nüfus Türkiye'yi terk ederek Yunanistan'a yığılmış, aynı şekilde Yunanistan'dan da Türkiye'ye yoğun bir Türk nüfusu gelmişti. Ancak yine de geride göç ettirilmeyi bekleyen bir nüfus bulunmaktaydı. Bu zorunlu göçte her iki taraf da taşınabilir değerli mallarını da yanlarını götürebileceklerdi. Ancak Kütahya'daki

Rumların çoğunluğu mübadeleden önce eşyalarıyla birlikte şehri terk etmişlerdi. Onların terk ettikleri 761 haneye, mübadeleyle Vodina'dan Kütahya'ya gelen 1500 bağcı ve sanatkâr muhacir yerleştirilmiştir (Arı, 2010: 22, 26; 2008: 164; Akman, 2003: 58).

Sonuçta, 30 Ağustos zaferinin ardından Ermeni ve Rumların şehri terk edişi ile birlikte, Kütahya'daki Hıristiyanların sayısı oldukça azalmıştır. Kütahya tarihi konusunda derin bilgileri bulunan ve bu şehrin yakın döneminin canlı tanığı olan Kütahyalı Mustafa Kalyon Bey'le yaptığımız görüşmede, Yunanlıların 30 Ağustos'taki mağlubiyetinden sonra Ermeni ve Rumların bu şehri terk ettiklerini, ancak daha sonraki yıllarda az sayıda da olsa bazı Ermenilerin şehirde yaşadığını belirtmektedir. Bunların en önemlilerinden biri, Kütahya'da manifaturacılık ve kuyumculuk yapan Ermeni Altunoğlu ailesidir. Mustafa Bey, Kütahya'da yakın komşuluk ilişkileri kurdukları Altunoğlu ailesinin 1940'lı yılların başında İstanbul'a gittiklerini, daha sonra Sultan Han'ında bir iş yerinin sahibi olan bu aileyi babasıyla birlikte ziyaret ettiklerini ve orada geçmişteki güzel günleri yâd ettiklerini belirtmektedir. Mustafa Bey'in dile getirdiği diğer önemli bir Ermeni ailesi de, asker arkadaşı olan Artin Köylüoğlu'dur. Radyocu Artin de denilen bu kişinin göçü ise, Ermeni Asala örgütünün Türk diplomatlarına karşı gerçekleştirdiği suikastlar sürecinde gerçekleşmiştir. Türk halkının büyük tepkisini çeken bu olaylar sebebiyle İstanbul Ermeni Patrikhanesi, Anadolu'da yaşayan Ermenilere bir zarar gelir endişesiyle onları İstanbul'a çağırmıştır. Bu çağrılara karşı Artin Köylüoğlu, Kütahya'da kalmakta direnmesine rağmen annesinin ısrarına daha fazla dayanamamış ve 1973'te İstanbul'a gitmiştir. Ancak İstanbul Ermeni Patrikliği'nin tüm ısrarına rağmen Marika isimli Ermeni kadın Kütahya'yı terk etmemiştir. O, daha sonra Müslüman olup Meryem adını almış ve Kütahya'da vefat etmiştir.[26]

Günümüz Kütahya'sına bakıldığında, şehirde Rum ve Ermeni herhangi bir Hıristiyan nüfusun yaşamadığı görülür. İbadet yeri anlamında sadece Rumların Başmelek isminde bir kilisesi vardır. Eski adıyla Lala Hüseyin Paşa, yeni adıyla İstiklal Mahallesi'nde yer alan bu kilise kullanılamaz haldedir. Adı geçen kiliseye 30 Haziran 2012 tarihinde Rumlar tarafından ziyaret amaçlı bir gezi de düzenlenmiştir. Bursa Metropoliti Elpidophoros Lambriniadis'in başkanlığında, Rum asıllı Kütahyalıların çocukları ve torunlarının da bulunduğu 130 kişilik bir grupla gerçekleştirilen bu ziyarette, mumlar yakılmış ve metropolit tarafından küçük bir dua da yapılmıştır (http://kutahyagercek.com/genel/kutahyada-ilk-kez-120-yillik-tarihi-kilisede-130-ortadoks-dua-etti.html, erişim tarihi: 10 Eylül 2014; http://www.haber7.com/guncel/haber/897899-kurtulus-savasindan-sonra-bir-ilk, erişim tarihi: 10 Eylül 2014; http://www.haberler.com/ortodoks-rumlar-kutahya-da-3748180-haberi, erişim tarihi: 10 Eylül 2014).

6.Sonuç

XVI. yüzyılda Müslümanların dışında, Yahudi, Rum ve Ermenilerin yaşadığı Kütahya'da XIX. yüzyıl itibariyle, Katolik Ermeni ve Protestan Ermenilerin eklendiği görülür. Ancak bu yüzyılda Kütahya'da Yahudiler yer almamaktadır. Rum, Ortodoks ve Katolik Ermenilerin hem eğitim hem de ibadet anlamında kurumları bulunurken, Protestan Ermenilerin bu anlamda herhangi bir kurumuna rastlanamamıştır. Tanzimat sonrası özgürlük ortamının genişlemesi ve mezhep değiştirme yasağının kalkmasına rağmen Kütahya Ermenileri, bir müddet Katolik ve Protestan Ermenilere baskı uygulamıştır. Bundan dolayı Hükûmet tarafından Kütahya'daki Ermeni yöneticilerine uyarılarda bulunulmuştur. Kütahya'da Bulgar nüfusu bulunmadığından Balkanlarda olduğu gibi Rum-Bulgar tartışmaları olmamıştır. Ancak Rum Patriğinin isteği doğrultusunda Kütahya'ya sürgün edilen kişiler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi 1870'de Bulgar Eksarhlığının kuruluşunda etkin çalışmaları olan Piskopos Hilaryon'dur.

Osmanlı'da Tanzimat sonrası yeniden belirlenen idarî yapılanma Kütahya Hıristiyanlarını da etkilemiştir. Şehrin idare meclisinde Ortodoks ve Katolik Ermeni murahhaslarıyla, Rum metropoliti görev almışlardır. Protestan Ermeniler az sayıda olduğundan idare meclisinde onların temsilcileri yer almamıştır. Onların işleri daha çok Bursa'daki Protestan yetkili vasıtasıyla görülmüştür. Kütahya'da idarî işler anlamında bir Rum metropoliti bulunsa da, ruhanî anlamda eskiden olduğu gibi Ankara metropolitine olan bağlılık sürdürülmüştür. Katolik Ermeniler de, bir dönem makamı Bilecik'te bulunan Katolik Ermeni murahhasına bağlı olarak dinî faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Kütahya'daki idarî konumdaki din adamlarının rütbesine bakıldığında yüksek ruhanî din adamının bulunmadığı görülür.

Yabancı misyon çalışmaları ile ilgili olarak, Katoliklerin Kütahya merkezde kayda değer pek faaliyetleri olmamıştır. Bursa merkezli Protestan misyonerlerin bir dönem çalışmaları olmuşsa da, onların da başarılı olduğu söylenemez. Kütahya merkezinde misyon çalışmalarının başarısız olması ile ilgili olarak meşihatın yorumları dikkate değerdir. Buna göre, Kütahya'nın ilmî bir geleneğe sahip olması ve medreselerin aktif çalışmaları, bu şehirde misyonerleri başarısız kılmıştır. Kütahya'ya bağlı ilçelerde yabancıların misyon faaliyetlerine bakıldığında ise, Uşak ve Eskişehir göze çarpmaktadır. Uşak'ta Fransız Katolik Frerelere ait olan küçük çaplı bir eğitim kurumu bulunmaktadır. Eskişehir'deki misyon çalışmaları ise daha geniş çaplıdır. Bu şehirde Fransız ve Almanların ciddi çalışmaları olmuş ve çeşitli eğitim kurumları açmışlardır. Almanya merkezli yürütülen Protestanların misyon çalışmaları açılan bir okul üzerinden yürütülmüş, ancak daha çok Almanya'dan gelen demiryolu çalışanlarının çocuklarıyla sınırlı kalan eğitim faaliyetleri, geniş kitlelere ulaşamamıştır. Fransa'nın desteğiyle misyon çalışmalarını sürdüren Katolik Assomptionistsler ise, daha geniş ve sistemli çalışmalar yapmışlardır. Assomptionistslerin açtıkları iki okulda, yerli Katolik, Ermeni ve Rumların yanında Müslümanların çocukları da eğitim görmüştür. Assomptionistsler eğitim faaliyetlerinin yanında, Eskişehir'de bir dispanser açarak halkla da yakın temas halinde olmuşlardır.

Genel anlamda Kütahya'daki Hıristiyan nüfusu Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte gelişen süreçten etkilenmiştir. 1915'de çıkarılan Tehcir Yasası doğrultusunda Osmanlı'nın birçok yerinde yaşayan Ermeniler zorunlu göçe tabi tutulurken, Kütahya tehcir kapsamına girmeyen şehirlerdendir. Kütahya'nın ilçesi Eskişehir ise, yasanın kapsamına alınan yerler arasındadır. Kütahya merkezindeki Rum ve Ermenilerin durumu ise daha çok Yunan işgali sonrasıyla alakalı bir görünüm arz etmektedir. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması ve birkaç yıl sonra Kütahya'nın Yunanlılar tarafından işgali Rumları

[26] 18 Eylül 2014 tarihinde yaptığımız röportaj için bize zaman ayıran Mustafa Kalyon Bey'e teşekkürü bir borç biliriz.

heyecanlandırmış ve şehirde yaşayan Rum ve Ermenilerin büyük çoğunluğu Yunanlı yöneticilere destek vermişlerdir. Ancak bir yıllık işgalin ardından Yunanlıların bozguna uğratılması ve Kütahya'nın tekrar geri alınmasıyla birlikte Kütahya'da yaşayan Rumlar şehri terk etmişlerdir. Ermenilerin büyük çoğunluğu da şehri terk edenler arasındadır. Bununla birlikte çok az sayıda olsa da yakın zamana kadar Ermenilerin yaşadığı bilinmektedir. Günümüzde ise Kütahya ve ilçelerinde Rum ve Ermeni herhangi bir Hıristiyan nüfus bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

BELGELER

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA)

A. AMD. Sadaret Âmedî Kalemi: Dosya No/Gömlek No. 121/10

A. DVN. (Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi): Dosya No/Gömlek No. 12/41; 51/18; 59/80; 104/67; 105/13

A. MKT. (Sadaret Mektubî Kalemi): Dosya No/Gömlek No. 21/78; 27/9

A. MKT. MHM. (Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi): Dosya No/Gömlek No. 484/3

A. MKT. MVL. (Sadaret Mektubî Meclis-i Vâlâ): Dosya No/Gömlek No. 108/79

A. MKT. UM. (Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmaları): Dosya No/Gömlek No. 96/38; 144/72; 518/72

A.MKT. NZD. (Sadaret Mektubî Nezaret ve Devâir Yazışmaları): Dosya No/Gömlek No. 19/836; 159/80; 350/98; 351/86

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı): Dosya No/Gömlek No. 765/57362; 938/70288; 3869/290139; 3954/296502; 3955/296607; 4124/309239

C. ADL. (Cevdet Adliye): Dosya No/Gömlek No. 90/5435

C. DH. (Cevdet Dâhiliye): Dosya No/Gömlek No. 138/6898

DH. EUM. MH., (Dâhiliye Nezareti Muhâsebe Kalemi Belgeleri): Dosya No/Gömlek No. 112/96

DH. İD. (Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım): Dosya No/Gömlek No. 30/36; 117/51

DH. MKT. (Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi): Dosya No/Gömlek No. 196/61; 1380/33;1491/96;1576/65; 1752/93; 1809/76; 1873/33; 1893/96; 1897/29; 1970/29;2067/2; 2154/87; 2407/47

DH. ŞFR., (Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri): Dosya No/Gömlek No. 56/253; 86/45; 666/87

DH. TMIK. M. (Dâhiliye Nezareti Muamelat Evrakı): Dosya No/Gömlek No. 141/41

DH.EUM.2.Şb., (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube): Dosya No/Gömlek No. 11/31; 31/9; 40/23; 51/50; 52/39

DH.EUM.3.Şb., (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube): Dosya No/Gömlek No. 7/3

DH.EUM.SSM., (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi): Dosya No/Gömlek No. 15/94

DH.İ.UM.EK.,(Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı): Dosya No/Gömlek No. 24/75; 50/17

HH. (Hatt-ı Hümayun): Dosya No/Gömlek No. 235/48143

HR. MKT. (Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi): Dosya No/Gömlek No. 95/24; 114/32; 115/46; 125/56; 282/31

HR. SYS. (Hariciye Siyasi): Dosya No/Gömlek No. 1787/4; 1787/15

HR. TO. (Hariciye Nezareti Tercüme Odası): Dosya No/Gömlek No. 146/75; 157/68;181/47; 249/89; 457/44

İ. AZN. (Adliye ve Mezahib Nezareti) Dosya No/Gömlek No. 62/37

İ. DH. (Dâhiliye İrade): Dosya No/Gömlek No. 103/79210

İ. HR. (Hariciye İrade): Dosya No/Gömlek No. 172/9373; 184/10251; 334/21486; 351/1313

İ. HUS. (Hususi İrade): Dosya No/Gömlek No. 11/1310-L-095; 46/1313

İ. MF. (Maarif İrade): Dosya No/Gömlek No. 16/2; 20/49

İ. MMS. (Meclis-i Mahsus İradeleri): Dosya No/Gömlek No. 89/3799

İ. MTZ04. (Bulgaristan İrade): Dosya No/Gömlek No. 3/69; 3/74; 3/87

İ. ŞD. (Şuray-ı Devlet İradeleri): Dosya No/Gömlek No. 1/38

İ. TAL., (İrade Taltifat): Dosya No/Gömlek No. 111/1314

MF. MKT. (Maarif Mektubi Kalemi): Dosya No/Gömlek No. 635/8; 696/48

MV. (Meclis-i Vükelâ Mazbataları): Dosya No/Gömlek No. 3/14

MVL. (Meclis-i Vâlâ Riyaseti): Dosya No/Gömlek No. 805/2; 725/113; 1013/44; 1065/6

ŞD. (Şuray-ı Devlet): Dosya No/Gömlek No. 1546/1; 1608/2; 1617/5; 2511/22

Y. A. HUS. (Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı): Dosya No/Gömlek No. 237/32

Y. A. RES. (Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı): Dosya No/Gömlek No. 35/58

Y. EE. KP. (Yıldız Esas Kamil Kepeci): Dosya No/Gömlek No. 18/1773

Y. PRK. A. (Yıldız Sadaret Maruzatı): Dosya No/Gömlek No. 4/5

Y. PRK. AZN. (Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı): Dosya No/Gömlek No. 6/5

Y. PRK. MŞ., (Yıldız Perakende Meşihat): Dosya No/Gömlek No. 7/23

Y. PRK. ZB. (Yıldız Perakende Zabtiye): Dosya No/Gömlek No. 25/115

BOA Defterler

A.}.d., (Ermeni Katoliklerden Gelen Takrirlerin Hülasa Kayıt Defteri, (Divan-ı Hümayun): no: 270, t. 1270/1853.

A.}.d., (Fransa Tabiiyetinde veya Himayesinde Bulunan Müesseselerin Defteri), no. 268, t. 1319/1901.

A.DVNS.GMC.d (Gayrimüslim Cemaat Defterleri 'Ermenilerin Atik Ahkâm Defteri'): no:10, t. 1236/1820-1274/1857.

A.DVNS.GMC.d (Gayrimüslim Cemaat Defterleri 'Katoliklerin Berat Defteri'): no:13, 1261/1845-1327/1909.

A.DVNS.GMC.d (Gayrimüslim Cemaat Defterleri 'Rumların Ahkâm Defteri'): no: 4, t. 1272/1855-1330/1911.

A.DVNS.GMC.d (Gayrimüslim Cemaat Defterleri 'Rumların Atik Ahkâm Defteri'): no: 2, t. 1253/1837-1273/1856.

BEO (Buyruldu Defterleri): no: 3, t. 1255/1839-1278/1861.

Salnameler

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1288/1871), 2. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1289/1872), 3. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1291/1874), 5. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1302/1884), 12. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1303/1885), 13. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1306/1888), 16. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1310/1892), 19. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1312/1894), 21. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1313/1895), 22. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1314/1896), 23. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1316/1898), 25. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1318/1900), 27. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1319/1901), 28. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1321/1903), 30. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1322/1904), 31. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1324/1906), 34. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, (Sene 1325/1907), 34. Defa, Matbaa-i Vilayet, Bursa.

Süreli Yayınlar

Basiret, 5 Muharrem 1287; 10 Zilhicce 1287; 9 Safer 1289; 27 Zilkade 1290.

Ceride-i Havadis, 16 Rebiülahir 1289; 20 Rebiülevvel 1289; 23 Haziran 1872.

Levant Herald, June 2, 1870; May 20, 1872.

Newyork Times, March 21, 1872.

Takvim-i Vekayi, 1 Zilkade 1250.

Tercüman-ı Ahval, 25 Şevval 1277.

Kütüphane Nadir Eser

İstanbul Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, no: 1591, 17 Mayıs 1847.

Kitap ve Makaleler

Altıntaş, A., (2005), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C VII, S 1, Afyon, ss. 73-94.

Anagnostopulu, A., (1999), "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler,* çev: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, ss. 1-35.

Arı, K., (1996), "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I -23-25 Ekim 1995 İstanbul-,* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 496-504.

Arı, K., (2008), *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri –İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja,* Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir.

Arı, K., (2010), "Mübadelede Son Perde: Ortodoksların Anadolu'dan Göçü", *Dr. Eren Akçiçek'e Armağan,* Haz. Gökser Gökçay, İzmir, ss. 17-28.

Artinian, V., (2004), *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu,* çev. Zülâl Kılıç, Aras yay., İstanbul.

Atiya, A.S. (2005), *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi,* çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz yay., İstanbul.

Aydın, M., (1986), "Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C 47, S 1, Ankara, ss. 123-148.

Aydın, M., (2005), "Fransiskenler (Franciscanis)", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* Konya, ss. 236-238.

Aydın, M., (2005), "Hérésie (Heresy)", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* Konya, ss. 288-289.

Aydın, M., (2011), *Anahatlarıyla Dinler Tarihi -Tarih İnanç ve İbadet-,* Ensar yay., İstanbul.

Aydın, M., (2012), "1891-1924 Yıllarında "Assomption'un Augustinleri" Tarikatının Eskişehir Merkezli Misyonerlik Faaliyetleri", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, Sayı 14, Konya, ss. 9-26.

Aydın, M., (2012), *Dinler Tarihine Giriş –Dinler, Mezhepler, Yeni Dini Hareketler-*, Literatürk yay., Konya.

Bacchus, F.J., (2005), "Eusebius of Dorylaeum", *The Catholic Encyclopedia*, C V, ed. Charles G. Herbermann, The Encyclopedia Press, Newyork 1911, ss. 1234-1236.

Batur, A., Dadaş A., Mete Z., (2002), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya'da Sosyal Hayat*, C III, Kütahya Belediyesi Kütahya Kültür ve Tarihini Araştırma Merkezi yay., Kütahya.

Baybal, S., (2009), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimler*, Adal Ofset, Konya.

Benigni, U., (1911), "Propaganda", *The Catholic Encyclopedia*, C XII, ed. Charles G. Herbermann, The Encyclopedia Press, Newyork 1911, ss. 456-461.

Benlisoy, Y., (2002), "Günümüzde Fener Rum Ortodoks Kilisesi", *2000. Yılında Hıristiyanlık: Dünü, Bugünü ve Geleceği, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara*, Dinler Tarihi Derneği yay., Ankara, ss. 3-4.

Besnard, A., (1995), "Katolik Mezhebi", *Din Fenomeni, e*d. Mehmet Aydın, Din Bilimleri yay., Konya, ss. 133-196.

Bozkurt, G., (1996), *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara.

Bozkurt, N., (2010), "Maarif Salnâmelerine Göre Kütahya Sancağı'nda Eğitim-Öğretim (H.1316-1321-1898-1904)" *History Studies*, Volume 2/3, Samsun.

Chabman, J., (2005), "Robber Council of Ephesus", *The Catholic Encyclopedia*, C V, ed. Charles G. Herbermann, The Encyclopedia Press, Newyork 1911, ss. 981-985.

Çarkcıyan, Y.G., (2006), *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit yay., İstanbul.

Çipof, B., (2010), *Patrikhane İle Mücadelem: Bulgar Eksarhlığı Vakfı'nda 15 Yıl*, Kitap Matbaacılık, İstanbul.

Drew, T., (2007), "Afyon ve Kütahya Müzelerinde Politeist ve Erken Hıristiyan Yazıtları", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı -29 Mayıs-2 Haziran 2006 Çanakkale-*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, Ankara.

Dwight, H.G.O., *Christianity in Turkey: The Protestan Reformation in The Armenian Church*, James Nisbet and Co, London, 1854.

Engelhardt, (1999), *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşat, Kaknüs yay., İstanbul.

Erbaş, (2002), "Protestan Reformu ve Martin Luther", *2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği)*, Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Sempozyum, 09-10 Haziran 2001, Ankara), Ankara, ss. 197-245.

Ercan, Y., (2001), *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Turhan Kitabevi yay., Ankara.

Eroğlu, A.H., (2000), "Hıristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C XLI, S 1, Ankara, 309-325.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi -Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672-, (1935), C IX, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.

Eyüb Zade Nuri, (1326/1908), *Bulgar Tarihi*, Saray Matbaası, Trabzon.

Faraoqhi, S., (2004), *The Ottoman Empire And The World Around It*, Saint Martin's Press, Newyork.

Foss, C. (1991), "Kotyaion", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan ve diğerleri, C II, Oxford University, ss. 1154.

Frazee, C.A., (2009), *Katolikler ve Sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*, çev. Cemile Erdek, Küre yay., İstanbul.

Freely, J., (2004), *Türkiye Uygarlıklar Rehberi Anadolu*, çev. Tuncay Birkan, Gürol Koca, Aslı Biçen, Yapı Kredi yay., İstanbul.

Göç –Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), (2002), Derleyen: Herkül Millas, çev. Damla Demirözü, İlatişim yay., İstanbul.

Halaçoğlu, Y., (Tarihsiz), *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı? Belgeler, http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/01.pdf.*

Handley, M. L., (2005), "Montanists", *The Catholic Encyclopedia*, C X, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright, ss. 1039-1046.

Katar, M., (2007), "Paskalya", *DİA*, C XXXIV, Ankara, ss. 181-182.

Kenanoğlu, M., (2004), *Osmanlı Millet Sistemi*, Klasik yay., İstanbul.

Küçük, M. A., (2009), *Türkiye Protestan Ermenileri*, Berikan yay., Ankara.

Kütahya Ansiklopedisi, (1999), Kütahya Belediyesi yay., Kütahya.

Lewis, B., (1998), *Tanzimat ve Sosyal Eşitlik*, çev. Mine Yazıcı, *Belleten*, TTK, C 62, Sayı 234, Ankara.

Lins, J., (2005), "Bulgaria", *The Catholic Encyclopedia*, C III, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright, ss. 87-91.

Medin, J., (2005), "Greece', *The Catholic Encyclopedia*, C VI, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright, ss. 1436-1453.

Mehl, R., (1995), "Protestanlık Mezhebi', *Din Fenomeni, e*d. Mehmet Aydın, Din Bilimleri yay., Konya, ss. 245-286.

Moeller, C. H., (2005), "Millennium and Millienarianism", *The Catholic Encyclopedia*, C X, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright,, ss. 608-613.

Nazır, B., (2006), *Osmanlı'yı Sığınanlar: Macar ve Polonyalı Mülteciler,* Yeditepe yay., İstanbul.

Ortaylı, İ., (2005), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* Alkım yay., İstanbul.

Ott, M., (2005), "Armenia", *The Catholic Encyclopedia*, C I, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright, ss. 1525-1532.

Ott, M., (2005), "Brusa", *The Catholic Encyclopedia*, C III, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright, ss. 38-39.

Oussani, G., (2005), "Asia Minor", *The Catholic Encyclopedia*, C I, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright, ss.1621-1640.

Portalié, E., (2005), "Augustinians of the Assumption (The Assumptionists)" *The Catholic Encyclopedia*, C II, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright, ss. 204-207.

Prokurat, M.; Golitzin, A.; Peterson, Michael D., (1996), "Exarch", *Historical Dictionary Of The Orthodox Church,* Scarecrow Press, London.

Ramsay, W. M., (1890), *The Historical Geography Of Asia Minor*, Printed By William Clowes Sons, London.

Refik, A., (1341/1923), "Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, İstanbul, ss. 73-84.

Rheidt K. (2003), "Aizanoi 2001 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 24. Kazı Sonuçları Toplantısı -27-31 Mayıs 2002 Ankara, C II, Kültür Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara.

Shahan, T.J., "Angora", *The Catholic Encyclopedia*, C I, ed. Charles G. Herbermann, The Encyclopedia Press, Newyork 1911, ss.1065-1066.

Shaw, S.J., (2008), *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sobutay, Kapı yay., İstanbul.

Stone, Frank A., (2011), *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları,* Terc. Ayşe Aksu, Dergâh yay., İstanbul.

Şahin, G., (2008), *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler: Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler,* IQ Kültür Sanat yay., İstanbul.

Taşpınar, İ., (2004), "Katolik Assomptionistler Tarikatı ve Türkiye", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2004, Sakarya, ss. 93-114.

Texier, C. (2002), *Küçük Asya –Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi-,* çev. Ali Suat, C II, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı yay., Ankara.

Türkan, A., (2012), "İstanbul Ermenilerinin Dini, Toplumsal ve Kurumsal Problemleri: Mezarlıklar Sorunu (19. YY)" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* S 21, 2012, İstanbul. ss. 29-56, ss. 134-141.

Türkan, A., (2012), "Makedonya'da Bulgar ve Latin Kilisesinin Gelişimi (Tunalı Hilmi'nin Makedonya Risalesi), *Milel ve Nihal,* Sayı 2, C IX, Mayıs-Ağustos 2012, İstanbul.

Türkan, A., (2012), *Osmanlı Papalık İlişkileri: Ermenilerin ve Doğu Hıristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde*, Kitabevi yay., İstanbul.

Türkan, A., (2012), *Osmanlı'da Kripto Hıristiyanlar,* Kitabevi yay., İstanbul.

Türkan, A., (2013), "İstanbullu Kardinal Hasun Efendi'nin Osmanlı ve Katolik Dünyasında Bıraktığı Etki", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 8, Sayı 16, Konya, 2013, ss. 173-198.

Vailhe, S., (1905), "Theodosius I", *The Catholic Encyclopedia*, C XIV, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright,ss. 1140-1142.

Varlık, M.Ç., (2002), M. Ç., "Kütahya", *DİA*, C XXVI, Ankara, ss. 580-584.

Waggaman, M.T., (2005), "Dorylaeum" *The Catholic Encyclopedia*, C V, ed. Charles G. Herbermann, online edition copyright, ss. 278.

Yıldız, H. D., (1981-1982), "Kütahya'nın Tarihçesi", *Kütahya*, Kütahya 100. Yıl Kutlama Komitesi, Formül Matbaası, İstanbul, ss. 35-51.

Bilimsel Tezler

Akman, İ., (2003), "1910-1930 Yılları Arasında Kütahya'da Göç", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Kütahya.

Alkaya, A.S., (2006), "Ermeni Tehciri ve Eskişehir Ermenileri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir.

Arslan, M., (2003), "53 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya.

Bayram, G. B., (2004), 49 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya.

Berberian, P. (1972), "Relations Between The Anclican Church and The Armenians", *Thesis Submitted for The Degree of Doctor of Philosophy,* Departmant of Theology, King's College, University of London.

Çetin T., (2003), 1845 (H. 1261) Tarihli Temettü'ât Defterlerine Göre Kütahya Şehri (Polad Bey, Efendibola, Ahî Mustafa, Cedid, Kadışeyh ve Şehreküstü Mahalleri)'nin İktisâdi ve İctimâi Durumu, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya.

Gümüş, A., (2002), "51 Numaralı Kütahya Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Kütahya.

Gümüş, İ., (2003), "33 Numaralı Kütahya Şer'iye Sicili Transkripsiyon Ve Değerlendirme", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Kütahya.

Karaca, S., (2007), "Kütahya Şer'iye Sicilleri 22 Numaralı Defterinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya.

Mutlu, C., (2011), "Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri 1918-1922", *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

Tiftik, M.A., (2009), "Ermeni Tehciri ve Kütahya Ermenileri", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya.

Elektronik Kaynak

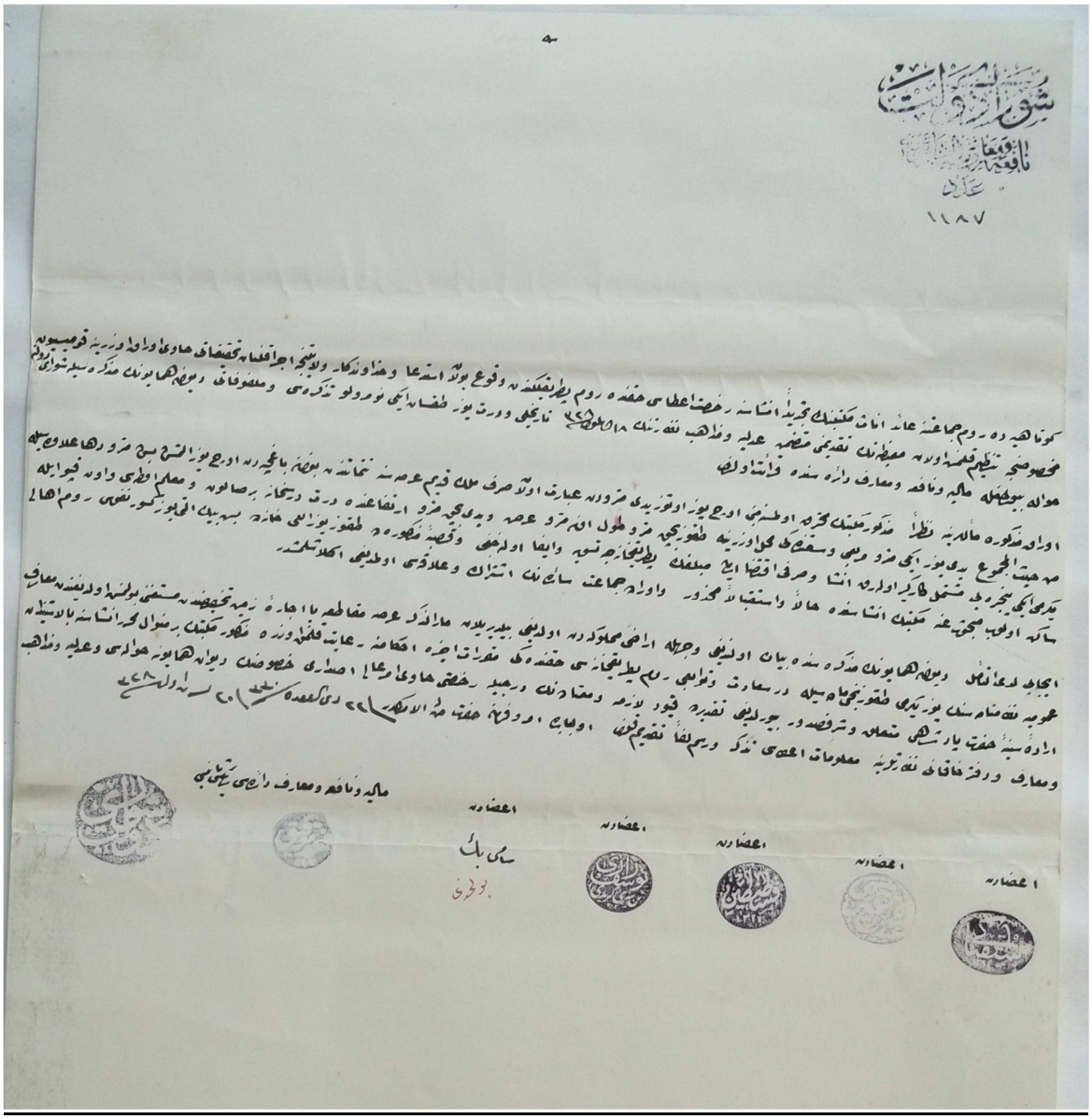
http://cezmyurtsever-ermenler.blogspot.com.tr/2010/12/kilikyali-erminelirin-kutsal-muron.html, erişim tarihi: 18 Temmuz 2014

http://kutahyagercek.com/genel/kutahyada-ilk-kez-120-yillik-tarihi-kilisede-130-ortadoks-dua-etti.html, erişim tarihi: 10 Eylül 2014

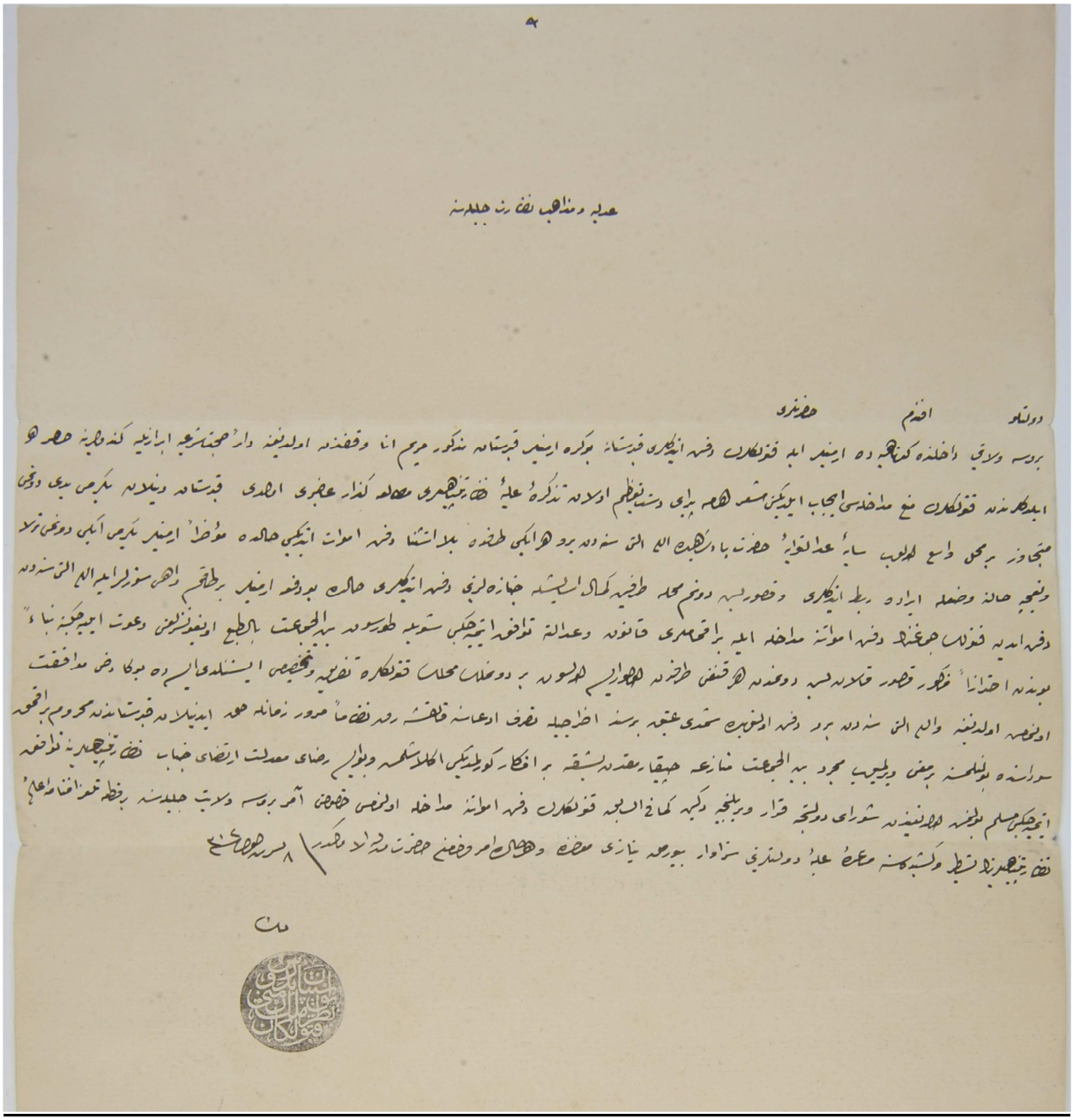
http://www.haber7.com/guncel/haber/897899-kurtulus-savasindan-sonra-bir-ilk, erişim tarihi: 10 Eylül 2014

http://www.haberler.com/ortodoks-rumlar-kutahya-da-3748180-haberi, erişim tarihi: 10 Eylül 2014

EKLER

EK1: Kütahya'daki Rumların kız çocuklarına ait olan okulun yeniden inşası için Fener Rum Patrikhanesi tarafından yapılan istek üzerine, Şuray-ı Devlet tarafından alınan karar (BOA, İ. MF., 22 Zilkade 1330/2 Kasım 1912, Dosya No/Gömlek No. 20/49).

EK2: Kütahya'da yaşayan Katolik Ermenilerin ölülerini defnetmeleri Ortodoks Ermeniler tarafından engellendiği, bunun için Ortodoks Ermenilerin mezarlığının yanında Katoliklere de yer ayrılması isteğini içeren Ermeni Katolik Patrikliği tarafından Adliye ve Mezahib Nezaretine gönderilen yazı (BOA, ŞD., 8 Tişrinievvel 1302/20 Ekim 1886, Dosya No/Gömlek No. 2511/22).

Bu sayfa bilerek boş bırakılmıştır
This page [is] intentionally left blank

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA KÜTAHYA'NIN GİREĞİ NAHİYESİNE BAĞLI BEZİRGÂN KÖYÜNÜN SOSYO-EKONOMİK YAPISI (TEMETTÜAT VE NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE)

Arif KOLAY[*]

Özet: Bu çalışmada, H. 1261/M. 1845 yılında Hüdavendigâr Eyâleti, Kütahya Livası, Gireği Nahiyesine bağlı bir köy olan Bezirgân Köyünün 8685 numaralı temettüat defteri ve nüfus defterlerinden faydalanılarak, sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu köyde yaşayan insanlar geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlamaktadırlar. Bunun dışında bazı farklı ihtiyacı karşılamaya yönelik çobanlık, hizmetkârlık, değirmencilik gibi meslekler de icra edilmektedir. Bu arada Bezirgân Köyü gelirlerini tarım, hayvancılık, meslek ve diğerleri olmak üzere ele almak mümkündür. Bezirgân Köyündeki aile reisleri vergi-yi mahsusa, öşür, resm-i ganem (küçükbaş hayvan vergisi) ve kovan resmi adı altında dört kalem de vergi ödemektedirler. İşte bu gibi hususların aydınlatılması amacıyla Bezirgân Karyesi olarak adlandırılan bu yerleşim birimi çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hüdavendigâr Eyaleti, Kütahya Livası, Bezirgân Köyü, Temettüat, Nüfus Defterleri, Sosyal ve Ekonomik, Vergi.

THE SOCIO-EKONOMIC STRUCTURE OF DEPENDING OF GİREĞİ TOWNSHIP BEZİRGÂN VILLAGE IN THE MID 19TH CENTURY (BASED ON TEMETTIAT REGISTER AND POPULATION REGISTERS)

Abstract: The present study aims at setting forth the socio-economic structure of Depending of Gireği Township Bezirgân Village in State of Hüdavendigar, Kütahya District, in the year 1261 (Hijri)/1845 (Gregorian) making use of the temettiat register numbered 8685 and populatıon registers). The people living in this village live on agriculture and animal husbandry. Other jobs are also done. For example: shepherd, servitude, milling. The income sources of Bezirgân Village can be categorized as agriculture, animal husbandry, professions and others. Also, the families in Bezirgân Village pay four kinds of taxes: speacial tax, tithe, ovine tax and bush tax. To clarify these issues, the place called as Bezirgân Village was chosen as the issue of the study.

Key Words: State of Hüdavendigâr, District of Kütahya Gireği Township, Temettüat, Populatıon Registers, Social and Economic, Tax.

1. GİRİŞ

1.1. Bezirgân Köyünün Kısa Tarihçesi

Bezirgân (بازرگـــان), eskiden ticaret, sarraflık, resmî ve özel müesseselere mal temini işleriyle uğraşan büyük tüccara denir. Kelimenin aslı, "alışveriş yapan" anlamında Farsça bâzârgân veya bâzergândan gelmektedir. Bezirgân kelimesinin Türkçe'de ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Fâtih devrine ait kanunnâme ve yasaknâme metinlerinde bezirgân tabirine sıkça rastlanmakta, "başta ipek ve kumaş olmak üzere her türlü ticaret ve alım satım işleriyle uğraşan tüccar" anlamında kullanılmaktadır[1].

Günümüzde Bezirgân Köyü, Kütahya'nın Aslanapa ilçesine bağlı olup, ilçenin güney batısında yer alır. Aslanapa'ya uzaklığı 9 km.dir. Köy nüfusu 500 civarındadır. Köy halkı geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlar. Geniş ve düz arazi yapısına sahiptir. Tarımda genel olarak buğday, arpa, nohut, mercimek, yulaf ekimi yapılır. Doğusunda Çalköy ve Yağcılar, güneyinde Çamırdık, kuzeyinde Terziler, Ballıbaba ve Aslanapa ile komşudur.

Bezirgân Köyünün kuruluş tarihi ile ilgili kesin bilgi yoktur. Köyde bulunan ve şu an Kütahya Arkeoloji Müzesinde yer alan olan mezar taşı bu köyün M.S. II. Yüzyıl Roma Dönemine ait eski bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir[2].

Yine köye Türklerin ne zaman yerleştiğine dair de kesin bir veri bulunmamaktadır. Germiyanoğullarıyla birlikte veya onlardan hemen sonra buralara Türkmenlerin yerleştirildiği düşünülmektedir. Esasen Germiyanlıların da hangi tarihte Batı Anadolu'ya geldiklerine dair kesin bilgiler yoktur[3]. Moğol istilasının Orta ve Doğu Anadolu'da hissedilmeye başlaması Türkmenlerin Batıya doğru yönelmelerini zorunlu kılmıştır. Nitekim Germiyanlı Türkmenleri, özellikle Moğol istilaları ve bundan kaynaklanan problemlerin çözümünde Türkiye Selçuklularının hizmetinde hareket etmişler ve bu hizmetleri karşılığında Batı Anadolu'daki bir takım topraklar kendilerine ikta olarak verilmiştir[4].

1277 Cimri hadisesiyle birlikte Batı Anadolu'da olduklarına kesin nazarıyla bakılan Germiyanlıların, 1260 ve biraz öncelerden itibaren Sâhip-ata oğullarının emrinde bulundukları, nüfuzlarını artırarak Batı Anadolu'da güçlü bir beylik haline gelmeye başladıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Germiyanoğullarının ve diğer Türkmen gruplarının 1260-1277 yılları arasında Kütahya ve civarına yerleştikleri söylenebilir[5].

Arslanapa ve civarındaki köyler önce Germiyan daha sonra da Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı Devleti zamanında hem Aslanapa hem de kendisine bağlı olan köyleri arşiv kayıtlarında sık görmüyoruz. Osmanlı Devleti zamanında özellikle vakıf ve vakıf arazilerinin alımında görüyoruz. Aslanapa ve çevresindeki araziler varislerinden alınıp vakfettirilmiştir. Aslanapa'ya bağlı

[*] Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Kütahya, arif.kolay@dpu.edu.tr

[1] Mehmet İpşirli, "Bezirgân", *DİA, VI* (1992), s. 103.

[2] http://www.bezirgankoyu.net/?pnum=41&pt=Bezirgan+k%C3%B6y%C3%BC+tarihi+ve+ilkler

[3] Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanoğulları", *DİA, XIV*, (1996), s. 33-35.

[4] Şakir Turan, *XIII. Yüzyılda Orta ve Doğu Anadoludan Batı Anadoluya Göçler*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 230.

[5] Turan, *aynı tez*, s. 230.

köy ve yerleşim yerlerindeki arazilerin 1414 yılında Çelebî Mehmed tarafından kabul edilip nişan vermesiyle buralar tamamen Osmanlı Devletine geçmiştir[6].

Yusuf Halaçoğlu'nun Başbakanlık Osmanlı Arşivinden faydalanarak yaptığı çalışmalarda Kütahya Sancağı dâhilinde olarak Bezirgânlu Yörükleri Cemaati ve Bezirgânlu Cemaati tabirleri geçmektedir. Köy muhtemelen bu cemaatten adını almıştır. 1528'li yıllarda Bezirgânlu Yörükleri Cemaati, Akkeçili yörükleri, Akkeçili Cemaati, İğdir boyuna mensup bir yörük köyü olarak gözükmektedir. Yine 1528'li yıllara ait kayıtlarda Bezirgânlu Cemaati, Akkeçili yörükleri, Akkeçili Cemaati, Yazır boyuna mensup bir yörük köyü olarak kaydedilmiştir[7]. Yörük kelimesi "yörü-mek" fiilinden -k- ekiyle yapılmış bir ad olup "yürüyen" demektir; sözlükte "göçebe, göçerev, göçer" mânasına gelir. Anadolu'daki Konar-göçer Türkmen kabileleri için kullanılan yörük kelimesinin XIV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış ve yaygın biçimde kullanılmış olması mümkündür. Kütahya, Hamîd ve Teke sancaklarında yaşayan yörükler padişahların "has raiyetleri" idi[8].

Yine Kütahya Sancağı'na ait muhasebe ve tahrir kayıtlarından XVI. yüzyılın ilk yarısında Kütahya ve civarına yörük cemaati nüfusunda önemli bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar içerisinde de Akkeçili Yörükleri hem verdikleri vergi hem de nüfusları bakımından dikkat çekmektedir[9].

Yukarıdaki verilerden hareketle köye ilk yerleşenlerin Akkeçili yörüklerinden olduğu kesindir. Boy konusunda da İğdir boyundan mı yoksa Yazır boyundan mı olduğu tam olarak bilinmemektedir. Yazırlar, Bozoklar'a mensup bir Oğuz boyudur. Oğuz elinin İslâmiyet'ten önce ve İslâmiyet'ten sonraki tarihinde Yazırlar önemli rol oynamış boylardan biridir. Câmi'u'ttevârîh'te Oğuz hükümdarlarını çıkaran beş boy arasında zikredilir. Yazırlar özellikle Anadolu'daki Türk yerleşmesinde de oldukça mühim bir rol oynamışlardır[10].

İğdir de Oğuz boylarından biridir. Kâşgarlı Mahmud (XI. yüzyıl) İgdir boyunu on dördüncü sırada zikretmiş ve damgasının[11] şeklini de vermiştir. Boyun adı Reşîdüddin'in Câmi'u'ttevârîh'inin basmaları ile birçok yazmasında Yikdir biçiminde kaydedilmiş, mânasının "iyilik, büyüklük ve yiğitlik", ülüşünün "aşıklu" ve ongununun da (totem kuşu) çakır olduğu belirtilmiştir[12].

Arşiv belgelerinde az da olsa Bezirgân Köyü ile ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler daha çok köyde o zamanlar bulunan Umuroğlu Çiftliği ile alakalıdır. Belgelerden birinin kesin tarihi olmayıp, XVI. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Umuroğulları Çiftliği hakkında bilgi bulunmaktadır. Çeşitli dönemlerde çiftliği işletmiş olanları ve dolayısıyla da köyde yaşayanların en azından bir kısmını bu belgeden çıkarabiliyoruz. Buna göre, Şehrioğlu İsrail, kardeşi Mehmed ve Savcı bir dönem çiftliğe mutasarrıf olmuştur. Yine Umuroğlu Savcı Muhyiddin, biraderi İskender, oğlu İsmail ve onun oğlu Mehmed, Abdülcelebvermiş? isimli şahıslar da çiftliği işletenler arasındadır[13].

Başka bir belge 16 Ekim 1780 tarihli olup, Bezirgân Köyünde bulunan Umuroğlu Çiftliği mezrasına mezradar tayini ile ilgilidir[14]. Yine diğeri de aynı çiftliğe mezradarlık ve tevliyet[15] cihetlerinin tevcihi ile ilgilidir. Belgeden Umuroğlu Çiftliğinin diğer adının da Mezra Çiftliği olduğunu ayrıca öğreniyoruz[16].

Bundan sonra köyle ilgili daha detaylı bilgileri temettüat ve nüfus defterlerinden elde edilecektir.

1.2. Temettuat Defterinin Nitelik ve Şekil Bakımından Özellikleri

Bezirgân Köyü'nün bu dönemdeki sosyo-iktisadi durumu ile ilgili başvuracağımız temel kaynağı Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi içinde yer alan 8685 numaralı temettüât defteri oluşturmaktadır.

Temettü, Arapça bir kelime olup, mal, eşya, kazanç, kâr etme, anlamlarına gelir[17]. 1839'da Tanzimatın ilanıyla birlikte tebaanın sosyal, hukuki ve mali bakımdan eşitliği kabul edildiğinden o zamana kadar ocaklık olarak devlete temin ettikleri kereste,

[6] Özcan Yavaş, *Kütahya Aslanapa ve Yöresi Ağzı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009, s. 3.

[7] Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar 1453-1650*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 296, 348.

Cemaat Adı	**Tâife**	**Grup**	**Boy**	**S.**	**H.**	**M.**	**Yurd**	**Sancak-Nahiye**	**Kaynak**
Bezirganlu Yörükleri Cemaati	Akkeçilü Yörükleri	Akkeçilü Cemaati	İğdir	T	61	20	-	Kütahya Sancağı	BOA, TD, nr.438, s.23, sene 935 (1528-29)
Bazirganlu Cemaati	Akkeçilü Yörükleri	Akkeçilü Cemaati	Yazır	T	176	7	-	Kütahya Sancağı	TKA, TD, nr.47, s. 402b, sene Zilkade 978 (Nisan Mayıs 1571)

[8] Faruk Sümer, "Yörükler", *DİA, XXXXIII* (2013), s. 570-573.

[9] Sadullah Gülten, *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da Yörükler*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 84-85.

[10] Faruk Sümer, "Yazır", *DİA, XXXXIII* (2013), s. 364.

[11] Kaşgarlı Mahmud'a göre İgdir Boyunun damgası.

[12] Faruk Sümer, "İğdir", *DİA, XXI* (2000), s. 523.

[13] BOA, *MAD. d*. nr. 262, s. 110.

[14] BOA, C.EV., 159/7942 (17.L.1194/16 Ekim 1780).

[15] Bir vakfın işlerine bakma vazifesi. Mütevellilik.

[16] BOA, C.EV., 205/10205 (03.Ş.1272/9 Nisan 1856).

[17] M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, s. 453.

güherçile, kendir gibi maddelerle köprücülük, derbendcilik gibi bazı mükellefiyetlerine son verilerek bunların yerine tek bir vergi alınması prensibi getirildi. Bu verginin alınabilmesi için de tebaanın gelirinin bilinmesi gerekiyordu. Bu amaçla vergi toplayan görevlilerin nezaretinde olmak üzere bütün mal, mülk ve hayvanları içine alan temettü (gelir) sayımı yapılmaya başlandı. 1840 yılından itibaren yürürlüğe konan vergi tespit edilip köy veya mahallelerin ödeyecekleri miktarlar belirlenmişti. Köy muhtar ve imamları ile papazlar eliyle toplanacak verginin dağılımı herkesin ekonomik durumuna göre ayarlandı[18]. İnsanların iktisadi durumları ile ilgili bilgiler "temettüat defterleri" denen defterlere kaydedildi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "*ML.VRD.TMT.d"* olarak kodlanan Temettuât defterlerine şehir, kaza, kasaba, nahiye, köy, mezra ve çiftlik gibi tüm yerleşim birimlerinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin emlâk, arazi ve gayri menkulleri ile bütün cins ve evsaftaki hayvanlar ve yetiştirmiş oldukları ürünler ayrıntılı olarak kaydedilmiştir[19].

Yazımı biten defterler muhtarlar ve imam (Müslüman olmayan topluluklarda ise cemaat önderi) tarafından tasdik edilmek zorunda idi. Defterlerin yazım işi tamamlanınca, bağlı oldukları kazaya gönderilip burada kontrol edildikten sonra da bir üst idari birime gönderiliyordu. Sancak merkezine gelen defterler burada tekrar kontrol edilip temize çekilerek ciltleniyordu[20].

Temettuat defterinin eni 17 cm boyu da 50 cm'dir. Defterde kullanılan yazı çeşidi rik'adır. Defter kapağında o defterin hangi köye ait olduğu belirtilmiştir.

Toplam 44 hanenin kayıtlı olduğu bu defterde hane reislerine ait bilgiler, ikinci sayfadan başlamaktadır. Bunun yanında kayıtların yazılmaya başlandığı ilk sayfanın üstünde köylerin adı ve hangi kazaya, kazanın da hangi sancağa bağlı olduğu başlık şeklinde yazılmıştır.

Defterin başlığında kaydedilen menkul ve gayrimenkuller ile bunların ne amaçla kaydedildiği belirtilmiştir.

Defterde "*Hüdâvendigâr Eyâletinin hâvî olduğu kazalardan Liva-i Kütahya kâimmakamlığı dâhilinde kâin Gireği Nahiyesine tâbi' Bezirgân Karyesinde mukîm ahâlinin emlak, arazi, hayvanât ve temettüâtı*" ibaresi bulunmaktadır. Bu ifadelerden de sahip olunan malların hane sahiplerine getirdiği yıllık gelirlerin dikkate alındığı görülmektedir.

Temettuat defterinde yukarıda bahsedilen başlık kısmından sonra hane reisleriyle ilgili bilgiler kaydedilmiştir. Hane reisinin özelliklerinden bahsedilmeden önce "hane" ve "numro" ibareleriyle hane reisinin ikamet ettiği ev tarif edilmiştir. Buradaki numro ibareleri hane numarasından ziyade hanede mevcut olan erkek sayısını belirtmektedir.

Hane ve numara bilgilerinden sonra hane reisinin lakabı ile birlikte ismi zikredilmiştir. Kişinin mesleği ile ilgili bilgi hane sahibinin tanımlandığı cümlenin üst sağ tarafında ve cümleye soldan sağa doğru eğik olarak yazılmıştır. Bundan sonra da metnin üstünde sırasıyla soldan sağa olarak, hane sahibinin mesleği ya da yaptığı iş, "*hane ve numro*" bilgileri, bir sene önce vermiş olduğu vergiyi belirten "*sene-i sâbıkda vergi-i mahsusadan bir senede vermiş olduğu vergi*" ibaresi yani bir önceki yıl ödediği vergi, sonra aşar vergisi olarak bir yıl önce vermiş olduğu vergiyi buğday, arpa, yulaf vs. cinsinden kile ve kuruş olarak belirten "*aşar olarak sene-i sâbıkda bir senede vermiş olduğu*" ibaresi ve son olarak da varsa verdiği ağnam vergisini kuruş olarak belirten "*âded-i ağnam rüsumu*" ibareleri bulunmaktadır.

Temettuat defterlerinde köy imamı ve muhtar; gayrimüslimlerin bulunduğu yerleşim birimlerinde de oranın dini temsilcisi hane kayıtlarında genellikle ilk sırada yazılırdı.

Hane sahiplerinin uğraştıkları asıl işler "karyenin ber-vech-i hasbî (gönüllü) imamı", "erbab-ı ziraatten", "hayvan çobanı", "hizmetkâr", "askerde" gibi ifadelerle belirtilmiştir. Yine ek işlerle uğraşanlar da kayıtlarda ayrıca belirtilmiştir. Eğer hane reisi olarak gözüken kişinin yaşı küçük ise kimin vasiliği altında olduğu, yine bu meslek ibaresinin bulunduğu kısımda belirtilmiştir.

Hane sahiplerinin uğraştıkları işler ve meslekleri ile ilgili bilgilerin kaydediliş biçimine bakılırsa köyde yaşayan hane sahiplerinin büyük çoğunluğu "ziraat erbabı" olarak kaydedilmiştir. Bezirgân Köyü ile ilgili temettuat defterinde insanların fiziksel özellikleri belirtilmemiştir.

Hane reislerinin isimleri ve özelliklerinin belirtilmesinden sonra alt kısımda kişilerin sahip olduğu menkul ve gayrimenkuller sıralanmıştır. İlk sırada mezru (ziraat yapılan) tarlaların bilgisi bulunmaktadır[21]. Tarla bilgilerinden sonra da belirli bir sıra ile şahısların sahip olduğu hayvanlar ince ayrıntılarla birlikte belirtilmiştir.

Temettuat defterinde hane reislerinin sahip olduğu menkul ve gayrimenkullerin o yılki kıymetinden ziyade bir yıl içerisinde elde ettiği hasılatı kayda geçirilmiştir.

İlk sırada ziraat yapılan tarlaların kaydedilmesi dikkat çekicidir. Çünkü arazi devlet için oldukça önemliydi. Gelirlerin önemli bir bölümü ziraattan elde edilen vergiler sayesinde sağlanmaktaydı.

---

[18] Mübahat S. Kütükoğlu, "*Osmanlı İktisadi Yapısı*", Osmanlı Devleti Tarihi c. II, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 541-542; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 178-179.
[19] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İkinci Baskı, İstanbul 2000, s. 254.
[20] İdris Tuna, *Temettuat Defterlerine Göre Kartal'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 290.
[21] Başka defterlerde mezru' yani ziraat edilen tarla bilgisi yanında, gayri mezru (nadasa bırakılan ya da ekilmeyen) tarla bilgisi de bulunmaktadır. Ancak Bu defterde gayzrimezru tarla bilgisi yoktur.

Kayıtlarda gayrimenkullerden sonraki sırayı hayvanlarla ilgili bilgiler almaktadır. Hayvanlar da cinslerine ve kendilerinden faydalanış amacına göre belirli bir sıra takip edilerek kaydedilmiştir.

Temettuat defterinin sonunda toplam vergi ve toplam temettuat kuruş olarak kaydedilmiştir. Yine defterin son kısmında köy imamı, muhtarı ve ziraat müdürlüğünden görevli bir memurun imza ve mühürlerinin bulunması ayrıca dikkati çeken bir husustur.

2. BEZİRGÂN KÖYÜNÜN SOSYAL YAPISI

Osmanlı Devleti'nde nüfusu büyük olan yerleşim birimlerinde genel olarak heterojen bir yapıyı görmek mümkündür. Yani şehir ve kazalarda farklı mahallelerde kümelenmiş olsa da değişik inanç ve milletlerden insanlar birlikte yaşamaktaydılar. Bu durum yerleşim birimleri küçüldükçe daha homojen bir yapıya dönüşmekteydi. Özellikle köylerde böyle bir durum vardı. Bazı istisnalar olsa da köyler ya tamamen Müslümanlardan ya da gayrimüslimlerden oluşuyordu. Müslüman köylerinde az da olsa gayrimüslim aileler yaşamaktaydı. Temettuat defteri kayıtlarına göre Bezirgân Köyü'nde herhangi bir gayrimüslim aile bulunmamaktaydı.

Köyler genellikle bir ibadethanenin çevresinde oluşuyordu. İbadet merkezleri toplumsal ilişkilerin belirlenmesi ve düzenlenmesinde önemli bir etkiye sahipti. Köylerde insanlar daha çok kendi inançlarına uygun cemaatlerle birlikte yaşamaktaydı. Ancak bu inançları farklı olanların tamamen içine kapandığı, başka inançlara mensup kişilerle görüşmediği anlamına gelmiyordu.

Osmanlı'da toplumsal hareketlilik serbestti. İnsanlar bir yerden başka bir yere serbestçe göç edebiliyordu. Ya da başka bir yerde yani ikamet ettiği yerden farklı bir yerde iş, menkul ve gayrimenkul sahibi olabiliyordu. Mesela 34 numaralı hanede kayıtlı Balcıoğlu Süleyman'ın ziraat erbabı olarak Bezirgân Köyü'nde kayıtlı olduğu fakat Virancık Nahiyesi'ne bağlı Afşar Köyü'nde bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.1. NÜFUS BİLGİLERİ

Köydeki nüfus sayıları hane sayılarından hareketle tahmini olarak yapılmıştır. Her hanede ortalama dört kişinin olduğu varsayılarak değerlendirilmiştir. Temettuat defterinde 1845 yılında Bezirgân Köyü'nde 44 hane mevcuttur. Buna göre her hanede ortalama beş kişi olduğu varsayılırsa köyün bu tarihteki tahmini nüfusunu 220 olarak kabul edebiliriz.

2.2. MESLEK BİLGİLERİ

Temettuat defterinde meslek bilgileri hane sahipleriyle ilgili tanıtım cümlesinin başlangıcının hemen üstünde ve sağdan sola hafif eğik olarak yazılmıştır. İlk bilgiler genellikle köy imamlarına ayrılmıştır. Kayıtlara göre 38 hane sahibinin mesleğinin "erbâb-ı ziraat" olarak kaydedilmesi Bezirgân Köyü'ndeki en önemli geçim kaynağının tarımsal faaliyetler olduğunu göstermektedir.

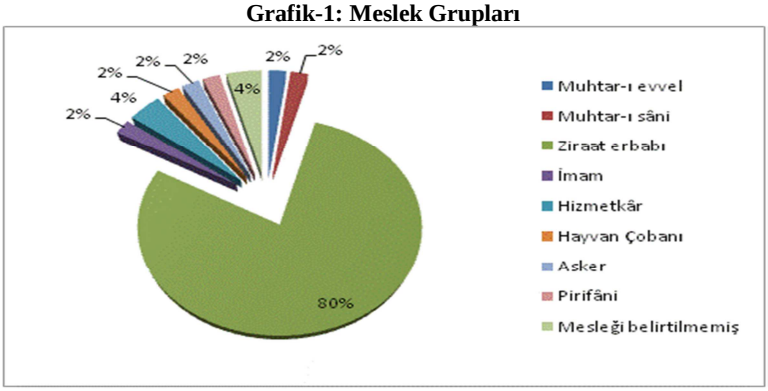
Mesleği "erbab-ı ziraat" olarak belirtilenlerden birisi aynı zamanda hizmetkârlık ile meşgul olduğu görülmektedir. Ayrıca köyde bir köy imamı, iki hizmetkâr, bir hayvan çobanı olduğu, bir kişinin askerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Üç hane reisinin de mesleği belirtilmemiştir. Bunlardan biri 16 numaralı hanede ikamet eden Kemal oğlu Muharrem olup, "pirifâni" olarak kaydedilmiş ve komşuların yardımıyla geçindiği ifade edilmiştir. Yine 39 numaralı hanede ikamet eden Emir oğlu Halil'in de evden başka bir şeyi olmadığı ve başkalarının yardımıyla geçindiği ayrıca belirtilmiştir. Bunlardan başka hane numarası ve mesleği belirtilmemiş olan Sars oğlu Mustafa isimli şahsın da köyde zirai faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu şahsın Virancık Nahiyesi'ne bağlı Gülhan Köyü'nden olduğu ve iki seneden fazladır Bezirgân Köyü'nde meskun olduğu, ancak nüfus defterinde isminin bulunmadığı kaydedilmiştir.

Hane reisleriyle ilgili kısımlarda muhtarla ilgili ayrıca bir bilgi yoktur. Ancak defterin son kısmındaki mühürlerden köyde bir muhtar-ı evvel ve bir muhtar-ı sâni bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-1: Meslek Grupları

Meslek Adı	Sayısı	Açıklama
Muhtar-ı evvel	1	
Muhtar-ı sâni	1	
Ziraat erbabı	38	Bunlardan birisi aynı zamanda hizmetkâr olarak kaydedilmiştir.
İmam	1	-
Hizmetkâr	2	Bunlardan birisi aynı zamanda ziraat erbabı olarak kaydedilmiştir.
Hayvan Çobanı	1	
Asker	1	
Pirifâni	1	
Mesleği belirtilmemiş	2	Bunlardan biri başka köyden olup, diğeri de başkalarının yardımıyla geçinmektedir.

Grafik-1: Meslek Grupları

Tablodaki veriler incelendiğinde Bezirgân Köyü'nde yaygın olarak ziraat yapıldığı ve bu iş kolunun da doğal olarak diğerlerine göre çok daha gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bunların yanında bir kişinin de zirai faaliyetlerin yanında ek iş olarak hizmetkârlık yaptığı da anlaşılmaktadır.

2.2.1. Aile veya Şahıs Adları ve Sıfatları

Kişileri başkalarından ayıran en önemli özelliklerden biri onun sahip olduğu adıdır. Öyle ki, temettüât defterleri düzenlenirken verginin esas olduğu hane reislerinin adı açıkça kaydedilmiştir. Ayrıca aynı hanede bulunan diğer vergi yükümlülerinin isimlerinin de ayrıntılı bir şekilde yazılmış olması neticesinde bu bölgede yaygın olarak kullanılan isimlerin neler olduğunu tespit etmek mümkün olmuştur[22]. Bunun yanında Bezirgân Köyü temettüât defterinde hane reislerinin isimleri bölgenin sosyal, dini ve etnik yapısını da ortaya koyduğu için çok önemlidir.

Bu köydeki isimler incelendiğinde genellikle dini özellik taşıdığı görülmektedir. Bunlardan en çok kullanılanları Halil, Musa, Süleyman, Mehmed, Hüseyin, Mustafa, Ahmed, Kemal, İsmail, Ömer gibi isimlerdir.

Tablo-2: 1845 Yılında Bezirgân Köyünde Yaşayan Şahısların İsimleri ve Sayıları

İsimler	Sayıları	İsimler	Sayıları
Abdil	2	Kemal	3
Abdullah	1	Mehmed	4
Abdülkadir	1	Muharrem	1
Ahmed	3	Murad	1
Ali	4	Musa	5
Halil	8	Mustafa	3
Hasan	3	Ömer	2
Himmet	1	Sinan	1
Hüseyin	4	Süleyman	4
İbrahim	1	Şerif	1
İsa	1	Veli	1
İsmail	3	Yusuf	1

Yukarıda yer alan verilere göre; Bezirgân Köyünde en çok kullanılan isim Halil'dir. Sonra sırasıyla Musa, Mehmed, Hüseyin, Süleyman, Ali, Mustafa, İsmail, Hasan ve Ahmed gelmektedir. Günümüzde kullanılan isimler ile bir karşılaştırma yapıldığında arada büyük farkların olmadığı görülmektedir. Bu arada adı geçen köyde, hane reisi statüsünde bir kadın ismine rastlanmamıştır.

Bu köyde, çocuğa, ölmüş olsun ya da olmasın babasının isminin verilmesi geleneğini görmek mümkündür. Babasıyla aynı ismi alan iki hane reisi saptanmıştır[23]. Bunlardan ilki Hane/No: 18/45'de kayıtlı "Kemal oğlu Kemal", diğeri de Hane/No:22/67'de kayıtlı "Musa oğlu Musa"dır.

Bezirgân Köyü temettüât defterinde hane isimleri, genellikle aile ve sülale lakaplarıyla birlikte "oğlu" kelimesi kullanılmak suretiyle "Karagözoğlu Ali", "İmirzaoğlu Şerif", Emiroğlu Halil", "Hatipoğlu Abdullah" gibi kullanıldığı gibi, "İsa oğlu Mustafa", Kemal oğlu Halil" gibi sadece baba ismiyle lakapsız olarak da kullanıldığı olmuştur.

Hane reisleri, aile ve sülale adlarının yanı sıra "molla", "hatip" gibi sosyal ve dini statüleriyle de beraber zikredilmektedirler. "Molla Musa", "Hatipoğlu Molla Halil" gibi.

Aynı zamanda hane reisleri zikredilirken onların sahip oldukları fiziksel özellikleri de belirtilerek o kişinin tanınmasında ayırt edici bir unsur olarak kullanılmıştır. "Kel Ahmed oğlu Molla Ali[24]", "Kara Ali oğlu Süleyman[25]" gibi.

---

[22] Nurgül Bozkurt, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Bolatlı-Dazkırı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (7695 Numaralı Temettüat Defterine Göre)", *History Studies, Volume 3/2 2011*, s. 43.
[23] Hane/No: 18/45'de kayıtlı "Kemal oğlu Kemal" ve Hane/No:22/67'de kayıtlı "Musa oğlu Musa" gibi; *BOA, ML. VRD. TMT. d.*, nr. 8685.
[24] *BOA, ML. VRD. TMT. d.*, nr. 8685; Hane/No: 33/105'de kayıtlı.
[25] *BOA, ML. VRD. TMT. d.*, nr. 8685; Hane/No: 37/116'da kayıtlı.

Kişiler tanımlanırken kullanılan adlar, o âilenin geleneksel olarak devam eden veya daha önce etmiş olan mesleğine de işaret etmektedir. Balcıoğlu, Yağcıoğlu, Hatipoğlu, Emiroğlu, İmirzaoğlu (Mirzaoğlu) gibi. Bazı hane reisleri ise aile adlarını ve lakaplarını ailenin ileri geleninin sahip olduğu "Köseoğlu", "Kara Mustafa oğlu", "Ekşioğlu" gibi bir fiziksel özelliğinden almıştır. Bu lakaplar aynı adı taşıyan ailelerin birbirine karıştırılmaması açısından da çok önemlidir.

Bezirgân Köyü'nde bu tarihte toplam 44 hane olup, bunlardan "Emiroğlu", "Hatipoğlu", "Ekşioğlu", "Karagözoğlu", Köseoğlu", "Kemaloğlu" burada yaşayan en çok haneye sahip aileler veya sülalelerdir.

Köyde yapılan araştırma sonucunda Bezirgân Köyü temettüat defterinde yer alan hane reislerinin lakaplarının, günümüzde çoğunlukla kullanılmaya devam ettiği görülmektedir[26]. Ayrıca bu lakaplardan az da olsa (Balcıoğlu/Balcı gibi) bazıları adı geçen hane reislerinin neslinden gelen kişiler tarafından soyadı olarak da kullanılmaya devam etmektedir.

Yine başka temettuat defterlerinde hane reisleri için sıkça kullanılan hacı gibi genel sıfatlar bu köy için tutulan kayıtlarda görülmemektedir.

Tablo-3: Köydeki Hane Reislerinin İsimleri ve Aile Adları

Karagözoğlu Molla Musa	Kemaloğlu Muharrem	Köseoğlu Halil
Karagözoğlu Ali	Kemaloğlu Halil	Köseoğlu Himmet
Karagözoğlu Mehmed	Kemaloğlu Kemal	Memişoğlu Hasan
Emiroğlu Mehmed	Ekşioğlu Musa	Kel Ahmetoğlu Molla Ali
Emiroğlu Halil	Ekşioğlu Hüseyin	Balcıoğlu Süleyman
Hatipoğlu Molla Halil	Ekşioğlu Halil	Sinanoğlu Hasan
Tortoroğlu Mehmed	Musaoğlu Musa	Solakoğlu Abdil
Emiroğlu İbrahim	Sarsoğlu İsmail	Karaalioğlu Süleyman
İmirzaoğlu Şerif	Hatipoğlu Ömer	Kemaloğlu Hüseyin
Köseoğlu Yusuf	Hatipoğlu Abdülkadir	Emiroğlu Halil
Hatipoğlu Murad	İsmailcikoğlu Hasan	Abdiloğlu Mehmed
Hatipoğlu Veli	Sarsoğlu Mustafa	Yağcıoğlu Mehmed
Hatipoğlu Hüseyin	İsmailcikoğlu Ali	İmirzaoğlu Süleyman
Hatipoğlu Abdullah	Emiroğlu Ömer	Karamustafaoğlu Süleyman
İsaoğlu Mustafa	Emiroğlu Halil	Ekşioğlu Ahmed

2.2.2. Bezirgân Köyündeki Meslek Bilgileri

Bezirgân köyü temettüât defterinde hane reislerinin ve bu hanelerde yaşayan vergi mükellefi nüfusun meslekleri açıkça kaydedilmiştir. 1845 yılında Bezirgân Köyünde yaşayan hane reislerinin genellikle meslekleri ziraat üzerine olup "erbab-ı ziraat" olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte zirai faaliyetler için tarlası, bakacak hayvanı olmayan ya da yetersiz olan Bezirgân köylülerinin hayvan çobanlığı, hizmetkârlık gibi meslekleri icra ettikleri de görülmektedir. Buna rağmen bu köyde en fazla tercih edilen meslek çiftçiliktir. Köydeki vergi nüfusu sahibi kişilerin yaklaşık olarak % 80'i ziraat ile uğraşmaktadır. Ziraat yapan köylülerin işledikleri toprakların bir kısmı kendilerine ait olup, bir kısmı da vakıf arazisidir.

44 haneli köyde 38 kişi ziraat erbabı, 1 köy imamı[27], 1 pirifani[28] (yaşlı), 2 hizmetkâr[29], 1 hayvan çobanı[30] vardır. 1 kişi askerde[31] olarak kaydedilmişken, 2 kişinin de mesleği belirtilmemiştir[32]. Bunların yanında 1 kişi de hem ziraat erbabı hem de hizmetkâr[33], 1 kişi de aslen Bezirgân Köyünde ziraat erbabı olup Virancık Nahiyesi Afşar Köyünde[34] bulunmakta diye kaydedilmiştir.

[26] Mezkûr köyde tarafımızca yapılan incelemeye göre Emirler, Karagözler, Hatipler, Ekşioğulları, Köseler gibi. Bundan 50 yıl öncesine kadar İmirzaoğulları lakabının da kullanıldığı ninem Fatma Kolay tarafından ifade edilmişti. Dolayısıyla "İmirzaoğulları" ninem tarafından akrabam olmaktadır.
[27] *BOA, ML. VRD. TMT. d.,* nr. 8685; Hane/No: 1/1.
[28] *BOA, ML. VRD. TMT. d.,* nr. 8685; Hane/No: 16/50.
[29] *BOA, ML. VRD. TMT. d.,* nr. 8685; Hane/No: 32/103; 41/129.
[30] *BOA, ML. VRD. TMT. d.,* nr. 8685; Hane/No: 36/117.
[31] *BOA, ML. VRD. TMT. d.,* nr. 8685; Hane/No: 43/134.
[32] *BOA, ML. VRD. TMT. d.,* nr. 8685; Hane/No: 26-27 arasında belirtilmemiş; diğeri de Hane/No: 39/127.
[33] *BOA, ML. VRD. TMT. d.,* nr. 8685; Hane/No: 41/129.
[34] *BOA, ML. VRD. TMT. d.,* nr. 8685; Hane/No: 34/108.

Tablo-4: Bezirgân Köyündeki Meslek Bilgileri

Meslek Adı	Sayısı	Hane/No
Köy İmamı	1	1/1
Ziraat Erbabı	38	Tabloda belirtilen hanelerin dışındakiler.
Hizmetkâr	2	32/103; 41/129
Hayvan Çobanı	1	36/117
Pirifâni	1	16/50
Asker	1	43/134
Değirmenci[35]	4	19/56, 20/60, 21/63 ve 44/137
Mesleği Belirtilmemiş	2	Hane 26-27 arasında; diğeri de 39/127.
Başka Köyde Bulunan	1	34/108

3. BEZİRGÂN KÖYÜNDE ZİRAİ FAALİYETLER

3.1. Toprağın Dağılımı ve Kullanım Şekli

Tarım, sanayi öncesi dönemlerde halkın en önemli geçim kaynağı olmakla beraber devletlerin de iktisadi yapısının temelini oluşturmaktaydı. Batıda sanayi inkılâbının gerçekleşmesiyle bu durum değişmeye başlamış ve üretim makineler yardımı ile yapılır olmuştur. Ayrıca sanayi inkılâbını yaşayan ülkelerin ekonomisinde ithalat önemli yer teşkil etmeye başlamıştır. Aynı dönemlerde Osmanlı Devleti'nin bütçesinin önemli bir bölümünü tarımsal ürünlerden elde edilen vergiler oluşturmaktaydı. Öyle ki İmparatorluk yönetim birimlerine ayrılırken bu esas gözetilmiş, toprağın işlenmesinde süreklilik ön planda tutulmuş ve bu doğrultuda yasalar tasarlanarak önemli cezalar yürürlüğe konmuştur[36].

Osmanlı Devleti'nin yayılma zamanlarında, düşmanlardan fethedilen topraklar, kayıtları yapıldıktan sonra, devlete ait arazi hükmüne konulur, köy ve kasaba dâhilindeki arsalar ile "tetimme-i süknâ[37]" denilen, yarım dönüme kadar olan bahçeler müstesna, rakabesi[38] beytülmale ait olmak, hâlî yani boş bırakılmamak ve ziraata tahsis edilmek şartıyla ahaliye dağıtılırdı. Arazinin mükellef olduğu aşar da, timar ve zeamet namıyla askerlere ve has namıyla da üst düzey devlet memurlarına taksim edilir, geri kalan da devlet hazinesine mal edilirdi[39].

Osmanlı'da nüfusun büyük bölümü kırsal kesimde yani köylerde yaşıyordu. Bununla birlikte Osmanlı ekonomisinin temeli de tarıma dayanıyordu. Osmanlı'da tarımla uğraşan kesimler, timar beyleri, tapu sistemine göre tam, yarım veya daha az yer tasarruf eden çiftçi aileleri, mukataa ya da kesim denilen işletme biçimiyle yer işleyenler, mülk sahipleri, müsellemler (vergiden affedilmiş acemi askerler) ve muaflar[40] olarak gruplandırılabilir[41].

---

[35] Temettuat kayıtlarında bunların mesleği ile ilgili "değirmenci" diye bir ibare yoktur. Fakat verdikleri vergiden bu dört kardeşin tarım ve hayvancılık yanında değirmen işlettikleri de anlaşılıyor. Değirmencilik yapan kişilerden Ekşioğlu Musa, kardeşleri Hüseyin, Ahmed ve Halil ile ilgili detaylı bilgi için bkz. *BOA, ML. VRD. TMT. d.*, nr. 8685.

[36] Şükriye Pınar Yavuztürk, *Temettuat Defterlerine Göre Beykoz Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 106; Osmanlı Devleti'nin zirai üretimin ve ticari faaliyetlerin devamlılığı konusunda sıkı tedbirler almasıyla ilgili olarak; köylülerin köylerini terk etmelerine izin verilmemesi, tarlalarını üç sene üst üste boş bırakamamaları ve esnafların lonca sistemiyle kontrol altında tutulması örnek gösterilebilir. Bkz. Orhan Deligöz, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 4.

[37] Tetimme-i süknâ: Oturmak üzere verilen lüzumu kadar arsalar. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996.

[38] Bir malın sahipliği.

[39] Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 25; Timar sitemi, "büyük bir kısmı aynen mahsül olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezi bir devlet hazinesi halinde toplanarak oradan vazifelilere dağıtılmasının güçlüğü karşısında, bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte vergi kaynaklarının tahsis edilmesi" demektir. Mehmet Genç bu sitemi, Osmanlı mâli metodlarına ait merhalelerin ilki ve en önemlisi olarak değerlendirmektedir. Çünkü, ulaştırma imkanlarının sınırlı, mali-bürokratik organizasyon, metot ve vasıtaların yetersiz olduğu ve milli hasılanın çok küçük bir bölümünün nakdî mübadeleye katıldığı zirai bir ekonomide, büyük ve kudretli bir devleti ayakta tutabilmenin en önemli dayanaklarından birisi timar sitemidir. Bu sistem sayseninde çeşitli amme hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi ve mevcut mali-iktisadi imkânlara intibak ettirilmesi mümkün olmakla kalmıyor, aynı zamanda, vergi kaynağını meydana getiren beşeri ve iktisadi temelin veya mükellefin korunması da temin edilmiş oluyordu. Bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2005, s. 99-10.

[40] Affolunmuş demektir. Herhangi bir sebepten dolayı muhtelif vergilerden müstesna tutulanlar hakkında müsellem kelimesiyle birlikte muaf ve müsellem şeklinde kullanılırdı. Umumiyetle, bütün askerî sınıflar, ulemâ, ehli hiref denilen sanat sahipleri, sakat ve ihtiyarlar, geçit ve derbentleri bekleyenler, köprüleri ve yolları tamir edenler, saray için yuvalardan şahin yavrusunu çıkarıp besleyen ve terbiye edenler, devlete pek büyük bir hizmette bulunanlar muaf ve müsellem olurlardı. Bunun haricinde padişah herhangi bir kimseye mülk olarak arazi bahşettiği zaman isterse sahibini muaf ve müsellem kılabilirdi. Muafiyet, bazen yalnız âvârız-ı divaniyeden, bazen tekâlif-i örfiyeden, bazen rusum-ı şer'iyeden bazen de bunların hepsinden birden veya bir ikisinden olurdu. "Muaf", Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 1986.

[41] Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti Tarihi II* (Edt. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, s. 477.

Osmanlı hukuku, temelde İslam'a dayandığı için taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde herkesin özel mülk sahibi olmasını kabul ediyordu. Bununla beraber taşınır bütün mallar ile ev, dükkân, bağ ve bahçeler, Osmanlı öncesinde Anadolu'da mevcut Türk beylerinden ve diğer eski Müslüman devletlerden devralınmış mülk topraklar dışındaki bütün taşınmazların, özellikle de tarım arazilerinin çıplak mülkiyeti devlete ait sayılmış ve çiftlik denen birimlere ayrılarak köylü ailelere dağıtılmıştı. Belli kamu görevleri üstlenen veya cebelü[42] beslemek zorunda olan timar beyleri, genellikle gelirleri kendilerine dirlik olarak tahsis edilen köylerde otururlardı. Bunlar arasında, mülazim, dizdar[43], hizmetkâr gibi kale görevlilerine; şeyh, halife, fakih, baba ve pir ünvanı taşıyan din görevlilerine; subaşı, divanbaşı, kethüda, çeribaşı, korucu gibi mahalli idarecilere rastlanılmaktaydı. Bu tür hizmetleri gören timar sahiplerinin yıllık geliri 5.000 akçenin altındaydı. Bunlardan bazılarının mutasarrıf oldukları yani kendi işledikleri çiftlikleri de vardı[44].

Köylülerin asıl önemli kesimini "çifthane sistemi" olarak adlandırılan bir üretim biçimiyle, devletin kendilerine tahsis ettiği raiyyet çiftliklerini işleten köylü aileleri oluşturuyordu. Belli bir tapu rejimine göre, köylü aile birliklerine tahsis edilen bu çiftlikler, satılamaz, hibe edilemez ve vakfedilemezdi. Fakat babadan oğla bir işletme olarak geçerdi. Köylü öküz, saban ve tohum gibi kendi imkânlarıyla bağımsız olarak toprağı kendisi işlerdi. Kanunların belirlediği yükümlülükler dışında kimse köylülere istenmeyen bir işi yaptıramazdı. Bu açıdan köylü bağımsız ve hürdü. Arazinin parçalanmaması için ölen kişinin oğulları babalarının tasarrufundaki toprağı ortaklaşa işleyip vergilerini de ortak veriyorlardı. Erkek çocuk kalmamışsa, kızı, kardeşi ya da diğer yakınları toprağı işlemede öncelik hakkına sahipti. Sıra sonra ortak tasarrufta bulunan diğer şahıslara, en son da köydeki topraksız köylülere gelirdi.

Osmanlı köylerinde, tapulu arazi dışında ayrıca *mukataa* veya *kesim* denilen bir usulle devletten yer kiralayan ve işleten bir grup daha vardı. Bunlar, bir sözleşme ile belirli bir araziyi ya da bir maden ocağının işletmesini önceden belirlenen yıllık bir ücret karşılığında kiralamakta ve istediği şekilde ekip biçmekteydi. Kiralanan bir vakıf arazisi ise kiracılar bu arazi üzerinde kendi özel mülkü olmak kaydıyla binalar inşa edebilmekteydi. Fakat bu tür mukataalı yerler zamanla köylünün tam olarak yerleştiği tapulu arazi haline gelmiştir. Köyde yaşayan ve esas işi çiftçilik olan bu halk, ulaşım imkânlarının yetersiz olduğu ve belli merkezler dışında şehirleşmenin pek görülmediği XV-XVII. Yüzyıllarda hayatlarını sürdürebilmeleri için çiftçilik dışında birtakım ek işlerle de meşgul oluyorlardı[45].

Devletin kurduğu bu sistem, diğer kurumlarda da olduğu gibi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Özellikle nüfus artışı, Celali isyanları, köylülerin köylerini terk etmeleri ve tımar sisteminin bozulması gibi nedenlerden dolayı zirai faaliyetler sekteye uğramıştır[46]. Bunların neticesinde de hazine gelirlerinde azalma olmuştur. Hem devlet hem de halkın bu durundan zarar görmesi üzerine yozlaşan sistem üzerinde bazı değişiklikler yapılmış, mukataalar yöre eşrafından ziyade yörenin vali veya sancakbeyine iltizama verilmeye başlamıştır. Böylece mukataalar hazinenin kontrolüne geçirilerek denetim altına alınmak istenmiştir. Merkezi devlet XIX. Yüzyılın ilk yarısında iltizamın tek dağıtıcısı durumuna gelmiş, taşra ayanı rantı kontrol altında tutmaya başlamıştı. Aşırı ve dengesiz vergi yükü sebebiyle muhassıllık sistemi kaldırılarak vergilerin doğrudan hazineye aktarılması yolunda adımlar atılmıştır. Bu maksatla yapılan sayımlarda bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın uygulanacağı bölgelerde yapılan sayımlarda, defterlere ilk kaydı yapılanlar gayrimenkul topraklar olmuştur[47].

Bizim incelediğimiz Gireği Nahiyesine bağlı Bezirgân köyündeki arazi bilgileri dönüm olarak yazılmıştır. 1845 temettuat defterlerine göre Bezirgân Köyünde arazi olarak toplam 853 dönüm mezru' (ziraat yapılan) tarla kaydı vardır. Aynı yıllarda tutulan bazı başka köylere ait defter kayıtlarında olduğu gibi Bezirgân Köyünde gayrimezru yani nadasa bırakılan araziler, çalılık, fundalık ve koruluk tabir edilen (hayvan otlatılan, kömür elde edilen arazi) araziler, kiraya verilen araziler, meralar, çayırlar ve ziraata ve hayvan otlatmaya müsait olmayan araziler kayda geçirilmemiştir.

Toplam 853 dönüm mezru tarla üzerinden hane başına ortalama 19,3 dönüm düşmektedir. Köyde 5 hane sahibinin hiç tarla kaydı bulunmazken, dierlerinin sahip olduğu tarlalar 1 ile 48 dönüm arasında değişmektedir.

Köyde 48 dönümle en fazla tarlaya sahip kişi 13 numaralı hanede ikamet eden Hatipoğlu Hüseyin'dir. Bunu sırasıyla 33 dönümle 19 numaralı hane sahibi Ekşioğlu Musa, 32 dönümle 4 numaralı hane sahibi Emiroğlu Mehmed ve 20 numaralı hane sahibi Ekşioğlu Hüseyin takip etmektedir.

36 numaralı hanede mukim Solakoğlu Abdil ile 41 numaralı hanede ikamet eden Yağcıoğlu Mehmed birer dönüm ile en az tarlaya sahipken; bunları takip eden Tortoroğlu Mehmed ve Sarsoğlu Mustafa'nın 10'ar dönüm tarlası bulunmaktadır. Köyde 1-10 dönüm arasında toprağa sahip 4; 11-20 dönüm arasında toprağa sahip 15; 21-30 dönüm arasında toprağa sahip 15; 31-40 dönüm arasında toprağa sahip 4 ve 40 dönüm üzerinde toprağa sahip 1 hane reisi bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi 5 hane

[42] Bir Zeamet veya Timar sahibinin dirliğinin miktarına göre harb zamanlarında maiyetinde götürmeye mecbur bulunduğu silâhlı süvari. Zeamet sahipleri ilk beş bin akçeden sonra her beş bin akçe için, Tımar sahipleri iptidadan sonra, her üç bin akçe için bir cebelü götürürlerdi. Cebelülerin yetiştirilmesi ve her türlü masrafları Zeamet veya Tımar sahibine aitti. Bunların bir araya gelmesi, harbde Türk ordusunun mühim bir kuvvetini teşkil ederdi. Muharebeler sırasında yararlık gösteren cebelülere münhal (boşalmış) tımarlar verilirdi. "Cebelü", Mithat Sertoğlu, *a.g.e*.

[43] Kaleleri daimî surette beklemeye ve müdafaaya memur olan askerin başı. Kale komutanı. Dizdarlar daima kalede bulunmaya geceleri de orada kalmaya mecburdular. Kalelerden lüzumsuz yere yüz adımdan ziyade uzaklaşmamaları kanundu. "Dizdar", Mithat Sertoğlu, *a.g.e*.

[44] Yediyıldız, a.g.m., s. 478.

[45] Yediyıldız, a.g.m., s. 479.

[46] Deligöz, *a.g.t*., s. 4.

[47] Yavuztürk, *a.g.t*., s. 106-107.

sahibinin üzerinde hiç arazi kaydı bulunmamaktadır. Buradan hareketle arazi bakımından köyde en zengin kişi Hatipoğlu Hüseyin'dir.

Tablo-5: Köyün Arazi ve Arazilerde Elde Edilen Gelirleri

Hane/No	Hane Sahibi	Mesleği	Mezru Tarla	Senelik hasılatı			Yıllık Ort. Geliri	Önceki Yıl Verdiği Vergi-yi Mahsusa
			(Dönüm)	1260	1261	Toplam		
1/1	Karagözoğlu Molla Musa	İmam						vergisi yok
2/2	Karagözoğlu Ali	Ziraat Erbabı	30	955	800	1.755	877	100
3/5	Karagözoğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	30	800	150	950	475	60
4/8	Emiroğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	32	1.620	500	2.120	1.060	160
5/12	Emiroğlu Halil	Ziraat Erbabı	25	1.590	865	2.455	1.227	160
6/14	Hatipoğlu Molla Halil	Ziraat Erbabı	28	1.800	630	2.430	1215	140
7/15	Tortoroğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	10	360	250	610	305	40
8/18	Emiroğlu İbrahim	Ziraat Erbabı	27	1.440	600	2.040	1020	160
9/24	İmirzaoğlu Şerif	Ziraat Erbabı	26	1.240	600	1.840	920	160
10/28	Köseoğlu Yusuf	Ziraat Erbabı	20	980	300	1.280	640	120
11/31	Hatipoğlu Murad	Ziraat Erbabı	15	1.020	700	1.720	860	150
12/33	Hatipoğlu Veli	Ziraat Erbabı	20	970	900	1.870	935	140
13/39	Hatipoğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	48	1.210	1.290	2.500	1250	160
14/43	Hatipoğlu Abdullah	Ziraat Erbabı	30	1.390	1.560	2.590	1295	200
15/47	İsaoğlu Mustafa	Ziraat Erbabı	22	1.060	1.100	2.160	1080	160
16/50	Kemaloğlu Muharrem	Pirifâni (Yaşlı)	Komşu	yardımı	ile	geçiniyor	-	-
17/51	Kemaloğlu Halil	Ziraat Erbabı	20	800	660	1.460	730	110
18/54	Kemaloğlu Kemal	Ziraat Erbabı	20	1.060	500	1.560	780	120
19/56	Ekşioğlu Musa	Ziraat Erbabı	33	1.530	570	2.100	1100	199
20/60	Ekşioğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	32	1.390	1.200	2.590	1295	160
21/63	Ekşioğlu Halil	Ziraat Erbabı	30	1.380	1.230	2.610	1305	150
22/67	Musaoğlu Musa	Ziraat Erbabı	24	1.170	800	1.970	985	150
23/71	Sarsoğlu İsmail	Ziraat Erbabı	12	930	200	1.130	565	100
24/76	Hatipoğlu Ömer	Ziraat Erbabı	17	950	860	1.810	905	140
25/78	Hatipoğlu Abdülkadir	Ziraat Erbabı	34	1.290	400	1.690	845	160
26/81	İsmailcikoğlu Hasan	Ziraat Erbabı	18	760	950	1.710	855	130
Yok	Sarsoğlu Mustafa	Ziraat Erbabı	10	210	220	430	215	-
27/86	İsmailcikoğlu Ali	Ziraat Erbabı	21	1.020	1.140	2.160	1080	150
28/89	Emiroğlu Ömer	Ziraat Erbabı	25	1.410	1.350	2.760	1380	160
29/93	Emiroğlu Halil	Ziraat Erbabı	13	900	650	1.550	775	160
30/94	Köseoğlu Halil	Ziraat Erbabı	24	800	950	1.750	875	110
31/99	Köseoğlu Himmet	Ziraat Erbabı	16	390	50	440	220	30
32/103	Memişoğlu Hasan	Hizmetkâr	-	-	-	-	-	-
33/105	Kel Ahmetoğlu Molla Ali	Ziraat Erbabı	30	1.340	1.500	2.840	1420	160
34/108	Balcıoğlu Süleyman	Ziraat Erbabı						
35/112	Sinanoğlu Hasan	Ziraat Erbabı	14	620	750	1.370	685	100
36/117	Solakoğlu Abdil	Ziraat Erbabı	1	70	140	210	105	30
37/118	Karaalioğlu Süleyman	Ziraat Erbabı	19	900	800	1.700	850	100
38/121	Kemaloğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	12	760	650	1.410	705	110
39/127	Emiroğlu Halil	Yardıma	muhtac	-	-	-	-	-
40/128	Abdiloğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	20	680	800	1.480	740	90
41/129	Yağcıoğlu Mehmed	Ziraat erbabı ve hizmetkâr	1	70	--	70	35	40
42/131	İmirzaoğlu Süleyman	Ziraat Erbabı	15	540	800	1.340	670	90
43/134	Karamustafaoğlu Süleyman	Askerde	-	-	-	-	-	-
44/137	Ekşioğlu Ahmed	Ziraat Erbabı	29	1.270	430	1.700	850	160
	Toplam		853	38.675	27.845	66.160	**753**	**4.819**

Köylerde üretimin bol ve kaliteli olması için çiftçiler arazilerinin bir kısmını bir yıl boyunca nadasa bırakırlardı. Böylece toprağın bir önceki üründe kaybettiği mineralleri toplaması beklenirdi. Temettuat kayıtlarında da mezru tarlalardan elde edilen senelik hâsılatlar belirtilirken, gayrimezru yani nadasa bırakılan arazi kayıtlarında hâsılatın ne kadar olduğu yazılmazdı. Bezirgân Köyü'ne ait temettuat kayıtlarında ise ilginç bir durum bulunmaktadır. Benzer pek çok defterde "gayrimezru" yani o sene ekilmeyen veya nadasa bırakılan araziler kayda geçirilmemiştir.

Köylerde arazilerini belirli bir bedel karşılığında kiraya verenler de vardı. Bunları daha çok kendisi başka yerlerde ikamet edip de köylerde arazisi olanlar, anne veya babası ölmüş ancak arazisi olan küçük yaştaki yetim çocuklar ile ziraat yapmakta zorlanacak durumda olan dul kadınlar oluşturuyordu[48].

Ziraat alanları miktar bakımından incelendiğinde, genellikle bunların küçük işletme birimleri olduğu görülmektedir. Bu işletmelerde hane reisi toprağı genellikle kendi işler, diğer hane üyeleri de ona yardım ederdi. Bu sayede genelde ek işçilere ihtiyaç duyulmaz, hane halkının emeği kâfi gelirdi. Hane halkının da yeterli olmadığı durumlarda ancak işçilere ihtiyaç duyulurdu. Defterlerde meslekleri hizmetkâr ve çoban gibi belirtilenler böyle durumlarda çalışırlar ve ailelerini geçindirirlerdi[49].

3.2. BEZİRGÂN KÖYÜNDE YETİŞTİRİLEN ÜRÜNLER

Sanayi öncesi dönemlerde devletlerin gelirlerinin büyük bir kısmı tarıma dayanıyordu. Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin temeli de tarıma dayalıydı ve nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşıyordu. Köylüler bir taraftan başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerin iaşesini sağlarken diğer taraftan da ekonomik açıdan kendi kendine yetmeye çalışıyorlardı[50].

XIX. yüzyıl Osmanlı tarımında önemli değişimlerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda tarımı geliştirmeye yönelik olarak uygulanan politikalar ve dış talebin artması, tarımın gelişmesini sağlamıştır. 1848 ile 1876 yılları arasında tarım gelirleri yaklaşık üç kat artış göstermiştir[51].

Osmanlı tarımında çok çeşitli ürünler yetiştirilmiş olup, bunların en önemlilerini tahıllar olmuştur. Tahrir defterleri üzerinde yapılan araştırmalara göre toplam üretimin %90'ınını aşan bir oranda tahıl ürünleri üretildiği saptanmıştır. Ayrıca sebze tarımı, koyunculuk ve başta bağcılık olmak üzere meyve yetiştiriciliği de önde gelen tarımsal faaliyetler arasında yer almıştır[52].

Bezirgân Köyünde yetiştirilen tarım ürünlerini tahıllar oluşturmaktadır. Buğday, arpa, yulaf, mercimek ve nohut temettuat kayıtlarına geçirilmiş olan tahıllardır. Fasulye gibi diğer baklagil türü kayıtlarına rastlanılmamıştır. Bağ ve bahçelerde yetiştirilen meyve ve sebzelerin isimleri ve ne kadar yetiştirildiği hakkında da bilgi bulunmamaktadır.

Tahıl ürünlerinin miktarı belirtilirken ölçü birimi olarak "kile[53]" kullanılmıştır. Kile Osmanlı coğrafyasında her yerde aynı ağırlığı temsil etmezdi. Bölgeden bölgeye hatta birbirine yakın şehirlerde bile bu ağırlık ölçüsü değişiklik gösterebiliyordu[54].

3.2.1. Ürünlerin Miktarı

Temettuat defterlerinde ürünlerin isimleri olmakla birlikte yıllık ne kadar ürün elde edildiği ile ilgili kayıt yoktur. Sadece bir yılda ne kadar ürünün aşar (öşr) olarak verildiği belirtilmiştir. Buradan hareketle yetiştirilen ürün miktarını bulabiliriz. Arapça onda bir demek olan öşr, terim olarak hububattan alınan vergi yerinde kullanılmıştır. İlkin şeri hükme dayanılarak hububattan onda bir alındığı için bu tabir meydana gelmiş olup, çoğuluna da aşar denilmekteydi. Tanzimattan sonra maarif ve menafi' hisseleri artırılmak suretiyle hububattan alınan vergi sekizde bir olmuştur[55].

Aşar vergisi zirai alanda her mahsulden alınmaktaydı. Her türlü hububattan, bostanlarda yetiştirilen ürünlerden, meyve ağaçlarından, bağlardan, otlaklardan ve diğer zirai mahsullerden bu vergi alınmış ve tahsili de aynî, nakdî ve maktû' olmak üzere üç şekilde yapılmıştır.

Köylerde yetiştirilen ürünlerin miktarı hesaplanırken, o yıl aşar olarak verilen miktarın 8 katı bir yılda yetiştirilmiş kabul edilecektir.

1845 yılında Bezirgân Köyünde Aşar vergisi olarak belirlenen buğday miktarı toplamı 394, arpa 251, yulaf 3, nohut 1, burçak 30 kiledir. Buna göre köyde bir yılda 3.152 kile buğday, 2.008 kile arpa, 240 kile burçak, 24 kile yulaf ve yaklaşık 10 kile nohut üretildiğini söyleyebiliriz. Buna göre en fazla üretilen tahıl buğday olmuştur. Buğdayı da sırasıyla arpa, burça, yulaf ve nohut takip etmektedir.

---

[48] Hane/No: 26-27 arasında belirtilmemiş olan Sars oğlu (Sarı oğlu) Mustafa'nın kaydı buna örnektir; *BOA, ML. VRD. TMT. d.*, nr. 8685.
[49] Yavuztürk, *a.g.t.*, s. 113.
[50] Bahaeddin Yediyıldız, a.g.m., s. 496.
[51] Ercan Koç, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarım*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2005, s.72-73.
[52] Fahri Yavuz (Editör), *Türkiye'de Tarım*, Ankara 2005, s. 4-5.
[53] Özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir ölçek. Arapça'da keyl masdar olarak "ölçmek", isim olarak "ölçek" anlamına gelir. Aynı kökten türeyen kîle de yine "ölçek" demektir. Ârâmîce'deki karşılığı keylâ olan kelime Farsça'ya kîle, keyle, keyli, Türkçe'ye kile şeklinde girmiştir. Farsça'da kîle kelimesinin sonuna küçültme eki getirilerek elde edilen keyleçe (kîleçe) (küçük kile) Araplar arasında da kullanılır. Bu ölçü birimi Türkçe'ye de geçmiştir. Bkz. "Kile", *DİA, XXV*, Ankara 2002, s. 568-571.
[54] Yavuztürk, a.g.t., s. 118.
[55] Pakalın, a.g.s, s. 746; ayrıca Osmanlı Devletinde vergiler hakkında geniş bilgi için bkz., Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK yay., Ankara 1997, s. 105-11 ve 340-348.

Bu verilere göre Bezirgân Köyünde bir yılda üretilen tahıl ürünleri miktarı toplamı 5.434 kile olmuştur.

Köyde altı hane sahibinin hiç tahıl ürünü kaydı yoktur. Nohut yetiştiren iki, yulaf yetiştiren de üç hane sahibi vardır. Aşğaıdaki tabloda detaylı olarak görülecceği gibi, diğer hane sahiplerinin de yaklaşık 8 ile 240 kile arasında değişen tahıl ürünü yetiştirdiğini anlıyoruz.

Tablo-6: Hane Sahiplerine Göre Köydeki Tahıl Ürünü Kayıtları (Kile Olarak)

Hane/ No	Hane Sahibi	Buğday	Arpa	Yulaf	Nohut	Burçak	Toplam
1/1	Karagözoğlu Molla Musa	-	-	-	-	-	-
2/2	Karagözoğlu Ali	64	64	8	4	-	140
3/5	Karagözoğlu Mehmed	64	40	8		-	112
4/8	Emiroğlu Mehmed	104	120	8	8	-	240
5/12	Emiroğlu Halil	104	128	-	-	8	240
6/14	Hatipoğlu Molla Halil	160	64	-	-	16	240
7/15	Tortoroğlu Mehmed	32	16	-	-		48
8/18	Emiroğlu İbrahim	96	104	-	-	16	216
9/24	İmirzaoğlu Şerif	96	64	-	-	16	176
10/28	Köseoğlu Yusuf	96	24	-	-	8	128
11/31	Hatipoğlu Murad	120	56	-	-	8	184
12/33	Hatipoğlu Veli	88	40	-	-	-	128
13/39	Hatipoğlu Hüseyin	88	80	-	-	8	176
14/43	Hatipoğlu Abdullah	136	40	-	-	-	176
15/47	İsaoğlu Mustafa	80	64	-	-	8	152
16/50	Kemaloğlu Muharrem	-	-	-	-	-	-
17/51	Kemaloğlu Halil	64	40	-	-	8	112
18/54	Kemaloğlu Kemal	80	64	-	-	8	152
19/56	Ekşioğlu Musa	120	80	-	-	16	216
20/60	Ekşioğlu Hüseyin	104	80	-	-	16	200
21/63	Ekşioğlu Halil	112	72	-	-	8	192
22/67	Musaoğlu Musa	88	64	-	-	16	168
23/71	Sarsoğlu İsmail	88	24	-	-	8	120
24/76	Hatipoğlu Ömer	72	56	-	-	8	136
25/78	Hatipoğlu Abdülkadir	104	64	-	-	12	180
26/81	İsmailcikoğlu Hasan	64	32	-	-	8	104
Yok	Sarsoğlu Mustafa	24	-	-	-	-	24
27/86	İsmailcikoğlu Ali	80	64	-	-	-	144
28/89	Emiroğlu Ömer	120	64	-	-	8	192
29/93	Emiroğlu Halil	64	64	-	-	4	132
30/94	Köseoğlu Halil	64	40	-	-	8	112
31/99	Köseoğlu Himmet	40	8	-	-	-	48
32/103	Memişoğlu Hasan	-	-	-	-	-	-
33/105	Kel Ahmetoğlu Molla Ali	120	64	-	-	8	192
34/108	Balcıoğlu Süleyman	-	-	-	-	-	-
35/112	Sinanoğlu Hasan	48	40	-	-	-	88
36/117	Solakoğlu Abdil	8	-	-	-	-	8
37/118	Karaalioğlu Süleyman	80	32	-	-	8	120
38/121	Kemaloğlu Hüseyin	64	40	-	-	-	104
39/127	Emiroğlu Halil	-	-	-	-	-	-
40/128	Abdiloğlu Mehmed	64	24	-	-	-	88
41/129	Yağcıoğlu Mehmed	8	-	-	-	-	8
42/131	İmirzaoğlu Süleyman	48	24	-	-	-	72
43/134	Karamustafaoğlu Süleyman	-	-	-	-	-	-
44/137	Ekşioğlu Ahmed	104	64	-	-	8	176
	Toplam	3.160	2.008	24	12	240	5.444

4. BEZİRGÂN KÖYÜNDE HAYVANCILIK

Hayvan varlığı, tarımın temel ekonomik faaliyet olduğu sanayi öncesi ekonomilerin bir çeşit birikmiş serveti niteliğindedir. Göçebe topluluklar, hayvancılığı yüzyıllar boyunca tek geçim kaynağı olarak sürdürürken, yerleşik hayatta çiftçilik yapan ve bu

arada hayvan da beslemek durumunda olan topluluklar ise daha çok çift sürme ve taşıma işlerinde, güçlerinden yararlanmak için büyükbaş yetiştirip, bu hayvanlardan sağladıkları ürünleri de çoğunlukla kendi tüketimlerinde kullanmışlardır. Çünkü Osmanlı çiftçisi son döneme kadar çift sürme işlerinde genellikle hayvanlardan yararlanmıştır[56].

Bu konularda çalışma yapanlar hayvanlarla ilgili değerlendirmelerde çeşitli yollar izlemişlerdir. Kimisi hayvan varlığını gelir getirenler ile gelir getirmeyenler, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar[57], ya da çatal tırnaklılar ve bütün tırnaklılar şeklinde ele almışlardır. Etinden, yününden, kılından, sütünden ve derisinden yararlanılan her cins koyun, keçi, öküz, inek ve manda çift tırnaklılardan; at, beygir, kısrak, katır ve merkep bütün tırnaklılardan kabul edilmiştir[58].

Osmanlı toplumunda özellikle kırsal kesimlerde hayvan yetiştiriciliği en önemli ziraî faaliyetlerden birisi olarak görülmektedir. Bu bölgelerde hayvanlar ziraatla meşgul olanların taşıma, çift sürme, gübre ihtiyacını karşılama, harman dövme işlerini görme gibi işlerin yanı sıra insanların yağ, et, süt, peynir gibi hayvansal ürün ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir araçtır. Osmanlı toplumunda örneği az görülse de pazar için et, yağ, süt, deri ve yapağı üretmek üzere hayvancılık temel bir faaliyet olarak icra edilmekle birlikte, Anadolu'nun iklim ve ziraat şartları hayvancılığın daha çok ziraata bağlı olarak yapılmasını gerektirmektedir[59]. Osmanlı şehir ve kasabalarında pek çok aile kendi günlük süt ve süt ürünleri ihtiyacını karşılamak için birkaç sağmal koyun ve keçi beslemekteydi. At, katır, deve, manda ve öküz hem binek, hem taşıma, hem de çekim aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu hayvanlar aynı zamanda savaş lojistiği açışından ayrı bir öneme sahiptiler[60].

Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi Bezirgân Köyünde de ziraî faaliyetlerin yanında hayvancılık da yapılmaktadır. Verilere bakıldığında hayvan yetiştiriciliğinin bir ticari faaliyet olarak değil, daha çok gündelik ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak yapıldığı görülmektedir. Hayvanlardan bir kısmı yağ, süt, peynir gibi ihtiyaçlar için yetiştirilirken, bir kısmı da yük taşımacılığında kullanılmaktadır.

Köyde 560 büyükbaş, 737 küçükbaş ve 87 at, merkep gibi yük ve binek hayvanı olmak üzere toplam 1.384 hayvan kaydı bulunmaktadır. Bunların % 40,4'ünü büyükbaş, % 53,2'sini küçükbaş ve % 6,2'sini de yük ve binek hayvanları oluşturur. Hane başına ortalama 16 küçükbaş, 13 büyükbaş ve 2 yük ve binek hayvanı düşmektedir.

Bezirgân Köyünde hangi hane sahibinin hangi tür ve kaçar adet hayvan yetiştirdiği ile ilgili ayrıntılı bilgiler aşağıdaki tablolarda büyükbaş, küçükbaş ve yük ve binek hayvanları olarak ayrı ayrı verilmiştir.

[56] Alpay BİZBİRLİK, Zafer ATAR, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: Saruhan Sancağı Mütevelli Çiftliği Temettuat Defteri Örneği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2009-I)*, s. 45.
[57] Alpay BİZBİRLİK, Zafer ATAR, a.g.m., s. 45-46.
[58] Ertan Gökmen, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık", *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010, s. 227.
[59] Hüseyin Muşmal, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Çumra'nın Sosyo-Ekonomik Görüntüsü (10353 Numaralı Temettuat Defterine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Konya 2008, s. 259-260.
[60] Ertan Gökmen, a.g.m., s. 228.

Tablo-7: Büyükbaş Hayvan Bilgileri (adet/re's)

Hane/ No	**Hane Sahibi**	Boz Hayvan	Erkek Hayvan	Sağmal inek	Boz inek	Dölsüz inek	Düve	Karasığır Danası	Karasığır Düvesi	Karasığır Öküzü	Dana	Tosun	Manda	Manda Öküzü	**Toplam**
1/1	Karagözoğlu Molla Musa	7	3	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	**12**
2/2	Karagözoğlu Ali	5	-	-	-	2	-	-	-	3	1	-	-	-	**11**
3/5	Karagözoğlu Mehmed	-	-	-	-	2	2	-	-	4	1	-	-	-	**9**
4/8	Emiroğlu Mehmed	20	-	1	-	2	1	1	-	4	-	-	-	-	**29**
5/12	Emiroğlu Halil	10	-	-	-	3	1	1	-	4	-	-	-	-	**19**
6/14	Hatipoğlu Molla Halil	-	-	1	-	2	4	-	-	-	1	-	-	-	**8**
7/15	Tortoroğlu Mehmed	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**2**
8/18	Emiroğlu İbrahim	2	-	2	-	1	-	-	-	4	3	-	-	-	**12**
9/24	İmirzaoğlu Şerif	27	-	2	-	-	-	-	-	4	3	-	-	-	**36**
10/28	Köseoğlu Yusuf	12	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	**14**
11/31	Hatipoğlu Murad	10	-	1	1	-	2	-	-	2	-	-	-	-	**16**
12/33	Hatipoğlu Veli	5	-	1	2	-	2	-	-	-	3	-	-	-	**13**
13/39	Hatipoğlu Hüseyin	16	-	-	2	-	2	-	-	4	1	-	-	-	**25**
14/43	Hatipoğlu Abdullah	23	-	-	3	-	1	-	-	4	1	-	-	-	**32**
15/47	İsaoğlu Mustafa	12	-	1	1	-	2	-	-	3	2	-	-	-	**21**
16/50	Kemaloğlu Muharrem	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	**2**
17/51	Kemaloğlu Halil	5	-	1	1	-	1	-	-	3	1	-	-	-	**12**
18/54	Kemaloğlu Kemal	8	-	1	2	-	1	-	-	2	-	-	-	-	**14**
19/56	Ekşioğlu Musa	10	-	-	3	-	3	-	-	4	1	-	-	-	**21**
20/60	Ekşioğlu Hüseyin	10	-	1	4	-	-	-	-	2	3	-	-	2	**22**
21/63	Ekşioğlu Halil	-	-	1	-	-	-	-	-	2	1	-	-	2	**6**
22/67	Musaoğlu Musa	10	-	1	1	-	-	-	-	3	1	-	-	-	**16**
23/71	Sarsoğlu İsmail	3	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	**6**
24/76	Hatipoğlu Ömer	12	-	1	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-	**17**
25/78	Hatipoğlu Abdülkadir	-	-	-	1	-	-	-	-	4	1	-	1	-	**7**
26/81	İsmailcikoğlu Hasan	14	-	-	5	-	1	-	-	2	2	-	-	-	**24**
Yok	Sarsoğlu Mustafa	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**2**
27/86	İsmailcikoğlu Ali	14	-	-	2	-	2	-	-	4	1	-	-	-	**23**
28/89	Emiroğlu Ömer	10	-	-	-	-	1	-	-	4	1	-	-	-	**16**
29/93	Emiroğlu Halil	6	-	1	2	-	2	-	-	2	-	3	-	-	**16**
30/94	Köseoğlu Halil	6	-	-	-	-	1	-	-	3	-	-	-	-	**10**
31/99	Köseoğlu Himmet	4	-	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	**7**
32/103	Memişoğlu Hasan	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**3**
33/105	Kel Ahmetoğlu Molla Ali	18	-	1	-	-	1	-		4	1	-	-	-	**25**
34/108	Balcıoğlu Süleyman	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35/112	Sinanoğlu Hasan	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**2**
36/117	Solakoğlu Abdil	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**3**
37/118	Karaalioğlu Süleyman	3	-	1	-	-	-	-	-	3	1	-	-	-	**8**
38/121	Kemaloğlu Hüseyin	5	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**8**
39/127	Emiroğlu Halil	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40/128	Abdiloğlu Mehmed	3	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**5**
41/129	Yağcıoğlu Mehmed	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	2	-	**5**
42/131	İmirzaoğlu Süleyman	5	-	-	1	-	-	-	-	2	1	-	-	-	**9**
43/134	Karamustafaoğlu Süleyman	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44/137	Ekşioğlu Ahmed	6	-	1	-	-	-	-	-	4	1	-	-	-	**12**
	Toplam	**304**	**3**	**19**	**37**	**17**	**31**	**3**	**2**	**101**	**33**	**3**	**3**	**4**	**560**

Tablo-8: Küçükbaş Hayvan Bilgileri (adet/re's)

Hane/ No	Hane Sahibi	Koyun	Keçi	Kuzu	Oğlak	Küçükbaş Hayv. Toplamı
1/1	Karagözoğlu Molla Musa	4	8	4	8	24
2/2	Karagözoğlu Ali	4	6	4	6	20
3/5	Karagözoğlu Mehmed	4	5	4	5	18
4/8	Emiroğlu Mehmed	9	11	9	11	40
5/12	Emiroğlu Halil	8	6	6	6	26
6/14	Hatipoğlu Molla Halil	4	2	-	2	8
7/15	Tortoroğlu Mehmed	-	-	-	-	-
8/18	Emiroğlu İbrahim	3	4	3	4	14
9/24	İmirzaoğlu Şerif	16	17	16	17	66
10/28	Köseoğlu Yusuf		2		2	4
11/31	Hatipoğlu Murad	8	7	8	7	30
12/33	Hatipoğlu Veli	3	8	3	8	22
13/39	Hatipoğlu Hüseyin	9	7	9	7	32
14/43	Hatipoğlu Abdullah	13	14	13	14	54
15/47	İsaoğlu Mustafa	12	4	13	4	33
16/50	Kemaloğlu Muharrem	-	-	-	-	-
17/51	Kemaloğlu Halil	-	5	-	5	10
18/54	Kemaloğlu Kemal	4	8	4	8	24
19/56	Ekşioğlu Musa	6	4	6	4	20
20/60	Ekşioğlu Hüseyin	5	5	5	5	20
21/63	Ekşioğlu Halil	4	4	4	4	16
22/67	Musaoğlu Musa	-	10	-	10	20
23/71	Sarsoğlu İsmail	-	4	-	4	8
24/76	Hatipoğlu Ömer	10	6	10	6	32
25/78	Hatipoğlu Abdülkadir	-	-	9	10	19
26/81	İsmailcikoğlu Hasan	6	6	6	6	24
Yok	Sarsoğlu Mustafa	-	-	-	-	-
27/86	İsmailcikoğlu Ali	6	2	6	2	16
28/89	Emiroğlu Ömer	9	4	9	4	26
29/93	Emiroğlu Halil	6	1	6	1	14
30/94	Köseoğlu Halil	4	2	-	-	6
31/99	Köseoğlu Himmet	4	-	4	-	8
32/103	Memişoğlu Hasan	4	-	4	-	8
33/105	Kel Ahmetoğlu Molla Ali	6	6	6	6	24
34/108	Balcıoğlu Süleyman	-	-	-	-	-
35/112	Sinanoğlu Hasan	3	-	3	-	6
36/117	Solakoğlu Abdil	-	-	-	-	-
37/118	Karaalioğlu Süleyman	3	3	3	3	12
38/121	Kemaloğlu Hüseyin	-	5	-	5	10
39/127	Emiroğlu Halil	-	-	-	-	-
40/128	Abdiloğlu Mehmed	-	1	-	-	1
41/129	Yağcıoğlu Mehmed	-	10	-	-	10
42/131	İmirzaoğlu Süleyman	5	-	-	-	5
43/134	Karamustafaoğlu Süleyman	-	-	-	-	-
44/137	Ekşioğlu Ahmed	7	-	-	-	7
	Toplam	189	187	177	184	**737**

Tablo-9: Yük ve Binek Hayvan Bilgileri (adet/re's)

Hane/ No	Hane Sahibi	Merkep	Boz Merkep	Dölsüz Merkep	Kısrak	Boz Kısrak	Taylı Kısrak	Dölsüz Kısrak	Tay	Toplam Hayvan
1/1	Karagözoğlu Molla Musa	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2/2	Karagözoğlu Ali	-	-	1	-	-	-	-	-	1
3/5	Karagözoğlu Mehmed	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4/8	Emiroğlu Mehmed	-	-	3	1			1		5
5/12	Emiroğlu Halil	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6/14	Hatipoğlu Molla Halil	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7/15	Tortoroğlu Mehmed	-	1	-	-	-	-	-	-	1
8/18	Emiroğlu İbrahim	2	-	-	-	-	-	-	-	2
9/24	İmirzaoğlu Şerif	-	3	-	-	-	1	-	-	4
10/28	Köseoğlu Yusuf	-	-	2	1	-	-	1	-	4
11/31	Hatipoğlu Murad	1	2	-	-	-	-	-	-	3
12/33	Hatipoğlu Veli	1	-	-	-	-	-	-	-	1
13/39	Hatipoğlu Hüseyin	-	1	-	-	-	-	-	-	1
14/43	Hatipoğlu Abdullah	1	3	-	-	2	1	-	-	7
15/47	İsaoğlu Mustafa	1	-	-	-	-	-	-	-	1
16/50	Kemaloğlu Muharrem	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17/51	Kemaloğlu Halil	1	1	-	-	-	-	-	-	2
18/54	Kemaloğlu Kemal	1	1	-	-	-	-	-	1	3
19/56	Ekşioğlu Musa	-	-	-	1	2	1	-	1	5
20/60	Ekşioğlu Hüseyin	-	4	-	1		1	-	-	6
21/63	Ekşioğlu Halil	-	-	-	-	1	-	-	-	1
22/67	Musaoğlu Musa	-	1	-	-	-	-	-	2	3
23/71	Sarsoğlu İsmail	-	2	-	-	-	-	-	-	2
24/76	Hatipoğlu Ömer	1	-	-	-	2	-	-	-	3
25/78	Hatipoğlu Abdülkadir	-	1	-	-	2	-	-	1	4
26/81	İsmailcikoğlu Hasan	-	2	-	-	-	-	-	-	2
Yok	Sarsoğlu Mustafa	-	1	-	-	-	-	-	-	1
27/86	İsmailcikoğlu Ali	1	-	-	-	-	-	4	-	5
28/89	Emiroğlu Ömer	-	1	-	-	-	-	-	-	1
29/93	Emiroğlu Halil	-	2	-	-	-	-	-	-	2
30/94	Köseoğlu Halil	-	2	-	-	-	-	-	-	2
31/99	Köseoğlu Himmet	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32/103	Memişoğlu Hasan	-	-	-	-	-	-	-	-	-
33/105	Kel Ahmetoğlu Molla Ali	-	2	-	-	1	-	-	-	3
34/108	Balcıoğlu Süleyman	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35/112	Sinanoğlu Hasan	1	-	-	-	-	-	1	-	2
36/117	Solakoğlu Abdil	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37/118	Karaalioğlu Süleyman	2	-	-	-	-	-	-	-	2
38/121	Kemaloğlu Hüseyin	-	2	-	-	-	-	-	-	2
39/127	Emiroğlu Halil	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40/128	Abdiloğlu Mehmed	-	-	-	-	-	-	-	-	-
41/129	Yağcıoğlu Mehmed	1	-	-	-	-	-	-	-	1
42/131	İmirzaoğlu Süleyman	-	-	-	-	-	-	-	-	-
43/134	Karamustafaoğlu Süleyman	-	-	-	-	-	-	-	-	-
44/137	Ekşioğlu Ahmed	-	3	-	1	-	1	-	-	5
	Toplam	**14**	**35**	**6**	**5**	**10**	**5**	**7**	**5**	**87**

Köyde bulunan büyükbaş hayvanlar genel olarak, cinsleri, renkleri, kısır ya da sağmal veya erkek-dişi oluşları ayrı ayrı belirtilmiş, bazı hayvanların ise nitelikleri belirtilmemeden sadece isimlerinin yazılması yeterli görülmüştür.

Sonuç olarak bakıldığında 3 hane sahibine ait hiç büyükbaş hayvan kaydı bulunmazken, 7 hane sahibinin küçükbaş ve 13 hane sahibinin de yük ve binek hayvanı bulunmamaktadır. Bunlardan Karamustafaoğlu Süleyman, Emiroğlu Halil ve Balcıoğlu Süleyman'ın ise bahsedilen hayvanlardan hiçbirine sahip olmadıkları görülmektedir.

4.1. Arıcılık

Bezirgân Köyüne ait temettuat defteri kayıtlarında 1845 yılında 10 hane sahibinin kovan vergisi kaydı olmasına rağmen bunların ne kadar arı yetiştirdiğine dair bilgi yoktur. Fakat ödedikleri kovan vergilerinden kimin en fazla yahut en az arı kovanınan sahip olduğunu anlayabiliyoruz. Buna göre köyde, ödediği 20 kuruş kovan rüsumu ile 19 numaralı hanede ikamet eden Ekşioğlu Musa

en fazla arı kovanına sahipken bunu İmirzaoğlu Şerif, Hatipoğlu Abdülkadir, Emiroğlu Mehmed, Musaoğlu Musa, Karagözoğlu Mehmed, Emiroğlu Halil, Hatipoğlu Hüseyin, Hatipoğlu Ömer ve İsmailcikoğlu Ali takip etmektedir.

Tablo-10: Arıcılık Bilgileri

Hane/No	Hane Sahibi	Ödediği Kovan Rüsumu (Kuruş)
3/5	Karagözoğlu Mehmed	2
4/8	Emiroğlu Mehmed	4
5/12	Emiroğlu Halil	2
9/24	İmirzaoğlu Şerif	5,5
13/39	Hatipoğlu Hüseyin	2
19/56	Ekşioğlu Musa	20
22/67	Musaoğlu Musa	2,5
24/76	Hatipoğlu Ömer	2
25/78	Hatipoğlu Abdülkadir	4,5
27/86	İsmailcikoğlu Ali	2
		46,5

5. BEZİRGÂN KÖYÜNDE İKTİSADİ DURUM

5.1. Gelirler

Bezirgân Köyüne ait temettüât defterinde kayıtlı hane reisler aynı zamnda vergi mükellefi olan kişilerdir. Bunların gelir miktarları ve yıllık toplamları ayrı ayrı belirtilmiştir. Defterin en sonunda ise köyün yıllık tahminen toplam geliri verilmiştir. Köyün gelirlerini tarım, hayvancılık, meslek ve diğerleri olmak üzere gruplandırmak mümkündür. Tarım geliri; ekili-dikili tarım alanlarını yani tarla ve diğer arazilerden elde edilen gelirleri, Hayvancılık geliri; sağmal inek, karasığır ineği, sağmal koyun, sağmal keçi, dişi merkep, döllü merkep, kısrak, taylı kısrak ve arı kovanından elde edilen gelirleri, meslek gelirleri ise; hizmetkârlık, çobanlık gibi mesleklerden elde edilen gelirler, diğerleri de kira, değirmen v.s. gibi gelirlerini kapsamaktadır.

Tablo-11: Köydeki Gelir Grupları

Gelir Grubu	Türü	Miktarı (Kuruş)	Hane Başına Düşen Yıllık Gelir Miktarı (Kuruş)	%
Tarım	Mezru Tarla	33.129[**]	753	88
Büyükbaş Hayvan	Sağman İnek, Yoz Hayvan vs.	677	15	10
Küçükbaş Hayvan	Koyun	1.504	34	
	Keçi	1.309	30	
Yük ve Binek Hayvanı	Merkep, kısrak vs.	395	9	
Meslek ve Diğer	Çobanlık	200	4,5	2
	Değirmencilik	310	7	
	Afyondan elde edilen	50	1	
		38.032	864	

Tarımdan elde edilen gelir 33.129 kuruş, büyükbaş hayvancılıktan 677 kuruş, küçükbaş hayvancılıktan 2.813, yük ve binek hayvanlarından 395, meslek ve diğer kategorilerden toplanan gelirler de 560 kuruştur.

Gruplandırdığımız gelirler arasında bir kıyaslama yapılacak olursa, köyün en büyük gelir kaynağını tarım ürünleri oluşturmaktadır. İkinci sırada hayvancılık gelirleri, (bunların içinde de en çok küçükbaş hayvan gelirleri olmak üzere büyükbaş hayvan gelirleri ve yük ve binek hayvan gelirleri) üçüncü sırada meslek ve diğer kategorideki gelirler gelmektedir.

Bezirgân Köyünde yıllık gelirin yaklaşık % 88'ini tarım gelirleri, % 10'unu hayvancılık, % 2'sini de meslek ve diğer kategorideki gelirler oluşturmaktadır. Tarım sektöründen toplam hane başına, yıllık gelir yaklaşık 753 kuruş, büyükbaş hayvancılıktan 15 kuruş, küçükbaş hayvancılıktan 64 kuruş ve diğer gelir gruplarından ise 12,5 kuruş düşmektedir. Köyün toplam geliri 38.032 kuruş olup, toplam gelirlerden ise hane başına yaklaşık 864 kuruş düşmektedir.

5.1.1. Tarım Gelirleri

Bezirgân Köyünde bulunan arazilerde buğday, arpa, yulaf, nohut ve burçak gibi tarım ürünlerinin yetiştiğini daha önce belirtmiştik. Köyde mezru tarla olarak kaydedilen arazi toplamı 853 dönümdür. Köyde üzerinde hiç arazi kaydı olmayanlar (6 hane sahibi) olduğu gibi; 1 ile 48 dönüm arasında değişen arazilere sahip olanlar da vardır. Tarım ürünlerinden elde edilen gelirler de arazilerin azlık ve çokluğu ile yakından ilgilidir. Fakat bu en fazla araziye sahip olan en fazla gelire sahip anlamıda da değildir. Çünkü daha az döneüme sahip olup da en fazla araziye sahip olandan daha fazla gelire sahip olan aile reisleri de bulunmaktadır. Örnek olarak verecek olursak; 33/105 numaralı hanede mukim Kel Ahmetoğlu Molla Ali'nin 30 dönüm

[**] Burada belirtilen gelir 1260 ve 1261 senelerinin ortalamasıdır. Kayıtlarda her iki yıla ait gelirlerde farklılıklar vardır.

arazisinden yıllık ortalama geliri 2.840 kuruş iken, 13/39 numaralı hane sahibi Hatipoğlu Hüseyin'in 48 dönüm arzisinden geliri 1.250 kuruştur. Buradan da fazla gelir için sadece arazinin çok olması değil, aynı zamanda verimli olması gerektiği anlaşılır.

Bezirgân Köyünde ekili (tarla) tarım alanları 853 dönüm olup, bu arazilerden H. 1260 yılında 38.675 kuruş ve 1261 yılında 27.845 kuruş olmak üzere iki yılda toplam 66.160 kuruş gelir elde edilmiştir. Bunun ortalamasını alacak olursak yıllık arazilerden köylülerin elde ettiği ortalama gelir de 33.080 kuruş olur. Ekili tarım alanlarından dönüm başına ise yaklaşık 39 kuruş gelir sağlanmıştır[61].

5.1.2. Hayvan Gelirleri

Kasaba, köy, mezralarda tarım ve hayvancılık önemli bir geçim kaynadır[62]. Yerleşim yerlerinin bulunduğu coğrafyaya göre bazen arazi gelirleri bazen de hayvan gelirleri ön plana çıkabilir. Bezirgân Köyünde toplam gelirler içerisinde arazi gelirleri % 80 civarında iken hayvanlardan elde edilen gelir % 10 civarındadır.

Sağman inek, yoz hayvan gibi büyükbaş hayvanlardan 677 kuruş, koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardan 2.813 kuruş, merkep, kısrak gibi yük ve binek hayvanlarından da 395 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu verilerden hareketle, toplam hayvancılık hasılatında ilk sırayı küçükbaş hayvancılık hasılatı almaktadır. İkinci sırada büyükbaş hayvancılık, sonra da yük ve binek hayvancılık hasılatı gelmektedir. Köyde arıcılık yapıldığı fakat arıcılık geliri ile ilgili kayıt olmadığını da daha önce belirtmiştik.

Toplam hayvancılık hasılatı içinde % 72,4 payla birinci sırada bulunan küçükbaş hayvancılık hasılatı 2.813 kuruştur. Bezirgân Köyünde sağmal koyun ve sağmal keçi hasılat getirmiştir. Kuzu ve oğlak için hasılat kaydı bulunmamaktadır. Köyde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla köylülerin et, süt, yün, deri ve yapağı ihtiyacını karşılamak amacıyla küçükbaş hayvan yetiştirdiklerini söyleyebilirz. Bu arada küçükbaş hayvanların eti ve yünü, derisi ve gübresi kadar köylünün günlük yaşantısında büyük bir yer tutan süt ve süt ürünlerin de çok önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

Yine toplam hayvancılık hasılatı içinde % 17,4 ile büyükbaş hayvancılık geliri iknci sırada iken bunu % 10,2 ile yük ve binek hayvanları gelirleri takip etmektedir.

Hangi hane sahibinin ne kadar hayvana sahip olduğu ve bunlardan elde ettiği gelirlerin miktarı aşağıdaki tablodan daha detaylı görülebilir.

[61] Köyde hangi hane sahibinin kaç dönüm arazisi olduğu ve bu arazilerden ne kadar gelir elde ettiği Tablo-5'te ayrıntılı olarak verilmiştir.
[62] Bozkurt, a.g.m., s. 58.

Tablo-12: Hayvan Cinsleri, Sayıları ve Gelirleri Toplamı

Hane/No	Hane Sahibi	Büyükbaş Hayvan Toplamı		Küçükbaş Hayvan Toplamı		Yük ve Binek Hayvanları Toplamı		Diğer Gelirlerle Birlikte Toplam Hasılat
		Sayı	**Hasılat**	**Sayı**	**Hasılat**	**Sayı**	**Hasılat**	
1/1	Karagözoğlu Molla Musa	12	13	24	88	-	-	116
2/2	Karagözoğlu Ali	11	5	20	74	1	-	958
3/5	Karagözoğlu Mehmed	9	12	18	67	-	-	954
4/8	Emiroğlu Mehmed	29	40	40	149	5	20	1.269
5/12	Emiroğlu Halil	19	10	26	98	-	-	1.335
6/14	Hatipoğlu Molla Halil	8	20	8	46	-	-	1320
7/15	Tortoroğlu Mehmed	2	-	-	-	1	-	305
8/18	Emiroğlu İbrahim	12	2	14	52	2	15	1.112
9/24	İmirzaoğlu Şerif	36	67	66	247	4	20	1.254
10/28	Köseoğlu Yusuf	14	12	4	14	4	20	816
11/31	Hatipoğlu Murad	16	30	30	113	3	15	826
12/33	Hatipoğlu Veli	13	25	22	80	1	15	1.100
13/39	Hatipoğlu Hüseyin	25	16	32	121	1		1.387
14/43	Hatipoğlu Abdullah	32	23	54	202	7	35	1.745
15/47	İsaoğlu Mustafa	21	32	33	124	1	15	1.251
16/50	Kemaloğlu Muharrem	2	-	-	-	-	-	-
17/51	Kemaloğlu Halil	12	20	10	35	2	15	800
18/54	Kemaloğlu Kemal	14	28	24	88	3	15	911
19/56	Ekşioğlu Musa	21	10	20	76	5	40	1.283
20/60	Ekşioğlu Hüseyin	22	30	20	75	6	40	1.497
21/63	Ekşioğlu Halil	6	20	16	60	1	-	1.462
22/67	Musaoğlu Musa	16	30	20	70	3	-	1.105
23/71	Sarsoğlu İsmail	6	3	8	28	2	-	593
24/76	Hatipoğlu Ömer	17	32	32	122	3	15	1.074
25/78	Hatipoğlu Abdülkadir	7	-	19	-	4	-	1.018
26/81	İsmailcikoğlu Hasan	24	14	24	90	2	-	959
Yok	Sarsoğlu Mustafa	2	-	-	-	1	-	215
27/86	İsmailcikoğlu Ali	23	14	16	62	5	15	1.156
28/89	Emiroğlu Ömer	16	10	26	100	1	-	1.490
29/93	Emiroğlu Halil	16	26	14	55	2	-	856
30/94	Köseoğlu Halil	10	6	6	46	2	-	927
31/99	Köseoğlu Himmet	7	4	8	32	-	-	253
32/103	Memişoğlu Hasan	3	3	8	32	-	-	135
33/105	Kel Ahmetoğlu Molla Ali	25	38	24	90	3	-	1.535
34/108	Balcıoğlu Süleyman	-	-	-		-	-	-
35/112	Sinanoğlu Hasan	2	-	6	24	2	15	724
36/117	Solakoğlu Abdil	3	-	-	-	-	-	155
37/118	Karaalioğlu Süleyman	8	23	12	45	2	30	920
38/121	Kemaloğlu Hüseyin	8	5	10	35	2	-	745
39/127	Emiroğlu Halil	-	-	-	-	-	-	-
40/128	Abdiloğlu Mehmed	5	3	1	7	-	-	750
41/129	Yağcıoğlu Mehmed	5	-	10	70	1	15	305
42/131	İmirzaoğlu Süleyman	9	25	5	40	-	-	730
43/134	Karamustafaoğlu Süleyman	-	-	-	-	-	-	-
44/137	Ekşioğlu Ahmed	12	26	7	56	5	40	1.029
	Toplam	**560**	**677**	**737**	**2.813**	**87**	**395**	**38.032**

5.1.3. Diğer Gelirler

Bu başlık altında incelenen gelirler de şöyledir: Köyde iki kişi çoban olarak kaydedilmiş ve bunların çobanlıktan elde ettiği gelir toplamı 200 kuruş olarak kaydedilmiştir. Yine bir her biri farklı hanelerde ikamet eden 4 kardeşin ortak bir değirmen işlettiği kayıtlardan anlaşılıyor. Değirmenden elde edilen gelir toplamı da 310 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bunların haricinde bir hane sahibinin afyon ektiği ve 50 kuruş gelir elde ettiği de yine kayıtlardan anlaşılmaktadır.

5.1.4. Gelir Dağılımı

Bezirgân köyünün gelir kaynakları incelendiğinde en önemli payı ziraat gelirlerinin oluşturduğu görülür. Diğer gelir kaynaklarını ise, hayvancılık, çobanlık, değirmencilik gelirleri oluşturur. Toplam 46 hane içerisinde hiç geliri olmayan 4 hane sabibi vardır. Bunlar yaşlı, bakıma muhtaç veya askerde olan kişilerdir. Bunların haricinde 100 kuruşun altında geliri olan yoktur.

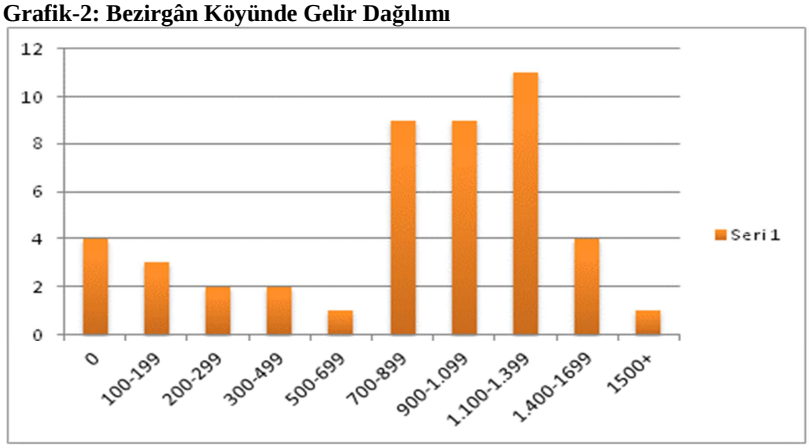
100-199 kuruş arası gelire sahip olan 3 hane, 200-299 kuruş arası 2 hane, 300-499 kuruş arası 2 hane, 500-699 kuruş arası 1 hane, 700-899 kuruş arası 9 hane, 900-1.099 kuruş arası 9 hane, 1100-1.399 kuruş arası 11 hane, 1400-1.699 kuruş arası 4 hane ve 1.500 ve üzeri kuruş arası 1 hanedir.

Genel olarak gelir dağılımına bakıldığında, fakir durumda gözüken, ya da başkalarına muhtaç durumda olan dört hane sahibi hariç, köyün hane sahiplerinin gelir düzeyleri iyi durumdadır.

Tablo-13: Bezirgân Köyünde Gelir Dağılımı (Kuruş olarak)

Hane sayısı	0	100-199	200-299	300-499	500-699	700-899	900-1.099	1.100-1.399	1.400-1699	1500+
46	4	3	2	2	1	9	9	11	4	1

Grafik-2: Bezirgân Köyünde Gelir Dağılımı

6. VERGİLER (GİDERLER)

6.1. Vergü-yi Mahsusa, Öşür (Aşar), Adet-i Ağnam Rüsumu, Kovan Rüsumu

Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı Devletinde Müslümanlardan farklı gayrimüslimlerden farklı olarak değişik isimler altında çeşitli vergiler alınıyordu. 1839'da Tanzimat'ın ilanıyla birlikte tebaanın sosyal, hukuki ve mali bakımdan eşitliği kabul edildiğinden o zamana kadar alınan vergilerden vazgeçilerek bunların yerine tek bir vergi alınması prensibi getirildi. Bu da "vergü-yi mahsusa" veya "an-cemaatin" diye isimlendirilmiştir. 1840 yılından itibaren yürürlüğe konmuştur ve herkesin gelirine göre vergi vermesi amaçlanmıştır. Bu verginin alınabilmesi için de vatandaşın gelirinin bilinmesi gerekiyordu. Bu amaçla muhassılların nezaretinde olmak üzere bütün mal, mülk ve hayvanları içine alan temettü (gelir) sayımı yapılmaya başlandı ve vergiler tespit edilip köy veya mahallelerin ödeyecekleri miktarlar belirlenmişti. Köy muhtar ve imamları ile papazlar eliyle toplanacak verginin dağılımı herkesin ekonomik durumuna göre ayarlandı[63].

Diğer bir vergi çeşidi de öşür idi. Arapça onda bir demek olan öşr, terim olarak hububattan alınan vergi yerinde kullanılmıştır. İlkin şeri hükme dayanılarak hububattan onda bir alındığı için bu tabir meydana gelmiş olup, çoğuluna da aşar denilmekteydi. Tanzimattan sonra maarif ve menafi' hisseleri artırılmak suretiyle hububattan alınan vergi sekizde bir olmuştur[64].

Aşar vergisi zirai alanda her mahsülden alınmaktaydı. Her türlü hububattan, bostanlarda yetiştirilen ürünlerden, meyve ağaçlarından, bağlardan, otlaklardan ve diğer zirai mahsüllerden bu vergi alınmış ve tahsili de aynî, nakdî ve maktû' olmak üzere üç şekilde yapılmıştır[65].

Bezirgân Köyünde vergi-yü mahsusa ve öşürden başka alınan vergiler de vardır. Bunlar da küçükbaş hayvandan alınan "ağnam resmi (rüsumu)" ve "kovan resmi"dir.

Ağnam resmi Osmanlı resmî kayıtlarında resm-i ganem, âdet-i ağnâm şekillerinde de geçer. Şer'î vergilerden sayılan ağnam resmine bazı sancak kanunnâmelerinde âdet-i zekât da denmektedir. Bu vergi genellikle koyun yavruladıktan sonra nisan veya mayıs aylarında alınır, kuzulu koyun kuzusu ile bir hesaplanırdı. Vergi miktarı Fâtih kanununa göre üç koyundan bir akçe iken

[63] Mübahat S. Kütükoğlu, "*Osmanlı İktisadi Yapısı*", Osmanlı Devleti Tarihi c. II, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s. 541-542; *Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 178-179.
[64] Pakalın, ags, s. 746; ayrıca Osmanlı Devletinde vergiler hakkında geniş bilgi için bkz., Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK yay., Ankara 1997, s. 105-11 ve 340-348.
[65] Bezirgan Köyünde öşür vergisi nakdî olarak alınmıştır.

daha sonra iki koyundan bir akçe olarak tesbit edilmişti. Ancak bu miktar bölgelerin özelliklerine göre değişiyordu. Ağnam resmi bilhassa XVIII. yüzyıllarda hazinenin önemli bir kalemi haline geldi ve düzenli gelirler arasına girdi. Bu verginin bazı yeni düzenlemelerle Tanzimat'tan sonra da alınmasına devam edildi[66]. Kovan resmi ise arıcılık yapanlardan alınan vergi türüdür.

Bezirgân Köyünde daha çok hububat ürünlerinden vergi alındığı görülmektedir. Bu ürünler de başta buğday olmak üzere, arpa, yulaf, burçak ve nohuttur.

Hububat ürünlerinden alınan öşür vergisini kendi aralarında kıyaslarsak, en fazla vergisi alınan ürün buğdaydır. Bunu arpa ve diğer ürünler takip etmiştir.

Bezirgân Köyünde toplam 44 haneden 39 hane sahibi vergi türlerinin hepsinden veya bazılarından vergi verirken, 5 hane reisi hiç vergi vermiyordu. Köyün ödediği toplam vergi miktarı 8.861,5 kuruştu. Buna göre hane başına ortalama 201 kuruş vergi düşüyordu.

Köyde, yaşlı olan ve pirifani olarak kaydedilen Kemaloğlu Muharrem, Hizmetkâr olarak kaydedilen Memişoğlu Hasan, Ziraat erbabı olarak kaydedilen Balcıoğlu Hasan, yardıma muhtaç olduğu belirtilen Emiroğlu Halil ve asker olarak kaydedilen Karamustafaoğlu Süleyman'a ait herhangi bir vergi kaydı yoktur. Bunların yanında köyün gönüllü imamı olarak kaydedilen Karagözoğlu Molla Musa'nın da sadece ağnam rüsumu kaydı vardır. Zikredilen görevinden dolayı diğer vergilerden muaf olduğu belirtilmiştir.

Köyün vergü-yi mahsusası ise 4.819 kuruş, aşar rüsumu 3.867,5 kuruş, kovan rüsumu 46,5 kuruş, ağnam rüsumu da 128,5 olarak kaydedilmiştir. Bunlara göre de hane başına yaklaşık 110 kuruş vergü-yi mahsusa, 88 kuruş aşar rüsumu, 1,04 kuruş kovan rüsumu ve 3 kuruş da ağnam rüsumu düşmektedir.

Köyde hane sahiplerinin ödediği vergi türleri ve miktarları Tablo-13'te ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

[66] Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", DİA, cilt: 1, yıl: 1988, s. 478-479.

Tablo-14: Bezirgân Köyü Hane Sahiplerinin Ödediği Vergiler (Kuruş)

Hane/No	Hane Sahibi	Mesleği	Vergi-yü Mahsusa	Aşar Rüsumu Toplamı (1260)	Kovan Rüsumu	Ağnam Rüsumu	Toplam
1/1	Karagözoğlu Molla Musa	İmam	-	-	-	4	4
2/2	Karagözoğlu Ali	Ziraat Erbabı	100	95,5	-	3	198,5
3/5	Karagözoğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	60	80	2	3	145
4/8	Emiroğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	160	162	4	8	334
5/12	Emiroğlu Halil	Ziraat Erbabı	160	159	2	5	326
6/14	Hatipoğlu Molla Halil	Ziraat Erbabı	140	180	-	1,5	321,5
7/15	Tortoroğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	40	36	-	-	76
8/18	Emiroğlu İbrahim	Ziraat Erbabı	160	144	-	2	306
9/24	İmirzaoğlu Şerif	Ziraat Erbabı	160	124	5,5		289,5
10/28	Köseoğlu Yusuf	Ziraat Erbabı	120	98	-	2,5	220,5
11/31	Hatipoğlu Murad	Ziraat Erbabı	150	102	-	5	257
12/33	Hatipoğlu Veli	Ziraat Erbabı	140	97	-	3,5	240,5
13/39	Hatipoğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	160	121	2	8	291
14/43	Hatipoğlu Abdullah	Ziraat Erbabı	200	139	-	10	349
15/47	İsaoğlu Mustafa	Ziraat Erbabı	160	106	-	5	271
16/50	Kemaloğlu Muharrem	Pirifâni	(Yaşlı)	-	-	-	-
17/51	Kemaloğlu Halil	Ziraat Erbabı	110	80	-	2	192
18/54	Kemaloğlu Kemal	Ziraat Erbabı	120	106	-	4	230
19/56	Ekşioğlu Musa	Ziraat Erbabı	199	153	20	4	376
20/60	Ekşioğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	160	139	-	4	303
21/63	Ekşioğlu Halil	Ziraat Erbabı	150	138	-	1,5	289,5
22/67	Musaoğlu Musa	Ziraat Erbabı	150	117	2,5	4	273,5
23/71	Sarsoğlu İsmail	Ziraat Erbabı	100	93	-	3,5	196,5
24/76	Hatipoğlu Ömer	Ziraat Erbabı	140	95	2	4	241
25/78	Hatipoğlu Abdülkadir	Ziraat Erbabı	160	129	4,5	7	300,5
26/81	İsmailcikoğlu Hasan	Ziraat Erbabı	130	76		5	211
Yok	Sarsoğlu Mustafa	Ziraat Erbabı	-	21	-	-	21
27/86	İsmailcikoğlu Ali	Ziraat Erbabı	150	102	2	4,5	258,5
28/89	Emiroğlu Ömer	Ziraat Erbabı	160	141	-	5	306
29/93	Emiroğlu Halil	Ziraat Erbabı	160	90	-	2,5	252,5
30/94	Köseoğlu Halil	Ziraat Erbabı	110	80	-	2,5	192,5
31/99	Köseoğlu Himmet	Ziraat Erbabı	30	39	-	1,5	70,5
32/103	Memişoğlu Hasan	Hizmetkâr	-	-	-	-	-
33/105	Kel Ahmetoğlu Molla Ali	Ziraat Erbabı	160	134	-	6	300
34/108	Balcıoğlu Süleyman	Ziraat Erbabı	-	-	-	-	-
35/112	Sinanoğlu Hasan	Ziraat Erbabı	100	62	-	-	162
36/117	Solakoğlu Abdil	Ziraat Erbabı	30	7	-	-	37
37/118	Karaalioğlu Süleyman	Ziraat Erbabı	100	90	-	2	192
38/121	Kemaloğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	110	76	-	2	188
39/127	Emiroğlu Halil	yardıma	muhtaç		-	-	-
40/128	Abdiloğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	90	68		1	159
41/129	Yağcıoğlu Mehmed	Ziraat erbabı ve hizmetkâr	40	7	-	-	47
42/131	İmirzaoğlu Süleyman	Ziraat Erbabı	90	54	-	-	144
43/134	Karamustafaoğlu Süleyman	Askerde			-	-	
44/137	Ekşioğlu Ahmed	Ziraat Erbabı	160	127	-	2	289
			4.819	3.867	46,5	128,5	8.861,5

Tablo-15: Hane Başına Vergi Dağılımı.

	Hane Sayısı	Vergi Veren Hane Sayısı	Vergi Vermeyen Hane Sayısı	Toplam Vergi Miktarı (kuruş)	Hane başına Ort. Vergi Miktarı (kuruş)
Bezirgân	44	39	5	8.861,5	201

7. NÜFUS DEFTERLERİNDE BEZİRGÂN KÖYÜ

XIX. Yüzyılın ortalarında Bezirgân Köyünün sosya ve iktisadi hayatını temettüat defterlerinden inceledik. Bu dönemde kaydedilen nüfus defterleri verilerine başvurmak da yararlı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlangıçtan itibaren, vergi ve asker toplamak gibi pratik gayeler güden tımar sisteminin bir gereği olarak, XVII. yüzyıla değin belirli periyotlarla tahrir denilen bir sayım sistemi uygulanmıştır[67]. Buradan anlaşılacağına göre Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayımı uzun süre, toprak yazımı münasbetiyle yapılmıştır. XVII. Yüzyılda ise nüfus sayımı yapıldığına dair kayıtlra rastlanılmadığı araştırmacılar tarafından söylenmektedir[68].

XIX. yüzyılda birçok defa nüfus sayımına teşebbüs edilmiş ve bazen kısmi bazen de genel sayımlar yapılmıştır. Bu dönemde yapılan sayımların en karakteristik özelliği, öncekiler gibi toprak veya mülk yazımı amacıyla değil, doğrudan nüfusu tespit için yapılmış olmasıdır[69].

Osmanlı Devleti'nde modern anlamında ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde yapılmıştır. 1831 yılında yapılan bu sayımda sadece erkek nüfusun miktarı tespit edilebilmiştir. Edirne Antlaşması'nın imzalanmasından sonra mesele yeniden ele alınmış ve yapılan geniş hazırlıklardan sonra padişah tarafından konuyla ilgili bir irade çıkarılmıştır. Bu iradeyle, Osmanlı ülkesinde bulunan eyalet, vilayet, kaza, kasaba ve köylerde oturan küçük büyük, İslâm ve reaya erkek nüfusunun yazılması istenmiştir. Çıkarılan irade ile 1831 yılında başta Rumeli olmak üzere pek çok eyalette sayım yapılmıştır[70].

Osmanlı İmparatorluğunda 1831 sayımından sonra, Serasker Rıza Paşa tarafından orduyu yeniden tanzim etmek ve asker alma usulünü değiştirmek amacıyla, 1844 yılında modern esaslara göre tüm imparatorluk dâhilinde nüfus sayımı işine girişilmiştir. Fakat hükümetin bu ciddi adımı halk tarafından tereddütle karşılanmıştır. Halk arasında hükümet tarafından nüfus adedine göre her vilayet, liva ve kazalara vergiler konulacağı şayiası yayılmış, bundan dolayı da çoğu yerde nüfus, olduğundan daha az gösterilmek istenmiştir. Sayım esnasında düştüğü hatayı anlayan hükümet, sonuçları başlangıçta yayımlamak istememiştir. Ancak meseleyle ilgilenen bazı yabancı görevliler, hükümetten aldıkları bu bilgileri yarı resmi mahiyette olmak üzere eserlerinde yayımlamışlardır[71].

1854'de temettü vergisinin konulması nedeniyle, emlak ile beraber nüfusun da sayılması nizamnameye konulmuş, fakat bu da muvaffakiyetle bitirilememiştir. 1856 yılında ise yalnız Anadolu ve Suriye'yi kapsayan bir sayım yapılmış, 1870'de genel nüfus sayımı için irade çıkarılmış, fakat imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntılı durum nedeniyle uygulamaya geçilememiştir. 1874 yılında Tuna vilayetini kapsayan bir sayımın yapılmasının ardından, 1878'de çok uzun süren yeni bir genel sayım yapılmıştır. Hatta sadece İstanbul sayımları altı ay kadar sürmüştür[72].

İmparatorlukta modern anlamda yapılan bu ilk nüfus sayımında tutulan defterlerdeki verilerden hareketle, incelediğimiz köylerin hane nüfuslarının sayısal olarak büyüklüğü, hanedeki fertlerin kuşak ve akrabalık açısından birbirleriyle olan ilişkisi, hane fertlerinin doğum ve ölüm kayıtları ve yaşlarına dair mevcut verilerden nüfusun yaş ortalaması, doğurganlık ve ölüm oranlarına ilişkin veriler gibi pekçok alandan bilgilere sahip olunabilmektedir. Defterlerde başta hane reisi olmak üzere her hanede çalışan veya çalışabilir durumdaki şahısların mesleği, meşgul olduğu işler kaydedilmiş olduğundan bu verilerin de değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Böylece, imparatorlukta modern anlamda ilk kez yapılan bir nüfus sayımındaki verilerden hareket edilerek 1830'lu yıllarda Bezirgân Köyündeki yaşamın genel görüntüsü ortaya çıkarılabilecektir.

Elimizde Bezirgân Köyüne ait dört nüfus defteri bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde "NFS. d." koduyla kayıtlı bu defterlerin numaraları 1554, 1597, 1598 ve 1599'dur. 1598 ve 1599 numaralı defterlerdeki bilgiler birkaç istisna dışında birbirinin aynıdır. Defterlerden sadece 1597 numaralı olanının tarihi bulunmaktadır. 10 Mayıs 1834 tarihli bu defterden hareketle de diğer defterlerin ne zaman tutulduğuna dair tahmini bir tarih verebiliyoruz. Buna göre 1554 numaralı defterin 1831'de yani ilk nüfus sayımının yapıldığı yılda kaydedildiği, 1598 ve 1599 numaralı defterlerin de 1840'lı yıllara ait olduğu ifade edilebilir.

Bunların yanında her dört defter şekil bakımından birbirinden farklı olmakla birlikte bilgi bakımından birbirine benzemektedir.

Defterlerde "Karye-i Bazergân der Nahiye-i Gireği", "Karye-i Bazergân Tâbi-i Gireği", ifadeleri vardır. Dolayısıyla Bezirgân Köyü bu tarihlerde Kütahya'nın Gireği Nahiyesine bağlı bir köy durumundadır.

---

[67] Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı" *Nüfusbilim Dergisi*, Sayı: 28-29, Yıl: 2006-2007, s. 73.
[68] Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, s.6-7.
[69] Yunus Özger, "Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Sayı 29, Erzurum 2006, s. 239.
[70] Rumeli ve Anadolu'da nerelerde seçim yapıldığının ayrıntısı için bkz. Karal, *a.g.e.*, s. 13-17; Özger, a.g.m., s. 240.
[71] Özger, a.g.m., s. 240.
[72] Özger, a.g.m., s. 241.

Defterlerde ilk sırada köyün imamı ve ailesi, ikinci olarak muhtar ve ailesi daha sonra da köyün diğer fertleri kaydedilmiştir. Defterlerde kişilerin isimleri yazıldıktan sonra (ak sakallı, kır saçlı, bıyıklı vs.) fiziksel özelliklerinden bahsedilmiş ve altta da kaç yaşında olduğu yazılmıştır. Köy imamı ve muhtardan başka birkaç istisna dışında köydeki hiç kimsenin mesleği ile ilgili bilgi verilmemiştir.

7.1. "1554" Numaralı Nüfus Defterine Göre Bezirgân Köyü

Bu defterin tahmini olarak 1831 yılında kaydedildiğini belirtmiştik. Defterin ilk sırasına köy imamı Karagözoğlu Seyyid Musa b. Musa kaydedilmiştir. Yaşı 45[73], fiziksel özellikleri de "kır sakallı ve orta boylu" olarak belirtilmiştir.

Köyde toplam 90 erkek nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. bu 90 kişiden 11'i köydeki misafirler olarak kaydedilmiştir. Bunlar beş aile olup, Karaalioğlu Abdurrahman b. Abdullah'ın Örencik Köyünden olduğu ve bir yıldır aişesiyle birlikte Bezirgân Köyünde yaşadığı; Kerimoğlu Kerim b. Mehmed'in Örencik Nahiyesinden geldiği ve bir yıldır ailesiyle köyde misafir olduğu; Cebelü Muradoğlu Musa b. Murad'ın Gediz kazası Gürlek köyünden geldiği ve altı senedir sığır çobanı olarak köyde bulunduğu; Demirciören köyünden gelen Hoyratçıoğlu Halil b. Süleyman'ın iki senedir bir ailede hizmetkâr olarak çalıştığı; Tortoroğlu (Zorzoroğlu) Mehmed b. Mehmed'in de Gireği nahiyesi Sağırlar köyünden geldiği ve köyde birisinin damadı olarak misafir edildiği anlaşılmaktadır[74].

Köyde yaş gruplarına gelince: 1-5 yaş arası 18, 6-10 yaş arası 7, 11-15 yaş arası 6, 16-20 yaş arası 12, 26-30 yaş arası 6, 31-35 yaş arası 1, 36-40 yaş arası 22, 41-45 yaş arası 8, 46-50 yaş arası 6, 56-60 yaş arası 2, 61-65 yaş arası 1 ve 70 yaşında da 1 kişi bulunmaktadır. Bunların yanında 21-25 ve 51-55 yaş arası kimse yoktur. Köyde yaş grupları içinde en fazla kişi 22 kişiyle 36-40 yaş grubu arasında olup bunu 18 kişiyle 0-5 yaş arası takip etmektedir. Köyün ortalama yaşı da 26,2 olmaktadır.

Bu tarihlerde (1831) erkekler kadar kadınlar da olduğunu varsayarsak köyün tahmini nüfusunu da 180 olarak söyleyebiliriz.

Tablo-16: "1554" Numaralı Nüfus Defterine Göre Yaş Grupları

Yaş Grubu	Sayısı
0-5	18
6-10	7
11-15	6
16-20	12
21-25	-
26-30	6
31-35	1
36-40	22
41-45	8
46-50	6
51-55	-
56-60	2
61-65	1
65+	1
Toplam	90
Yaş ortalaması	26,2

Tablo-17: "1554" Numaralı Nüfus Defterine Göre Bezirgân Köyü Nüfus Bilgileri

1-Karagözoğlu Seyyid Musa b. Musa, yaşı 45 (Köy imamı, kır sakallı, orta boylu).
2-Kardeşi Seyid Ömer b. Musa, yaşı 60 (Ak sakallı, uzun boylu).
3-Oğlu Seyid Ali b. Ömer, yaşı 40 (Kara sakallı, orta boylu).
4-Diğer oğlu Seyid Mehmed b. Ömer, yaşı 38 (Sarı sakallı, uzun boylu).
5-Torunu Ömer b. Seyid Ali, yaşı 4.
6-Kardeşi Mustafa b. Ali, yaşı 1.
7-Emiroğlu Halil b. İbrahim, yaşı 47 (Kır sakallı, kısa boylu).
8-Oğlu Halil İbrahim b. Halil, yaşı 18 (Uzunca boylu).
9-Emiroğlu Mehmed Emin b. İbrahim, yaşı 45 (Kır sakallı, kısa boylu).
10-Oğlu Mehmed Emin b. Emin, yaşı 28 (Kumral sakallı, orta boylu).
11-Diğer oğlu Ali b. Emin, yaşı 16 (Uzunca boylu).
12-Hatipoğlu Hacı Mehmed b. İdris, yaşı 41 (Kara sakallı, kısa boylu).
13-Tortoroğlu? Ali b. Ahmed, yaşı 30 (Orta boylu, kumral sakallı).
14-Emiroğlu İbrahim b. Ahmed, yaşı 40 (Kumral sakallı, uzunca boylu).
15-Oğlu Abdullah b. İbrahim, yaşı 16 (Orta boylu).
16-Hidağoğlu Mustafa b. Halil, yaşı 70 (Ak sakallı, orta boylu).

[73] Hem bu defterdeki hem de diğer defterdeki bilgilerle karşılaştırıldığında köy imamı Karagözoğlu Seyyid Musa b. Musa'nın yaşının yanlış olarak kaydedildiği anlaşılıyor.
[74] BOA, NFS. d. nr. 1554.

17-Abdiloğlu Mehmed b. Himmet, yaşı 18 (Ter bıyıklı, uzunca boylu).
18-Köse Mustafa oğlu Süleyman b. Mirza, yaşı 50 (Kır sakallı, kısa boylu).
19-Oğlu İbrahim b. Süleyman, yaşı 6.
20-Diğer oğlu Ali b. Süleyman, yaşı 2.
21-Köseoğlu Mustafa b. Mirza, yaşı 40 (Kumral sakallı, kısa boylu).
22-Oğlu Şerif b. Mustafa, yaşı 3.
23-Diğer oğlu Hasan b. Mustafa, yaşı 2.
24-Köseoğlu Yusuf b. Mirza, yaşı 38 (Kara sakallı, orta boylu).
25-Oğlu Mehmed b. Yusuf, yaşı 18 (Ter bıyıklı, uzunca boylu).
26-Hatipoğlu Murad b. Osman, yaşı 45 (Kara sakallı, orta boylu).
27-Kardeşi Veli b. Osman, yaşı 40 (Kara sakallı, orta boylu).
28-Oğlu Halil b. Veli, yaşı 7.
29-Diğer oğlu Hasan b.Veli, yaşı 2.
30- Hatipoğlu Hüseyin b. Osman, yaşı 38 (Kara sakallı, orta boylu).
31-Kardeşi Ali b. Osman, yaşı 15 (Uzunca boylu).
32-Emin oğlu Mustafa b. Hasan, yaşı 38 (Kara sakallı, uzun boylu).
33-Oğlu Mehmed b. Mustafa, yaşı 2.
34-Kemal oğlu Muharrem b. Mustafa, yaşı 50 (Kır sakallı, orta boylu).
35-Kemal oğlu Hüseyin b. Halil, yaşı 40 (Kumral sakallı, uzun boylu).
36-Oğlu Halil b. Hüseyin, yaşı 18 (Ter bıyıklı, orta boylu).
37-Diğer oğlu Mustafa b. Hüseyin, yaşı 12 (Uzunca boylu).
38-Kemal oğlu Kemal b. Hasan, yaşı 40 (Sarı sakallı, orta boylu).
39-Oğlu Hasan b. Kemal, yaşı 4.
40-Ekşioğlu Musa b. İbrahim, yaşı 45 (Kır sakallı, kısa boylu).
41-Oğlu Ahmed b. Musa, yaşı 16 (Uzunca boylu).
42-Diğer oğlu Hasan b. Musa, yaşı 10.
43-Ekşioğlu Hüseyin b. İbrahim, yaşı 40 (Kumral sakallı, kısa boylu).
44-Oğlu Mehmed b. Hüseyin, yaşı 16 (Orta boylu).
45-Ekşioğlu Ahmed b. Ömer, yaşı 38 (Kumral sakallı, orta boylu).
46-Ekşioğlu Halil b. Halil, yaşı 28 (Kumral sakallı, orta boylu).
47-Kardeşi Mehmed Ali b. Halil, yaşı 7.
48-Emir Musa oğlu Musa b. Mustafa, yaşı 28 (Köse kara sakallı, uzun boylu).
49-Usta Ahmed oğlu Sarı Ali b. İsmail, yaşı 40 (Sarı sakallı, orta boylu).
50-Oğlu İsmail b. Ali, yaşı 13 (Orta boylu).
51-Diğer oğlu Ahmed b. Ali, yaşı 8.
52-Diğer oğlu Hasan Hüseyin b. Ali, yaşı 4.
53-Hatipoğlu Ömer b. Mehmed, yaşı 45 (Kır sakallı, uzun boylu).
54-Kardeşi Köpekçi (Göbekçi?) Kadri b. Mehmed, yaşı 40 (Kara sakallı, uzun boylu).
55-Hatipoğlu Hüseyin b. Veli, yaşı 5.
56-Mühtedi Bekçi Mehmed b. Abdullah, yaşı 28 (Kumral sakallı, orta boylu).
57-İsmail Hüseyin oğlu Murad b. Hasan, yaşı 60 (Ak sakallı, kısa boylu).
58-Oğlu Ali b. Murad, yaşı 18 (Ter sakallı, uzunca boylu).
59-Diğer oğlu Halil b. Murad, yaşı 13 (Orta boylu).
60-Diğer oğlu İsmail b. Murad, yaşı 5.
61-Emiroğlu Osman b Halil, yaşı 50 (Kır sakallı, orta boylu).
62-Oğlu Ömer b. Osman, yaşı 12 (Uzunca boylu).
63-Emiroğlu Koca Halil b. Halil, yaşı 38 (Kır sakallı, orta boylu).
64-Köseoğlu Halil b. Hasan, yaşı 50 (Ak sakallı, orta boylu).
65-Oğlu Hasan b. Halil, yaşı 38 (Kumral sakallı, orta boylu).
66-Diğer oğlu Mehmed b. Halil, yaşı 18 (Ter bıyıklı, uzun boylu).
67-Torunu İbrahim b. Hasan, yaşı 3.
68-Kardeşi Hüseyin b. Hasan, yaşı 1.
69-Köseoğlu Himmet b. Hüseyin, yaşı 50 (Kır sakallı, orta boylu).
70-Memioğlu Kaba Hasan b. Memi, yaşı 45 (Kır sakallı, kısa boylu).
71-Kel Ahmed oğlu Ali b. Abdullah, yaşı 38 (Kumral sakallı, kısa boylu).
72-Oğlu Mustafa b. Ali, yaşı 4.
73-Diğer oğlu Abdullah b. Ali, yaşı 2.
74-Balcıoğlu Süleyman b. Osman, yaşı 40 (Kır sakallı, uzun boylu).
75-Oğlu Osman b. Süleyman, yaşı 11.
76-Diğer oğlu Hüseyin b. Süleyman, yaşı 7.
77-Sinan oğlu Hasan b. Ahmed, yaşı 38 (Kumral sakallı, orta boylu).
78-Solakoğlu abdil b. Hasan, yaşı 40 (Sarı sakallı, uzun boylu).
79-Oğlu Hasan b. Abdil, yaşı 2.
Köydeki Misafirler

1-Karaalioğlu Abdurrahman b. Abdullah, yaşı 65 (Ak sakallı, orta boylu). (Örencik Köyü'nden olup bir senedir aileleriyle sakindir).
2-Oğlu Süleyman b. Abdurrahman, yaşı 40 (Kara sakallı, orta boylu).
3-Diğer oğlu Mehmed b. Abdurrahman, yaşı 35 (Kumral sakallı, orta boylu).
4-Torunu Hüseyin b. Süleyman, yaşı 4.
5-Kerimoğlu Kerim b. Mehmed, yaşı 40 (Kara sakallı, orta boylu), (Örencik nahiyesinde Küfi? Karyeli bir senedir oğullarıyla misafir.
6-Oğlu Ömer b. Kerim, yaşı 18 (Ter bıyıklı, orta boylu).
7-Cebelü Muradoğlu Musa b. Murad, yaşı 45 (Kumral sakallı, orta boylu), (Gediz kazası Gürlek köyündendir. Altı senedir sığır çobanı olarak misafirdir.
8-Oğlu ali b. Musa, yaşı 7.
9-Diğer oğlu Mehmed b. Musa, yaşı 2.
10-Hoyratçıoğlu Halil b. Süleyman, yaşı 18 (Uzunca boylu), (Demirciören köyünden olup, iki senedir bekçi Kadri hizmetkârı ve misafiridir.
11-Tortoroğlu (Zorzoroğlu) Mehmed b. Mehmed, yaşı 28 (Ter bıyıklı, orta boylu), (Gireği nahiyesi Sağırlar köyündendir. Bir senedir Hacı Mehmed damadlığıyla misafirdir.

7.2. "1597" Numaralı Nüfus Defterine Göre Bezirgân Köyü

Bu defterin kaydedildiği tarih 10 Mayıs 1834 (1 Muharrem 1250)'tür. Defterin ilk sırasına yine köy imamı Karagözoğlu Seyyid Musa b. Musa kaydedilmiştir. Yaşı 50, fiziksel özellikleri de "kır sakallı" olarak belirtilmiş ve boyu hakkında bilgi verilmemiştir[75].

Köyde misafirlerle birlikte toplam 107 erkek nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Bir o kadar da kadın olduğu varsayılırsa köyün toplam nüfusu 1834 yılında 214 olarak söylenebilir.

Tablo-18: "1597" Numaralı Nüfus Defterine Göre Yaş Grupları

Yaş Grubu	Sayısı
0-5	31
6-10	9
11-15	8
16-20	10
21-25	1
26-30	8
31-35	3
36-40	7
41-45	9
46-50	-
51-55	10
56-60	3
61-65	1
66-70	3
71-80	4
Toplam	107
Yaş ortalaması	25,8

Tablo-19: "1597" Numaralı Nüfus Defterine Göre Bezirgân Köyü Nüfus Bilgileri

Sıra	İsim	Yaşı	Diğer Özellikleri
1	Karagözoğlu Seyyid Musa b. Musa	50	Köy imamı, kır sakallı
2	Kardeşi Seyid Ömer b. Musa	80	Ak sakallı, uzun boylu (Ölümü 1252?)
3	Oğlu Seyid Ali b. Ömer	45	Kumral sakallı, orta boylu
4	Diğer oğlu Seyid Mehmed b. Ömer	45	Sarı sakallı, uzun boylu (Alttaki not: Oğlu Ali veledi merkum, doğumu. 17.Ca.1250).
5	Torunu Seyid Ömer b. Ali	7	-
6	Diğer torunu Seyid Halil b. Mehmed	4	-
7	Diğer oğlu İbrahim b. Mehmed	1	-
8	Diğer torunu Mustafa b. Ali	3	-
9	Emiroğlu Seyyid Mehmed Emin b. İbrahim	70	**Köy muhtarı,** Kır sakallı.
10	Oğlu Mehmed Emin b. Emin	30	Müzellef[76] sakallı
11	Diğer oğlu Seyyid Ali b. Emin	18	Ter bıyıklı,

[75] BOA, NFS. d. nr. 1597.
[76] Yüzünde yeni yeni tüyler çıkan.

			Alttaki not: Oğlu Hasan, 1250 doğumlu?
12	Emiroğlu seyyid Halil b. İbrahim	75	Ak sakallı (altta bir tarih var. Ölüm tarihi olabilir. 27 Ş 1251)
13	Oğlu Seyyid Halil İbrahim b. Halil	20	Ter bıyıklı
14	Hatipoğlu Seyyid Hacı Mehmed b. Bekir	50	Kara sakallı (altta bir tarih var. Ölüm tarihi olabilir. 1252)
15	Oğlu Seyyid Molla Halil b. Mehmed	30	**Kütahya Medresesi defterinde olup karyesinde mevcut.** Müzellef.
16	Zorzoroğlu Seyyid Mehmed b. Mehmed	30	Kumral sakallı,
17	Oğlu Ramazan b. Mehmed	1	-
18	İmiroğlu (Eymiroğlu) Seyyid İbrahim b. Ahmed	45	Kır sakallı
19	Oğlu Seyyid Abdullah b. İbrahim	19	-
20	Köseoğlu Mustafa b. Mirza	45	Kumral sakallı
	Oğlu Hasan		Altta bir tarih var. Doğum tarihi olabilir. 1250
21	Oğlu Şerif b. Mustafa	5	Altta bir tarih var. Doğum tarihi olabilir. 1250
22	Diğer oğlu Seyyid Hasan b. Mustafa	3	-
23	Köseoğlu Yusuf b. Mirza	50	Kır sakallı
24	Oğlu Seyyid Mehmed b. Yusuf	22	Ter bıyıklı
25	Hatipoğlu seyyid Murad b. Osman	42	Köse sakallı
26	Karındaşı Veli b. Osman	39	Altta bir tarih var. Ölüm tarihi olabilir. 1255
27	Oğlu Seyyid Halil b. Veli	8	-
28	Diğer oğlu Seyyid Hasan b. Veli	3	-
29	Hatipoğlu Badak Hüseyin b. Osman	38	Köse sakallı
30	Oğlu Seyyid Osman b. Hüseyin	3	-
31	Diğer oğlu Mustafa b. Hüseyin	1	-
32	Hatipoğlu Seyyid Abdullah b. Osman	30	Müzellef sakallı **Derkenar**: Oğlu Hasan, doğumu 1252.
33	Karındaşı Seyyid Ali b. Osman	18	-
34	İsa oğlu Seyyid Mustafa b. Hasan	30	Müzellef
35	Oğlu seyyid Mehmed b. Mustafa	3	-
36	Kemal oğlu Seyyid Muharrem b. Mustafa	70	Ak sakallı
37	Kemal oğlu Seyyid Halil b. Hüseyin	20	**Asker.** Ter bıyıklı
38	Karındaşı Seyyid Mustafa b. Hüseyin	12	-
39	Kemal oğlu Seyyid Kemal b. Hasan	39	Kumral sakallı
40	Oğlu Seyyid Hasan b. Kemal	5	-
41	Ekşioğlu Seyyid Musa b. İbrahim	50	Kır sakallı
42	Oğlu Seyyid Ahmed b. Musa	20	Ter bıyıklı **Derkenar:** 1-Oğlu İbrahim 1250 doğumlu 2-Oğlu Musa 1255 doğumlu
43	Diğer oğlu Seyyid Hasan b. Musa	8	-
44	Ekşioğlu Seyyid Hüseyin b. İbrahim	40	Kır sakallı
45	Oğlu Seyyid Mehmed b. Hüseyin	20	Ter bıyıklı
46	Ekşioğlu Seyyid Ahmed b. Ömer	45	Kumral sakallı
47	Oğlu Seyyid Murad b. Ahmed	2	-
48	Ekşioğlu Seyyid Halil b. Halil	30	Müzellef sakallı
49	Karındaşı Seyyid Mehmed Ali b. Halil	8	-
50	Musa oğlu Seyyid Musa b. Mustafa	32	Kara sakallı
51	Oğlu Seyyid Mustafa b. Musa	3	-
52	Diğer oğlu İbrahim b. Musa	2	-
53	Usta Ahmed oğlu Sarı Ali b. İsmail	50	Sarı sakallı
54	Oğlu İsmail b. Ali	14	-
55	Diğer oğlu Ahmed b. Ali	12	-
56	Diğer oğlu Hasan Hüseyin b. Ali	5	-
57	Hatipoğlu Seyyid Ömer b. Mehmed	65	Kır sakallı
58	Karındaşı Seyyid Köpekçi Kadir b. Mehmed	60	Kır sakallı
59	Hatipoğlu Seyyid Hüseyin b. Veli	5	-
60	Yeni Mehmed b. Abdullah	30	Kara sakallı
61	İsmailcikoğlu Seyyid Murad b. Hasan	80	Ak sakallı, vefatı 1252
62	Oğlu Seyyid Ali b. Murad	20	-
63	Diğer oğlu Seyyid Halil b. Murad	16	-
64	Diğer oğlu Seyyid İsmail b. Murad	5	-
65	Emiroğlu Seyyid Osman b. Halil	60	Kır sakallı
66	Oğlu Seyyid Ömer b. Osman	15	Derkenar: Oğlu Osman1252 doğumlu.
67	Emiroğlu Seyyid Koca Halil b. Halil	40	Kara sakallı
68	Oğlu Seyyid İbrahim b. Halil	3	-

69	Köseoğlu Halil b. Hüseyin	80	Ak sakallı
70	Oğlu Seyyid Hasan b. Halil	30	Kara sakallı
71	Diğer oğlu Seyyid Mehmed b. Halil	-	Asker-i mutasavveredir.
72	Torunu Seyyid İbrahim b. Hasan	5	-
73	Karındaşı Hüseyin b. Hasan	3	-
74	Diğer karındaşı Süleyman b. Hasan	2	-
75	Köseoğlu Ahmed b. Hüseyin	50	Ak sakallı
76	Oğlu Kaba Hasan b. Memi	50	Kır sakallı, vefatı 1251
77	Kel Ahmed oğlu Seyyid Ali b. Abdullah	35	Kumral sakallı
78	Oğlu Seyyid Mustafa b. Ali	6	-
79	Diğer oğlu Seyyid Abdullah b. Ali	3	-
80	Diğer oğlu Mehmed b. Ali	2	Doğumu 1250
81	Balcıoğlu Seyyid Süleyman b. Osman	45	Kır sakallı
82	Oğlu Seyyid Osman b. Süleyman	6	-
83	Sinanoğlu Seyyid Hasan b. Ahmed	50	Kır sakallı
84	Solak Hasan oğlu Seyyid Abdil b. Hasan	32	Sarı
85	Oğlu Seyyid Hasan b. Abdil	3	-
86	Kara Ali oğlu Seyyid Abdurrahman b. Abdil	80	Ak sakallı
87	Oğlu Seyyid Süleyman b. Abdurrahman	50	Kır sakallı
88	Diğer oğlu Mehmed b. Abdurrahman	36	Kumral sakallı
89	Torunu Seyyid Hasan b. Süleyman	3	-
90	Kerim oğlu Seyyid Ömer b. Kerim	20	Ter bıyıklı
91	Çıplakoğlu Musa b. Murad	50	Kara sakallı
92	Oğlu Ali b. Musa	6	-
93	Diğer oğlu Mehmed b. Musa	3	-
94	Suburcuoğlu Seyyid Halil b. Süleyman	13	-
95	Kemal oğlu Seyyid Hüseyin b. Hasan	45	Seyitgazi defterinde olup karyesinde mevcut. Kara sakallı.
96	Oğlu Seyyid Hasan Hüseyin b. Hasan	8	-
97	Diğer oğlu Süleyman b. Hüseyin	2	-
98	İsmailcik oğlu Hasan b. Murad	40	Avlağı Köyü defterinden köyüne gelmiştir. Kara sakallı
99	Oğlu Seyyid Hüseyin b. Hasan	12	-
100	Emiroğlu Halil b. Mehmed	-	**Mecnun**
101	Balcıoğlu Seyyid Osman b. Süleyman	11	-
102	Karındaşı Seyyid Mehmed b. süleyman	1	-
103	Küçük Ali oğlu Seyyid Faruk b. Ali	45	-
104	Oğlu …..	12	-
105	İmirzaoğlu Süleyman	60	-
106	Oğlu İbrahim	10	-
107	Diğer oğlu Veli	5	-
	NOT: 103-107 arası sonradan ilave edilmiştir.		-

7.3. "1598 ve 1599" Numaralı Nüfus Defterlerine Göre Bezirgân Köyü

Bu defter üzerinde ne zaman kaydedildiğine dair bilgi yoktur. Ancak önceki nüfus defterleri ve temettüat defterlerindeki nüfus bilgileri ile karşılaştırıldığında 1840'lı yıllara ait olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Defterin ilk sırasına yine köy imamı Karagözoğlu Seyyid Musa b. Musa kaydedilmiştir. Yaşı bu kez 57, fiziksel özellikleri de "uzun boylu ve kır sakallı" olarak belirtilmiştir[77].

Önceki defterdeki bilgilere oranla nüfus artmıştır. Köyde kayıtlı toplam 123 erkek nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. Yine kadınlarla birlikte 1840'lı yıllarda köyün toplam nüfusunu 246 olarak ifade edebiliriz.

Bu defterlerde önceki kayıtlardan farklı olarak hane numaraları da belirtilmiştir. Buna göre köyde 43 hane bulunmaktadır. Dikkat edilirse 1845 yılına ait temettüat defterinde de 44 hane olduğu görülecektir. Bu da defterin kaydıyla ilgili verdiğimiz tahmini tarihin doğru olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Hane numaraları, nüfus bilgileri, erkeklerin yaş ve fiziksel özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

[77] BOA, NFS. d. nr. 1598 ve 1599.

Tablo-20: "1598-1599" Numaralı Nüfus Defterlerine Göre Bezirgân Köyü Bilgileri

Sıra	Hane No	İsim	Yaş	Diğer Özellikleri
1	1	Karagözoğlu Seyyid Musa b. Musa	57	Uzun boylu, kır sakallı **Not:** Fiziki özellikler 1998 numaralı defterde vardır. 1999 numaralı defterde yoktur.
2	2	Karagözoğlu Seyid Ali b. Ömer	50	Kara sakallı, orta boylu
3		Oğlu Ali b. Ömer	15	-
4		Diğer oğlu Mustafa b. Ali	9	-
5	3	Karagözoğlu Seyyid Mehmed b. Ömer	49	Uzun boylu, sarı sakallı
6		Oğlu Halil b. Mehmed	10	-
7		Diğer oğlu İbrahim b. Mehmed	8	-
8	4	Emiroğlu Seyyid Mehmed Emin b. İbrahim	77	Orta boylu, ak sakallı
9		Oğlu Mehmed Emin b. Mehmed Emin	37	Uzun boylu, kumral sakallı
10		Diğer oğlu Ali b. Mehmed Emin	24	**Asakir-i redif**
11		Torunu Mehmed b. Ali	1	-
12	5	Emiroğlu Seyyid Halil İbrahim b. Halil	30	Uzun boylu, ter bıyıklı
13	6	Hatipoğlu Seyyid Molla Halil b. Mehmed	37	Uzun boylu, kumral sakallı
14	7	Zorzoroğlu seyyid Mehmed b. Mehmed	37	Orta boylu, kara sakallı
15		Oğlu Ramazan b. Mehmed	9	-
16		Diğer oğlu Mustafa b. Mehmed	6	-
17	8	Emiroğlu Seyyid İbrahim b. Ahmed	52	Uzun boylu, kara sakallı
18		Oğlu Seyyid Abdullah b. İbrahim	26	Uzun boylu, köse sakallı
19		Diğer oğlu Ahmed b. İbrahim	5	-
20		Diğer oğlu Ali b. İbrahim	4	-
21		Torunu Mehmed b. Abdullah	3	-
22	9	Mirzaoğlu Mustafa b. Mirza	52	Orta boylu, köse sakallı
23		Oğlu Şerif b. Mustafa	11	-
24		Diğer oğlu Seyyid Hasan b. Mustafa	9	-
25		Diğer oğlu Hüseyin b. Mustafa	5	-
26		Diğer oğlu İsmail b. Mustafa	3	-
27	10	Köseoğlu Yusuf b. Mirza	57	Orta boylu, kara sakallı
28		Oğlu Seyyid Mehmed b. Yusuf	30	Uzun boylu, kara sakallı
29		Torunu Yusuf b. Mehmed	1	-
30	11	Hatipoğlu Murad b. Osman	49	Orta boylu, kara sakallı
31	12	Hatipoğlu Veli b. Osman	46	Orta boylu, kara sakallı
32		Oğlu Halil b. Veli	3	-
33		Diğer oğlu Seyyid Hasan b. Veli	9	-
34		Diğer oğlu Ahmed b. Veli	3	-
35		Diğer oğlu Mehmed b. Veli	1	-
36	13	Hatipoğlu Badak Hüseyin b. Osman	45	Orta boylu, köse sakallı
37		Oğlu Seyyid Osman b. Hüseyin	10	-
38		Diğer oğlu Seyyid Mustafa b. Hüseyin	7	-
39		Diğer oğlu Halil b. Hüseyin	1 aylık	-
40	14	Hatipoğlu Seyyid Abdah b. Osman	77	Uzun boylu, kumral sakallı
41		Oğlu Hüseyin b. Abdah	3	-
42		Karındaşı seyyid Ali b. Osman	25	**Asakir-i mansure**
43	15	Molla Ali oğlu Seyyid Mustafa b. Hasan	37	Uzun boylu, kara sakallı
44		Oğlu Seyyid Mustafa b. Mustafa	4	-
45	16	Kemal oğlu Seyyid Muharrem b. Mustafa	77	Orta boylu, ak sakallı
46	17	Kemal oğlu Seyyid Mustafa b. Hüseyin	19	-
47		Karındaşı Seyyid Halil b. Hüseyin	27	**Asakir-i mansure**
48	18	Kemal oğlu Seyyid Kemal b. Hasan	46	-
49		Oğlu Seyyid Hasan b. Kemal	13	-
50	19	Ekşioğlu Seyyid Musa b. İbrahim	50	Orta boylu, kara sakallı
51		Oğlu Seyyid Ahmed b. Musa	27	Uzun boylu, kara sakallı
52		Diğer oğlu Hasan b. Musa	15	-
53		Torunu Musa b. Ahmed	2	-
54	20	Ekşioğlu Seyyid Hüseyin b. İbrahim	47	Orta boylu, kara sakallı
55		Oğlu Seyyid Mehmed b. Hüseyin	27	Uzun boylu, müzellef sakallı
56		Torunu Mehmed b. Mehmed	5	-
57	21	Ekşioğlu Seyyid Halil b. Halil	37	Uzun boylu, kara sakallı

58		Oğlu Musa b. Halil	1	-
59		Merkum Halil'in karındaşı Seyyid Mehmed Ali b. Halil	-	**Asakir-i mansurede**
60	22	Musa oğlu Seyyid Musa b. Mustafa	39	Uzun boylu, kara sakallı
61		Oğlu İbrahim b. Musa	9	-
62		Diğer oğlu Mustafa b. Musa	5	-
63	23	Usta Ahmed oğlu Sarı Ali b. İsmail	57	Orta boylu, sarı sakallı
64		Oğlu İsmail b. Ali	22	**Asakir-i mansurede**
		Oğlu Süleyman (1259)		-
65		Diğer oğlu Ahmed b. Ali	19	-
66		Diğer oğlu Hasan b. Hüseyin	12	-
67	24	Hatipoğlu Seyyid Ömer b. Mehmed	70	Uzun boylu, kara sakallı
68		Oğlu Murad b. Seyyid Ömer	1	-
		Not: 66-68 arası kayıtlar 1599 nolu defterde yok. 1598'de var.		-
69	25	Hatipoğlu Abdülkadir b. Mehmed	67	Uzun boylu, kara sakallı
70		Köle Mehmed b. Abdullah	37	Orta boylu, kara sakallı
71		Abdülkadir'in damadı Halil b. Süleyman	20	Orta boylu, ter bıyıklı
72	26	İsmailcik oğlu Seyyid Hasan b. Murad	50	Orta boylu, kara sakallı
73		Oğlu Hüseyin b. Hasan	18	-
74		Diğer oğlu İbrahim b. Hasan	6	-
75		Diğer oğlu Murad b. Hasan	7	-
76	27	İsmailcik oğlu Ali b. Murad	35	Uzun boylu, kara sakallı
77		Karındaşı İsmail b. Murad	17	Memüt?
78		Diğer karındaşı Halil b. Murad	-	Asakir-i mansurede
79	28	Emiroğlu Seyyid Osman b. Halil	67	Orta boylu, ak sakallı
80		Oğlu Seyyid Ömer b. Osman	25	Orta boylu, kara sakallı
81		Torunu Osman b. Ömer	3	-
82		Diğer torunu Abdullah b. Ömer	1	-
83	29	Emiroğlu Seyyid Halil b. Halil	47	Uzun boylu, kara sakallı
84		Oğlu Seyyid İbrahim b. Halil	10	-
85	30	Köseoğlu Halil b. Hasan	87	Uzun boylu, ak sakallı
86		Oğlu Hasan b. Halil	37	-
87		Diğer oğlu Seyyid Mehmed b. Halil	-	Asakir-i mansurede
88		Torunu Seyyid İbrahim b. Hasan	12	-
89		Diğer torunu Hüseyin b. Hasan	10	-
90		Diğer torunu Süleyman b. Hasan	9	-
91	31	Köseoğlu Himmet b. Hüseyin	60	Orta boylu, ak sakallı
92	32	Memioğlu Kaba Hasan b. Memi	57	Orta boylu, ak sakallı
93		Oğlu Süleyman b. Hasan	-	Asakir-i mansurede
94	33	Kel Ahmed oğlu Seyyid Ali b. Abdullah	42	Orta boylu, kara sakallı
95		Oğlu Seyyid Mustafa b. Ali	13	-
96		Diğer oğlu Seyyid Abdullah b. Ali	9	-
97	34	Balcıoğlu Seyyid Süleyman b. Osman	52	Uzun boylu, kara sakallı
98		Oğlu Osman b. Süleyman	22	Uzun boylu, ter bıyıklı, **Asakir-i redif**
99		Diğer oğlu Hüseyin b. Süleyman	15	-
100		Diğer oğlu Mehmed b. Süleyman	9	-
101		Diğer oğlu İbrahim b. Süleyman	50?	-
102	35	Mestanoğlu Seyyid hasan b. Ahmed	57	Orta boylu, kara sakallı
103	36	Solak Hasan oğlu Abdullah b. Hasan	39	Uzun boylu, kara sakallı
104		Oğlu Hasan b. Abdullah	10	-
105		Diğer oğlu Ahmed b. Abdullah	2	-
106		Diğer oğlu İsmail b. Abdullah	1 aylık	-
107	37	Kara Ali oğlu Seyyid Süleyman b. Abdurrahman	40	Orta boylu, kara sakallı
108		Oğlu Seyyid Hasan b. Süleyman	9	-
109		Diğer oğlu Hüseyin b. Süleyman	5	-
110		Kara Ali oğlu Mehmed b. Abdurrahman	4	-
111	38	Kemal oğlu Hüseyin b. Hasan	52	Orta boylu, kara sakallı
112		Oğlu Hasan Hüseyin b. Halil	16	Orta boylu, ter bıyıklı **Masrû': (sara hastası)**
113		Diğer oğlu Süleyman b. Hüseyin	9	-
114		Diğer oğlu Ahmed b. Hüseyin	4	-

115		Diğer oğlu Mehmed b. Hüseyin	2	-
116	39	Emiroğlu Halil b. Mehmed	41	**Mecnun** Orta boylu, sarı sakallı
117	40	Abdullah oğlu Mehmed b. Himmet	32	Tekaüd-i mansure
		Oğlu Ahmed	1	-
118	41	Yağcıoğlu mehmed b. Ahmed	35	Uzun boylu, kara sakallı
119	42	Mirzaoğlu Süleyman b. Mirza	65	Uzun boylu, ak sakallı
120		Oğlu İbrahim b. Süleyman	15	Orta boylu, ter bıyıklı
121		Diğer oğlu Veli b. Süleyman	9	-
122	43	Ekşioğlu Seyyid Ahmed b. Ömer	52	Uzun boylu, kara sakallı
123		Oğlu seyyid Murad b. Ahmed	5	-

7.4. Nüfus Defterleri Hakkında Değerlendirme

Bezirgân Köyü ile ilgili incelediğimiz dört nüfus defterinden ikisinin birbiriyle aynı olduğu, bunlardan sadece birisinin kayıt tarihinin olduğunu daha önce belirtmiştik. Defterlerde köyde ikamet eden şahıs isimleri konusunda sıkıntı yok. Her dört defterde de köyde yaşayanların kimler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kaydedilen şahısların yaşları konusunda problemler göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tablodan bu durumu izah etmek daha kolay olacaktır.

Kişi Adı	**1554 Nolu Defterdeki yaşı**	**1597 Nolu Defterdeki yaşı**	**1598 ve 1599 Nolu Deftl. yaşı**
Karagözoğlu Seyyid Musa b. Musa	45	50	57
Kardeşi Seyid Ömer b. Musa	60	80	-
Hatipoğlu Murad b. Osman	45	42	49
Emiroğlu Mehmed Emin b. İbrahim	45	70	77
Ekşioğlu Seyyid Musa b. İbrahim	45	50	50
Köseoğlu Yusuf b. Mirza	38	50	57

Tabloda da görüldüğü gibi yaşlar arasında dengesiz bir durum bulunmaktadır. 1597 numaralı defterin kayıt tarihini 1834 olarak biliyoruz. 1554 numaralı defterin de 1381'den önce kaydedilme ihtimali yoktur. Fakat tarihi belli olan defterden hareket ettiğimizde 1831 yılından öncesine tekabül eden tarihler ortaya çıkıyor. Buradan da sağlıklı bir değerlendirme yapma ihtimali kalmıyor. Bize göre defterlere insanların isimleri kaydedilirken yaşları konusunda dikkatli davranılmamış. Muhtemelen ya kişinin kendi ya da kayıt sırasında yardımcı olan imam, muhtar gibi kişilerin yaşlar konusunda tahmini rakamlar söylemiş olacağını, ya da düşük bir ihtimal de olsa sayım görevlisinin yanlış yazmış olabileceğini tahmin ediyoruz.

8.Sonuç

Kütahya'nın Gireği Nahiyesine bağlı Bezirgân Köyüne ait temettuat defterlerinden ve nüfus defterlerinden elde ettiğimiz veriler, bize XIX. yüzyılda Bezirgân Köyünün sosyal ve ekonomik yapısını tanımlama ve tasvir etme imkânını sunmaktadır. Bu sayede Bezirgân Köyünün XIX. yüzyıldaki sosyal yapısı, demografik yapısı, meslek bilgileri, zirai faaliyetleri, hayvancılık faaliyetleri, gelirleri, giderleri (vergileri) hakkındaki bilgiler çıkarılmıştır.Böylece köyün zikredilen tarihlerde sosyal ve ekonomik yerini ve önemini anlamamız mümkün olmuştur.

Buna göre tespit ettiğimiz ilk istatistikler Bezirgân Köyünün 1845 yıllarındaki sosyal yapısı ve nüfus bilgileridir. Bu veriler doğrultusunda araştırmaya konu ettiğimiz tarihte Bezirgân Köyünde toplam 44 hane reisi kaydedilmiştir. Buna bağlı olarak köyün tahmini toplam nüfusu 220'dir. Yine aynı tarihlerde kaydedildiğini düşündüğümüz nüfus defterlerinde de benzer bir nüfus sayısı karşımıza çıkmaktadır.
Hane reislerinin iştigal alanları olarak yaptığımız değerlendirmede köyde en önemli geçim kaynağının ziraat olduğu anlaşılmıştır. Hemen hemen köydeki hane reislerinin birinci sıradaki iştigali ziraatçiliktir. Yetiştirilen ürünler ise başta buğday olmak üzere, arpa, yulaf, burçak ve nohuttur.

Çiftçiliğin yanında hayvancılığın da önemli geçim kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Köyde çok sayıda küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Yalnız bunlardan büyükbaş hayvanlar ticari amaçlı değil daha çok günlük ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir. Genel olarak gelir getiren küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığın yanı sıra, yük taşıma, binek ve tarım aracı olarak kullanılan hayvanların da ahalinin hayatında önemli yeri olduğunu görüyoruz.

Defterlerde hangi ürünlerden ne kadar gelir elde edildiği belirtildiği gibi, hane sahiplerinin hangi tür ve ne kadar vergi verdiği de anlaşılmaktadır. Vergü-yi mahsusa, öşür, adet-i ağnam resmi, kovan resmi kayıtlara geçen vergi (gider) türleri olmuştur.

Son olarak Bezirgân Köyüne ait nüfus defterleri de incelenmiştir. Temettüat defterleri ile yakın tarihlerde tutulan bu defterlerdeki nüfus bilgileri, insanların yaşları ve diğer fiziksel özelliklerinin de kaydedilmiş olması çalışmaya ayrı bir renk katmıştır.

KAYNAKÇA

-Arşiv Belgeleri

BOA, ML. VRD. TMT., nr. 8685.

BOA, C.EV., 159/7942.

BOA, C.EV., 205/10205.

BOA, MAD. d. nr. 262, s. 110.

BOA, NFS. d. nr. 1554.

BOA, NFS. d. nr. 1597.

BOA, NFS. d. nr. 1598.

BOA, NFS. d. nr. 1599.

-Tetkik Eserler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (İkinci Baskı), İstanbul 2000.

BİZBİRLİK Alpay, Zafer ATAR, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihinde Temettuat Defterleri'nin Yeri: Saruhan Sancağı Mütevelli Çiftliği Temettuat Defteri Örneği", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2009-I)*.

BOZKURT Nurgül, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Bolatlı-Dazkırı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (7695 Numaralı Temettüat Defterine Göre)", *History Studies*, Volume 3/2 2011.

ÇADIRCI Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK yay., Ankara 1997.

DELİGÖZ Orhan, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1996.

ELDEM Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994.

EMECEN Feridun, "Ağnam Resmi", *DİA*, I, (1988).

GENÇ Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2005.

GÖKMEN Ertan, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık", *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 6, Yaz 2010.

GÜLTEN Sadullah, *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da Yörükler*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

HALAÇOĞLU Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar 1453-1650*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

İPŞİRLİ Mehmet, "Bezirgân", *DİA*, VI (1992).

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943.

"Kile", *DİA, XXV*, Ankara 2002.

KOÇ Ercan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarım*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2005.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi-II*, (Edt. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999.

MUŞMAL Hüseyin, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Çumra'nın Sosyo-Ekonomik Görüntüsü (10353 Numaralı Temettuat Defterine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Konya 2008.

ÖZGER Yunus, "Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Sayı 29, Erzurum 2006.

PAKALIN M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993.

SERTOĞLU Mithat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 1986.

SÜMER Faruk, "İğdir", *DİA*, XXI (2000).

SÜMER Faruk, "Yazır", *DİA*, XXXXIII (2013).

SÜMER Faruk, "Yörükler", *DİA*, XXXXIII (2013).

TUNA İdris**,** *Temettuat Defterlerine Göre Kartal'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

TURAN Şakir, *XIII. Yüzyılda Orta ve Doğu Anadoludan Batı Anadoluya Göçler*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

VARLIK Mustafa Çetin, "Germiyanoğulları", DİA, XIV, (1996).

YAVAŞ Özcan, *Kütahya Aslanapa ve Yöresi Ağzı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009

YAVUZ Fahri (Editör), *Türkiye'de Tarım*, Ankara 2005.

YAVUZTÜRK Şükriye Pınar, *Temettuat Defterlerine Göre Beykoz Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti Tarihi-II* (Edt. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999.

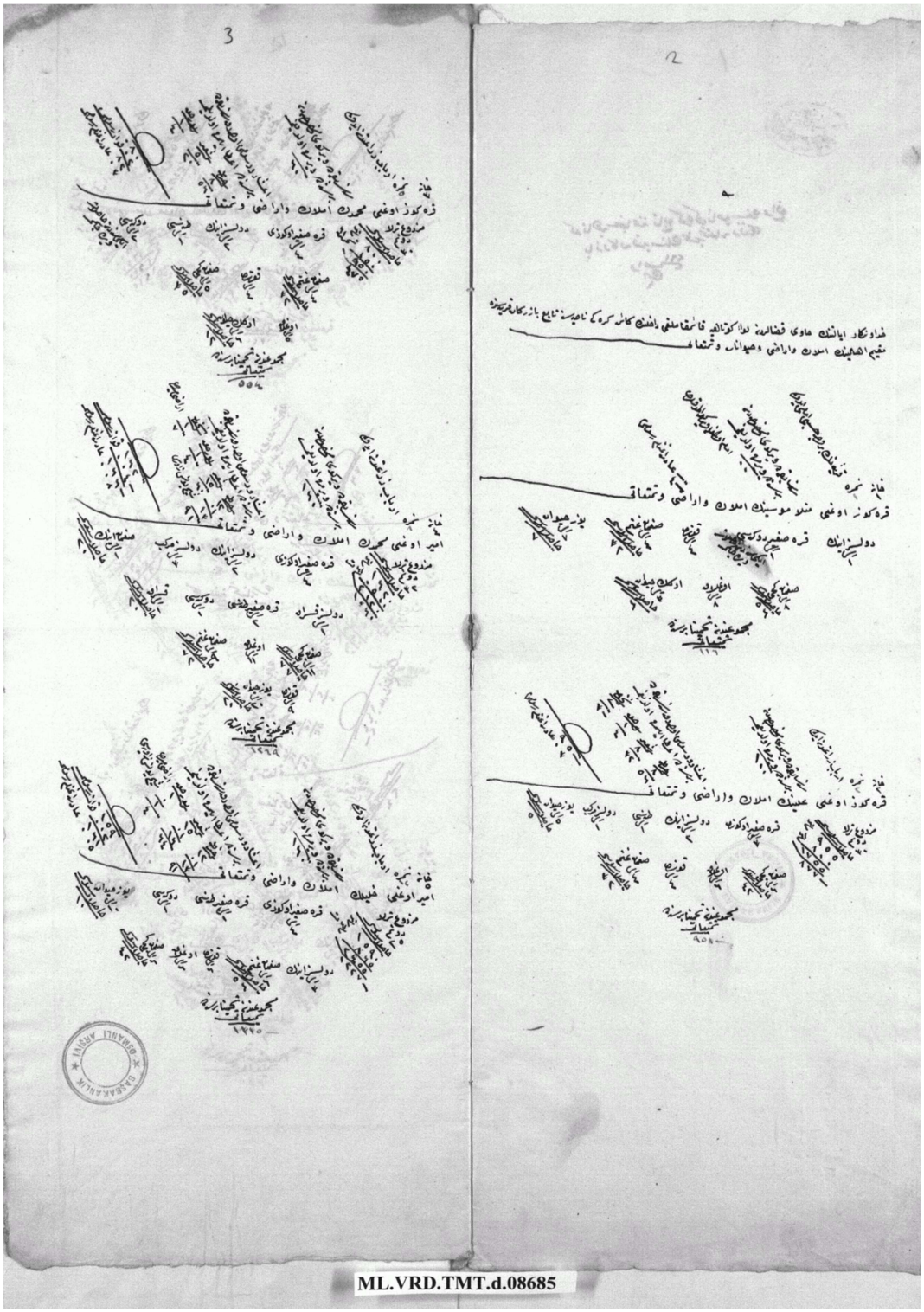
YÜKSEL Hasan, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı" *Nüfusbilim Dergisi*, Sayı: 28-29, Yıl: 2006-2007.

-Web Sayfaları

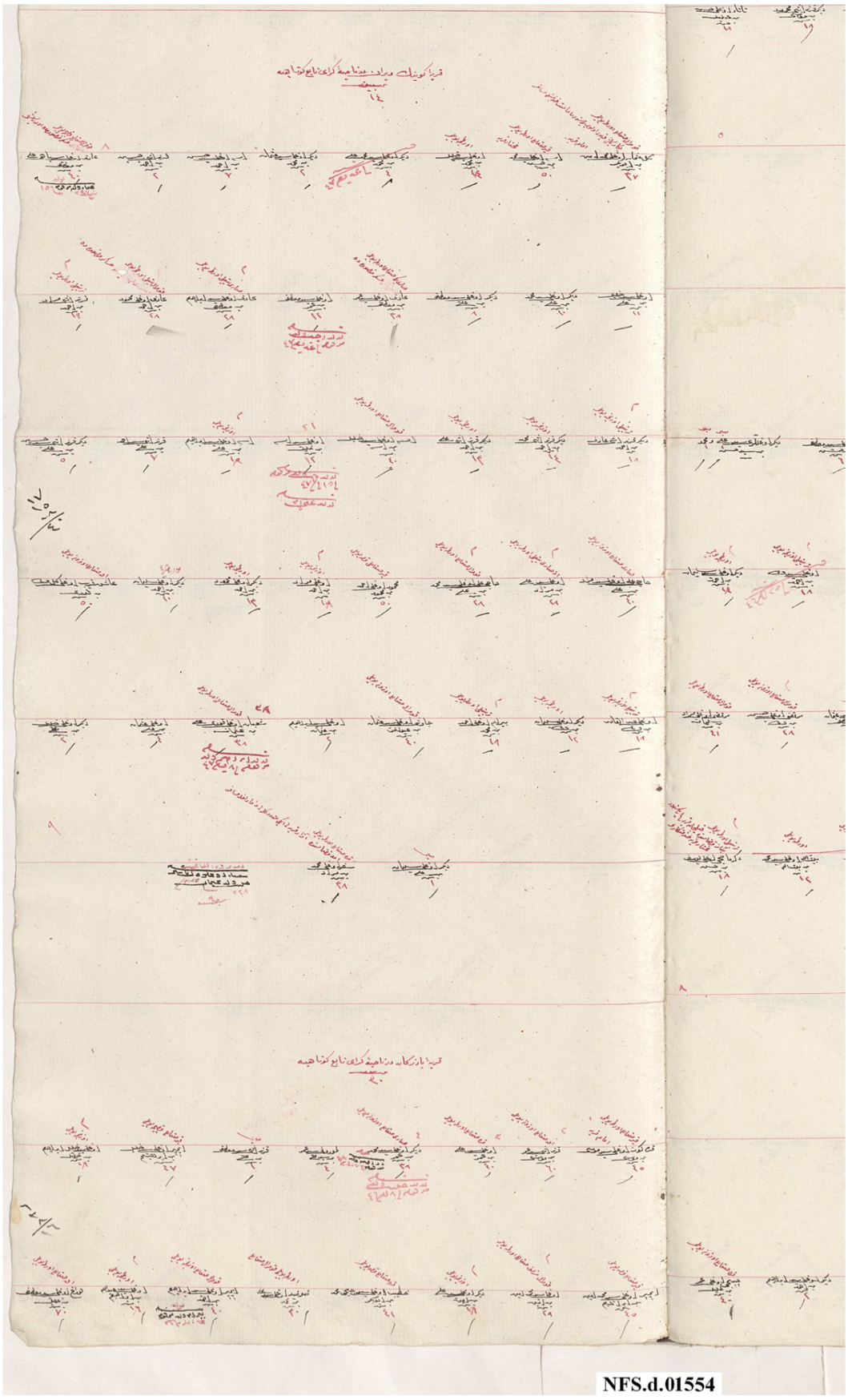
http://www.Bezirgânkoyu.net/?pnum=41&pt=Bezirgân+k%C3%B6y%C3%BC+tarihi+ve+ilkler

EKLER

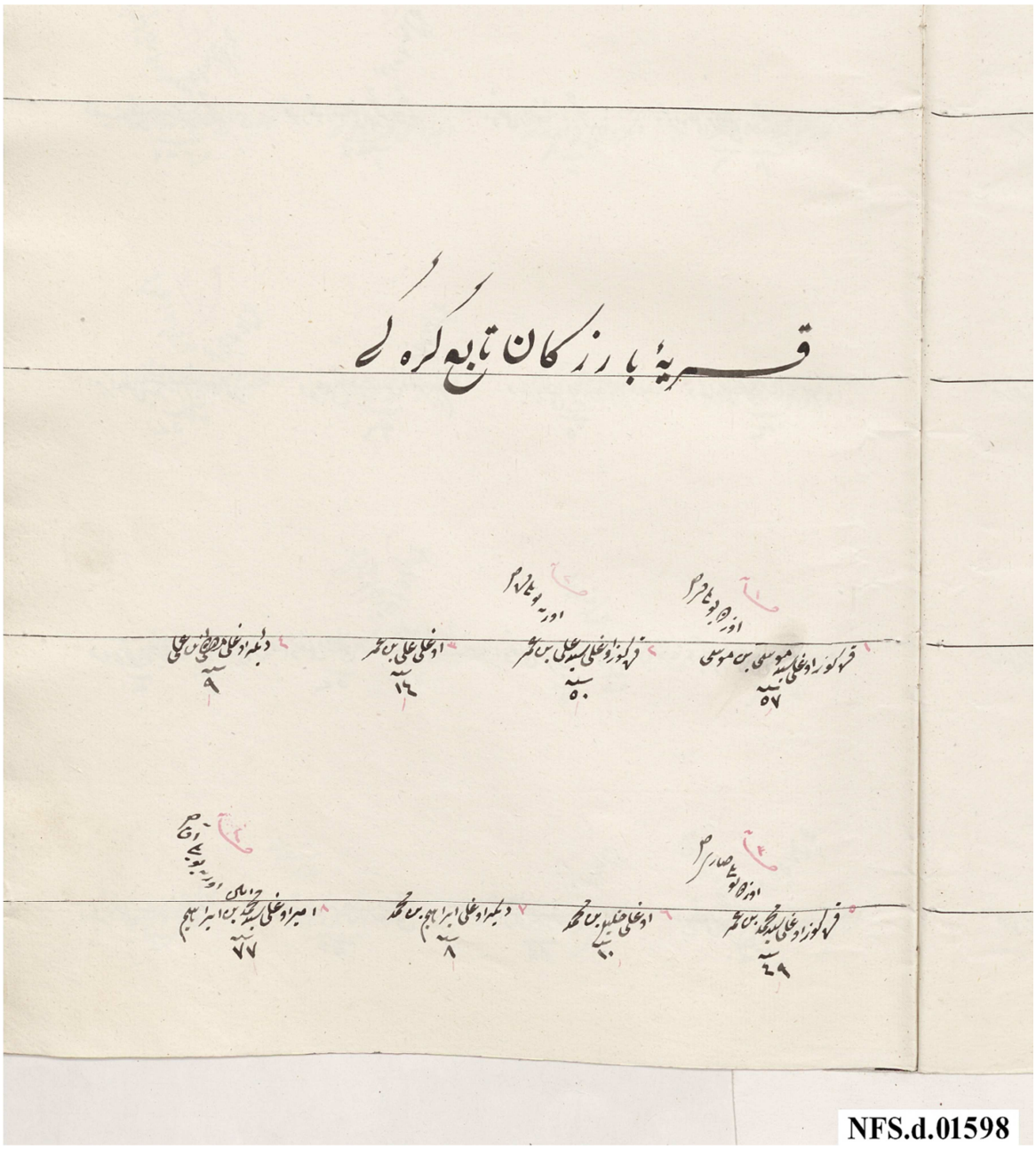
Ek-1: Bezirgân Köyüne ait temettuat defterinin ilk sayfası (BOA, ML. VRD. TMT. d., nr. 8685).

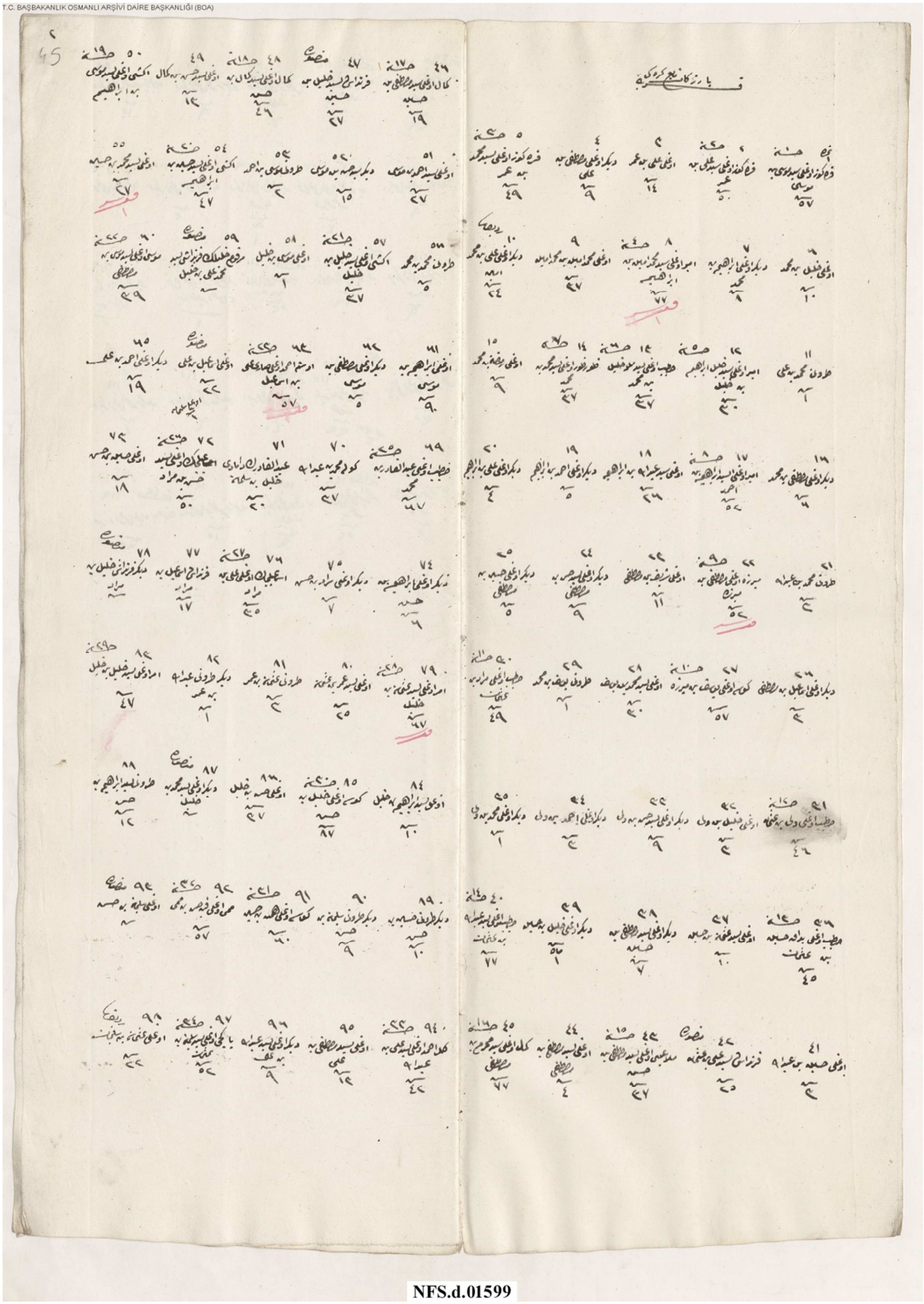
Ek-2: Bezirgân Köyüne ait nüfus defterinden örnek (BOA, NFS. d. nr. 1554).

Ek-3: Bezirgân Köyüne ait nüfus defterinden örnek (BOA, NFS. d. nr. 1598).

قریۂ بارزکان تابع کره کل
NFS.d.01598

Ek-4: Bezirgân Köyüne ait nüfus defterinden örnek (BOA, NFS. d. nr. 1599).

Ek-5: Kütahya Arslanapa Nahiyesi Bezirgân Köyünde Umuroğlu nam-ı diğer Mezra Çitfliği'nin mezradarlık ve tevliyet cihetlerinin tevcihi ile ilgili 9 Nisan 1856 tarihli arşiv belgesi. BOA, C.EV.205/10205

Bu sayfa bilerek boş bırakılmıştır
This page [is] intentionally left blank